

LENDÜLETBEN A REGIONÁLIS TUDOMÁNYIG

Tiszteletkötet Dr. Somogyi Sándor részére

LENDÜLETBEN A REGIONÁLIS TUDOMÁNYIG
Tiszteletkötet Dr. Somogyi Sándor részére

Szerkesztette

Takács Zoltán, Ricz András

Tördelte

Csernik Előd

Lektor

Tóth Ágota

Kiadó

Regionális Tudományi Társaság
Felelős kiadó: Ricz András, elnök
www.rtt.org.rs

ISBN 978-8686929-04-4

Példányszám: 100

Nyomda

Verzál, Újvidék

Szabadka, 2010

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

330.34(082)

332.14(082)

012 Somogyi S.

LENDÜLETBEN a regionális tudományig : tiszteletkötet Dr. Somogyi Sándor részére / [szerkesztette Takács Zoltán, Ricz András]. – Szabadka : Regionális Tudományi Társaság, 2010 (Újvidék : Verzál). – 230 str. : ilustr. ; 23 cm

Tíraž 100. – Bibliografija uz svaki rad. – Str. 195–230: Dr. Somogyi Sándor életrajza és bibliográfiája / Takács Márta.

ISBN 978-86-86929-04-4

a) Šomođi, Šandor (1935–) – Biobibliografije b) Regionalni razvoj – Zbornici c) Regionalna politika – Zbornici

COBISS.SR-ID 257370631

LENDÜLETBEN A REGIONÁLIS TUDOMÁNYIG

*Tiszteletkötet
Dr. Somogyi Sándor részére*

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI TÁRSASÁG
DRUŠTVO ZA REGIONALNE NAUKE

Szabadka, 2010

Boldog Születésnapot, Tanár Úr!

Tartalom

Előszó	7
<i>Takács Zoltán, Kovács Krisztina, Veréb Miskolczi Zsófia, Ricz András</i>	
Szerbia regionális politikája	10
<i>Szügyi Éva</i>	
Lokális, önkormányzati szintű fejlesztési stratégiák összehasonlítása	158
<i>Kajári Karolina</i>	
Generációs véleménykülönbség - van vagy nincs?	181
<i>Nebojša Novković</i>	
Konkurentnost poljoprivrede Vojvodine	193
<i>Gábrity Molnár Irén</i>	
A magyarok regionális tudata és európai orientáltsága a Vajdaságban	222
<i>Sefcsich György</i>	
A megújuló energetikai technológiák és létesítmények hatékonyságának komplex értékelése	243
<i>Horváth Gyula</i>	
A felsőoktatás és a kutatás-fejlesztés területi különbségei a Nyugat-balkán országaiban	261

Buday-Sántha Attila

A magyar agrár és vidékfejlesztés ellentmondásai 286

Takács M.

Köszöntő 301

Somogyi Sándor életrajza és bibliográfiája 303

Előszó

A lendület, amely egészen a regionális tudományig vezet, egy hosszú, sikerekben gazdag tudományművelési életpályát takar. Egy olyan munkásságot, amelyben a szakma magas szintű és színvonalú művelése mellett jelen volt az agrármenedzsment, szervezéselmélet és módszertan, élelemtermelési rendszerek modellezése, operációkutatás és szimuláció, racionalizálási módszerek, menedzsment és döntésemélet, minőségmenedzsment, fenntartható vidékfejlesztés menedzsmentje és a regionális tudomány is. A lendületes, dinamikus és mindennekfelett a kökemény, kitartó munka, Somogyi Sándor Professzort életének 75. évében, fiatalos szellemben köszönti. „Kiscsapatunk”, a regionális tudományok ifjú vajdasági művelői örülünk, hogy ennek az alkalomnak részesei lehetünk, Vele együtt ünnepelhetünk.

Talán egy kicsit érdemtelenül jutott nekünk az a feladat, hogy Somogyi Professzor (vagy, ahogy mi Őt a Regionális Tudományi Társaságban hívjuk, a Tanár Úr), 75. születésnapjára kiadott tiszteletkötetet összeállítsuk, megszerkesszük és Gábrity Molnár Irén tanárnő szakmai felügyeletével, megjelentessük, hiszen csak az utolsó öt évben dolgoztuk Vele együtt. Mi mégis „a legkisebb gyermek” jogán megragadtuk az alkalmat és igyekeztünk tisztes-séggel eleget tenni a vállalt nemes feladatnak.

E szép jubileumra, a legmegfelelőbb ajándékként, csakis egy tanulmánykötet volt alkalmas. A gyűjteményes könyvbe azokat a kollégákat, tudományos munkatársakat, egyetemi tanárokat, kutatókat, doktoranduszokat és egyben barátokat kértünk fel – egy rövid köszöntő, illetve saját kutatási területen végzett munkájuk publikálására, – akik az elmúlt évtizedekben együtt dolgoztak az Ünnepelttel. Reméljük, hogy sikerült egy olyan kötetet összeállítani, amelyben a Tanár Úr számára kedves és szakmailag közel állók publikáltak. Azok, akik véletlenszerű oknál fogva kimaradtak

a kötetből, kérjük, utólag osztozzanak az örömünkben, és elégedettséggel forgassák e könyvet.

A tanulmányok kissé eklektikusan, sokszínűen, különösebb logikai lánc és tematikus blokkok nélkül fűződnek egybe. Tulajdonképpen több – a Tanár Úr munkássága során közvetlen és közvetett módon felbukkanó – téma és tudományterület képviseli magát, magyar és szerb nyelven. Kétségtelen, hogy a regionális tudományok művelése a Vajdaságban, intézményesített formájában pedig a szabadkai Regionális Tudományi Társaság működtetése, szakmai koordinációja, alapító tagunknak, a Tanár Úrnak köszönhető. Jogosan, a publikált tanulmányok sorából, elsősorban ez a tudományterület válik ki leghatározottabban. A kötetben átfogó tanulmányt készítettünk a szerb regionális politika aktuális helyzetéről, ízelítőt adva Ünnepeztünk munkásságának érdeklődési köréből. A Regionális Tudományi Társaság által művelt regionalizmus, mint tudományos diszciplína, gyakorlati, ágazatpolitikai összefoglalója született meg ezzel. Szerbia aktuális regionális politikájának elemzését, magyar nyelven Vajdaságban, elsőként publikáljuk. Célunk az volt, hogy hasznos információkkal szolgáljunk mindazon kollégák számára, akik – ezzel a Szerbiában újszerű tudományterülettel – ismerkedni és barátkozni kívánnak. A könyvbe került tudományos munkák által az agrártudományi ismereteink is bővíthetnek, de a regionális fejlesztési tervek szakmai vonatkozású és a multidiszciplináris elemzésekkel foglalkozó tanulmányoknak is helyet adunk (stratégiai tervezés, életminőség, identitás, energiagazdálkodás, felsőoktatás).

A tanulmányok szerkesztése során egyetlen logikai kapaszkodónk maradt: tartani a fiatalos lendületet, így az első részben az ifjú kollégák munkáit vonultattuk fel, majd ezt követően a Tanár Úr kedves tanítványai/munkatársai kerültek a sorba egy-egy tanulmánnyal, majd a harmadik részben azon kollégák köszöntései és dolgozatai sorakoznak, akikkel tevékenysége során szoros kapcsolatban állt. Somogyi Professzor tudományos életútját és munkásságát összegző teljes bibliográfiai gyűjteményt meglepetésnek szántuk. Ezzel és a könyvben szereplő, gazdag életútrol tanúskodó, fotókkal szeretnénk őt méltatni a közvélemény előtt.

Kedves Tanár Úr, ezzel a kötettel szeretnénk kollégáinkkal együtt tisztelni az Ön által elvégzett eddigi munka előtt. Kérjük, fogadja elégedettséggel (és nem sok kritikával) ezt a kis ajándékot

tőlünk. Reméljük, nagyobb örömet okozunk Önnek, mintha bármi más ajándékot készítettünk volna elő a szép évfordulóra. Kívánjuk, hogy még sok alkalmunk legyen közös ünneplésekre, hasonló jubileumokra! Kívánjuk, hogy továbbra is jó egészségben, az eddigi elánnal folytassa munkáját és példamutató sikereket érjen el! Nekünk, fiataloknak pedig – akiket Ön a szárnyai alá vett – egy feladatunk marad: továbbra is kitartó munkával és szakmai előrehaladással meghálálni a belénk fektetett időt, energiát, az Öntől kapott önzetlen szakmai segítséget és támogatást.

Isten éltesse Tanár Úr!

Takács Zoltán és Ricz András szerkesztők
2010 októberében.

TAKÁCS ZOLTÁN

Ph.D. hallgató, *Regionális Politika és Gazdaságtan
Doktori Iskola, PTE KTK*

Somogyi Professzorunk (a Tanár úr) tiszteletére!

2006 tavaszán, egy véletlenszerű, bár mégis szervezett találkozás a „Srce” Internet kávézóban új korszakot, ismeretséget hozott. Nevezetesen a tehetséggondozás egy szívélyes, fenntartások nélküli időszaka kezdődött meg. Valószínűleg a hely szellemisége hathatta át ezt – a már akkor is ígéretesnek és gyümölcsözőnek bizonyuló, bontakozó kapcsolatot. Emlékszik, tanár úr? Hát, hogy ne lehetne erre emlékezni?! Akkori kiscsapatunk (Andris barátom szavaival élve) a kávézóból – a Regionális Tudományi Társaság színeiben azóta együtt jár-kezel országon belül, országhatárokon kívül, terjesztve a regionális tudományokat, a regionalizmus szellemiségét.

Nagy lehetőséget köszönhetünk mi fiatalok a tanár úrnak! Hogy mi is ez a lehetőség? Egész pontosan a regionális tudományok elsajátításának, művelésének lehetősége (A Pécsi Tudományegyetem, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola hallgatóiként). Ez nem csak személyes érdeklődésem miatt, vagy elfogultságomból számít nagy dolognak, hiszen egy olyan tudománnyal foglalkozhatunk mi vajdasági fiatalok, amely Szerbiában nem vívott ki magának (még) megfelelő helyet a társadalomtudományok palettáján (szemben más európai és egyéb fejlett ország tudományos gyakorlatával). Kétség kívül a tanár úr (és még néhány tapasztalt tanárember, elfogult értelmiségi, határon innen és túl) személyét dicséri, hogy a doktoranduszok önzetlen és segítőkész tehetséggondozása mindmáig folyamatos.

Somogyi professzor mintegy öt éve szívén viseli az RTT teljes gondviselését, szakmai mentorálását, hazai és nemzetközi projektek koordinálását. Persze mindez mellett, időt és energiát nem sajnálva, apró-cseprő tudományos munkáskáink szakmai lektorálását (menedzselését) vállalja, a néha-néha fogyatkozó (ön)

bizalmunk, hitünk és kitartásunk istápolója, fegyelmezője, ösztönzője (telefonon, e-mailben, szóban). Minden felénk intézett szolgálatkész cselekedetével biztatást sugall, hogy a „műkedvelő műfajban” űzött, (sokszor hálátlan és sok lemondást, energiát igénylő) tudományszervezés során is hozzuk a maximumot, és ne adjunk alább a tudományosság és szakmai igényesség mércéiből.

Nagy ívű, szerteágazó, gazdag és színes pályának lehetünk tanúi, amely a nagyszámú bibliográfiai adat mellett azt is bizonyítja, hogy Somogyi professzor sokoldalú, mély érzésű, elhivatott szakember. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy – mint ifjú kollégái – sokat tanulhatunk nem csak szaktudásából, hanem széleskörű műveltségéből, derűs bölcsességéből és józan ítélőképességéből. Mindannyian nagy tisztelettel tekintünk tanár urunk fogyhatatlan tudományos ambícióira! Mindenhol jelen van, ahol új ismeretekre tehet szert (konferenciák, szemináriumok, nyári egyetemek). A kifogástalan sokszínűség, életvidámság, vitalitás és egészség birtokában, 57 évesen is maradjon a fiatal tudományművelők példaképe, kedves Tanár úr!

Isten éltesse sokáig!

VERÉB MISKOLCZI ZSÓFIA

Ph.D. hallgató, *Regionális Politika és Gazdaságtan
Doktori Iskola, PTE KTK*

Somogyi Tanár Úr engem sosem tanított. Mégis rengeteget tanultam Tőle. Mert aki íz-ig-vérig tanár, az nem csak katedrán oktat és nevel, hanem minden mondatával, mozdulatával. Hallottam tőle anekdotákat, vicceket, dorgálásokat. Mindnek-mindnek tanulsága volt. Inkább azt mondanám: nem hallottam olyan mondatot Tőle, amelyből előbb-utóbb ki ne bújt volna valamilyen bölcsesség – tele jóindulattal, és törődéssel. Mesél nekünk autóban, konferenciaszünetben, fogadáson, ebédnél. És mi „fiatalok” figyelünk, jegyzetelünk, raktározunk.

Egyetlen óráján sem voltam, mégsem tudnám másképp szólítani, mint csupa nagybetűvel: TANÁR ÚR!

RICZ ANDRÁS

Ph.D. hallgató, *Regionális Politika és Gazdaságtan*
Doktori Iskola, PTE KTK

Tisztelt Tanár Úr!

Talán sohasem fogom elfelejteni 2005 őszét, amikor először találkoztam Önnel. Egy nap felhívtak a VMSZ-ből, hogy szerveznek egy találkozót ahová fiatal közgazdászokat várnak, a téma az összefogás, és a közös munkálkodás, a vajdasági magyarság gazdasági megerősítése érdekében. Nagy érdeklődéssel mentem el a megbeszélésre, ahol meglepetésemre majdnem mindenkit ismertem kivéve egy idősebb urat, akit elsőre valamilyen egyetemi tanár félének néztem. Mint később kiderült az is volt, ő volt Somogyi professzor, aki mindjárt magához vette a szót és túlzások nélkül állíthatom, azóta is ő a meghatározó irányadó a szakmai előrehaladásomban.

E találkozó eredményeképp jött létre később a Regionális Tudományi Társaság, melyet közösen vezetünk ő a megfontolt, mindig előreívó ötleteivel, kapcsolatrendszerével, és a fiatalokat motiválni tudó még ma is csodálatra méltó aktivitásával, én pedig mindezeket kihasználva próbálom egyengetni a Társaság életét a tudomány és az élet mindennapjaiban.

Mint később kiderült mindketten az agrárgazdaságtan kerekein belül munkálkodunk és így egy nagyon jó munkakapcsolat alakult ki közöttünk, hiszen azonos szakmai gondolkodásunknak köszönhetően számos kihívást tudtunk az elmúlt öt évben közösen megvalósítani. Neki köszönhetem azt, hogy most itt állok a doktori fokozat megszerzésének kapujában, és hogy egy olyan elismert tudós társadalom tagjává válhatok nemsokára, melyet a regionalisták alkotnak határon innen és túl.

Túlzás nélkül állíthatom, hogy a Társaság létezését és munkásságát csakis a Tanár Úr önzetlen munkájának, újabbnál újabb ötleteinek és fáradhatatlan szervezőkészségének köszönhetjük. Egy közös jubileumhoz érkezünk most el, a Tanár Úr a 75. évét

ünnepli a Regionális Tudományi Társaság pedig az 5. születésnapjához ért, melyről bizonyosan állíthatjuk, hogy az ő gyermeke, az ő általa létrehozott tudományos műhely.

Ezúton szeretnék kívánni még sok-sok tudományos eredményt a jövőben, melyhez kitartást és egészséget biztosítson a jó Isten.

Boldog születésnapot Tanár Úr!

Szerbia regionális politikája

Kivonatok a szerb regionális politika
fejlesztési- és jogi dokumentumaiból

Takács Zoltán (szerk.)

Kovács Krisztina

Ricz András

Veréb Miskolczi Zsófia

> I. Bevezető

Szerbia európai uniós felzárkóztatása fordulóponthoz érkezett. A hatalom decentralizálása és a demokratikus folyamatok kerülnek előtérbe. Minden közösség hatáskörei érvényesítésére törekszik, ebben kell hogy segítséget, támogatást nyújtson az ország regionális politikája is. A régió, mint az EU alapfejlesztési egysége, egy közösség társadalomgazdasági és kulturális élettere. A régió egy konkrétan lehatárolt terület, működőképes intézményrendszerrel, forrásszabályozási kompetenciákkal, amelyeket a regionális identitás és társadalmi kohézió foglal egybe. A Szerb Képviselőház törvényalkotási folyamatában 2008 novembere óta szerepelt a Regionális Fejlesztési Törvénytervezet¹, amely nagy várakozásokat követően – 2009. július 14-én látott hivatalosan is napvilágot a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönyében (*Zakon RR*, 2009)².

A Szerb Köztársaság Regionális Fejlesztési Stratégiája 2007–2012 (*Strategija RR RS*, 2007)³ által meghatározott általános célkitűzések megvalósítását a Regionális Fejlesztési Törvény szavatolja. Kiindulópontként és a stratégiai célok operacionalizálásához sor kell hogy kerüljön az ország régiókra történő felosztására.

¹ Nacrt zakona o regionalnom razvoju. <http://www.scribd.com/doc/4768521/> (2008.11.01.)

² Zakon o regionalnom razvoju = Službeni Glasnik RS. Br. 51/09. Zakon o izmenama i dopunama zakona o regionalnom razvoju = Službeni Glasnik RS. Br. 30/10.

³ Strategija regionalnog razvoja Srbije za period od 2007 do 2012. godine (2007) = <http://www.merr.sr.gov.yu/sektori/rrpolitika.php?lang=lat> (2007. 03.01.)

A Regionális Fejlesztési Törvény értelmében Kormányrendelet (*Uredba NUTS*, 2010) ⁴ formájában történik meg a régiók (közigazgatási körzetekből verbuvált) lehatárolása, amelyek felelősek lesznek a térség (és közösségének) mindennemű fejlesztési igényeiért. Szerbia régiókra osztása másfelől EU-s pénzforrások használatának feltétele.

Szerbiában a területfejlesztésnek nincs megfelelő hagyománya. A regionális fejlődés több évre visszanyúló kiegyensúlyozatlansága mára hatalmas regionális különbségeket idézett elő. A Területtervezési és Építkezési Törvénnyel (*Zakon PI*, 2009) ⁵ összhangban került kidolgozásra a Szerb Köztársaság Területfejlesztési Terve 2010–2014–2021 (*Prostorni Plan RS*, 2010) ⁶, amely a regionális különbségek megoldásához stratégiai célkitűzéseket, operatív megoldási javaslatokat határoz meg. Az Európai Unió potenciális tagjelölt országai közül Szerbiában a legnagyobbak a regionális különbségek (1: 7 a körzetek szintjén, illetve a községek szintjén 1: 15), így a probléma több okból is megfelelő figyelmet igényel a központi hatalom részéről. A gazdasági fejlődés fő akterei a főváros: Belgrád, illetve a nagyobb régióközpontok, így Újvidék, Niš.

A szerb belpolitikai válság, gazdasági visszaesés és a társadalmi szerkezetváltás késleltették a folyamatok természetes alakulását. A privatizáció még mindig nem tekinthető befejezettnek, a külföldi tőkeberuházások alacsonyak, az ország nemzetközi versenyképessége alacsony, ugyanakkor a makrogazdasági stabilitás megteremtése is nehézséget jelent az ország számára (munkanélküliség, infláció, magas külkereskedelmi mérleghiány).

Adott társadalom-gazdasági körülmények között Szerbia európai uniós ambícióinak ad hangot. Kettős szorításban – a belső területfejlesztési kényszer, illetve az EU-csatlakozás intézményi infrastruktúra-követelményei között – Szerbia 2007-ben kidolgozta az ország regionális fejlesztési stratégiáját. A stratégia részletes helyzetfeltárással közelít a regionális egyenlőtlenségek problémá-

⁴ Uredba o nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica = Službeni Glasnik RS. Br. 109/09. Uredba o izmenama Uredbe o nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica = Službeni Glasnik RS. Br. 46/10.

⁵ Zakon o planiranju i izgradnji = Službeni Glasnik RS. Br. 72/09.

⁶ Prostorni plan Republike Srbije 2010-2014-2021 (nacrt) http://www.pilot.rs/latin/index.php?option=com_content&task=view&id=6569&Itemid=241 (2010.06.15.)

jához, majd definiálja a szerb regionális fejlesztés stratégiai irányvonalait, céljait, prioritásait, ezeket integrálja az ágazati politikákba, megcélózva a kiegyensúlyozott regionális fejlesztéspolitikát, a régiók és regionális intézményrendszer kialakítására tesz javaslatokat, majd operatív akcióterveket definiál. További stratégiai célokat és részletes akcióterveket fogalmaz meg a 2010-ben, tervezet formájában megjelent területtervezési stratégiai dokumentum.

A tanulmány **hét tematikus blokkra** tagolódik:

- A Szerb Köztársaság régiói és a regionális szerveződés dilemmái
- Stratégiai fejlesztési dokumentumok és Szerbia regionális fejlődése 2010-ben
- Regionális egyenlőtlenségek Szerbiában, Vajdaságban
- A regionális fejlesztések ágazatpolitikai megközelítésben
- Szerb regionális fejlesztések és európai uniós perspektívák
- A szerb regionális politika intézményrendszere
- Magyar régiófejlesztési lehetőségek, szükségletek

Módszertanilag a tanulmány szakirodalmi feldolgozásra hagyatkozik, amelyet a Regionális Tudományi Társaság fiatal kutatói végeztek el. **A hangsúlyt a szerb nyelven megjelent, publikált és hatályban lévő törvényes dokumentumok, stratégiai és egyéb fejlesztési dokumentumok elemzésére helyeztük, azzal a céllal, hogy magyar nyelven a magyar közösség számára, a saját szakmai meglátásunkkal ötvözve, gyakorlatias és alkalmazható útmutatót összegezzünk Szerbia regionális fejlődéséről és regionális politikájáról.** Az elemzések során kiemelten kezeltük a Vajdaság Autonóm Tartomány (VAT) regionális sajátosságait, intézményrendszeri megoldásait, mivel véleményünk szerint a szerb regionális fejlesztési törekvések megkerülhetetlen (példaértékű) részét képezi az autonómia hagyományait ápoló és regionális hatásköri legitimációkkal rendelkező Vajdaság.

Cél volt továbbá, hogy megtaláljuk a stratégiai fejlesztések távlatában, illetve az aktuális törvényes keret által kínált fejlesztési lehetőségek között régióink – az észak-vajdasági régió perspektíváit, és ezt felkínáljuk a gyakorlati megvalósításban elengedhetetlen szerepet játszó helyi-regionális elit, politikai elit döntés-előkészítő munkájához.

> II. A Szerb Köztársaság régiói, és a regionális szerveződés dilemmái

> „A régiók Szerbiája”

A regionális szerveződés, és regionális fejlesztések kérdése a Szerb állam fejlesztési céljainak hierarchiájában sohasem kapott megfelelő jelentőséget. A köztársasági szinten működtetett – fejletlen községek rövidtávú fejlesztési (ösztönzési) mechanizmusában kimerült a regionális fejlesztések (regionális politika) eszköztára, és valós ágazatpolitikai szerepe nem is volt, az állami szintű regionális fejlesztési hatáskörök intézményi koordinációja pedig egyáltalán nem működött. A '90-es évek politikai és (közvetve eredményezett) gazdasági „megsemmisülést”, a 2001-2008 közötti átmeneti időszak társadalom-gazdasági és súlyos szociális problémákat, a dezindustrializáció által leépült ipari területek megjelenését, és óriási regionális-területi egyenlőtlenségeket eredményezett, amelyet a gazdasági világválság még inkább fokozott (és napjainkig fokoz).

A regionális fejlesztések elsődleges célja a területi egységek integrációja (gazdasági, politikai, infrastrukturális, szociális és intézményi integráció). Az egységes gazdasági fejlődés és gazdasági növekedés céljából az államhatalom a regionális integráció, urbanizáció és regionális fejlesztés imperatíváival szembesül (*Prostorni Plan RS*, 2010). Az önálló területi egységek (szerencsés esetben autonóm) létrehozásával (regionalizáció), a hatalom alsóbb szintekre történő rendelésével (decentralizáció) teremthető meg csak a teljes területi kohézió és fejlődés feltétele. Ez azonban vélhetőleg hosszú folyamat lesz, ugyanis Kelet-Közép-Európa országaiban a hatalom telepítésének regionális előfeltételei (a mezoszint kialakítása) bizonytalan (*Horváth*, 2009).

Szerbia regionális törekvéseiben a **felülről vezényelt reformok** ismerhetők fel, amelyet *top-down* vagy ún. *modernizációs regionalizmusnak* neveznek a szakirodalomban (*Keating*, 1997. Idézi: *Pálné Kovács I*, 2004). Szerbiában nem jelenik meg a *politikai regionalizmus* nyugat-európai áramlatának hatása. Ez utóbbi a regionális politikai elit célja, amennyiben a regionális szint felértékelődésében a nemzetállami központosítási törekvések ellensúlyát látják (*Kohler-Koch*, 1998. Idézi: *Pálné Kovács I*, 2004).

Ezzel áll szemben a *funkcionális regionalizmus*: a funkcionális alkalmazkodás stratégiáját többnyire a központi állam alakítja ki, megtartva (lényegi változások nélkül) a központi államhatalmat és nemzetállami politikai érdekérvényesítést.

A decentralizáció és regionalizáció kérdése az évekig tartó alkotmányalkotási folyamat lezárásával (2006) sem oldódott meg (Bozóki, 2007., Takács, 2008). A Szerb Köztársaság Alkotmánya ugyanis regionális vonatkozásban többletjogokat biztosít a területén lévő autonóm tartományoknak (Vajdaság és Koszovó és Metohija) (Ustav RS, 2006)⁷, ahol jelentős regionális önszerveződési és intézményi hagyomány van jelen (Tripković, 2003). A kelet-közép-európai országok – Horváth által felsorolt – első decentralizációs modelljébe, fejlődési pályába illeszthető bele (egyértelmű szabályok, saját és megosztott bevételek, tervezési jogosítványok stb.) (Horváth, 2009) az alkotmányos tartományi autonómia Szerbiában. Ezzel ellentétben, Közép-Szerbia alkotmányos legitimációk és különleges státus (közigazgatásba integrálódott régiók, regionális intézmények (Faragó, 2005)) nélkül marad. Dekoncentrált állami szerveken keresztül továbbra is a központi befolyás és hatalom érvényesül, komplex régiófejlesztési programokba „bújtatva”, amely a Horváth által megfogalmazott második decentralizációs modell jellemzőinek felel meg (Horváth, 2009).

Szerbiában a közigazgatás és területirányítás három szintjét különböztethetjük meg: **központi (köztársasági), tartományi és önkormányzati**. Az ország területi szervezettségét a Szerb Köztársaság Alkotmánya, a Szerb Köztársasági Területi szervezettségéről szóló törvény (Zakon TO, 2007)⁸, a Minisztériumok és különleges állami szervezetek székhelyen kívül végzett tevékenységéről szóló kormányrendelet (Uredba MIN, 1992)⁹, valamint az Államigazgatási törvény (Zakon DU, 2005)¹⁰ szabályozzák. Ezek értelmében Szerbiát két autonóm tartomány (Vajdaság és Koszovó és Metohija), Belgrád városa, 29 közigazgatási körzet, 150 község és 23 város alkotja.

⁷ Ustav Republike Srbije = Službeni Glasnik RS. Br. 98/06.

⁸ Zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije = Službeni Glasnik RS. Br. 129/07.

⁹ Uredba o načinu vršenja poslova ministarstava i posebnih organizacija van njihovog sedišta = Službeni Glasnik RS. Br. 3/92.

¹⁰ Zakon o državnoj upravi = Službeni Glasnik RS. Br. 79/05. és 101/07.

Szerbia adott területszervezési alkotmányos körülményei között **Vajdaság regionális hatásköreit** határozta meg a Vajdaság Autonóm Tartomány hatásköreiről szóló törvényben (*Zakon APV*, 2009)¹¹, illetve területirányításának jogait és kötelezettségeit a Vajdaság Autonóm Tartomány Alapszabályzatában fogalmazta meg (*Statut APV*, 2009)¹². Az ország déli tartományát illetően nemzetközi jogi kérdések merültek föl¹³, Szerbia így teljesen aszimmetrikus területirányítási felállással szembesül, amelynek kivételezettje az ország északi tartománya – a Vajdaság. A Vajdaság viszont nem olyan régió, amely a *XXI. század „regionalizálódási nyomása”* alatt jött létre (*Tripković*, 2003).

A milosevicsi centralizált államberendezés béklyóinak (immár húsz éves) tapasztalatait összegezve, a regionális fejlődést ellehetetlenítő, súlyos társadalom-gazdasági dezintegrációs folyamatokkal szembesül a szerb politikai elit. A hatalom valós decentralizálásától, és az erre épülő regionalizációtól továbbra is eltekint a politikai elit, és **2010-ben Szerbiában területi statisztikai (tervezési) régiókat** hoz létre, az EU-s elvárásoknak történő megfelelés (kizárólagos) indítékával. Horváth kelet-közép-európai országok uniós csatlakozási tapasztalataira hivatkozva, a regionalizációval kapcsolatos viták alapmomentumát abban a kérdésben látja, hogy hogyan lehet *az unitárius berendezkedésű államokat decentralizált pályára állítani* (*Horváth*, 2009). Ugyanitt Horváth nagyobb fejlesztési és statisztikai területi egységek létrehozására hívja fel a figyelmet, ahol a regionális fejlesztési intézmények telepítése szintén vitákat, harcokat eredményezhet (*Horváth*, 2009).

Az ország régiókra történő felosztása több okból is fontos Szerbia jövőjét illetően:

¹¹ *Zakon o utvrđivanju nadležnosti Autonomne pokrajine Vojvodine* = Službeni Glasnik RS. Br. 99/09. Megjegyzés: A Tartomány hatásköreit az ún. Omnibusztörvénnyel kapta vissza 2002-ben, az akkori államigazgatás alkotmányos keretein belül. *Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine* = Službeni Glasnik RS. Br. 6/02.

¹² *Statut Autonomne pokrajine Vojvodine*. http://www.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=19&dir=DESC&order=date&limit=5&limitstart=5 (2010.06.15.).

¹³ Koszovó 2008. február 17-én egyoldalúan kinyilvánította függetlenségét, Szerbia, területének szuverenitására hivatkozva, ezt nem hajlandó elismerni. Koszovó 1999 júniusa óta az ENSZ felügyelete alatt áll (Rezolucija 1244, Saveta bezbednosti UN).

- az EU Strukturális Alapjaiból való potenciális részesedés, illetve a *Stabilizációs és Társulási Egyezmény 113. szakaszának* feltétele,
- statisztikai-tervezési egységek működtetése, a területi entitások más uniós országok régióival történő összehasonlítása,
- a gazdasági térszerkezet átalakításához „pótlólagos erőforrás” alapot szolgáltathat a gazdasági tevékenységek térbeli kiterjedésének ösztönzéséhez, az ország külgazdasági orientációjának erősítéséhez, a nemzetközi munkamegosztásban való sikeres bekapcsolódáshoz, a nemzetközi versenyképességet befolyásoló tényezők kiterjedt fejlesztéséhez,
- A (valós) területi decentralizációnak a régiók belső kohézióját is erősíteni kell.

> NUTS régiók Szerbiában

A NUTS jegyzék (*Nomenclature d'unités territoriales statistiques – Nomenclature of Territorial Units for Statistics*)

– hivatalos megfogalmazásban – többféle célt szolgált és szolgál Szabó tanulmánya szerint. Egyrészt a közösségi statisztikai rendszer egyik alapkövének számító regionális statisztika (REGIO) összeállítását és területi harmonizációját alapozta meg (Szabó, 2005a). Másrészt a legproblematisabb térségek támogatásokkal való lehatárolása sokkal összetettebb és finomabb statisztikai elemzést követelt meg, ami kihívás elé állította a regionális politikát. Ennek eredménye a területi statisztikai egységek rendszerbe foglalása.

Az Európa Tanács Strukturális Alapokról szóló rendelete alapján háromfokozatú statisztikai rendszer, a Területi statisztikai egységek nomenklatúrája lépett életbe, melyet az Európai Unió Statisztikai Hivatala, az Eurostat a bizottság más főigazgatóságaival együttműködésben az 1970-es évek elején hozott létre (Horváth, 2003). A három szint lehetőséget ad a területi egyenlőtlenségeket többféle regionális dimenzióban vizsgálni (Szabó, 2005a). Horváth szintén a számtalan alkalmazási lehetőség fontosságát emeli ki: adatfeldolgozás, gazdasági és társadalmi folyamatok elemzése ezen egységek alapján, valamint programozási, finanszírozási és fejlesztési feladatok keretében szolgál. *A NUTS legfőbb jellegzetességei: statisztikai, tervezési célra készült, működő intézményi*

beosztáson alapul, hierarchikus szintenként lefedi az adott ország teljes területét (Horváth, 2003).

A régiók kialakítása során a NUTS rendszer figyelembe veszi a szervezeti területi elrendezéseket (előnyben részesítik a meglévő adminisztratív régiókat), NUTS általános földrajzi egységeket, hierarchikus felosztást, a terület kívánatos méretét, a statisztikai régió homogenitását, természeti-földrajzi különbségeket, történelmi, hagyományi és geopolitikai tényezőket. Amennyiben az adott országban nem léteznek a NUTS rendszernek megfelelő régiók, azokat a kisebb területi egységek egyesítésével „mesterségesen” hozzák létre.

A területi entitások statisztikai-tervezési szerepe sokban módosul, **ha a regionalizmus mint funkcionális kategória tud teret hódítani, és amennyiben kapcsolódni tud a térségi gazdaságfejlesztéshez.** Ebből a szempontból a funkcionális régiók kialakítását a középtávú területfejlesztési programok koordinálása is indokolja, amely lehetővé teszi, hogy a gazdasági szerkezetük összetettsége és heterogenitása ellenére a régiókat alkotó körzetek/községek közösen határozzák meg fejlesztési prioritásaikat, és egyesítsék az ehhez szükséges erőforrásaikat.

A régiók kialakítása a szerb politikai közéletben jelentős vitákat képviselt 2007 óta. A szerb regionális fejlesztési stratégia három változatot kínált fel a döntéshozó politikai elit számára. Ez alapján Szerbiát 4, 5, illetve 9 régióra osztották volna, azonban a 2009-ben elfogadott Regionális fejlesztési törvény 7 régiót határozott meg, amelyet Kormányrendeletben is megerősítettek. Újabb vitákat követően – és a kiforratlan regionális fejlesztési koncepció hiányának eredményeként – 2010-ben törvénymódosítás és kormányrendelet módosítás következett, melynek következtében Szerbia területén 5 régiót jelöltek meg.

1. táblázat:
A Szerb Köztársaság (NUTS 1) regionális tagolásának tervezetei, 2007.

A lakosság minimális és maximális száma	1. verzió	2. verzió	3. verzió
NUTS 1 3 000 000-7 000 000	Szerbia		
NUTS 2 800 000-3 000 000	1. Belgrád – főváros, 2. Közép Szerbia (Belgrád nélkül), 3. Vajdaság, 4. Koszovó és Metohija	1. Belgrád – főváros, 2. Vajdaság, 3. Koszovó és Metohija, 4. Nyugat-Szerbia és 5. Kelet-Szerbia (utóbbi kettő az első verzió szerinti Közép- Szerbia felosztása két majdnem egyenlő részre a lakosságszám alapján, azonos nagyságú régiók kialakítása céljából)	1. Belgrád, 2. Kelet-Vajdaság (Bánát), 3. Nyugat-Vajdaság (Bácska és Szerémség), 4. Keleti régió, 5. Déli régió, 6. Nyugati régió, 7. Központi régió, 8. Nyugat-Koszovó és 9. Kelet-Koszovó.
NUTS 3 150 000-800 000	a meglévő statisztikai körzetek.		

Forrás: Strategija RR RS, 2007

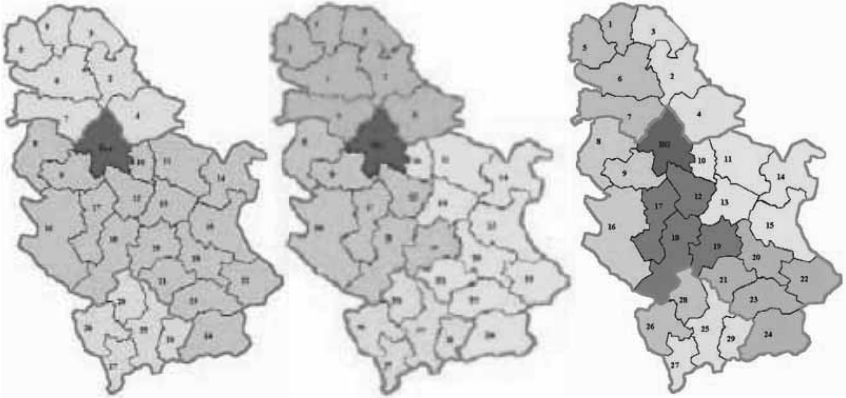
1. ábra:

A Szerb Köztársaság regionalizálásának térképei, 2008.

1. verzió

2. verzió

3. verzió

Forrás: CESS, 2008

Hivatalosan Szerbiában öt régió létezik 2010 óta. A Regionális fejlesztési törvény és a törvénymódosítás (3. szakasz. *Zakon RR*, 2010), valamint a területi statisztikai egységek nomenklatúráját meghatározó kormányrendelet és kormányrendelet módosítás (1-2. szakasz. *Uredba NUTS*, 2010) alapján Szerbia területe a következő régiókra oszlik:

2. táblázat:

Hivatalos NUTS régiók Szerbiában, 2010.

NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
2	5	30 (meglévő közigazgatási körzetek – TÉRSÉG és Belgrád közigazgatási egysége)
Szerbia - Észak	Belgrádi régió	Belgrád város

	Vajdasági régió	Észak-Bácskai térség Közép-Bánáti térség Észak-Bánáti térség Dél-Bánáti térség Nyugat-Bácskai térség Dél-Bácskai térség Szerémségi térség
Szerbia - Dél	Sumádia és Nyugat- Szerbiai Régió	Zlatibori térség Kolubarei térség Mačvai térség Moravicai térség Pomoravljei térség Rasinai térség Raškai térség Šumadijai térség
	Dél-és Kelet- Szerbiai Régió	Bori térség Braničvoi térség Zaječari térség Jablanikai térség Nišavai térség Piroti térség Podunavljei térség Pčinjai térség Toplicai térség
	Koszovó és Metohija Régió	Koszovói térség Kosovska Mitrovica-i térség Kosovo Pomoravlje-i térség Peći térség Prizreni térség

Forrás: Uredba NUTS, 2010.

Mejegyzés: az 1. számú melléklet tartalmazza a régiók, körzetek és községek hivatalos szerb (és cirill betűs) elnevezéseit.

2. ábra:

Szerbia 5 NUTS 2-es régiója, 2010.

Forrás: <http://www2.bor030.net/gradske-meni-info030-179/1148-regionalizacija-srbije-sedam-pa-pet-statistickih-regiona> (2010.06.15.)

Ezek a **régiók (regioni)** egy illetve több térséget egyesítenek, és a regionális fejlesztési politika, területtervezés és megvalósítás feladataiért felelősek (az EU területi NUTS 2-es standardjával összhangban). A **térségek (oblasti)** olyan funkcionális területi egységek, amelyek a tervezés és a regionális fejlesztési politika végrehajtásának hordozói (az EU-s NUTS 3-as standardjaival összhangban). Felelősségeik a gazdasági fejlesztés, szociális fejlesztés, regionális gazdasági rendszer, rurális fejlesztés, illetve a falu-város viszony fejlesztése, területi tervezés, nemzetközi

együttműködés, határon átnyúló együttműködések. A Regionális fejlesztési törvény értelmében **„a régió és fejlesztési régió nem adminisztratív területi egység és nem rendelkezik jogi önállósággal”**. A törvény értelmében a régiók statisztikai funkcionális területi egységek, amelyet a területükön elhelyezkedő helyi önkormányzati egységek alkotnak” (4. szakasz. Zakon RR, 2009.).

A Szerb Köztársaság területi terve tiszteletben tartja a decentralizáció elveit, következésképpen a regionalizáció elveit is. Ebben a modellben központi szerepet kapnak maguk a **községek (opštine)**. Az Európai Unió NUTS rendszerének fontos kiegészítője az ún. **LAU-rendszer (Local Administrative Units)**, 2003-ból. Az ország közigazgatási hierarchiájában a nagyobb átfogó egységeknél (tartományok, régiók, megyék) alacsonyabban elhelyezkedő területi egységek, LAU1 és LAU2 besorolást kapnak. A Szerb Köztársaság területe 194 LAU1-es területi egységre – községre, és további 6.169 LAU2-es területi egységre – **településre (naselje)** tagolódik (2. annex. Uredba NUTS, 2010).¹⁴

> Régiók és fejlettségi szintjük Szerbiában

Az egyes régiók fejlettségi szintjének meghatározása, illetve a kedvezményezett térségek kijelölése képezi a kiinduló pontot az EU-s alapokból származó céleszközök/támogatások igénybevételeénél. A gazdaság, oktatás, demográfia, infrastruktúra, ökológia területein hiányosságokkal küszködő területi egységek képezik a potenciális kedvezményezett térségeket, a nemzeti stratégia megfogalmazásában (*Strategija RR RS*, 2007).

¹⁴ A jövőben a Szerb Köztársaság területi terve alapján a kisebb területi egységek besorolása a következő szempontok alapján fog történni: A kistelepülések nagy számára való tekintettel, az 5.000 fő feletti lakossággal rendelkező települések kataszteri községet fognak alkotni a jövőbeni decentralizált rendszerben (LAU1-es szint), míg az 5.000 főnél kisebb lakosságú települések (a legfejlettebbel a központban) **vidéki közösséget** fognak alkotni (LAU2-es szint). A 100.000 főnél nagyobb lakossággal rendelkező települések, megfelelő szociális, gazdasági és intézményi infrastruktúrával, **városi (grad)** rangot kaphatnak (*Prostorni Plan RS*, 2010.).

3. táblázat:
A Szerb NUTS 2 és NUTS 3 régiók területi fejlettségi mutatói, 2009.

NUTS2	NUTS3	Terület km ²	Lakosság 2008	Lakos- ság /km ²	10-nél több fog- lalkoztatottal rendelkező vál- latat/km ²	Laká- sok /1000 km ²	Korszerű utak rész- aránya 2007 (%)	Az ipar relatív sű- rűségének idexe
Szerb Köztársaság		88 361	7 350 222	83,2	0,15	215,6	63,8	1
Vajdasági régió		21 506	1 979 389	92	0,17	186,5	88,7	1,13
	Észak- bácskai térkép	1 784	193 329	108,4	0,27	149,7	66,1	1,5
	Közép- bánati térkép	3 256	195 190	59,9	0,08	57,4	93,5	0,72
	Észak-bánati térkép	2 328	155 387	66,7	0,11	29,2	93,1	1,1
	Dél-bánati térkép	4 245	303 392	71,5	0,1	91,9	90,3	1,13

	Nyugat-bácskai térség	2 419	197 974	81,8	0,12	14,9	92,6	1,02
	Dél-bácskai térség	4 015	605 720	150,9	0,37	653,5	94,8	1,51
	Szerémségi térség	3 485	328 397	94,2	0,15	125,7	87,1	0,75
Belgrádi régió	Belgrád város	3 227	1 621 396	502,4	1,42	2355,4	75,6	1,87
Sumádia és Nyugat-szerbiai régió		26 483	2 065 984	83,0	0,1	175,5	60,5	0,8
	Zlatibori térség	6 142	299 360	48,7	0,07	68,9	48,9	0,67
	Kolubarai térség	2 474	182 015	73,6	0,1	128,1	68,8	0,84
	Mačvai térség	3 264	313 798	96,1	0,13	117	49,4	0,6
	Moravicai térség	3 016	216 977	71,9	0,14	108,1	73,7	1,17
	Pomoravljei térség	2 614	218 062	83,4	0,12	247,5	75,1	0,92

	Rasinaí térseg	2 664	246 522	92,5	0,11	186,2	56,4	1,03
	Raškaí térség	3 922	298 444	76,1	0,1	222,3	38,5	0,45
	Šumadijai térseg	2 387	290 806	121,8	0,15	325,9	73,4	1,08
Dél-és kelet- szerbiai régión		26 255	1 683 453	72,2	0,1	138,5	63,6	0,7
	Bori térség	3 510	134 375	38,3	0,04	61	65,9	0,53
	Branicevoi térseg	3 865	191 906	49,7	0,05	133,2	78,5	0,25
	Zaječari térseg	3 623	126 217	34,8	0,04	49,1	77,7	0,34
	Jablanicaí térseg	2 770	229 430	82,8	0,07	63,9	49,4	0,42
	Nišavai térseg	2 727	375 453	137,7	0,22	456,2	84,6	1,02
	Piroti térség	2 761	97 223	35,2	0,05	34,8	62,5	0,76
	Podunavljei térseg	1 250	204 442	163,6	0,16	328,8	69,1	2,12
	Pčinjai térség	3 520	228 704	65	0,07	73,9	33,3	0,75

	Toplicai térség	2 229	95 703	42,9	0,04	45,8	51,2	0,26
Koszo- vó és Metohija régión		10 887	-	-	-	-	-	-
NUTS2 variancia együtt- ható		0,639	0,084	1,017	1,451	1,465	0,215	0,467
NUTS3 variancia együtt- ható		0,31	1,006	0,929	1,585	1,894	0,254	0,519

Forrás: Republički zavod za razvoj, 2010.

A NUTS-lehatárolás értelmében kialakított régiók területi fejlettségi mutatóit a következő táblázat összegzi. A NUTS 2-es összegző adatokból láthatjuk, hogy a belgrádi régió a legfejlettebb (ipar, vállalkozások, lakások), majd a vajdasági régió is fejlettebb a Szerb Köztársaságnál (infrastrukturálisan, iparilag, vállalkozások számát illetően). Sumádia és a nyugat-szerbiai régió már fejletlenebb az előző két nagyrégiónál, azonban Szerbia legfejletlenebb NUTS 2-es régiója a dél-és kelet-szerbiai régió. Koszovó és Metohija régió fejlettségére vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk (feltételezzük, hogy minden területi mutató alapján ez a régió lenne Szerbia legfejletlenebb területe).

IRU – a fejlődés veszélyeztetettségi indexe (*Indeks razvojne ugroženosti*) – az IRU index minden térségre (körzetre) vonatkozólag **a fejlettség öt dimenzióját** mutatja be: **gazdasági, demográfiai, oktatási, infrastrukturális, ökológiai dimenzió**. Minden dimenziót néhány indikátor alkot (összesen 13 db). Az egyes indikátorok értékei 0 és 1 között mozognak, és az 1-hez közelebb álló érték nagyobb fejlettségi szintet jelent. Az IRU ezen indexek sztenderdizált aritmetikai középértéke. Szerbia területén kifejezetten hátrányos helyzetű térségek az egykori ipari központok körzetei, így Bor, Majdanpek, illetve Raška, Mačva, Zaječar körzetek. Itt a térségek veszélyeztetettségi indexe országos szinten 5% körül mozog. A Vajdaság Autonóm Tartomány területén Közép-Bánát és Szerémség mutatnak fejlettségbeli nagyobb lemaradásokat.

3. ábra:

Szerbia regionális fejlettségi különbségei a fejlődés veszélyeztetettség indexe alapján, 2008.

Forrás: CESS, 2007.

> Fejletlen térségek

A hatályban lévő Regionális fejlesztési törvény értelmében **évente egyszer** a Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztérium, az illetékes statisztikai szerv adatai alapján meghatározza a **régiók, térségek és önkormányzatok fejlettségi szintjét**. A minisztérium javaslatára kormányrendelet szabályozza a **fejlettségi szint kiszámításának módszertanát**. Folyó év október 31-ig a **kormány** a Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztérium javaslatával, meghozza az „**egységes fejlettségi listát**” (*jedinstvena lista razvijenosti*), és megnevezi a fejletlen régiókat (7-13. szakasz. Zakon RR, 2009).

A **régiók fejlettségi szintjük** alapján két alapkategóriába sorolhatók:

1. fejlett régiók – az egy főre jutó bruttó hazai termék a köztársasági átlag felett alakul a régióban.
2. fejletlen régiók – adott régióban az egy főre jutó bruttó hazai termék a köztársasági átlag alatt alakul.

Az önkormányzatok fejlettségük szerint a következő csoportokba sorolhatók:

- I. csoport – önkormányzatok, amelyek fejlettségi szintje a köztársasági átlagot meghaladja,
- II. csoport – önkormányzatok, amelyek fejlettségi szintje a köztársasági átlag 80–100%-a között mozog,
- III. csoport – önkormányzatok, amelyek fejlettségi szintje a köztársasági átlag 60–80%-a között mozog,
- IV. csoport – önkormányzatok, amelyek fejlettségi szintje a köztársasági átlag 60%-a alatt van.

4. táblázat:
A fejletlen térségek csoportosítása Szerbiában, 2010.

A köztársaság fejlettségi szintek szerinti csoportosítás	Szerbiai térségek - községek	Összesen	Vajdasági térségek - községek	Összesen
II. 80-100%	Kraljevo, Bor, Zaječar, Vranje, Lapovo, Sokobanja, Čuprija, Kladovo, Paraćin, Požega, Aleksandrovac, Lučani, Loznica, Topola	12	Odžaci, Novi Kneževac, Šid, Bački Petrovac, Bač, Titel, Ada, Ruma, Novi Bečej	9
III. 60-80%	Novi Pazar, Aranđelovac, Smederevska Palanka, Ivanjica, Leskovac, Prokuplje, Nova Varoš, Raška, Boljevac, Trstenik, Aleksinac, Majdanpek, Batočina, Priboj, Koceljeva, Dimitrovgrad, Despotovac, Bajina Bašta, Velika Plana, Ljig, Negotin, Čičevac, Veliko Gradište, Ub, Vladimirci, Bogatić, Svilajnac, Žabalj,	28	Irig, Kovin, Srbobran, Kovačica, Mali Iđoš, Čoka, Opovo, Sečanj	8

IV. 60% alatt	Brus, Knjaževac, Petrovac, Surdulica, Ljubovija, Varvarin, Doljevac, Rača, Krupanj, Prijepolje, Mionica, Lebane, Vlasotince, Babušnica, Kučevo, Bujanovac, Preševo, Mali Zvornik, Vladičin Han, Žitorađa, Crna Trava, Blace, Osečina, Rekovac, Medveđa, Žagubica, Sjenica, Gadžin Han, Ražanj, Kuršumljia, Golubac, Bosilegrad, Žabari, Knić, Svrlijig, Bela Palanka, Tutin, Malo Crniće, Trgovište, Bojnik, Merošina.	46	Bela Crkva, Alibunar, Nova Crnja, Žitište, Plandište,	5
iparilag leépült térségek, 50% alatt	Merošina, Bojnik, Trgovište, Malo Crniće, Tutin, Bela Palanka, Svrlijig, Knić, Žabari, Bosilegrad, Golubac, Kuršumljia, Ražanj, Gadžin Han, Sjenica, Žagubica, Medveđa, Rekovac, Osečina, Blace, Crna Trava, Žitorađa, Vladičin Han, Mali Zvornik, Preševo, Bujanovac, Kučevo, Babušnica, Vlasotince, Lebane, Mionica, Prijepolje, Krupanj, Rača, Doljevac, Varvarin i Ljubovija.	40	Plandište, Žitište, Nova Crnja,	3

Forrás: Program RAZV, 2010¹⁵

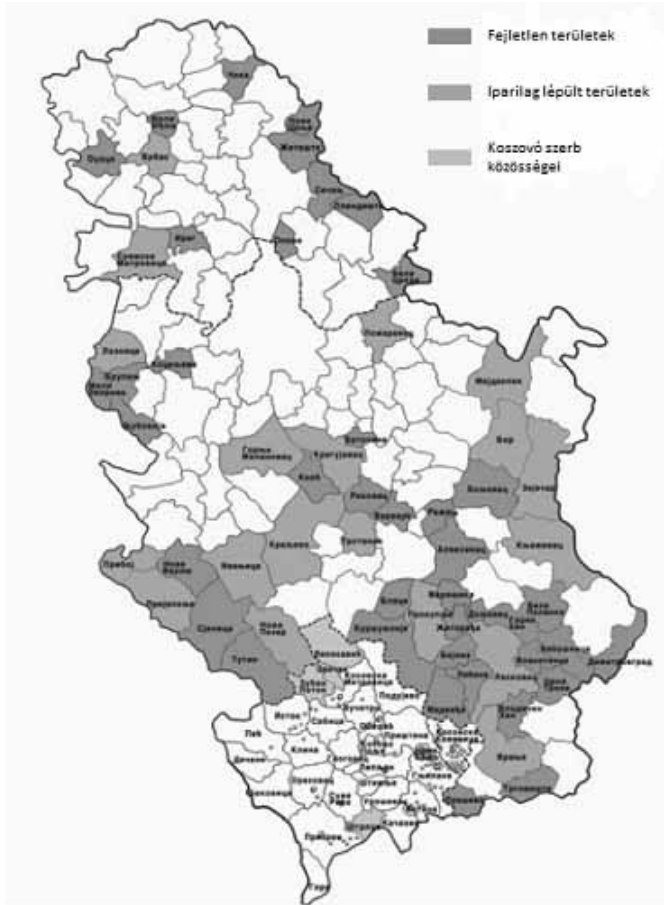
¹⁵ Program za podsticanje ravnomernog regionalnog razvoja. <http://www.fondzarazvoj.gov.rs/files/ProgramNerazvijeni.pdf> (2010.06.15.)

A fejletlen területeket a III. és IV. csoportba sorolt önkormányzatok alkotják. Infrastrukturális, erőforrásbeli, gazdasági és emberi hiányosságokkal küszködő térségek (mintegy 30-40 község), amelyek már a '70-es évektől (tradicionálisan) fejletlen térségeknek számítanak. Az elnéptelenedés -15 és -30%, a munkanélküliség 50-70%, a foglalkoztatottság 15%, a fejlett úthálózat részaránya 30%. Ezeken a fejletlen térségeken működik a gazdasági vállalatok 4,5%-a, a foglalkoztatottak 4%-ával.

Az iparilag leépült, hanyatló térségek fejlettségi szintje a köztársasági fejlettségi szint 50%-a alatt alakul. Az egykori ipari központok, a szerb gazdaság óriásai omlottak össze, a termelés leállt, a magánosítás szintén leállt, a KKV szektor nem tudott elindulni, a munkanélküliség ezzel ellentétben az egekbe szökött. Az iparilag leépült területek 20 várost ölelnek fel, amelyek 1990-2008 között az ügyviteli jövedelmük 40%-át, míg a feldolgozóiparban foglalkoztatott személyek mintegy 50%-át veszítették el. Szerbia területének 18,8%-a iparilag teljesen leépült. Szerbia lakosságának 20%-a ezeken a területeken él (minden 5. ember az országban). A szerbiai vállalatok 12,6%-a, a foglalkoztatottak 15%-a dolgozik ezeken a területeken. A foglalkoztatottság alacsony (23%), míg a munkanélküliség 35-40%.

Koszovó és Metóhia területén élő szerb közösségek speciális helyzetükből kifolyólag szintén fejletlen területeket képviselnek. Területi és politikai bizonytalanság mellett, rossz gazdasági viszonyok jellemzik a mintegy 130 000 fős szerb közösség életterét (a közösség tagjai szétszórta 250 koszovói településen élnek). A működő vállalatok (2008-ban szám szerint 454) 99%-a KKV, és a munkaképes lakosság 1%-át foglalkoztatják (*Prostorni Plan RS*, 2010).

4. ábra:
Fejlesztési problémákkal küzdő területek, 2010.

Forrás: Prostorni Plan RS, 2010.

> **III. Stratégiai fejlesztési dokumentumok és Szerbia regionális fejlődése 2010-ben**

> **A Szerb Köztársaság regionális fejlesztési stratégiája 2007-2012**

A szerb kormány által 2006. év végén elfogadott, a Szerb Köztársaság 2007-es évi 1. számú Hivatalos Közlönyében megjelent a Szerb Köztársaság regionális fejlesztési stratégiája 2007-2012, az egyetlen regionális fejlesztésekkel kapcsolatos dokumentum Szerbiában (*Strategija RR RS*, 2007), amely gyakorlati jogi legitimitást a 2009 júliusában elfogadott (2010 májusában módosított) Regionális fejlesztési törvény értelmében kap (*Zakon RR*, 2009).

A stratégiai dokumentum egy általános helyzetfelmérő ágazatpolitikai anyag, amely elsőként definiálja az ország regionális fejlesztésének prioritásait, hivatkozva a szerb Alkotmány 94. szakaszára, amelyben a fejletlen területi egységek fejlesztése alkotmányos kötelezettsége Szerbiának (*Ustav RS*, 2006).

Hosszú időn keresztül a regionális fejlődés, illetve a fejlődés területi dimenziója nem szerepelt a gazdasági köztudatban. Általánosan és leegyszerűsítve kerültek megfogalmazásra a regionális jellegű célkitűzések, elsősorban a fejletlen területek gyors fejlesztéshez szükséges pénzeszközök kiválasztásával, kiindulópontként alapul véve minden esetben a fejletlenségi szintek mértékét. Ez csak mint fejlesztési kompenzáció tudott funkcionálni, és hozzájárult a problémák elmélyüléséhez, strukturális problémák felszínre kerüléséhez.

Szerbia regionális fejlődésében **az állam szerepének újradefiniálására** kerül sor, amelynek elindító okai: óriási régió belüli régióközi fejlődést hátráló, migrációt előidéző különbségek; nagy, stratégiai jelentőségű kihasználatlan területek; a centrumokban koncentrálódó óriási embertömegek, és ennek belátható gazdasági, szociális és ökológiai (negatív) következményei.

Így az új regionális szerepkörben az állam legfőbb szerepe:

- Elhárítani, illetve csökkenteni azokat az akadályokat, amelyek a fejletlen régiók fejlődési pályáját hátráltatják,
- Ezen régiók felkészítése az önálló fejlődésre, versenyképességre,

- Mindezt a lehető leghatékonyabb módon ösztönözni, biztosítva a kontinuitást,
- „Tranzíciós szegénység” megjelenése sarkallja a regionális intézményrendszer, és annak működési mechanizmusainak mielőbbi felállítását.

A régiót **közigazgatási értelemben** használja, (nem adaptálja az EU-gyakorlathoz, ahol a régiók – a pozitív példákra hagyatkozva – gazdasági régiók) „helyi önkormányzati egységek a közigazgatási körzetek területein” (38. szakasz, *Zakon DU*, 2005). Ugyanakkor a stratégia összhangban van azokkal az elvekkel, amelyeket **az EU regionális politika alapelveiként kezelünk**:

A szubszidiaritás és decentralizáció az Unió regionális politikájának elsődleges alapelve, mely szerint a döntéseket és a végrehajtást arra a szintre kell helyezni, amely a legnagyobb átlátással és kompetenciával rendelkezik a feladat megvalósításához. Tehát a magasabb szintű szerv nem intézkedhet olyan esetben, amikor az adott célkitűzést eredménnyel az alacsonyabb szinten el lehet érni. Nemzeti stratégiánk a szubszidiaritást lényegében kiegyenlíti a decentralizációval.

A partnerség elve arra épül, hogy a területi egységek, azaz a régiók és a települések működése, fejlesztése csak akkor valósulhat meg, ha a szereplők folyamatosan és rendszeresen együttműködnek, köztük célorientált kapcsolatok alakulnak ki.

A programozás egy célorientált folyamat, mely magába foglalja a fejlesztési stratégiák, tehát a kitűzött célok rendszerének kidolgozását, azokból következő prioritások, programok és támogatások meghatározását. A programozás elve az Unió regionális politikájában azt szolgálja, hogy ne egy projektet támogassanak, hanem a területrendszer egészének fejlődését szolgáló célkitűzéseket.

A Közöség által nyújtott pénzügyi támogatásokat az adott országnak, vagy területi egységnek ki kell egészítenie saját hozzájárulás biztosításával az **adicionálás elve** értelmében. Általában elvárás, hogy az adott program finanszírozásának legalább a felét a tagország vállalja. A kevésbé fejlettek esetében a hozzájárulás mértéke minimum 20%-ot kell, hogy elérjen.

A támogatásokat koncentráltan, azaz a leginkább elmaradott régiókban kell felhasználni az EU alapelvei szerint.

A stratégia célkitűzései a következőkben összegezhetők:

- kiegyensúlyozott regionális fejlődés,
- fenntartható fejlődés,
- regionális versenyképesség,
- szegénységcsökkentés,
- negatív demográfiai trendek megfékezése,
- a szerb közösség gazdasági integrációja Koszovó és Metóhia területén,
- decentralizáció megerősítése – önkormányzatok, regionális intézményrendszer (*Strategija RR RS*, 2007).

> A Szerb Köztárság Területfejlesztési terve 2010–2014–2021

A Szerb Köztárság Területfejlesztési terve 2010–2014–2021 (tervezet) szintén európai értékrend szellemében fogalmazódik meg (2010 tavaszán veszi kezdetét a stratégiai dokumentum-tervezet nyilvános vitája Szerbiában). A meglévő helyzetből, a szerb területtervezést befolyásoló külső hatásokból és a szabályozási keret bővítésének igényéből kiindulva a stratégiai dokumentum a szerb területtervezés stratégiai céljai között a lakosság egészséges élet-és munkakörülményeinek megteremtését, a gazdasági szubjektumok számára pedig hatékony és vonzó befektetési feltételek, fenntartható gazdasági fejlődés biztosítását emeli ki (*Prostorni Plan RS*, 2010).

A szerb területtervezés víziójában a tér a következő jelzőket foglalja magába: területileg lehatárolt, regionálisan kiegyensúlyozott, gazdaságilag fenntartható, versenyképes, szociálisan koherens és stabil, infrastrukturálisan felszerelt és mindenki számára elérhető, természeti és kulturális értékeket megóvó, minőséges és egészséges, funkcionálisan integrált környezet.

A nemzeti regionális fejlesztési stratégiai dokumentum fejlesztési prioritásai, céljai, elvei megjelennek a területtervezési dokumentumban is. A két dokumentum teljesen összhangban van egymással. A területtervezési dokumentum azonban konkrétabb, precízebb fejlesztési stratégiai célokat határoz meg (2014) a városok és funkcionális városi területek, ipar, környezetvédelem, hulladékgazdálkodás, energiagazdálkodás fejlődésével kapcsolatosan.

A szerb területtervezés elvei:

- fenntarthatóság,
- területi kohézió (kiegyensúlyozott regionális társadalomgazdasági fejlődés),
- versenyképesség,
- implementáció,
- policentrikus területfejlesztés és funkcionális területi munkamegosztás/szakosodás – a városok és a funkcionális urbánus térségek szerepét, a város-falu viszonyát, valamint az egyes régiók komparatív előnyeit kiemelve,
- telekommunikációs és közlekedési elérhetőség,
- kulturális identitás,
- folyamatos továbbképzés, ismeretek bővítése,
- szubszidiaritás,
- közérdek, közvagyon védelme,
- a természeti és kulturális értékek védelme,
- környezetvédelem,
- közösségi és civil partnerség,
- transzparens területtervezés,
- határon átvelő, transznacionális és régióközi funkcionális együttműködések.

A szerb területtervezés stratégiai céljai:

- **kiegyensúlyozott regionális fejlődés és társadalmi kohézió,**
- **regionális versenyképesség és elérhetőség,**
- **területi-funkcionális környezeti integráltság,**
- **a környezet védelme és folyamatos fejlesztése,**
- **a természeti és kulturális értékek védelme, fenntartható fejlesztés.**

A nemzeti területtervezési stratégiai dokumentum (a regionális fejlesztési stratégiával összhangban) a decentralizációt, regionális fejlesztéspolitikát, regionális intézményrendszer kialakítását a területi kohézió alapjaként értelmezi. 2014-ig stratégiai prioritásként kezeli a komplett regionális intézményrendszer kialakítását, a regionális fejlődést ösztönző mechanizmusok megfogalmazá-

sát, az EU alapok forrásainak hatékony használatát, a fokozatos (önkormányzati) funkcionális és fiskális decentralizáció megvalósítását. További stratégiai cél a régiók és térségek (önkormányzati egységek) területi terveinek kidolgozása, a területtervezés és regionális fejlesztés precíz területi– regionális– köztársasági összehangolása (*Prostorni Plan RS*, 2010).

> IV. Regionális egyenlőtlenségek Szerbiában, Vajdaságban

A regionális problémák, regionális egyenlőtlenségek megjelenésének oka a *„több évtizedes stratégiai szempontú regionális fejlesztések marginalizálása országos szinten”* (Jakopin, 2010). A regionális különbségek legszembetűnőbben a munkanélküliség területi eltéréseiben, a gazdasági aktivitás mértékének csökkenésében, valamint a lakosság számának folyamatos csökkenésében jutnak kifejezésre.

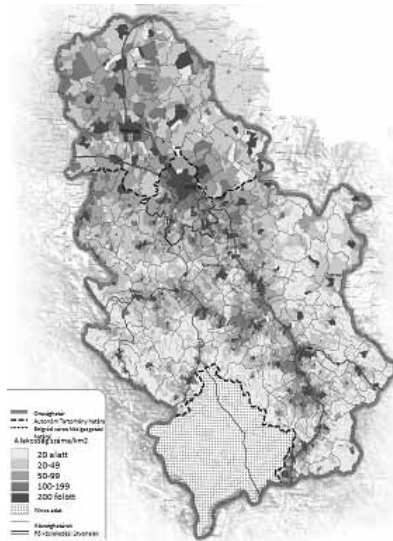
A fejezet ez előző fejezetben bemutatott Szerb Köztársaság Regionális fejlesztési stratégiája 2007–2012 és a Szerb Köztársaság Területfejlesztési terve 2010–2014–2021 (tervezet) elemzését mutatja be. Az **elemzések 2002–2009-es időszakból** származó adatokat tartalmaznak (sok esetben több időszakot is bemutatva), de a regionális különbségek problémájára szeretnék elsősorban felhívni a figyelmet. Az egyes elemzések és fejezetrészek **három területirányítási szintű logikát** jelenítenek meg: **a Szerb Köztársaság, a vajdasági régió, és annak térségei (7 térség)** kerülnek elsősorban górcső alá, míg bizonyos esetekben községi elemzések bemutatására is sor kerül.

A fejezet rész a legkifejezettebb regionális egyenlőtlenségeket a demográfia, foglalkoztatás és munkanélküliség, humánfejlettség, infrastruktúra, gazdasági fejlettség, versenyképesség, magánosítás, tranzíció területi elemzéseivel mutatja be.

> 1. Demográfiai elemzések

5. ábra:

Szerbia lakosságának területi megoszlása, 2010.

Forrás: Prostorni plan RS, 2010.

> 1.1. Az elnéptelenedés dinamikája

Szerbiában az elmúlt évtizedek hatalmas erejű demográfiai hanyatlást – demográfiai regressziót hoztak. Ez a folyamat a következő három negatív globális demográfiai folyamatban összegezhető:

- Depopuláció (a lakosság számának csökkenése, elnéptelenedés),
- Természetes depopuláció (az elhalálozott lakosság száma meghaladja az újszülöttek számát),
- Demográfiai öregedés.

Ezen folyamatok formálásában nagy szerepet játszottak a '90-es évek történései, háborús területekről történő betelepülések, menekültáradatok, erőteljes emigrációs hullámok. A folyamatok igen jelentős változásokat hoztak a lakosság nemzeti- és egyéb szocio-

kulturális összetételét illetően. VAT 20 községében (szinte teljes egészében Dél-Bácska és Szerémség) pozitív lakosságnövekedés a jellemző, a további 25 községben pedig negatív lakossági tendenciák. A tartomány fővárosában, Újvidéken regisztrálták az 1971–2002-es időszakban a legnagyobb népességnövekedést, mintegy 100 000 lakos 45%-os lakosságnövekedést eredményezett.

Az elnéptelenedés és szegényes demográfiai erőforrások jellemzik Szerbia minden községét (különösen kedvezőtlen a helyzet Szerbia keleti, nyugati és délnyugati részein, határ menti településeken). Bor és Zaječar iparilag lépült körzeteiben a lakosságcsökkenés 2002–2008 között -8,3 és -8,2%-ot mutatnak. 19 községben a lakosságcsökkenés a 10%-ot is meghaladja. A lakosság koncentrációja viszont kifejezett a nagyvárosi központok, főváros és – Szerbia népességének területi eloszlását tekintve – a X. közlekedési folyosó környékén.

6. ábra:

Szerbia demográfiai erőforrásai, 2010.

Forrás: Prostorni plan RS, 2010.

5. táblázat:

Demográfiai mutatók VAT

Időszak	Lakosság növekedés	Természetes szaporulat	Migrációs szaldó
1971-1981	82 000	69 000	13 000
1981-1991	- 20 000	13 500	- 34 400
1991-2002	61 797	- 90 647	1 233

Forrás: Strategija RR RS, 2007

> 1.2. Természetes szaporulat

Az egész országra jellemző a negatív természetes szaporulat. VAT minden körzetében negatív természetes szaporulatot regisztráltak 2002-ben. Legalacsonyabb ez a mutató az észak-bánáti körzetben (-8,5‰), míg a legmagasabb Dél-Bácskában: -2,9‰. Községi szinten a VAT-ban a legveszélyeztetettebb helyzetben Torontálszécsány és Begaszentgyörgy vannak (-12,5‰).

> 1.3. Demográfiai öregedés

1971– 2002 közötti időszakban jellemző a fiatal populáció konstans csökkenése, az idős lakosság folyamatos növekedése mellett. Mindez kedvezőtlen korstruktúrát eredményez. VAT lakossága Szerbia többi lakosságához viszonyítva sokkal homogénebb. Zichyfalva (Plandište) számol a legkedvezőtlenebb öregedési mutatókkal.

A lakossági korstruktúra, illetve a demográfiai öregedés legkijezőbb mutatója az öregedési index, amely az idős és a fiatal lakosság viszonyát fejezi ki. Elméleti megközelítésben a 40-es index öreg populációt takar. Szerbiában 2002-ben ez az index 100,7 volt. A népszámlálás évében a lakosság átlagéletkora 40,3 év volt.

> 1.4. Csecsemőhalálozás

Szerbiában a csecsemőhalálozás a legalacsonyabb 2005-ben volt. Az 1000 újszülöttre jutó – 1 éves korig elhunyt csecsemő ezrelékes részaránya 8, 0‰ volt. Igen nagy, 1:3 arányú regionális

különbségeket tartanak nyilván Szerbia szerte. Nyugat-Bácskában a legalacsonyabb ez az ezrelék (4, 5‰). További 3 vajdasági körzetben regisztráltak jóval az országos átlag alatti csecsemőhalálózási indexet (Szerémségben, Dél-Bácskában, Észak-Bánátban). Községi szinten Ópáva és Alibunár községekben ölt legnagyobb méreteket a csecsemőhalálózási ráta (25-30‰).

> 1.5. Várható élettartam

2004-ben folytatódnak a pozitív tendenciák, azzal, hogy a férfiak becsült élettartama visszafogottabb növekedést mutat. Szerbiában a becsült átlag élettartam 75,4 év volt 2004-ben. Nincsenek jelentősebb regionális jellegű egyenlőtlenségek sem Szerbiában, sem Vajdaságban.

> 1.6. A lakosság gazdasági összetétele

A gazdasági és társadalmi fejlődés egyik indikátora a lakosság gazdasági összetétele. Aktivitását tekintve a szerb lakosság három csoportra osztható:

- Aktív lakosság 3 398 227 (45, 3%)
- Eltartottak 2 570 639 (34, 3%)
- Személyes (egyéb jövedelem) jövedelemmel rendelkezők 1 511 816 (20, 2%)

A gazdasági függőség koefficiense az eltartott és személyes jövedelemmel rendelkező lakosság viszonyát mutatja az aktív lakossághoz, amely az elmúlt időszakban jelentős mértékben megnövekedett (1991-108, 4 : 2002-120, 1). VAT területén nincsenek jelentősebb regionális egyenlőtlenségek az aktivitási rátát illetően, minden községben az országos átlag (44, 9%) körül mozog.

> 1.7. A lakosság iskolavégzettségi összetétele

A régió intellektuális kapacitásainak mérlege – a korábban vázolt területi eltérésekkel összhangban – igen kétségbeejtő számadatokat mutat. A körzetek egyértelmű regionális különbségek

hordozói, kifejezetten az egyetemi központok meglétének függvényében. Szerbiai szinten Belgrád városában a **felsőfokú végzettek** részaránya 21%, Dél-Bácskában 13%, a nišavai körzetben 11,6%, míg Šumadija körzetében (köszönve a kragujevaci egyetemnek) a lakosság 9,5%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel. *Vajdaságban, Dél-Bácska kivételével minden régióban az országos átlag alatt marad a felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság részaránya.*

6. táblázat:

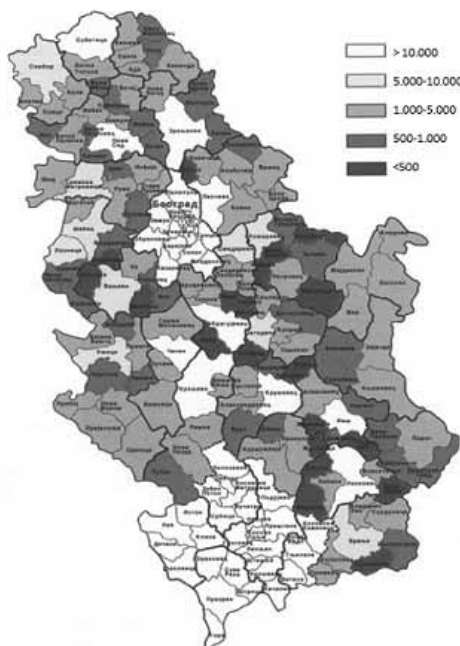
A 15 év feletti lakosság iskolavégzettségi statisztikái regionális felbontásban

Ország/ régió	Körzetek	Főiskolai végzettség %	Egyetemi végzettség %	ΣFelsőfokú végzettség %
<i>Szerbia</i>		4,51	6,52	11,03
Közép-Szerbia		4,59	7,01	11,6
<i>Belgrád</i>		6,77	13,76	20,53
Vajdaság		4,30	5,18	9,48
	Észak-Bácska	4,42	4,66	9,08
	Közép-Bánát	4,29	4,44	8,73
	Észak-Bánát	3,84	3,63	7,47
	Dél-Bánát	4,13	4,11	8,24
	Nyugat-Bácska	3,72	3,91	7,64
	Dél-Bácska	4,99	8,00	12,99
	Szerémség	3,76	3,58	7,33

Forrás: Népszámlálás. 2002.

7. ábra:

A 15 évnél idősebb, felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság területi megoszlása, 2010.

Forrás: Prostorni plan RS, 2010.

Az írástudatlanság részaránya Vajdaságban a legalacsonyabb (2, 41%). Minden esetben a területi egység általános társadalom-gazdasági fejlettségi szintje a mértékformáló.

> 1.8. A fiatalok iskolázottsági szintje

A 2002-es népszámlálás adatai szerint a fiatalok 81,4%-a rendelkezik minimum középfokú végzettséggel. A 9 szerbiai körzet közül háromban (Szerémség, Dél-Bácska, Nyugat-Bácska) magasabb a fiatalok iskolázottsági szintje a köztársasági átlagnál. A fiatalok iskolázottsági mutatója releváns szerkezeti mutató, a közeljövőben az ország fejlődési potenciálját meghatározó tényező is egyben. Az oktatás és iskolavégzettség terén megnyilvánuló regionális eltérések létrejöttében számos tényező játszik szerepet. *Mégis az oktatási intézmények fejlettsége, megléte és közelsége*

gyakorol legkifejezettebb hatást az oktatáshoz való hozzájárulás, illetve ezek által a régió humántőke-produkciójára. Regionális egyenlőtlenségek aránya (községek) 1: 2, 5

> 1.9. Korai iskolamegszakítás (Early School Leavers)

A társadalom szociális kohéziójának strukturális jellegű mutatója. A 18–24 éves fiatal populáció, a korai iskolafeladás miatt számos társadalmi veszélynek, bizonytalanságnak van kitéve: munkanélküliség, szegénység stb. Szerbiában ez a mutató 17%, ami 2, 4%-kal magasabb, mint az EU-25-öknél. Regionális megközelítésben 9 szerb körzet, azon belül pedig 3 vajdasági körzet számol alacsonyabb iskolamegszakítási statisztikákkal (Dél-Bácska, Szerémség, Nyugat-Bácska).

> 1.10. Agrár-regionális demográfiai elemzések

Az agrárlakosság igen jelentős változásokat szenvedett el az elmúlt időszakban. Egyrészt, a mezőgazdasági populáció összlakosságon belüli részaránya jelentős mértékben lecsökkent (Szerbia 1981 – 24,6%, : 2002 – 10,9%). Vajdaságban ez a részarány 10, 6%, amely mintegy 200 000 fős csökkenés végkifejlete (1981-től napjainkig).

A negatív demográfiai trendek várható hatása érzékelhető lesz a munkaerő-piaci szféra, szociális biztosítás, továbbá az egészségvédelem területein is. A 2007-es regionális fejlesztési stratégia a „nemzetgazdaságot fenyegető legnagyobb veszélyként” taglalja a lakosság iskolavégzettségét, a gazdaság szükségletei és a munkaerőpiac közti szakadékot, továbbá a kompetencia-megfelelő tudáshiányt. Mindamellet, hogy Szerbia regionális fejlődését az oktatás rekonstrukciója és transzformációja által tartja csak elképzelhetőnek, *hangsúlyozza az oktatásba, illetve a humántőkébe történő beruházások fontosságát (Strategija RR RS, 2007).*

> 2. Foglalkoztatás és munkanélküliség

2001– 2005 között a foglalkoztatottság 1, 3%-kal csökkent, a munkanélküliség pedig 37 4%-kal növekedett Szerbiában. A foglalkoztatás struktúrája jelentős mértékben átrendeződött: 2005-

ben a magánszektorban dolgozók részaránya 25% volt, a privatizáció következményeként.

VAT esetében a foglalkoztatás terén a legnagyobb növekedés Dél-Bácskában lett nyilvántartva. Ez a körzet adja a legmeghatározóbb részarányt a VAT-on belül, és országon belül is (Belgrád után) a foglalkoztatási részarányban (10, 1%). A magán szektor foglalkoztatottsági részaránya 2 körzetben marad el a szerbiai átlagtól: Közép- és Észak-Bánátban. A foglalkoztatási ráta is Dél-Bácskában (35, 3%) és Észak-Bácskában (28, 5%) a legnagyobb Belgrádot követően (38, 9%), viszont a többi régióban a köztársasági szint alatt marad. A munkanélküliség a VAT területén igen kedvezőtlen, minden régióban (Dél-Bácskát kivéve) a köztársasági szint fölött alakult (2005-ben).

2009-ben Szerbia legfejletlenebb régiói (a foglalkoztatás és munkanélküliség területén) a topliai és jablanicai körzetek. **Itt a munkanélküliség 50% körüli**, a szerbiai átlag duplája. Községi szinten még drasztikusabb a helyzet: Lebane (73,9%), Preševo (66,8%), Tutin (65,5%), Bojnik (64,5%). Mig Belgrád városban a munkanélküliség 13,1%, amikor a szerbiai átlag 27,9%. Ez a munkaerő természetes és kényszerű elvándorlását eredményezi.

VAT területén Szabadka, Zombor, Zenta és Újvidék községek kivételével – a regisztrált munkanélküliség minden községben meghaladja a köztársasági szintet.

7. táblázat:
Foglalkoztatási és munkanélküliségi statisztikák, 2005.

Régió	Százalékos részarány-%			Foglalkoztatási ráta	Munkanélküliségi ráta	Növekedési ráták	
	Foglalkozottak	Munkanélüliek	Vállalkozó szektor az össz-foglalkoztatásban	%	%	Foglalkozottak	Munkanélüliek
Szerbia	100, 0	100, 0	25, 3	27, 6	32, 4	0, 9	4, 2
Belgrád	29, 7	16, 0	23, 3	38, 9	21, 5	3, 1	8, 0
Észak-Bácska	2, 8	3, 0	21, 1	28, 5	34, 7	-0, 3	2, 6
Közép-Bánát	2, 1	3, 1	12, 1	21, 1	41, 2	-3, 2	0, 1
Észak-Bánát	1, 8	2, 0	18, 0	22, 6	36, 2	-3, 5	-4, 6
Dél-Bánát	3, 7	4, 5	25, 9	24, 4	37, 1	2, 7	-0, 7
Nyugat-Bácska	2, 4	3, 5	23, 9	22, 9	40, 1	-2, 0	0, 8
Dél-Bácska	10, 1	9, 2	30, 0	35, 3	29, 1	4, 4	5, 8
Szerémség	3, 4	5, 2	35, 9	21, 2	42, 8	1, 1	-1, 7
VAT összesen:	26, 3%	30, 5%	-	-	-	-	-

Forrás: Strategija RR RS, 2007

8. ábra:

A munkanélküliség területén megnyilvánuló regionális különbségek, 2009.

Forrás: Jakopin, 2010.

Régióspecifikus foglalkoztatásügyi politika kidolgozása szükséges! Minden régiónak külön kell törődnie a saját területi egységét illető foglalkoztatási problémával. Aktív szerepvállalással és foglalkoztatási programokkal, forrásszabályozási mechanizmusokkal, a magánszektorral kialakított erős kapcsolatokkal, az állam, továbbá önkormányzatokkal ápoltságos kiforrott kapcsolatokkal kezdetét veheti a Szerbiára jellemző igen kedvezőtlen munkaerő-piaci állapotok felszámolása: magas munkanélküliség, látens munkanélküliség, kedvezőtlen munkaerő mobilitás, emigráció, strukturális munkanélküliség.

> 3. Humánfejlettség

> 3.1. Jövedelemelosztási egyenlőtlenségek Szerbiában

A 2003– 2005 közötti időszakban végzett szerb háztartások közötti lekérdezések (Gini-koefficiens) alapján 0,28-0,31 között mozgott a jövedelemelosztási egyenlőtlenség. Összehasonlításképp: Észtország 0, 35; Litvánia 0, 36, Lettország 0, 38, Bulgária 0, 29, Románia 0, 31; Macedónia 0, 39.

> 3.2. A humán fejlődés regionális elemzése Európában

HDI – Human Development Index három komponensből tevődik össze: életkor, iskolázottság, lakosonkénti jövedelem. 2007-ben ez az index 0, 826 volt, amely Szerbiát a fejlődő országok világranglistáján a 67. helyre rangsorolta. 2001– 2004– 2007 között a HDI mutató folyamatosan növekedett. A mutató arra enged következtetni, hogy Szerbiában az elmúlt időszakban nőtt az életszínvonal, az iskolázottsági felkészültség, valamint a vásárlóerő.

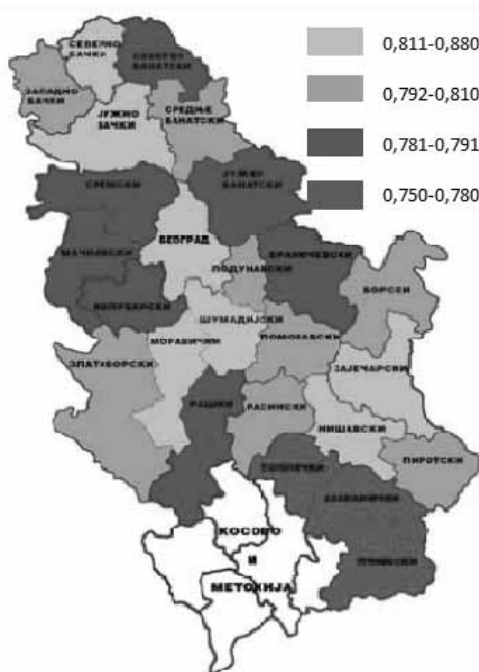
> 3.3. HDI regionális elemzések

Regionális megközelítésben (körzetek) nagy egyenlőtlenségeket mutatnak a HDI mutató komponensei. Észak-Bánátban a legalacsonyabb a **becsült élettartam**: 70, 4, az **írástudási ráta** Észak-Bácskában (98, 6%) és Észak-Bánátban (98, 1%) a legnagyobb, Belgrád után (98, 7%), míg Szerbia más körzeteiben 90%-os. **A képzettségi – edukációs index** (kombinált mutató – általános – közép – és terciális oktatásba iratkozás, írástudási index kombinációja) legmagasabb értékeket a VAT régiói között Dél-Bácska (0,953) jegyezi. **A nemzeti jövedelem per capita** regionális megvalósításában Belgrád jár az élen (2 158 \$), majd a VAT körzetei: Dél-Bánát (1 967 \$) és Dél-Bácska (1 806 \$), míg a legfejletlenebbek között közép-szerbiai körzetek szerepelnek 600-700 dolláros nemzeti jövedelemmel. Minden komponenst összegezve láthatjuk, hogy Belgrád után a legfejlettebb HDI körzetek a VAT területén vannak: Dél-Bánát, Dél-Bácska és Nyugat-Bácska.

Regionális összehasonlításban a legmagasabb humánfejlettséggel Belgrád városa (0,876), Dél-Bácska (0,848), Nišava (0,831), Šumadija (0,823) és Zaječar (0,818) körzetek rendelkeztek.

9. ábra

HDI regionális eltérések, 2007.

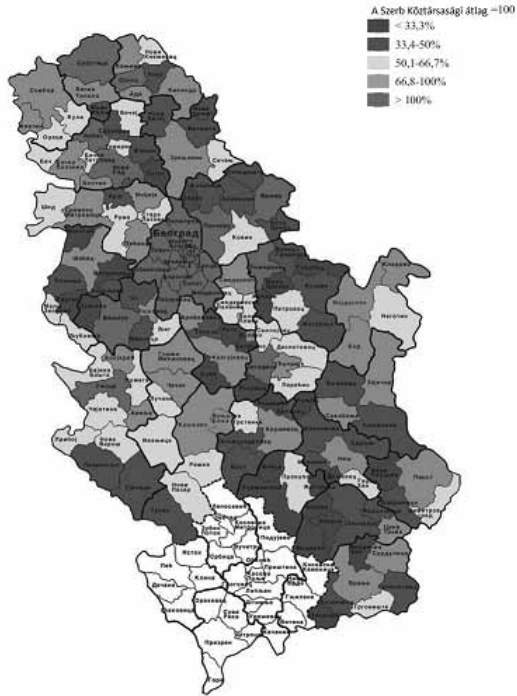

Forrás: Jakopin-Perišić, é.n.

Az életszínvonalhoz, humánfejlettséghez kapcsolódóan érdemes elemezni a személyi jövedelmek területi alakulását. Szerbiában községi szinteken óriási egyenlőtlenségeket tapasztalunk. A személyi jövedelmek **Belgrád város és Dél-Bácska** körzetben 74% és 41%-kal a köztársasági átlag fölött alakultak 2009-ben. Ebben a két körzetben (illetve központjaikban) történik **a szerbiai fizetések 47,3%-ának (felének) a kifizetése**. Míg toplicai és jablanicai körzetekben az egy főre jutó személyi jövedelmek a köztársasági átlag 60%-át sem érték el. **A személyi jövedelmek VAT községei között legalacsonyabbak Titel és Opovo községeiben, míg a szerbiai átlag fölött keres Szabadka, Zenta, Verbász, Újvidék, Versec és Pancsova lakossága.**

10. ábra

A személyi jövedelem regionális alakulása Szerbiában, 2009.

Forrás: Jakopin, 2010.

> 4. Infrastrukturális elemzések

Új feltételrendszer jelenik meg: EU standardok, beruházások szükségessége, kapacitáskihasználtság növelése, környezetvédelem stb. az infrastruktúrapolitikában.

> 4.1. Úthálózat

2005-ben Szerbia 38 616 km kategorizált úthálózattal rendelkezett.

A közúti közlekedés problémái Szerbiában a következőkben összegezhetőek: Kevés az úthálózatok újításába, fenntartásába, folyó karbantartásába történő befektetés. Nincs az országban következetes infrastruktúra-politika. Az alapítói joggyakorlás át-

ruházásával, az önkormányzatok felelősségévé vált a fejlesztési beruházások megvalósítása. Ugyanakkor az esetleges regionális egyenlőtlenségek felerősödését megelőzve, szigorú állami felügyelet és ellenőrzés alatt kell, hogy maradjon a lokális infrastruktúra-fejlesztés. A probléma áthidalása érdekében, kezdeményezni kell az állam és az önkormányzatok közötti ágazati együttműködéseket. Nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjanak a lokális jelentőségű utak, annak érdekében, hogy biztosítani tudják az önkormányzatok közötti zökkenőmentes (mindennemű gazdasági, kulturális és egyéb) kapcsolatok működését (*Strategija RR RS*, 2007).

> 4.2. Vasúthálózat

2005-ben Szerbiában a teljes vasúthálózat hossza 3809 km volt. A szerb vasúthálózat jellemzői: alacsony technológiai minőség, alacsony versenyképesség, alacsony minőségű szolgáltatások, eladósodás, elégtelen befektetések, leamortizálódott vasúti szerelvények, objektumok, kis sebesség és teherbírásstb. Regionális összehasonlításokban legfejlettebbek azok a körzetek, amelyek a legnagyobb vasúthosszal rendelkeznek: Belgrád (308 km) után: Dél-Bácska (315 km), Dél-Bánát (254 km) és Nyugat-Bácska (226 km).

8. táblázat:
Úthálózati elemzések 2004-ből, VAT

Utak	Első rangú állami utak – Magisztrális utak			Másodrangú állami utak – Regionális utak			Községi utak – Lokális utak							
	Összesen		Korszerű autótűt	Összesen		Korszerű autótűt	Összesen		Korszerű autótűt					
	km	%	km	%	km	%	km	%	km					
Szerbia	38 133	62,1	5070	13,2	4993	98,5	10 364	26,9	8902	85,9	23 073	59,9	10 168	42,3
Körzetek														
Belgrád	1250	91,8	237	19,0	237	100,0	619	49,5	592	95,6	394	31,5	318	80,7
Észak-Bácska	688	65,3	188	27,3	181	96,3	97	14,1	97	100,0	403	58,6	171	42,4

Közép-Bánát	731	92,9	235	32,1	235	100,0	204	27,9	204	100,0	292	39,9	240	82,2
Észak-Bánát	606	88,6	134	22,1	117	87,3	224	37,0	224	100,0	248	40,9	196	79,0
Dél-Bánát	897	86,4	256	28,5	256	100,0	215	24,0	215	100,0	426	47,5	304	71,4
Nyugat-Bácska	576	92,4	154	26,7	153	99,4	167	29,0	167	98,2	255	44,3	215	84,3
Dél-Bácska	1 220	94,9	327	26,8	327	100,0	519	42,5	519	98,3	374	30,7	321	85,8
Sze-rémesség	1200	86,1	269	22,4	263	97,8	371	30,9	371	93,3	560	46,7	424	75,7

Forrás: Stratégia RR RS, 2007.

> 4.3. Belvízi hajózás

Szerbiában a hajózható utak teljes hossza 1419 km. A lehetőségekhez mérten nincs eléggé kihasználva a közlekedés ezen válfaja. Utas-szállításban szinte egyáltalán nem használatos, míg az áruszállításban betöltött szerepe minimális. Szerbiának és ezen belül különösképpen a Vajdaságnak stratégiai kapcsolatot jelent a Duna. Ehhez hozzátartozik még a Száva által kínált belföldi és nemzetközi hajózási lehetőség is. A Tisza teljes hosszában hajózható Szerbiában, Vajdaságban, tovább bővítve a kihasználatlan kapacitásokat. A Duna–Tisza–Duna csatorna szintén jelentős közlekedési potenciál. A vízi hálózat állapota méltán tükrözi a 15 elmúlt, szűkös esztendőt. A belvízi kikötők cca. 80%-a a VAT területén található, a Dunán: Apatin, Bogojovo, Palánka, Újvidék, Pancsova; a Száván: Mitrovica; valamint a Tiszán: Zenta. A belvízi kikötők kapacitáskihasználtsága 30%-ra tehető, ennek legfőbb oka a kedvezőtlen pénzügyi helyzet miatt kialakult leromlott állapotok.

> 4.4. Légi közlekedés

Szerbia 3 repülőtérrel rendelkezik: Belgrád, Niš, (Priština). Ebből a VAT területén csak katonai repülőtér található Zomborban, utas-szállítás csak a már említett 3 repülőtéren folyik Szerbiában.

> 4.5. Postaforgalom

A teljes postahálózat 1553 postából áll Szerbia szerte. A volt ipari körzetek, valamint a rurális térségek tevékenységi köre által behatárolt gazdasági közeg nagymértékben leredukálta a postaforgalmat az egyes régiók esetében.

> 4.6. Telekommunikáció

Nincsenek jelentősebb regionális egyenlőtlenségek, mégis számos globális jellegű problémával szembesül a szerb telekommunikáció: nem eléggé fejlett telekommunikációs infrastruktúra, alacsony penetrációs százalékos arány (34, 3%), digitalizációs hiányosságok (54, 7% digitalizált telefonvonal), kevés internet felhasználó, szélessávú internet stb.

> 4.7. Mobilszolgáltatás

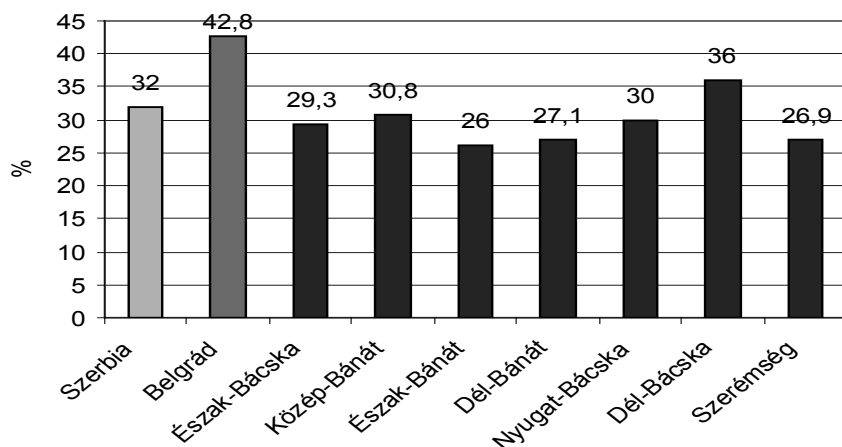
A telekommunikáció legjövedelmezőbb ága, amely jelenleg intenzív expanzióját éli Szerbiában. Több szolgáltató is jelen van a piacon: Telekom, Telenor, Mobilkom Austria, VIP, biztosítva a lakosság 95%-os, a területek 80%-os lefedettségét, és a 72%-os penetrációt.

> 4.8. Kiépítettség és állapot vizsgálatok

2004-ben Szerbiában 33,3 telefon előfizető jutott 100 lakosra. A jelentős regionális egyenlőtlenségek eliminálása érdekében szükség van a rurális térségek, és egyéb kisebb városok környékén kiépítendő telekommunikációs kapacitásokra. Dél-Bácska kivételével a telefon-előfizetők egységnyi lakóra jutó mutatója minden vajdasági körzetben elmarad a szerbiai átlagtól. Ezekben a fejlesztésekben az országnak nagy szerep jut. **Az internet használók aránya** Szerbiában kifejezetten alacsony – 13,3%, azaz kb. 1 millió ember. (EU-ban a populáció 50%-a használ internetet).

11. ábra:

100 lakóra jutó telefon előfizetők statisztikája regionális szinteken

Forrás: Strategija RR RS, 2007.

> 5. Gazdasági, pénzügyi elemzések

Általánosságban Szerbia gazdaságának regionális szerkezetét a tradicionális ipari termelés, technológiai és gazdasági fejletlenség, elmaradottság, veszteséggel működő vállalatok, a privatizáció és gazdasági átalakulás folyamatainak problémái, alacsony versenyképesség, alacsony és kedvezőtlen összetételű (nyersanyag) kivitel jellemzi.

A gazdasági indikátorokat figyelembe véve Szerbiát óriási regionális egyenlőtlenségek jellemzik. Néhány, regionális egyenlőtlenségeket kifejező fejlettségi mutató (fejletlen – fejlett régió viszonyban):

- Vállalatok száma: 1 : 83
- Foglalkoztatottak száma: 1: 64
- Megvalósított jövedelem: 1 : 222
- Megvalósított nyereség: 1 : 239
- Veszteség: 1 : 91

> 5.1. Vállalkozások száma Szerbiában

Szerbiában 2005-ben 69 394 vállalat működött. A legtöbb vállalat – községi összevetésben – Újvidéken van: 5892, majd Új Belgrádban: 4947 és szintén Belgrádban – Stari Gradban: 4069.

Regionális területi elemzések alapján első helyen Belgrád város (regionális közigazgatási egység) áll az élen (39, 5%-a a gazdasági szubjektumoknak ezen a területi egységen koncentráldik), majd a 2. helyen a dél-bácskai körzet található 11, 4%-os vállalati kontingenssel.

Az egyes körzeteken belül igen kifejezetten a községek közötti aránytalanságok (diszproporciók). VAT esetében Dél-Bácskában, Dél-Bánátban és Észak-Bácskában a legnagyobbak ezek az aránytalanságok, ugyanis gyakran egy községen belül koncentrálódik a teljes régió/körzet vállalatainak 70%-a (Nagybecskerek, Újvidék), míg a többi község részaránya gyakran 10% alatti. Ez a regionális egyenlőtlenség Dél-Bácskában például két város esetében a következőképpen néz ki: Újvidék – Titel: 1: 116-hoz. A 2001–2005-ös időszakban a vállalkozások száma fokozatosan növekedett a fővárosban, míg Dél-Bácska kivételével szinte min-

9. táblázat:
Vállalatok regionális megközelítésből, 2005.

Körzet	2001 %-os részarány	2005 %-os részarány	2005-2001 növekedés	2005/ 2001 %	1000 lakóra jutó vállalat	régió belüli diszproporciók
Szerbia	100	100	4279	6,6	9	842
Belgrád	36,4	39,5	3728	15,7	17	61
Észak-Bácska	3,9	3,8	116	4,6	13	37
Közép-Bánát	1,6	1,6	15	1,4	5	20
Észak-Bánát	1,6	1,5	-9	-0,9	6	8
Dél-Bánát	3,1	3,3	234	11,5	7	33
Nyugat-Bácska	2,0	2,0	41	3,1	6	4
Dél-Bácska	11,0	11,4	715	10,0	13	116
Szerémség	3,1	3,0	86	4,3	6	8

Forrás: Strategija RR RS, 2007.

den vajdasági körzetben visszaesett a vállalatok száma. **Legtöbb foglalkoztatott községi szinten Újvidéken van (79 497), Dél-Bácska pedig az ország 10, 3%-át foglalkoztatja.**

Az 1000 lakóra jutó vállalatmutató alapján 2 bácskai körzet meghaladja a szerbiai átlagot, ezek pedig Észak-Bácska, és Dél-Bácska.

A körzetek külkereskedelmi súlya óriási eltéréseket mutat. **A kivitel $\frac{3}{4}$ -ét három körzet: Belgrád, Dél-Bácska, Podunavlje valósította meg 2006– 2008 között (Strategija RR RS, 2007 és Jakopin-Perišić, é.n.).**

12. ábra:

A kivitel regionális összetétele, 2006–2008.

Forrás: Jakopin-Perišić, é.n.

> 5.2. A Szerb Köztársaság összjövedelme

Szerbiában, 2005-ben a megvalósított összjövedelem 3821, 4 milliárd dinár volt. A régiók az összjövedelem megvalósításához a következő képpen járultak hozzá: első helyen Belgrád szerepel (45, 2%), majd a VAT legfejlettebb régiója – a dél-bácskai régió (18,1%). Községi szinten Újvidék valósította meg a legnagyobb jövedelmet (579, 1 milliárd dinár), amely a szerb gazdaság 9, 9%-os részarányát teszi ki az összjövedelem megvalósításában.

VAT esetében Közép-Bánátban és Dél-Bácskában a legnagyobbak a diszproporciók, ugyanis gyakran **egy községen belül koncentrálódik a teljes régió/körzet által megvalósított összjövedelem 70-80%-a** (Nagybecskerek, Újvidék), míg a többi község részaránya gyakran 10% alatti. Ez a regionális egyenlőtlenség Dél-Bácskában például két város esetében a következőképpen néz ki: Újvidék – Titel: 1: 545-höz.

> 5.3. A Szerb Köztársaság nettó jövedelme

Szerbiában 2005-ben 177, 7 milliárd dinár nettó nyereség valósult meg. A nettó nyereség megvalósításához természetesen országos szinten a belgrádi régió járul hozzá a legnagyobb részaránnyal (21, 7%), majd a VAT Dél-Bácskai körzete 15, 9%-kal. Községi szinten, első helyen szerepel Újvidék 21, 8 milliárd dinár értékben megvalósított tiszta nyereséggel, amely az országban megvalósított nettó nyereség 12, 3%-a.

VAT esetében Közép-Bánátban és Dél-Bácskában a legnagyobbak a regionális diszproporciók, ugyanis gyakran egy községen belül koncentrálódik a teljes régió/körzet által megvalósított nettó nyereség 80%-a (Nagybecskerek, Újvidék), míg a többi község részaránya gyakran 10% alatti. Ez a regionális egyenlőtlenség Dél-Bácskában például két város esetében a következőképpen, néz ki: Újvidék – Titel: 1: 1 316-hoz.

> 5.4. Veszteség

Szerbiában, 2005-ben a veszteség 209, 9 milliárd dinárt tett ki. Regionális összevetésben Kragujevacot követően Pancsova gazdálkodása hozott legnagyobb veszteségeket (Pancsova ese-

10. táblázat:
Összjövedelem, nyereség és veszteség regionális felosztásban

Körzetek	Összjövedelem			Nyeresség			Veszteség		
	Növekedési ráta	1000 lakóra jutó növekedés (millió din.)	Regionális diszporciók	Növekedési ráta	1000 lakóra jutó növekedés (millió din.)	Regionális diszporciók	Növekedési ráta	1000 lakóra jutó növekedés (millió din.)	Regionális diszporciók
Szerbia	121,7	510	8200	539,1	24	27.986	103,6	28	11 286
Belgrád	180,3	1.095	271	543,3	58	261	138,2	52	2.666
Észak-Bácska	75,2	422	33	272,9	16	55	164,2	23	27
Közép-Bánát	28,7	234	16	398,7	9	143	133,2	18	8
Észak-Bánát	53,5	320	25	-3,6	9	30	101,7	20	81
Dél-Bánát	90,4	365	34	293,8	16	108	146,1	34	67
Nyugat-Bácska	98,1	459	6	70,9	12	10	400,1	16	3
Dél-Bácska	102,4	1163	545	1101,9	48	1316	-45,7	14	271
Szerémség	69,9	209	24	597,8	9	21	21,2	13	27

Forrás: Strategija RR RS, 2007.

tében ez az országos szintű veszteség 3, 6%-os részarányát jelenti). VAT esetében Észak-Bácskában, Észak-Bánátban, Dél-Bánátban a legnagyobbak a regionális diszproporciók, ugyanis gyakran egy községen belül koncentrálik a teljes régió/körzet által megvalósított veszteség 70%-a (Szabadka, Nagykikinda, Pancsova), míg a többi község részaránya gyakran 10% alatti. **Összegezve 18 körzet, illetve 85 község zárt veszteséges ügyvitelt Szerbiában.**

> 6. Regionális versenyképesség elemzése

A versenyképesség nagy szerepet játszik a régió dinamikus gazdasági fejlődésében, a gazdasági növekedés megteremtésében. A regionális politika prioritását kell, hogy képezze területi egységeinek – specifikusságaikon alapuló – dinamikus, versenyképes fejlődése. A regionális versenyképességet formáló fő tényezők: nemzetgazdasági (makrogazdasági politika, törvények, intézményrendszeri feltételek), regionális tényezők (vállalati struktúra, erőforrások stb.), ágazati specifikumok, szakosodási feltételek.

A regionális versenyképesség összehasonlítása mérhető elemek – mikrogazdasági mutatók (ügyvitel sikeressége, termelékenység, hatékonyság, eredményesség) – által végezhető el. A versenyképességre hatást gyakorol továbbá a megfelelő, kompetens munkaerő megléte, piacok közelsége, nyersanyagok közelsége, a régió gazdasági ereje, a munkaerő költsége, infrastruktúráis elérhetőség stb.

- **A termelékenység – produktivitás** egyik legkézenfekvőbb eleme a versenyképesség mikro-tényezőinek. A regionális elemzések terén legjobb eredményeket a dél-bácskai körzet produkál, 25, 8%-os országos átlag feletti teljesítménnyel. Belgrád, Dél-Bánát és Braničevo körzetek is az országos átlag felett teljesítenek. VAT-ban Közép-Bánát és Észak-Bánát térnek el leginkább ettől az országos átlagtól, a többi gazdasági körzet követi az országos termelékenységi mutatókat.
- **A munkaköltségek** az átmeneti országok egyik legkifejezőbb mutatója. A VAT regionális elemzések során láthatjuk, hogy a legalacsonyabb munkaköltségeket a dél-bácskai körzetben jegyezték 2005-ben: 8, 7%-ot. További három körzetben

alacsonyabbak a munkaerő költségei az országos átlagnál (sorrendben: Nyugat-Bácska, Észak-Bácska és Szerémség). Ebből következtethető egy magasabb szintű versenyképességi szint a VAT esetében. Bánátban magasabbak a munkaerő költségei.

- **Az egy főre jutó munkaköltségek, valamint az óránkénti munkaköltségek** vizsgálata az alábbi táblázatban látható, amelyben a VAT 5 körzete mutat nagyobb szintű versenyképességi jellemzőket, míg 2 körzet (amelynek versenyképessége más tényezőkkel mérhető – egyértelmű például Újvidék esetében) alacsonyabb versenyképességi mutatókkal rendelkezik az országos átlagnál.

11. táblázat:

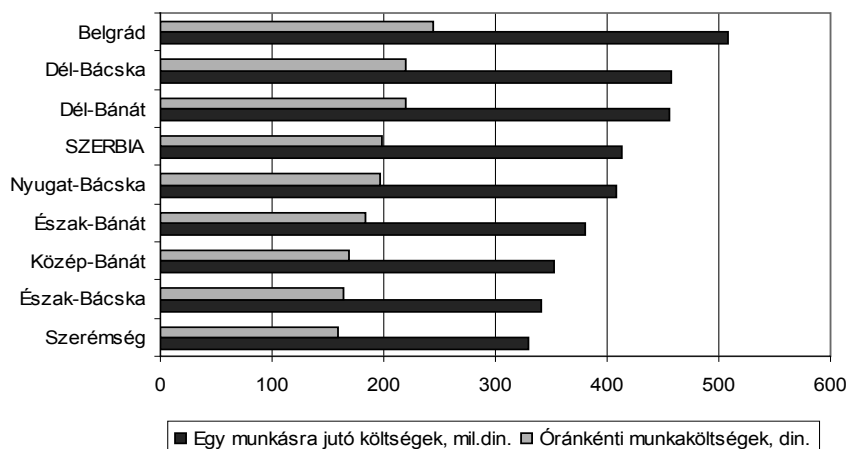
Egy főre jutó munkaköltségek

Körzetek	Egy munkásra jutó munkaköltség (millió dinárban kifejezve)	Munkaköltségek óránként (din-ban kifejezve)
Szerémség	329,9	158,6
Észak-Bácska	340,6	163,8
Közép-Bánát	352,4	169,4
Észak-Bánát	380,5	183,0
Nyugat-Bácska	407,7	196,0
<i>Szerbia</i>	<i>413,7</i>	<i>198,9</i>
Dél-Bánát	455,7	219,1
Dél-Bácska	456,6	219,5
<i>Belgrád</i>	<i>508,9</i>	<i>244,7</i>

Forrás: Strategija RR RS, 2007

13. ábra:

Versenyképességi mutatók VAT, 2005.

Forrás: Strategija RR RS, 2007.

> 7. A magánosítás és tranzíció

2002–2006 között 1805 vállalat lett magánosítva Szerbiában. A vállalatok 35, 2%-a két körzet területéről származik: Belgrád (414) és Dél-Bácska (212). A legtöbb vállalat 4 községben lett magánosítva: Újvidék (113), Szabadka (64), Niš (49) és Nagybecskerek (48). A 2005-ös zárszámadás adataira hagyatkozva, a privatizációból eddig még kimaradt vállalatok száma 2 237, egyrészt társadalmi, illetve nagyobb részben állami vállalat. Ezeknek a vállalatoknak legnagyobb része VAT esetében 2 régióban koncentrálódnak: Dél-Bácska és Dél-Bánát.

> 7.1. A 2001–2006 privatizáció eredményei

2002–2006 között Szerbiában 1805 vállalat cserélt tulajdonformát, amely 2,0 milliárd euró tiszta pénzügyi bevételt és további 1,0 milliárd euró beruházást eredményezett.

12. táblázat:

2002–2006 közötti privatizáció eredményei körzetek szerint

Körzetek		Vállalatok száma			
		Összesen	Aukciók	Tenderek	Részvényalap
Szerbia		1805	1324	68	413
1	Belgrád	424	285	8	131
2	Észak-Bácska	81	57	1	23
3	Közép-Bánát	79	55	1	23
4	Észak-Bánát	79	53	1	25
5	Dél-Bánát	97	72	6	19
6	Nyugat-Bácska	79	55	4	20
7	Dél-Bácska	212	135	8	69
8	Szerémség	63	39	4	20

Forrás: Strategija RR RS, 2007.

> 7.2. Az elkövetkező privatizáció sajátosságai

2006. november 10-ig 2237 állami és társadalmi tulajdonú vállalat maradt még ki a magánosítás folyamataiból. A magánosítást még nem sikerült a törvénnyel előlátott határidőn belül befejezni. 2005-ben (2001-hez viszonyítva) jelentős mértékben lecsökkent a társadalmi tulajdonban lévő vállalatok száma/részaránya: 58, 5%, míg az állami tulajdonú vállalatok részaránya 26, 7%-kal megnőtt. A következő táblázat azokat a körzeteket és közösségeket mutatja be a VAT-ban, amelyekben a legtöbb privatizálatlan vállalat maradt még.

13. táblázat:

A legtöbb nem magánosított vállalat körzet/község szerint

Körzet Község		Vállalatok száma		Foglalkoztatottak száma	
		Társadalmi vállalat	Állami vállalat	Társadalmi vállalat	Állami vállalat
1	Dél-Bácska	129	45	6477	26 522
	Újvidék-város	88	26	3.859	25 504
2	Dél-Bánát	122	25	5.682	1643
	Pancsova	49	13	3.269	1221
3	Észak-Bácska	60	15	1.765	1389
	Szabadka	44	11	1093	1278

Forrás: Strategija RR RS, 2007.

> 7.3. Az átmeneti időszak jelentősége

Az átmeneti időszakban lévő többi országhoz képest Szerbia későn kezdte meg a reformokat. 2001-2006 közötti időszakra jellemző számos reform végrehajtásának folyamatossága, makrogazdasági stabilitás és fenntartható növekedés megteremtése, a nagy rendszerek átszervezése, átrendezése, privatizáció, EU társulási kezdeményezések. A GDP magas évi növekedésének megtartása (2001 – 2005 között az átlagos évi növekedés 5, 2%) szintén a kialakulóban lévő, új elvek mentén működő gazdasági rendszer egyik alapcélja volt. A reformok érintették az adórendszert, munkaerőpiacot, szociális szektort, deviza ügyleteket, kül- és belkereskedelmet, bankgazdaságot, magánosítást stb. Mintegy 350 reformértékű törvény született.

Az *EBRD tranzíciós indexének* elemzése (vizsgált reformterületek: liberalizáció, privatizáció, infrastruktúra, pénzügyi intézmények, jogi légkör) **2006-ban Szerbiát a tranzíciós országok sorának végére rangsorolta (2, 7-es indexszel)**. 20 tranzíciós ország volt fejlettebb ezen index alapján Szerbiánál. Legnagyobb eredményeket Szerbia az árak liberalizációja, a kis és közepes vállalatok magánosítása, illetve a külkereskedelmi rezsim terén valósított meg. A többi esetben közepes, illetve átlagon aluli haté-

konysággal járult hozzá a társadalomgazdasági változások zökkenőmentességéhez.

Bebizonyosodott, hogy a fejlődés elsősorban a politikai stabilitástól, és a gazdasági- ügyviteli közegtől függ, a nagyobb világgazdasági megrendülésektől eltekintve. Szerbia a megkezdett törvénykezési útját, az EU-s jogharmonizációt folytatja.

> V. A regionális fejlesztések ágazatpolitikai megközelítésben

A nemzetgazdaság szintjén számos ágazati politika szolgáltat megfelelő eszköztárat a regionális fejlődés elősegítéséhez. Az ágazati politikák összessége adja meg a területi egységek teljes társadalom-gazdasági fejlődési pályáját. Unitárius és centralizált államberendezés esetében gyakran feledésbe merül a kisebb területek, vidéki térségek sorsa. Mivel a regionális fejlesztések sarkalatos célja a döntéshozatali kompetenciák alsóbb szintekre rendelése, az egyes ágazati politikáknak is alkalmazkodni kell, és lehetőséget biztosítani a döntéshozatal, illetve a teljes körű végrehajtás feltételeinek megteremtéséhez, regionális szinteken.

A fiskális politika, hitelpolitika, támogatáspolitikai, foglalkoztatáspolitikai, külkapcsolatok, külföldi befektetések és beruházási politika, versenyképességi politika, ipar és vállalkozásfejlesztés-politika, agrárpolitika, turizmusfejlesztés, infrastruktúrapolitika, szociális politika, területtervezés és regionális politika, környezetvédelem döntéshozatali eszköztárával rendelkezni kell minden régióknak. Adott körülmények között ezek minisztériumi illetékes-ségek keretében működnek, dekoncentrált közigazgatási körzeti (kvázi „regionális”) struktúrában.

Az önkormányzatok alapítói jogaik gyakorlása során szembe-szülnek a térségfejlesztés kötelezettségével is, amelyhez azonban szegényes eszköztárral rendelkeznek az államirányítás adott alkotmányos keretei között.

1. Fiskálispolitika

A fiskális politika eszközei és intézkedései által csökkenthetők a legeredményesebben a meglévő regionális különbségek. Ennek előfeltétele

- a **fiskális decentralizáció**, valamint
- a **megfelelő beruházási környezet megteremtése**.

> 1.1. *Fiskális decentralizáció, önkormányzati forrásszabályzás*

Szerbiában az önkormányzatok négy forrásból valósítanak meg jövedelmet (*Zakon FLS*, 2006)¹⁶:

1. Saját (eredeti) jövedelmek és átruházott jövedelmek,
2. Transzferek,
3. Hitelekből származó jövedelmek,
4. Egyéb, törvényben meghatározott jövedelmek.

Az önkormányzatok saját jövedelmei a vagyonadóból, lokális-közigazgatási illetékekből, lokális kommunális illetékekből, tartózkodási (turisztikai) illetékekből, építkezési területek térítményeiből, környezetvédelmi térítményből, koncessziós jövedelmekből, pénzügyi bírságokból, eszközeik bérbe, illetve eladásából származó jövedelmekből, egyéb piaci föltételek mellett elvégzett szolgáltatásokból származó jövedelmekből, donációkból, és helyi járulékokból táplálkoznak. A kirótt illetékek és adók nagyságát az önkormányzat határozza meg, összhangban a köztársasági szintű, érvényben lévő törvényi rendeletekkel (*Zakon FLS*, 2006).

Az önkormányzatok bevételeik 40%-át saját jövedelmek alkotják, míg 60%-át a Szerb Köztársaság költségvetéséből visszaszármaztatott közös forrásból valósítják meg. Így Szerbia esetében nem beszélhetünk teljes körű fiskális decentralizációról. A visszaszármaztatott eszközök nem egyeznek meg az önkormányzat által megfizettetett adókkal, járulékokkal¹⁷.

A transzferek törvényben megfogalmazott fajtái:

1. általános, nem rendeltetésszerű transzferek:¹⁸
 - kiegyenlítési transzferek (azoknak a községeknek a számára, ahol a visszaszármaztatott adóbevételek lakosonként kisebbek a szerbiai átlag 90%-ánál).

¹⁶ *Zakon o finansiranju lokalne samouprave* = Službeni Glasnik RS. Br. 62/06.

¹⁷ **A személyi jövedelemadó (12%-os adókulcs) 40%-a kerül visszaszármaztatásra az önkormányzati költségvetésbe (35. szakasza. *Zakon FLS*, 2006).**

¹⁸ a bruttó hazai termék 1,7%-a kerül felosztásra ily módon az önkormányzatok között (*Strategija RR RS*, 2007)

- kompenzációs transzferek (a köztársasági adókra vonatkozó előírások változásával előidézett bevételkiesések kompenzálása céljából).
- tranzíciós transzferek (a transzferek meghatározásának módszertanában bekövetkezett változások miatt az előidézett bevételkiesések fedezésére ún. átmeneti-tranzíciós transzferek juttatására kerül sor, a változásokat követő 1-3 évben).
- általános transzfer – egyedi kritériumok (és módszertan) alapján történik a visszaszolgáltatott eszközök meghatározása¹⁹, és az előző három transzferekhez viszonyítva a legnagyobb összeget képezi az önkormányzatok évi költségvetésében.
- funkcionális transzfer – meghatározott feladatkörök teljesítésére/feladatok elvégzésére szolgál.

> 2. Rendeltetésszerű transzferek

A transzferek, visszaszármaztatott pénzek önkormányzatonkénti meghatározása során központilag ügyelnek arra, hogy a fejlettebb községek esetében potenciálisan visszaszármaztatott pénzek ne haladják meg a szerbiai önkormányzati átlagot. Tehát a fejlettebb községeknek nem igazán van esélyük fejlettségükből kifolyólag nagyobb (jogos) jövedelmek visszaszármaztatásra. Központi szervként az önkormányzatok finanszírozásának bizottsága²⁰ elemzi, ellenőrzi és követi az önkormányzatok forrásbálozási mechanizmusait köztársasági szinten.

A fiskális autonómia értelmében **az önkormányzatok hitelek is vehetnek fel**. A köztartozásokról szóló törvény szerint az önkormányzatok a következő feltételek mellett vehetnek fel hitelek (33-38. szakasz. *Zakon JD*, 2005)²¹:

¹⁹ 65% a lakosság száma alapján, 19,3% az önkormányzat területe alapján, 4,56% az alapszintű oktatás tagozatainak száma alapján, 1,14% az alapszintű oktatás objektumainak száma alapján, 2% a középfokú oktatás tagozatainak száma alapján, 0,5% az intézmények-objektumok száma alapján, 6% a gyermekgondozást (napközi) élvező gyermekek száma alapján, 1,5% pedig az ilyen jellegű intézmények száma alapján.

²⁰ Komisija za finansiranje lokalne samouprave

²¹ *Zakon o javnom dugu* = *Službeni Glasnik RS*. Br. 61/05.

- rövidtávon – a folyó időszak költségvetési deficit fedezésére (nem lehet magasabb az önkormányzat előző évben megvalósított bevételeinek 5%-ánál),
- hosszútávon – infrastrukturális beruházásokra (nem lehet magasabb az önkormányzat folyó évi bevételeinek 50%-ánál, valamint az éves törlesztő részletek összege nem haladhatja meg az előző év folyó bevételeinek 15%-át).

A hitelfelvétel előfeltétele a központi hatalmi szerv, azaz a minisztérium²² pozitív véleményezése.

> 1.2. Befektetések ösztönzésére irányuló intézkedések

- általános könnyítések: koncessziós befektetések könnyítése, foglalkoztatás könnyítése, professzionális rehabilitáció, mozgássérültek foglalkoztatása, adóhitelek alapeszközökbe történő befektetése, ún. „big tax holiday” stb.) (*Zakon o PD*, 2001).²³
- kétéves nyereségadó-kedvezmények azoknak a vállalatoknak, akik a kormány által fejletlen területeknek kinevezett vidékeken végzik tevékenységüket (*47-50b szakasz. Zakon o PD*, 2001),
- adófizetés alóli fölmentés 5 éves időszakra, azon vállalatok számára, amelyek:
 - saját állóeszközeikbe 6 millió dinárnál többet fektetnek be,
 - alapeszközeinek 80%-át olyan tevékenység végzésére használják, amely kivételes jelentőségű a Szerb Köztársaság számára,
 - a befektetési periódusban minimum 5 új személyt foglalkoztatnak meghatározatlan időre,
- különböző vám-és adókedvezmények,
- a köztársasági statisztikai adatok alapján kormányrendelet szabályozza a legfejletlenebb (iparilag leépült és hanyatló)

²² Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu. <http://www.drzavnauprava.gov.rs> (2010.01.20.)

²³ Anyereségadóról szóló törvény értelmében. *Zakon o porezu na dobit preduzeća* = *Službeni Glasnik RS*. Br. 25/01, 80/02, 43/03 i 84/04. *Zakon o izmenama i dopunama zakona o porezu na dobit preduzeća* = *Službeni Glasnik RS*. Br. 18/10.

területek, illetve a szerb kormány által különösen fontos regionális központi területek (Niš, Zaječar, Kraljevo és Novi Pazár) befektetési feltételeit, ösztönzőit (*Uredba INV*, 2009)²⁴.

– Ezen ösztönzők lehetnek:

- egyszeri (vissza nem térítendő) támogatások a befektetők számára (a köztársasági költségvetésből biztosított pénzekből) 2000–10 000 euró minden új munkahely után, a befektetést követő 3 éven belül.
- társfinanszírozás illetve részfinanszírozás 20-25%-ig (pl.: infrastruktúra-beruházások).

A kormányrendelet 2012. december 31-ig, **regionális fejlesztési céljait** a következő **ágazatok fejlesztésére összpontosítja**: autóipar, elektronikai, információs és telekommunikációs technológiák ipara. Különös fontosságú beruházásokként emeli ki a kormányrendelet a 200 millió euró értékű direkt tőkebefektetéseket, ahol legalább 1000 új munkahely megnyitása is lehetővé válik, és a jogi személy működése legalább 3 évig biztosított. Kiemelt fontosságú befektetések továbbá a nemzetközi kereskedelem területén versenyképes termékek és szolgáltatások előállítására vonatkozó befektetések (*Uredba INV*, 2009).

A **külföldi beruházások** menedzselését központosítottan – köztársasági szinten – a Külföldi Befektetésekkel és Kivitelösztönzéssel Megbízott Ügynökség²⁵ látja el. Nyilvános felhívás formájában történik a befektetők jelentkezése (szerb nyelven megírt pályázati dokumentációval), és az illetékes miniszter által kinevezett bizottság hoz döntést a befektetési lehetőség odaítéléséről²⁶. Minden esetben szükség van a helyi önkormányzat által kiállított szándéknyilatkozatra (is).

²⁴ Az iparilag leépült területek rangsorába azok a községek kerültek, amelyek fejlettségi szintje a szerbiai átlag 50%-át sem éri el. Ezek a községek: Merošina, Bojnik, Trgovište, Malo Crniče, Tutin, Bela Palanka, Svrljig, Knić, Žabari, Bosilegrad, Golubac, Kuršumljia, Ražanj, Gadžin Han, Sjenica, Žagubica, Medveđa, Rekovac, Osečina, Blace, Crna Trava, Žitorađa, Vladičin Han, Mali Zvornik, Preševo, Bujanovac, Kučevo, Babušnica, Vlasotince, Lebane, Mionica, Prijepolje, Krupanj, Rača, Doljevac, Varvarin i Ljubovija. Uredba o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija = Službeni Glasnik RS. Br.107/09.

²⁵ Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza. www.siepa.gov.rs. (2010.06.15.)

²⁶ Komisija za ocenu prijava.

A fiskális politika céljai a következőkben összegezhetők: stabil és fenntartható makrogazdasági politika támogatása, aktív részvétel a regionális különbségek csökkentésében, fiskális decentralizáció, befektetések vonzása és munkanélküliség csökkentése. Ezen célok megvalósításához nélkülözhetetlen egy decentralizált és demokratikus intézményi infrastruktúra felépítése, illetve az önkormányzatok vagyonának visszaszámaztatásáról szóló törvény elfogadása.

> 2. Hitel- és támogatáspolitikai

A régiófejlesztés eszközei között az állam által folyósított kedvezményezett hitelek is jelentős szerepet játszanak. A hitelpolitika alapvető célja a régiók közti kiegyensúlyozott fejlődés elősegítése, infrastrukturális fejlesztések hitelezése, új vállalatok alapítása és a meglévő vállalatok kapacitásainak bővítése a fejletlen régiókban, kivétel serkentése, foglalkoztatás növelése.

Szerbiában a **Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapja**²⁷ felelős a kiegyensúlyozott regionális fejlesztéseket, a jogi személyek és vállalkozók ösztönzését, versenyképesség és likviditás segítését és a foglalkoztatás növelését illetően. Garanciát vállal, értékpapírokat vásárol, és mindenekelőtt hiteleket folyósít (*Zakon FOND*, 2009)²⁸. Forrásait a köztársasági költségvetésből, saját és egyéb jövedelmekből biztosítja. Irányító testületét, az igazgatóbizottságot hat illetékes miniszter alkotja, a gazdasági és regionális fejlesztésekért felelős miniszter elnöklésével. A Kormány jóváhagyásával évi munkaprogramot határoz meg.

A 2010-es évre vonatkozó program (*Program FOND*, 2010)²⁹ alapján támogatásra jogosultak azon jogi személyek (magántőkével), amelyek az elmúlt két évben nyereséges ügyvitelt zártak. **Támogatási prioritások:** új munkahelyek, rentábilis és devizahatékony ügyvitel, innovációs technológiák, energiahatékonyosság, jelentős önfinanszírozás, ipari, szolgáltatások és mezőgazdasági feldolgozó kapacitások fejlesztése, kisvállalkozók, iparosok támogatása. Nem támogatott gazdasági tevékenységek: mezőgazda-

²⁷ Fonda za razvoj Republike Srbije. <http://www.fondzarazvoj.gov.rs> (2010.06.15.)

²⁸ Zakon o fondu za razvoj Republike Srbije = Službeni Glasnik RS. Br. 36/09.

²⁹ Program fonda za razvoj Republike Srbije za 2010. godinu. <http://www.fondzarazvoj.gov.rs/files/Program2010.pdf> (2010.06.15.)

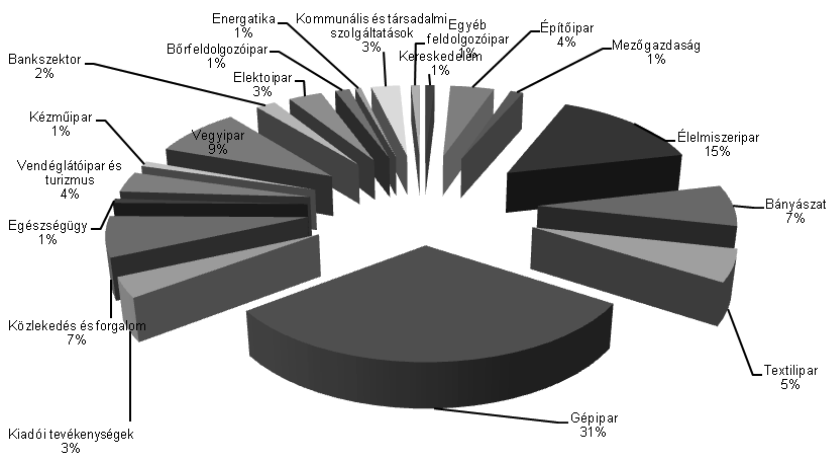
sági nyersanyagtermelés, infrastruktúra, hadiipar, szerencsejáték. Éves költségvetése cca. 130 millió EUR, ebből garanciavállalás 30 millió EUR, a többi hitelfolyósítás és rendes ügyvitelből származó kiadásra fordítandó.

A 2010-es évben a **szerb kormány a kiegyensúlyozott regionális fejlődést mintegy 100 millió EUR értékű költségvetéssel támogatja.**

A Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapja a 2009-es évben több hosszú távú hitelügyletet realizált (Kragujevac, Bor, Vranje községek, start up hitelek, technológiai felesleggé vált fizikai személyek vállalkozáshitelezése, mikrohitelek stb.), valamint számos rövid távú – komissziós ügyletet (kivitel-serkentés, Bor község, turizmus és KKV-k, koszovói vállalkozásfejlesztések stb.) valósított meg. Az egyes ágazatok között **dominál a gépipar (31%) és élelmiszeripar (15%), vegyipar (9%), majd a bányászat és közlekedésipar (7%).**

14. ábra:

A Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapjának hitelügyletei ágazatok szerint, 2009.

Forrás: Fond za razvoj RS, 2010.

14. táblázat:

Támogatási prioritások és hitelfolyósítási feltételek, 2010.

Térségek	Fejlesztési prioritások	Kedvezményezettek	Hitelfeltételek	Források
Iparilag leépült térségek (községek)	termelési kapacitások rehabilitálása, új kapacitások kiépítése, piaci megalapozottság indoklásával	termelői, közepes és nagyvállalatok, min. 50 foglalkoztatottal, 5 éves főnnállással	8 év, 2% évi kamat, max. 2 millió EUR (közepes vállalat) max. 8 millió EUR (közepes vállalat)	70 millió EUR
Fejletlen községek	új objektumok, kapacitások (modernizáció, rekonstrukció) ipar és mezőgazdasági feldolgozó kapacitások területén (III. és IV. csoport), a Nemzeti Foglalkoztatásügyi Hivatalban nyilvántartottak foglalkoztatása	önálló tevékenységet folytató vállalkozók, gazdasági társaságok és vállalkozók	5 év, illetve 2 év forgóeszközök igénylésére, min. 20 000 EUR, vállalkozók: 4 év, 5000-30 000 EUR 2,5% évi kamat (III. csoport) 2 % évi kamat (IV. csoport) Garanciavállalás, évi 2%-os kezelési költség mellett	10 millió EUR

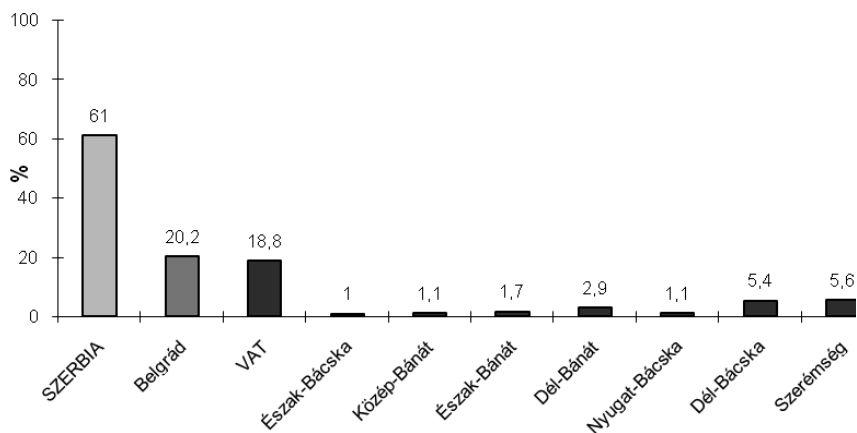
Kevésbé fejlett közösségek	Munka intenzív feldolgozóipari tevékenységek (textil, bőr, szőrme, fa, ásványok, fém, gépipar, irodaszer, optikai és precíz műszerek, bútort, közlekedési eszköz, autóipar, elektromos ipar (II., III., IV. csoport)).	önálló tevékenységet folytató vállalkozók, gazdasági társaságok és vállalkozók	5 év, illetve 2 év forgóeszközök igénylésére, min. 20 000 EUR, vállalkozók: 4 év, 5000–30 000 EUR 3,5% évi kamat (II. csoport) 2,5% évi kamat (III. csoport) 2 % évi kamat (IV. csoport) Garanciaavállalás, évi 2%-os kezelési költség mellett	20 millió EUR
Minden közösség	START UP – önfoglalkoztatás, iparos, szolgáltatói és termelői tevékenységek területén működő jogi személyek	kezdő vállalkozók 25 éves korig vállalat tulajdonosok 40 éves korig	3-5 év 2,5% évi kamat kezdő vállalkozók: 5000–13 000 EUR vállalat tulajdonosok: 5000–25 000 EUR	10 millió EUR

Forrás: Program RAZV, 2010.

A Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapja által **2001 és 2009 között 1,3 milliárd EUR értékű hitel** jóváhagyására került sor (támogatva 16,307 hosszú távú gazdaságfejlesztési és régiófejlesztési programot, 157 községet, 95 915 új munkahely megteremtését, a GDP 0,94%-os részarányával). Ezek többnyire kisebb értékű hitelek voltak magánvállalkozás alapításhoz, munkanélküliek önfoglalkoztatásához és KKV-k részére. Mivel az említett időszakban a fejletlen régiók részvétele a hiteligénylésben/hitelfolyósításban fokozatosan csökkent a fejlett régiók javára, így a fejlesztési alap missziója nem tudott a regionális fejlesztések szolgálatába állni. A hitelezett régiók között Belgrád 2002-ben 11,1%-ról 2009-ben 20,2%-ra nőtt. A 2009-es évben folyósított 295,9 millió EUR értékű hitel az egyes régiók között a következőképp oszlott meg:

15. ábra:

A Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapja által folyósított hitelek régiók szerint, 2009.

Forrás: Fond za razvoj RS, 2010.

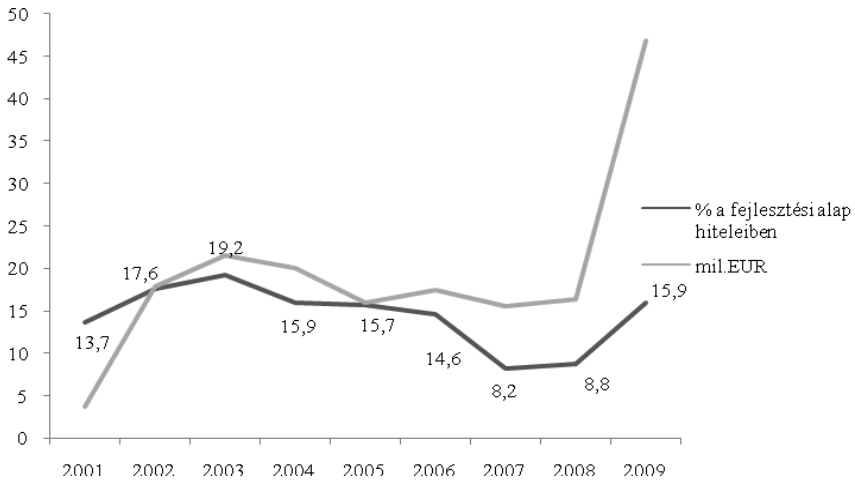
A VAT hiteltámogatása folyamatos csökkenést mutat, az előző évek adatait összehasonlítva. Tartományi szinten Szerémség és Dél-Bácska körzetek a folyósított hitelek 60%-át használták.

A regionális fejlődést ösztönző hiteltámogatások az elmúlt időszakban kiegyensúlyozatlan dinamikát mutattak. A 2009-ben folyósított 46,9 millió EUR hitellel (az össz hitel 15,9%-a) 455 programot támogatott a nemzeti fejlesztési alap. A fejletlen

községek közül 2009-ben a legnagyobb mértékben igényelt hittel Trgovište (14,3%), Mionica (7,6%), Surdulica (5,9%), Bojnik (5,4%), Kuršumlija (5,1%), Brus (4,8%). Mégis, 2009-ben az alap forrásaiban legnagyobb arányban a fejlett városok – községek részesültek (Belgrád (20,2%), Kragujevac (4,9%), Újvidék (3,1%), Svilajnac (2,5%), Niš (2,4%). Ez a régiók szakmai, emberi erőforrási és kreatív kapacitásait tükrözi.

16. ábra:

A regionális fejlesztésekre irányuló támogatások összege és %-a, 2009.

Forrás: Jakopin, 2010.

Az egykori Szerb Köztársasági Garancia Alap³⁰ tevékenységét 2009 óta jogutódként a Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapja végzi. A harmadik intézményi szerv a Szerb Köztársaság kivitelét támogató – Kivitel Biztosítási- és Finanszírozási Ügynökség³¹.

³⁰ Garancijski fond Republike Srbije.

<http://www.pks.rs/PrivrednakomoraSrbije/Fran%C5%A1izing/Fran%C5%A1izinguSrbiji/GarancijskifondRS/tabid/1540/language/sr-Latn-CS/Default.aspx> (2010.06.15.).

³¹ Agencija za osiguranje i finansiranje izvoza Republike Srbije. <http://www.aofi.rs/at/index.html> (2010.06.15.)

Zakon o agenciji za osiguranje i finansiranje izvoza Republike Srbije = Službeni Glasnik RS. Br. 61/05.

A 2006-os költségvetés 1 milliárd dinár értékű hitelt hagyott jóvá régiófejlesztés címén, 5 éves lefizetési határidővel, 1 éves grace periódussal, 1%-os évi kamatláb mellett. A Nemzeti Beruházási Terv (NIP, 2008-óta minisztériumi szerv)³² által kiutalt pénzeszközökből elsősorban infrastrukturális fejlesztések valósultak meg, illetve a KKV-k, vállalkozók, inkubátorok támogatása.

Különválás (esetleges munkamegosztás) figyelhető meg a nemzeti és tartományi szinten működő paralel fejlesztési alapok között. Vajdaság a nemzeti alapból egyre kisebb támogatásban részesül. A Vajdaság Autonóm Tartomány szintjén két önálló alap működik: Vajdaság AT Fejlesztési Alap³³ és Vajdaság AT Garancia Alapja³⁴. Intézményi szerepükből kifolyólag a tartomány regionális igényeit hivatottak kielégíteni.

2010-ben a Vajdaság AT Fejlesztési Alap a Vajdasági Fejlesztési Bankkal együttműködve **30 millió EUR értékű hitelfolyósítást kezdeményez.** A tartományi alap célja a mezőgazdasági és élelmiszeripari feldolgozó kapacitások bővítése, KKV szektor fejlesztése, kivitel serkentése, foglalkoztatottság növelése, innováció és energiatakarékosság, minőségi rendszerek, környezetvédelem és kiegyensúlyozott regionális fejlődés. Évi programban határozza meg a konkrét fejlesztési feladatokat.

A 2008-ban tartományi szinten jóváhagyott hitelek teljes értéke mintegy 140 millió EUR volt. **Regionális összehasonlításban** a realizált hitelek értékében kiemelkedik Újvidék (17,78%), Kula (8,08%), Nagybecskerek (6,23%), Szabadka (5,88%) és Verbász (4,59%), míg a többi község a Vajdaság AT Fejlesztési Alap által jóváhagyott hitelkeret 0,12-3%-át hasznosította. 2008-ban a kivitelserkentés (40%) és a mezőgazdasági és egyéb gazdasági társaságok hitelezése (29%) élvezett előnyt.

A Vajdaság AT Garencialap 2004 és 2009 között 932 garanciát adott ki. Legnagyobb számban a mezőgazdasági gépesítés (662), a női foglalkoztatás, munkahelyteremtés, start up (130), földvásárlás (86) lett biztosítva. A női foglalkoztatás területén, az említett időszakban 520 új munkahely jött létre. **Regionális összehasonlításban** a teljes garanciaügyletek értékében kiemelkedik Kula (10,47%), Zombor (8,28%), Nagybecskerek (6,57%), Újvidék (6,02%) és Szenttamás (5,49%).

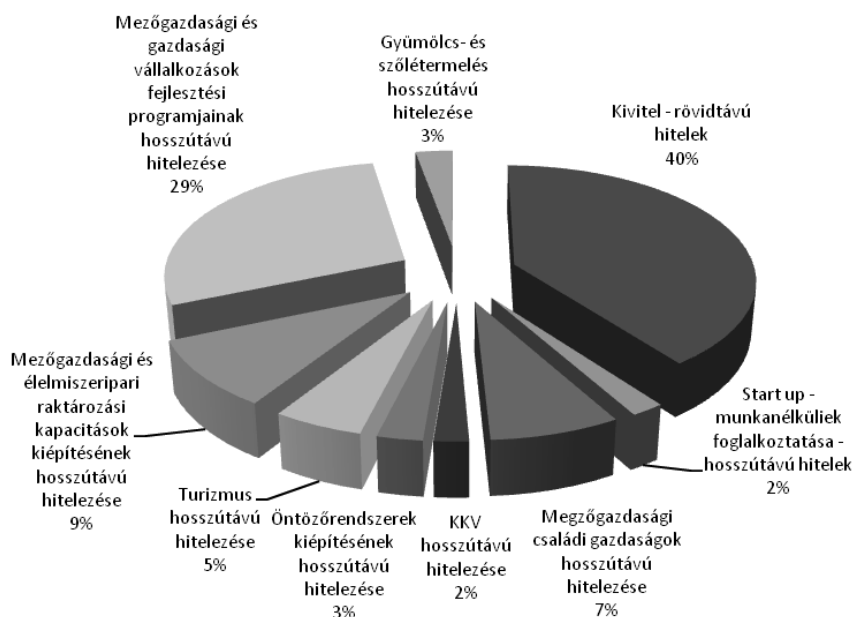
³² Nacionalni Investicioni Plan. <http://www.mnip.gov.rs> (2010.06.15.)

³³ Fond za razvoj AP Vojvodine. <http://www.vdf.org.rs> (2010.06.15.)

³⁴ Garancijski fond AP Vojvodine. <http://www.garfondapv.org.rs> (2010.06.15.)

17. ábra:

A Vajdaság AT Fejlesztési Alap által meghirdetett fejlesztési programok, 2008.

Forrás: Fond za razvoj AP Vojvodine, 2010.

Az állami – tartományi támogatások célja általánosságban a regionális különbségek csökkentése, a fejlettségi szintek harmonizálása, illetve a hatékonyság elve mentén az eszközök optimális allokációja. Uniós támogatások keretén belül hasonló regionális fejlesztési programok valósulhatnak meg, a regionális fejlesztési ügynökségek menedzselésével (EU-s fejlesztési célkitűzésekkel összhangban). Így a regionális fejlesztésekhez a megfelelő források nemzetközi, nemzeti-regionális és a helyi hatalmak költségvetéseiből biztosítottak. Szerbiában az állami és nemzetközi projektek, támogatások vonatkozásában egyaránt erősíteni kell a felhasználásban szerepet játszó intézményi kapacitásokat. Problémát jelent ugyanis a fejletlen régiókban az intézményi és szakmai (humán) kapacitások hiánya, így sok esetben a fejlesztések haszonélvezői éppen a fejlett (felkészült) régiók.

> 3. Külföldi tőkebefektetések, külkapcsolatok és a beruházások feltételrendszere Szerbiában

A gazdaságfejlesztés, így a regionális gazdaságfejlesztés prioritásai között első helyen szerepel **a külföldi tőke régióba vonzása**. A külföldi befektetések mellett szóló érvek között elsőként érdemes kiemelni a szerb fiskális rendszert, amely a tranzíciós országok sorában kedvező és ösztönző eszköztárral, kedvező adókulcsokkal igyekszik a befektetések vonzását segíteni. A makrogazdasági és politikai stabilitás feltételei azonban sokkal fontosabbak a befektetők számára. Az intézményi feltételek, törvényes keretek kialakítása 2001 és 2006 között megtörtént (Devizaügyleti törvény, Beruházási alapokról szóló törvény, Gazdasági társaságokról szóló törvény, Koncessziós ügyletekről szóló törvény stb.). 2006-ban a kormány megfogalmazta a Külföldi befektetések ösztönzését előirányzó stratégiát (*Strategija ULAG*, 2006) ³⁵. A külföldi befektetések **nemzeti szintű intézményi háttérét** a Külföldi Befektetésekkel és Kivitel Ösztönzéssel Megbízott Ügynökség - SIEPA³⁶ képezi.

A beruházási politika céljai:

- tartósan fenntartható gazdasági fejlődés biztosítása,
- foglalkoztatás növelése,
- kivitel növelése,
- egyenletes regionális fejlődés és fejlesztés biztosítása az országban,
- a meglévő erőforrások gazdaságosabb és racionálisabb felhasználása.

Forrásokat a beruházási politika eszköztárának megvalósításához a központi, tartományi és lokális költségvetések biztosítanak. A beruházásokat serkentő mechanizmusaiban kiemelkedő szerepet játszanak a fenti fejezetekben bemutatott kedvező hitelek, adókedvezmények, garanciák, támogatások stb.

³⁵ Strategija podsticanja i razvoja stranih ulaganja 2006. http://express-downloads.com/download.php?file=strategija_podsticanja_i_razvoja_stranih_ulaganja_2006.rar (2010.06.15)

³⁶ Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza. <http://www.siepa.gov.rs/site/sr/home> (2010.06.15)

Szerbiában jellemzően a **fejlettebb területek (Belgrád, VAT) erősebb tőkevonzó képességgel** bírnak, így a különböző régiók között határozott egyenlőtlenségek alakulnak ki. A külföldi befektetők a községeket az elhelyezkedésük, a munkaerő profiljai miatt, a helyi közigazgatás bizalma, pontossága és a már meglévő befektetők pozitív tapasztalatai alapján választják ki. Mindezek miatt (a regionális fejlesztési stratégia ajánlásai alapján) szükséges községi szinten működő irodák létrehozása, amelyek a helyi fejlesztések kérdéskörével foglalkoznak. Ezek az irodák szolgáltatásokat és fontos információkat nyújtanak a potenciális és a már meglévő, külföldi és hazai befektetőknek, így segítik helyi szinten a külföldi befektetések ösztönzését.

A befektetések vonzásához a következő feltételek (részben törvények) megteremtésére van szükség a nemzetgazdaság (és a lokális gazdaság) szintjén:

- A Szerb Köztársaság tulajdonát képező eszközökről szóló törvény módosítása, amellyel eltörölnék a Szerb Köztársaság Vagyonigazgatóságának³⁷ jóváhagyására (*saglasnost*) vonatkozó rendeletet, amelyhez a városi telkek bérbeadásával kapcsolatban köteles minden állami közigazgatási szerv fordulni (8. szakasz. *Zakon SVOJ*, 1995).³⁸
- Vállalati nyereségadóról szóló törvényben befektetésserkentő, adókedvezményeket tartalmazó módosításokat kell bevezetni.
- Ösztönözni kell az önkormányzatok telkeinek ingyenes bérbeadását, amelyekkel szintén a külföldi befektetőket vonzhatják a régiójukba.
- A nemzeti stratégia javaslatai alapján olyan helyi ügynökségek létrehozása javasolt, amelyek feladata a külföldi befektetések vonzása lokális szinteken.
- Ipari parkok létrehozásával meg lehet alapozni a gazdasági aktivitások koncentrációját a fejletlenebb térségekben is, ahol egyébként a külföldi befektetőknek nem állna érdekében befektetni.

³⁷ Republička direkcija za imovinu Republike Srbije. <http://www.srbija.gov.rs/vesti/specijal.php?id=31584> (hivatalos weboldala nincs) (2010.06.15.)

³⁸ *Zakon o sredstvima u svojini Republike Srbije* = Službeni Glasnik RS. Br. 53/95, 3/96, 54/96, 32/97.

- A közigazgatásban jelentkező akadályok folyamatos elhárítása a cél, a folyamatok (befektetések, cégbejegyzések) gyorsítása érdekében.
- Az önkormányzatok vagyonát törvényben kell szabályozni.
- Törvényes keretek között kell rendezni az ipari parkok tevékenységét és a külföldi (prioritást élvező) befektetéseket is, lehetőség szerint.
- Törvényes és könnyen szankcionálható helyi illeték és járulékmegfizetetésére van szükség.

A külkapcsolatok kifejezetten fontos szerepet játszanak Szerbia társadalomgazdasági fejlődésében, ezzel együtt pedig a regionális szintű gazdasági fejlesztésekben is. A nemzeti politika fejlesztési prioritásai és céljai között ki kell emelni: a külföldi tőkebefektetések értékének növelését, a kivitel serkentését, a külkereskedelem liberalizációját, illetve a WTO-és EU-s csatlakozások előkészületét, kapcsolatok építését.

A társadalmi – európai léptékű integrációs folyamatok mellett fontos szerep jut a gazdasági együttműködéseknek is. A szabad kereskedelmi egyezmények a gazdasági kapcsolatok serkentését segítik. **A vámszabad övezetek** (Szerbia területén 14 vámszabad övezet van) nagy része a hazai piacra szánt áruk raktározásával foglalkozik. Tevékenységüket a 2006-ban meghozott, Vámszabad övezetekről szóló törvény (*Zakon SZ*, 2006)³⁹ szabályozza. Az egyes vámszabad övezetek a nemzetközi kereskedelmi folyamatok szubjektumai számára a vámkedvezmények, vámmentesség, adminisztratív és bürokratikus folyamatok egyszerűsége és egyéb kedvezmények miatt attraktívak. A vámszabad övezetekben lebonyolított tevékenységek teljesen vámmentesek, és az egyéb vámhatósági illetékeket sem kell fizetni, többek között ÁFÁ-t sem.

A beruházások kérdése számos, a gazdasági szubjektumok külgazdasági folyamatokba történő bekapcsolódását, versenyképességét, termelékenységét stb. befolyásolja. Az 1991–2000. időszakban Szerbiában az állóeszközökbe történő beruházások évenként átlagosan -13%-kal csökkentek, majd 2001 – 2003. között évi -0,6%-kal. Ez **a termelő kapacitások technikai-technológiai elévültségére utal, ugyanis az évenkénti átlagos beru-**

³⁹ Zakon o slobodnim zonama = Službeni Glasnik RS. Br. 62/06.

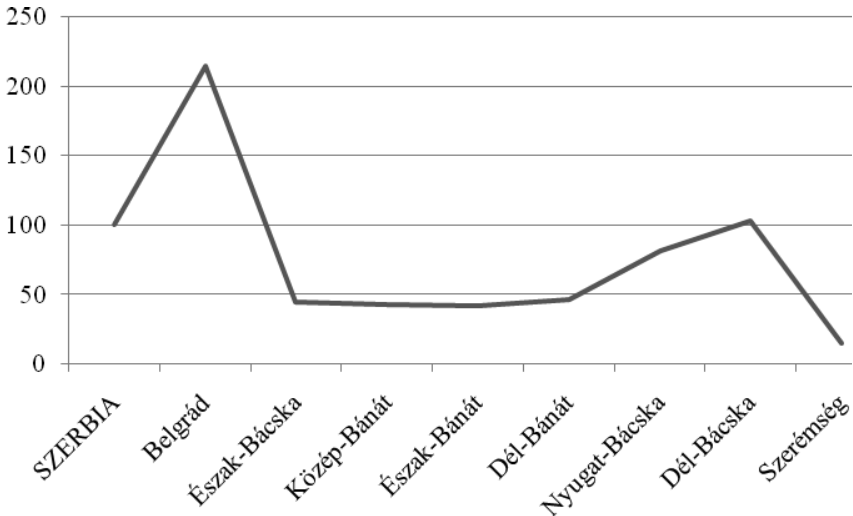
házások -10,4%-ot tettek ki az elmúlt 12 évben. A 2004 – 2005. utáni időszakban a beruházási aktivitások reálisan növekedtek.

Az állóeszközökbe történő beruházások részvétele a GDP-ben 2005-ben 17% körül alakult, ami alacsonyabb a környező és EU-s országok átlagánál: Bulgária 23,8%, Románia 23,1%, Horvátország 29,3%.

Régióként szemlélve a beruházások alakulását, elmondható, hogy Belgrád városa és Szerbia többi régiói között hatalmas regionális eltérések és polarizáció figyelhető meg. 2004-ben **Belgrád-ban a beruházások nagysága lakosonként 2,1-szer nagyobb volt a szerbiai átlagnál.** A VAT területén Dél-Bácska haladta meg 2,7%-kal a szerbiai átlagot. A vajdasági körzetekben jóval a szerbiai átlag alatt alakultak a befektetések. Községi szinten Apatin, Žitište és Újvidék esetében alakultak az egy főre jutó befektetések a szerbiai átlag 140%-a körül. Belgrád részvétele az össz beruházás megoszlásában 45,1%, míg a VAT-é 16,4% (2004-ben).

18. ábra:

A beruházások alakulása VAT községeiben, 2004-ben⁴⁰

Forrás: Strategija RR RS, 2007.

⁴⁰ A beruházások a társadalmi, szövetkezeti, vegyes és állami tulajdont ölelik fel, és nem tartalmazzák azokat a beruházásokat (pl. távvezetékek, sínek, vezetékek, autópályák), amelyek nem oszthatók egyértelműen fel községenként.

> 4. Versenyképesség és vállalkozás-fejlesztéspolitika

A versenyképesség nemzetközi feltételrendszerével (gazdasági integráció, piaci liberalizáció) szembesülnek a (régióban tevékenykedő) gazdasági szubjektumok. A versenyképességi politika célja, hogy a régiók között jelentkező versenyképességbeli eltérések csökkenjenek, és hogy minden régió a nemzetközi piacon teljes értékű és konkurens szereplőként szerepelhessen. Számszerűsíthető és konkrét rövidtávú célként a stratégia 2012-ig magas (mondhatni irreális), évi átlagos 7%-os gazdasági növekedési rátát tűz ki.

A regionális versenyképesség növeléséhez szükséges intézkedések:

- A gazdaság teljes átszervezése; a magánosítás folyamatainak befejezése; korszerű technológiák és új technológiai megoldásokon alapuló termelés megalapozása (a régió erőforrásaival összhangban), amely hozzájárul a kiviteli aktivitások és tevékenységek fejlődéséhez, nemzetközi gazdasági szakosodáshoz, további külföldi tőkebefektetések vonzásához, versenyképes KKV szektor kialakításához.
- A gazdaság ár- és költségelőnyeinek kihasználására kell alapozni a versenyképesség modellezését. A termelői folyamatok korszerűsítése hozzájárul a termelékenység növekedéséhez, illetve a költségek csökkenéséhez, ezzel növelve a termék és a vállalat (illetve közvetve a régió) versenyképességét.
- Ösztönözni kell a gazdasági szubjektumok és a tudományi intézmények közötti kapcsolat kialakítását. Ehhez lokális szinten kell a tudományos tevékenységek fejlesztését erősíteni.
- További intézkedések: a pénzügyi piacok fejlesztése, nemzetközi standardok bevezetése, EU-s versenyképességre vonatkozó jogszabályi harmonizáció stb.

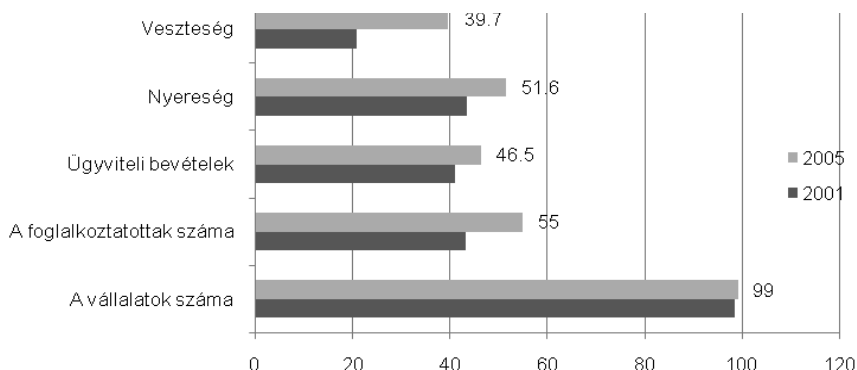
Tekintettel arra, hogy a változásokhoz legkönnyebben **a kis és közepes változások (nem vállalkozások?)** tudnak alkalmazkodni, így ezek az igazi versenyképes piaci szereplők, amelyek a GDP jelentős (35%) hányadát adják.

A KKV szektor jelentősen képviselteti magát minden körzet/régió gazdasági szerkezetében, jelenlétük mégsem tudta jelentős

mértékben a régiók közti egyenlőtlenségeket csökkenteni. A KKV fejlettségi indexe alapján a **leggyorsabban fejlődő térségek: Belgrád város, Vajdaságban: Dél-Bácska, Észak-Bácska, Dél-Bánát.** A legalacsonyabb KKV fejlettségi index-szel a szerbiai Toplice, Pčinja és Jablanica körzetek rendelkeznek. A regionális különbségek a főváros viszonylatában ötszörösek is lehetnek.

19. ábra:

A KKV szektor ügyvitele a gazdaság szerkezetében, 2005.

Forrás: Strategija RR RS, 2007.

A KKV-k ügyviteli mutatói alapján megfogalmazható következtetések: a gazdaság 99%-a kis és közepes vállalatokon alapszik, amelyek a gazdasági munkaerő 55%-át foglalkoztatják (2010-ben 67,2%); a gazdaság által megtermelt ügyviteli bevételek 46,5%-át a KKV-k adják; az ügyviteli nyereség 51,6%, a veszteség 39,7%-a a KKV-k ügyviteli eredménye.

A **községi elemzések** azt mutatják, hogy **50 község esetében köszönhető a gazdasági fejlődés a kis és közepes vállalatoknak.** 14 község mutatott jelentős – a magánszektoron és KKV struktúrára alapuló határozott gazdasági fejlődést és foglalkoztatottság növekedést: Csóka, Opovo, Sremski Karlovci, Koceljewa, Ljig, Vladimirci, Osečina, Kučevo, Knić, Rekovac, Čajetina, Merošina, Žitorađa i Bela Palanka.

A dinamikus regionális gazdasági fejlődés és gazdasági növekedés alapfeltétele az új munkahelyeket teremtő, magánszektoron alapuló, versenyképes KKV-k. Fejlődésük érdekében **klaszter**

társulások, vállalati összekapcsolások, gazdasági-technológiai inkubátorok létrehozása szükséges az önkormányzatok kezdeményezésével, támogatásával. A gazdasági fejlődés megalapozásához, a megfelelő beruházási-üzleti klíma megteremtéséhez nélkülözhetetlen az önkormányzatok aktív szerepvállalása, a köztulajdon helyi irányítása, fiskális decentralizáció (amely majd felelősségteljes módon támogathat, fejleszthet, beruházásokat vonzhat, innovatív szerepköröket is elláthat, információs rendszereket működtethet).

> 5. Foglalkoztatáspolitikai

A szerb munkaerőpiac jelentős regionális különbségekkel szembesül. A rurális- vidéki térségek a városi térségekkel szemben szűkös foglalkoztatási lehetőségekkel rendelkeznek, észak-dél irányban még kifejezettebb a fejletlenség, továbbá nagy az egyetemi központok munkaerőpiacra, gazdaságra gyakorolt hatása. A Nemzeti Foglalkoztatási Stratégia 2005–2010⁴¹ (a regionális fejlesztési stratégiával összhangban) hangsúlyozza a regionális különbségek megoldásának átfogó, stratégiai megközelítését.

A regionális különbségek kiegyenlítésére irányuló stratégiai elképzelések fókuszában a befektetések vonzása, infrastrukturális feltételek javítása, vállalkozásfejlesztési ösztönzések állnak, ahol sajátos regionális fejlesztési és foglalkoztatási stratégiák kidolgozása szükséges, **lokális szereplők bevonásával** (önkormányzatok, oktatás, szociális partnerek, stb.). Elsődleges cél a foglalkoztatás növelése a KKV-k hathatós fejlődésével, támogatásával (új munkahelyek támogatása, kedvezőbb feltételű hitelek új munkahelyek nyitására, a munkaerő képzésének/átképzésének támogatása. Továbbá cél a fiatalok, nők, veszélyeztetett és marginális csoportok (rokkantak, menekültek, romák stb.) foglalkoztatottsági mutatóinak javítása. Lehetőséget kell biztosítani az önfoglalkoztatás gyakorlására, közmunkák megszervezésére, aktív munkakeresésre ösztönző képzések szervezésére, oktatás és folyamatos képzések (LLL) támogatására, a flexibilis munka-

⁴¹ Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2005-2010. 2005. NFS – Nemzeti Foglalkoztatási Stratégia <http://www.mos.gov.rs/upload/dl/OMLADINA/Strategije/strzaposljavanje.pdf> (2009.12.01.)

formák részarányának növelésére (részmunka, átmeneti munka, meghatározott idős munka stb.) és foglalkoztatással és munkanélküliséggel kapcsolatos, szükséges szociális háttér kiépítésére.

> 6. Iparpolitika

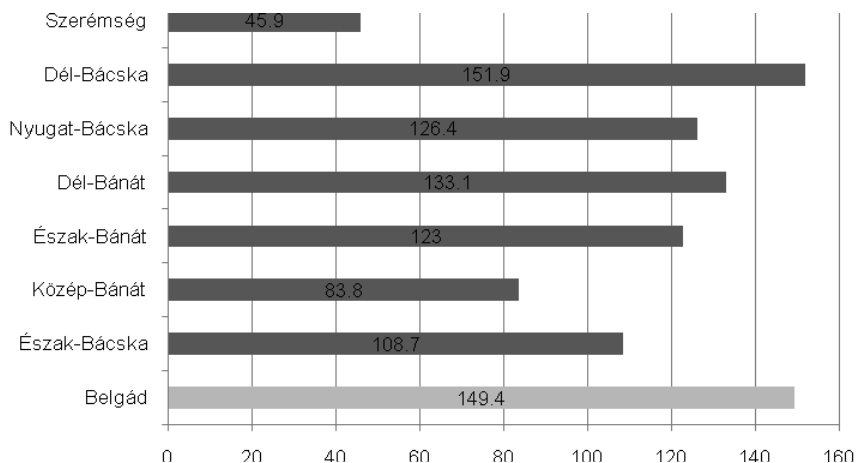
Szerbiában az egykori ipari központok (Kragujevac, Bor, Priboj, Loznica, Majdanpek, Niš, Vranje) és tradicionális iparágak (közlekedési eszközök előállítása, fémipar, bányászat és textilipar) leépülése ment végbe az elmúlt évtizedben. A dezindusztrializációt követően, fejletlen, demográfiai problémákkal küszködő régiók maradtak vissza. Az iparban végbement magánosítás (2001-2005) változásait követően, a gazdasági térszerkezet „letisztulása” a feldolgozóipar fejlődési potenciálját emelte ki, jelentősen befolyásolva egyben az egész ágazat helyzetét.

Az ipari termelés növekedésére legnagyobb hatással a következő ágazatok voltak: fémipar, villanyenergia-termelés, élelmiszertermelés, motorgépek termelése, vegyi anyagok termelése, gumi- és műanyagipar.

2005-ben a VAT öt körzetében, az egy főre jutó ipari termelés magasabb volt a szerbiai átlagnál (Dél-Bácska 51,9%, Nyugat-Bácska 26,4%, Dél-Bánát 33,1%, Észak-Bánát 23%, Észak-Bácska 8,7%).

20. ábra:

A feldolgozóipar lakosonkénti GDP indexe, 2005.

Forrás: Strategija RR RS, 2007.

A szerbiai feldolgozóipart a következő szerkezeti problémák jellemzik: a kapacitások technológiai elmaradottsága, felhalmozódott veszteségek, forgóeszközök hiánya, fizetéseképtelenség, az ügyvitel-és irányítási funkció hatékonyságának hiánya, a termelés magas költségei, a termékek és szolgáltatások minőségi hiányosságai, munkaerőfölöslegek stb. Összességében a feldolgozóipar jelentősége (az átmeneti időszakot követően) a GDP szerkezetében csökkent, 2005-ben 18,7% volt. Regionális viszonylatban Belgrád (31,4%), Dél-Bácska (12%), Dél-Bánát (5,6%), Nišava (4,8%), Zlatibor (4%) körzetek járultak hozzá legnagyobb mértékben a GDP-hez, 2005-ben. Az egyes régiók/körzetek ipari termelési szakosodásáról az alábbi két táblázat szolgáltat információkat.

15. táblázat:

A feldolgozóipar szerkezeti mutatói, bruttó hozzáadott érték, 2005.⁴²

Körzet megnevezése	Szerke- zet	Bruttó hozzáadott érték/capita	Szerkezet		
			Low- tech	Medium tech	High- tech
Szerb Köztársaság	100,0	100,0	36,4	45,4	18,3
Közép-Szerbia	68,8	94,4	31,4	46,8	21,8
Vajdaság AT	31,2	115,2	47,4	42,2	10,4
Belgrád város	31,4	149,4	35,5	43,5	21,1
Észak-Bácska	2,9	108,7	65,7	19,6	14,8
Közép-Bánát	2,3	83,8	59,0	29,0	12,0
Észak-Bánát	2,7	123,0	38,8	56,8	4,4
Dél-Bánát	5,6	133,1	21,1	74,8	4,1
Nyugat-Bácska	3,6	126,4	68,8	17,8	13,4
Dél-Bácska	12,0	151,9	49,9	37,5	12,6
Szerémség	2,1	45,9	38,5	51,8	9,7

Forrás: Strategija RR RS, 2007.

⁴² *Low-tech:* élelmiszerek és italok termelése, textilipar, bőr- és bőrkészítmények előállítása, *Medium:* faipari termékek termelése; cellulóz, papírttermelés, kokszt és kőolaj származékok termelése, vegyipar, gumi-és műanyagipar, ásványok termelése, fémipari termékek, *High-tech:* gépipari termelés, villany- és optikai berendezések előállítása, közlekedési eszközök előállítása, újrachasznosítás.

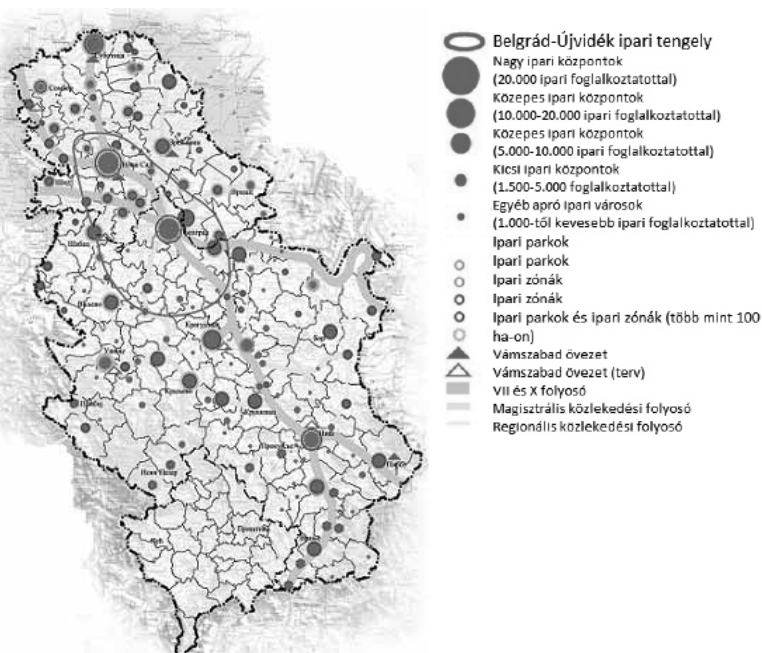
16. táblázat:
Az egyes iparágak szerepe a GDP összetételében, régióként, 2005.

Körzet megnevezése	élelmi- szeripar	elektro- nika és optika	textil	ásványi anyagok feldol- gozása	közle- kedési eszközök	fémipari termékek	kőszén és kőolaj	vegy- ipar	gumi és műanyag termelés
Észak-Bácska	55,2%	9,4%	7,2%						
Közép-Bánát	53,3%			11,4%	7,9%				
Észak-Bánát	38,1%			27,5%		20,7%			
Dél-Bánát	19,5%						62,5%		
Nyugat-Bácska	63,7%							6,5%	
Dél-Bácska	44,8%			10,9%					10,3%
Szerémség	30,6%					13%			20,3%

Forrás: Stratégia RR RS, 2007.

21. ábra:

Szerbia iparának területi eloszlása, 2010.

Forrás: Prostorni plan RS, 2010.

A regionális politika és iparpolitika közös célja egy korszerű, fejlett, versenyképes iparszerkezet kialakítása, amely az EU gazdasági folyamatainak részévé válhat. Szerbia a nemzeti fejlesztési stratégiában olyan iparszerkezet létrehozását célozza meg, amelyben jelentős a high-tech, vegyi-és gyógyszeripar, informatika és telekommunikáció, elektronika és élelmiszeripar részvétele. Kivétel szempontjából szűkebb termékkészletek és szolgáltatások előállítására kell szakosodni a szerb regionális gazdasági közösségeknek (kerülve a nyersanyagtermelést, és alacsony feldolgozottságú termékek kivitelét). Csökkenteni kell a behozattól való függőséget és növelni a hazai ipar kiviteli lehetőségeit.

A nemzeti területtervezési dokumentum az ipar fejleszthetőségének területi vonatkozásait fekteti le, egy versenyképes, dinamikus ipari szerkezet kialakításával, amelyben a fejlődés hordozói a nagy ipari központok (20 000 foglalkoztatott), közepes ipari vá-

rosok (5000-10 000-20 000 foglalkoztatott), a kis ipari városok (1500-5000 ipari dolgozóval) és apró ipari kisvárosok (1000-tól kevesebb foglalkoztatottal). További ipari parkok, ipari zónák és vámszabad övezetek kijelölése is megtörtént az alábbi területi tervben (*Prostorni Plan RS*, 2010).

> 7. Agrárpolitika

A Szerb Köztársaság kivételesen jó természeti és éghajlati adottságokkal rendelkezik a mezőgazdasági termelés fejlesztését illetően. A mezőgazdaságra és zöldségtermelésre kedvezőek Vajdaság, a Morava mente, Posavina, Tamnava, Kruševac és Leskovac síksági területei. A Szerb Köztársaság **5,1 millió hektár mezőgazdasági területtel rendelkezik**. A mezőgazdasági területek 83%-a művelhető (szántóföld és konyhakert 65,3%, gyümölcsös 4,8%, szőlőskert 1,3%, legelő 11,6%).

A mezőgazdasági szektorra kettős szerkezet jellemző:

- nagy korporatív farmok – mezőgazdasági kombinátok és mezőgazdasági szövetkezetek, amelyek a megmunkálható földterület 15%-át használják. A 2000. évben mintegy 411 mezőgazdasági kombinát volt nyilvántartva, amelyek működésére a beruházási eszközök hiánya és munkaerőfelesleg volt jellemző.
- családi gazdaságok (a megmunkálható területek 85%-a).

A mezőgazdasági szövetkezeteknek nagy fejlődési hagyománya van. 1954-ben a Vajdaságban 10 438 ha földterülete volt a szövetkezeteknek és 1968-ig működésükkel még 192 245 ha területre tettek szert. Az „állami szövetkezeteknél” a legnagyobb gond az volt, hogy a termelő nem tudta ellenőrizni és irányítani a szövetkezet munkáját. Ebből kifolyólag, az utóbbi időben **új típusú szövetkezetek** alakulnak ki, ahol a döntéshozatali jog és a kockázatvállalás a tagok körében egyetemlegesen jelentkezik. A szövetkezetek azonos gondokkal küzdenek, mint a kombinátok (munkaerő felesleg, beruházási eszközök hiányával és nyereségességi gondok).

A mintegy **700 000 családi gazdaság kevesebb, mint 10 ha területen gazdálkodik**. Növekvő csoportot képeznek azok a csa-

ládi gazdaságok, amelyek a termelésük nagy részét a piaci kereslethez alakítják. **Szerbiában mezőgazdasággal 817 052 lakos foglalkozik, illetve az összlakosság 10,9%-a.** Mezőgazdasági termeléssel 42%, állattenyésztéssel 43%, gyümölcs és szőlőtermeléssel 12%, egyéb termények termesztésével 3% foglalkozik. Az utóbbi évek folyamán a mezőgazdasági populáció öregedése tapasztalható, míg a fiatalok jövőkép hiányában nem maradnak a falvakban, ami a vidékfejlesztés új kihívásait, és egyéb szociális problémák megjelenését jelenti. Kiegészítő jövedelemforrásként azonban a mezőgazdaság még mindig sok család esetében háttérként jelen van. **A bruttó hazai termék 15-18%-át teszi ki a mezőgazdaság,** míg a fejlett országokban ez az arány 1,5-4%.

A mezőgazdaság fejlettsége (hozamok, gazdasági racionalitás, jövedelmezőség) sokban függ a területtől és a régiótól. A vajdasági síkságokon fejlettebb a mezőgazdaság, mint a hegyvidékeken. Tekintettel arra, hogy a termelők nagy része kevesebb, mint 10 ha területen gazdálkodik, így a gépesítés racionális használata nehézkes, kevés mezőgazdász tudja alkalmazni a korszerű termelési technikákat és technológiákat. Az átlag hozam az európai alatt van.

A mezőgazdaság fejlődésének egyik alapfeltétele a földek tulajdon-és bérleti jogának a rendezése. Szerbiában magántulajdonban vannak a földek, de vannak olyan területek is, amelyeknek a státusa vitatható, nem tisztázott, a földpiac fejletlen, a földbejegyzési rendszer szintén fejletlen.

A mezőgazdasági kombinátok magánosításával növelhető a mezőgazdasági termelés hatékonysága, piacképessége, és a munkavállalói összetétel átalakulása. **A családi farmok (farmergazdálkodás) fejlesztését kell ösztönözni,** mivel gazdálkodásuk hatékonyabbnak bizonyul a nagybirtoki gazdálkodásnál. Minden farmergazdaság meg kell, hogy feleljen a modern piacgazdaság feltételeinek. Ehhez új típusú szövetkezetekbe integrált családi gazdasági és farmergazdasági modell felel meg.

A mezőgazdasági termelés hosszú távú fejlesztése céljából a rendezésre váró problémák között megoldásra vár az állami tulajdonban levő földek mielőbbi visszaszármaztatása az eredeti tulajdonosoknak, illetve a szóban forgó földterületek közbeszerzésen történő eladása, ezáltal pedig a régi tulajdonosok kártalanítása, majd a fennmaradt (rendezett jogviszonnyal rendelkező) állami birtokok szabályosan kialakított parcellákban történő bérbeadása.

Fontos továbbá az állatorvosi és növény egészségügyi ellenőrzés és élelmiszer-ellenőrzés szervezett, intézményi szintű működtetése, szakszerű laboratóriumi hálózatok kialakítása.

A nemzeti stratégia értelmében meg kell határozni és korlátozni kell az állami támogatás rendszerét, a rövid és hosszú távú hitelezés feltételeit. A jelenlegi támogatási program helyett egy új – a **vidékfejlesztés új kihívásaira** adott válaszokat tartalmazó – programot kell kidolgozni, amely európai értékrendre és működési modellre hagyatkozik (csoportosítva a területeket a legmegfelelőbb rendeltetésük szerint, és ehhez rendelni a támogatási forrásokat). **A vidék „megtartóereje”** szempontjából megfelelő figyelmet kell fordítani a fiatal termelők segítésére/támogatására, valamint a stabil és hatékonyan működő mezőgazdasági szervezetek fejlesztésére, illetve a különböző érdekszervezetek intézményi kialakítására (mezőgazdasági kamara és tanács).

> 8. Turizmus

A szerb turisztikai piac alapvető problémái között ki kell emelni a vendégek alacsony számát, és összetételét, a kapacitások kihasználatlanságát, az egységes nemzeti turisztikai imázs hiányát és a szakemberhiányt. Az ágazatot szabályzó alaptörvény a Turizmusról szóló törvény (*Zakon TUR*, 2009).⁴³

A nemzeti fejlesztési dokumentum a turizmusfejlesztés feladatai közé sorolja: a forgalom növelését, a kínálat fejlesztését (kapacitáskihasználás és korszerűbb kapacitások, színesebb programok), valamint minőségi tényezők megteremtését (új turisztikai formák természeti, antropogén, kulturális tartalommal), a versenyképesség növelése céljából.

A turisták 77,2%-a hazai turista, számuk 1 535 790 volt 2005-ben (18%-kal kevesebb, mint 2001-ben). A külföldi turisták száma növekedést mutat, míg a hazai turisták száma folyamatosan csökken. Az elszállásolási kapacitások fejlesztésével befolyásolható a külföldi és a hazai turisták tartózkodása.

A turisták által leginkább látogatott helyek regionális összehasonlításban: **minden harmadik turistalátogatás célpontja Belgrád** (32,5%), a külföldi turisták részaránya kimagasló (59,9%).

⁴³ Zakon o turizmu = Službeni Glasnik RS. Br. 36/09.

Gyakran látogatott (elsősorban hazai turisták által) régiók: a zlatibori körzetben Tara, Zlatibor és Zlata hegynyelvi adottságai miatt, a raškai körzet fejlett gyógyfürdőivel (Vrnjačka banja, Mataruška banja), rasiiai körzet a Szerbiában leglátogatottabb Kopaonik hegységgel, valamint Újvidék és Niš (kiállítások, fesztiválok, történelmi érdekességek).

17. táblázat:

Regionális turisztikai adatalemzések – 2004 – 2005.

Régió	Érkezések száma	Éjszakák száma	Átlagos tartózkodás	A turisták száma lakosonként
Belgrád	692 933	1 384 389	2	0,4
Észak-Bácska	35 110	79 362	2,3	0,2
Közép-Bánát	24 795	59 145	2,4	0,1
Észak-Bánát	23 778	150 121	6,3	0,1
Dél-Bánát	23 775	72 129	3	0,1
Nyugat-Bácska	21 318	80 163	3,8	0,1
Dél-Bácska	79 061	152 169	1,9	0,1
Szerémség	31 230	92 867	3	0,1

Forrás: *Strategija RR RS*, 2007.

A VAT területén Dél-Bácskában, Észak-Bácskában és Szerémségben a legmagasabb a turisztikai érkezések száma, míg az éjszakák számát illetően kiugrik Észak-Bánát, amely az átlagos tartózkodási mutató alapján is szembetűnő. Nyugat-Bácskában is hosszabb időt töltenek a turisták, a regionális összehasonlítás adatait alapul véve.

Az euroregionális együttműködések (DKMT, „Evrobalkan” (Niš, Szófia és Skoplje), „Duna 21”), valamint a regionális önszervezési formák („Đerdap-Srednji Dunav”, „Drina-Sava- Majevica”, „Stara Planina”, „Ponišavlje”, „Struma”, „Pčinja”, „Morava”) lehetővé teszik a kisebb régiók számára is turisztikai tevékenységük fejlesztését, hasonló művelődési/ történelmi örökségre, közös fejlesztési igényekre, munkamegosztásra alapozva.

A turizmusfejlesztés négy alapvető stratégiai irányvonala Szerbiában:

- a nemzetközi turizmus fejlesztése gazdasági fellendülést, új munkalehetőségeket és magasabb életszínvonalat eredményez,
- pozitív nemzetközi imázsépítés,
- a természeti és kulturális értékek megőrzése,
- a turisztikai termékek nemzetközi minőségi szabványoknak, fogyasztói biztonságnak, igényeknek kell, hogy eleget tegyenek.

A megvalósításukhoz hatékony desztináció-menedzselésre, regionális és lokális szintű turizmusfejlesztő programok kidolgozására, egységes statisztika létrehozására, befektetés-ösztönző hangulat megteremtésére van szükség.

A Szerb Köztársaság Turizmusfejlesztési Stratégiája⁴⁴ alapján, 2015-ig **kilenc alapvető turisztikai terméknek** van piacképes fejlődési lehetősége: városi pihenés, körutazások, üzleti turizmus, egészségügyi turizmus, hegyek és tavak, hajóutak, eseményturizmus, falusi turizmus és különleges programok. Az egyes turisztikai termékekbe és az adott régiókba történő befektetés fellendíti az ország turisztikai fejlődésének egészét. A turizmus fejlődését összetett feltételrendszer befolyásolja (infrastruktúra-feltételek, technológiai, anyagi, emberi erőforrások, újítások, utazási irodák, szálláshelyek, ételek és italok, helyi beszállítói és termelői hálózatok fejlettsége stb.).

> 9. Infrastruktúrapolitika

A befektetések ösztönzése miatt a gazdasági környezet technikai feltételeit is biztosítani és fejleszteni kell: úthálózatok kiépítése, nemzetközi és regionális utak hálózatszerű fejlesztése, határátkelők fejlesztése, vasút-, kikötő- és repülőtér korszerűsítések, intézményi korszerűsítések (közlekedési közvállalatok), továbbá a közlekedésbiztonság, valamint a környezetvédelem fejlesztése.

Megfelelő figyelmet kell fordítani a főbb közlekedési hálózatok rekonstrukciójára (karbantartás, szervezés, költségvetési módo-

⁴⁴ Strategija razvoja turizma Republike Srbije. http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678 (2010.06.15.)

sítások, műszaki szabványok, technológiai újítások), út és vasút technikai és technológiai korszerűsítésére, valamint a hajózhatóság feltételeinek és minőségének biztosítására (Duna, Száva, rehabilitáció, tisztítás, mélyítés, a jelzés-rendszer felszerelése/karbantartása, kikötők felszereltségének és kapacitásának fejlesztése). Helyi szinten prioritást fog élvezni a helyi infrastruktúra-rendszer rekonstrukciója. Ki kell építeni, és korszerűsíteni kell a kombinált közlekedési terminálok hálózatát, amelyek teljes körű szállítási, átrakodási és logisztikai szolgáltatások végzésére alkalmasak. Prioritás élvez a Nikola Tesla repülőtér (Belgrád) és a niši repülőtér kiépítése és korszerűsítése.

A környezetvédelem területén számos projekt, jogi és intézményi megoldás szükséges, amely szorosan kapcsolódik a közlekedési infrastruktúra fejlesztéséhez is egyben. Az ágazat jogi szabályozása folyamatos, olyan törvényeket hozott meg a kormány, amelyek az áruforgalmat, a személyforgalmat, a veszélyes anyagok szállítását, az utak biztonságosságát, belföldi hajózási forgalmat és légi forgalmat, valamint egyéb, a közlekedés szempontjából fontos kérdéseket szabályoz. Szerbia az EU-s értékrend implementálása során – **a fenntartható fejlődés (ökológiai, technikai, anyagi értelemben) és multimodális koncepción alapuló – integrált közlekedésfejlesztést** alkalmazza.

A telekommunikációt illetően a szolgáltatások növelése és minőségének javítása, a hatékony, piacképes (konkurencián alapuló) működtetés feltételeinek megteremtése, új szolgáltatások bevezetése a cél. Itt említhetjük meg a postaforgalom fejlesztésének és rekonstrukálásának szükségességét, a mindenki számára elérhető, olcsó, gyors és biztonságos internet szélesebb körben történő használatát, modern, multimodális (TV, internet) kábelhálózatok kiépítését, telekommunikációs kapacitások bővítésébe történő befektetéseket stb.

> 10. Környezetvédelmi politika

A környezetvédelemre vonatkozó törvényi szabályozás kiépítése 2003-ban kezdődött meg. A kormány nemzeti törvényi dokumentumait folyamatosan hangolja össze EU-s jogharmonizációs elvárásokkal. Az ágazat nemzeti fejlesztési stratégiája⁴⁵ a termé-

⁴⁵ Strategija upravljanja otpadom za 2010-2019. godine. http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678 (2010.06.15.)

szeti erőforrások használatának fenntarthatósági igényeit hangsúlyozza. Lokális szinteken a községek, városok urbanisztikai és kommunális tevékenységének határozott és stratégiai megközelítésére szólít fel a stratégia. Lokális szinteken a környezetvédelem támogatása anyagi korlátokba ütközik (költségvetési korlátok, alacsony járulékok, kommunális szolgáltatási összegek stb.)

A környezetvédelem legnagyobb problémái Szerbiában:

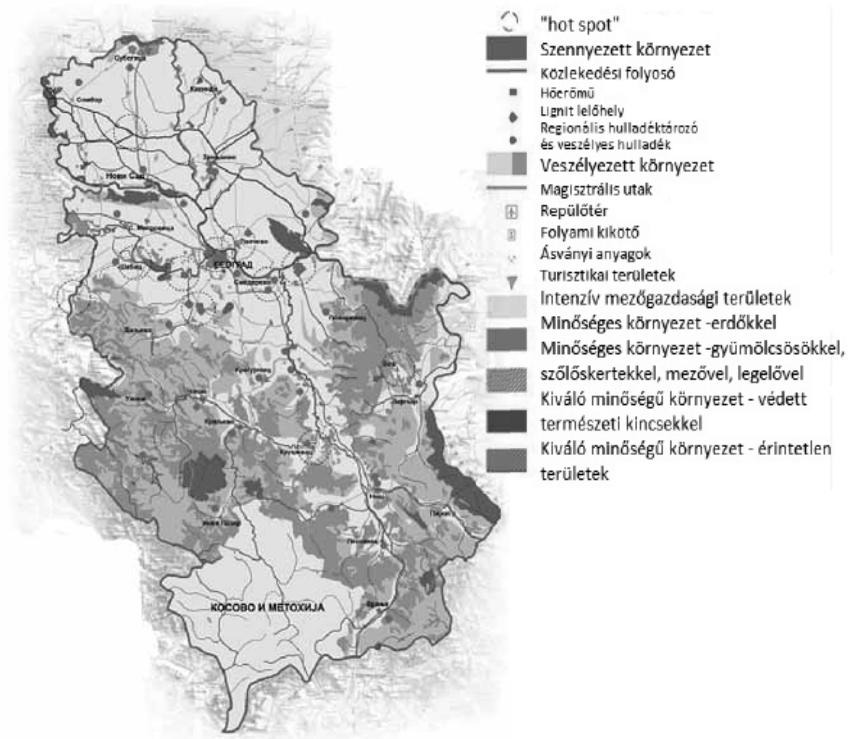
- Gyakori árvíz- és belvízproblémák (a veszélyeztetett területek 80%-a mezőgazdasági terület, (elsősorban VAT területén, Bánátban), 512 nagyobb település, 515 ipari terület, 4.000 km úthálózat és 680 km vasúthálózat).
- A hulladékgazdálkodás problémái, a községek regionális együttműködésének hiánya, a közös kommunális és hulladékproblémák rendezésének hiánya. Szerbiában a **községek területének 48%-án folyik szervezett hulladékgyűjtés.**
- **A levegő, víz és föld szennyezettsége.** A légszennyezettség mutatói legkedvezőtlenebbek a fővárosban, Belgrádban, Borban és Užicén, de általános probléma, hogy sok a katalizátor nélküli autó, és hogy továbbra is meghatározó a fosszilis energiafogyasztás a szerb háztartások esetében (68%). A vizek esetében legveszélyeztetettebb a Száva, ugyanis az ipari szennyvizek 80%-a kerül a folyóba, míg az organikus szennyvíz miatt veszélyeztetett a Duna vajdasági szakasza. VAT területén a mezőgazdasági területek 85%-a az erózió folyamatos pusztításának van kitéve. Az 1999-es NATO események következtében 3 község (Bujanovac, Preševo, Vranje) jelent radioaktív veszélyforrást (urán).
- A környezetszennyezés (kibocsátás) ellenőrzésének hiánya. Szerbia iparában hiányzik a környezetszennyezés csökkentésének technikai felszereltsége. **Az ország ipara évi 460.000 tonna veszélyes ipari hulladékot termel.** Az ipari környezetszennyezés fő hordozói a kolubarai és kostolaci hőerőművek (Kolubara: 160 000-190 000 t SO₂, 38 000 t NO_x, 50 000 t lebegő részecske, Kostolac: 150 000-160 000 t SO₂, 9000 t NO_x, 12 000 t lebegő részecske). Szerbiában a legnagyobb ipari környezetszennyezők általi megjelölt „**fekete pontok (hot spot)**”: **Bor, Pančevo, Obrenovac, Šabac,**

Kragujevac, Smederevo, Kraljevo, Arandjelovac, Kikinda, Sremska Mitrovica, Čačak területei.

- Ivóvíz problémák és alacsony szintű szennyvíztisztítás. **A szerb lakosság 60%-a van a vízellátási rendszerhez csatlakoztatva**, amely bizonyos regionális vonatkozásában (Bánát, Bácska) gyakran vegyileg szennyezett (vas, mangán, ammónia, arzén stb.). A szerb lakosság **55%-a van a szennyvízhálózathoz csatlakoztatva** (Vajdaságban a lakosság 45%-a, Közép-Szerbiában 55%-a, Belgrádban 68%-a), míg Szerbia mindössze 28 városában működik szennyvíztisztító.
- A természeti erőforrások használatának fenntartható gazdaságfejlesztési megközelítése, a tájvédelmi területek és természetvédelmi javak megfelelő kezelése. A **védett területek Szerbia 6,5%-át teszik ki** (6 nemzeti park, 98 természetvédelmi rezervátum, 16 különös tájjellegű terület, 296 természeti emlékhely, és 24 természeti park), 215 védett növényfajjal és 426 védetté nyilvánított állattal. Az európai növényi diverzitás egyik központja Szerbia a mintegy 4.300 növényfajjal.
- A lakosság környezettudatos viselkedésének hiánya, részvétele a környezetvédelemmel kapcsolatos döntések meghozatalában.
- További, lokális szinteket érintő problémák: a stratégiai és tervezési dokumentumok hiánya (helyi és regionális szinten), a gazdasági ösztönzés és finanszírozás hatékonyságának hiánya (befektetések, környezetvédelmi programok helyi pénzekből, helyi akterekkel stb.), szegényes lokális intézményi kapacitások a környezetvédelem problémáinak megoldására.

22. ábra:

Szerbia környezetvédelmi területi terve, 2010– 2014– 2021.

Forrás: Prostorni plan RS, 2010.

A környezetvédelem fejlesztésének céljai a **lokális szintű intézményi kapacitások bővítése** (közvállalatok, régióközi együttműködések, civilszféra, lokális öko-alapok), amelyek képesek a legégetőbb problémák megoldására: ivóvíz, ár- és belvizek, szennyvíztisztítás, regionális szintű hulladékfeldolgozás, talaj- és levegőszennyezés ellenőrzése, korlátozása, a környezetvédelem helyi pénzügyi megoldásainak fejlesztése, finanszírozási kérdések megoldása. Kifejezetten fontos a nyersanyag és energiafogyasztás csökkentésének kérdése, az erőforrások használatának fenntarthatósága, a hulladék újrahasznosítása, tájvédelem és a „környezettudat” formálása a lakosság körében a nyilvános médiumokon keresztül.

> VI. Szerb regionális fejlesztések és Európai Unió perspektívák

A nemzeti regionális fejlesztési stratégiai prioritásként kezeli az Európai Unió regionális politikája által megfogalmazott elvárásokat. Az EU regionális politikájának jelentősége a következőkben összegezhető:

- A fejlett országok komoly, megfontolt érdeke, hogy a kevésbé fejlett tagállamokban javuljon a gazdasági helyzet.
- Ennek gazdasági oka van, ugyanis a fölösleges eszközök, megtermelt javak a fejlettebb régiókból átkerülhetnek másik, fejletlenebb régiókba, növelve ezáltal a fogyasztást.
- Szociális és morális érvek: az egységes regionális politika elősegíti a politikai kohéziót és a közösségi szellem erősödését.

Az EU-s tagországokkal (politikai integrációt megelőzően) működött határon átnyúló együttműködések kiemelkedő jelentőségűek, mivel ezek fontos EU-s ismeretanyagok, szabályzati gyakorlatok elsajátítását teszik lehetővé. Szerbia hivatalosan kettő (illetve három) féle határtárséssal folytat hivatalos együttműködéssket:

1. Magyarország (EU 2004), Románia és Bulgária (EU 2007).
2. A volt jugoszláv köztársaságok határai (Horvátország, Macedónia, Bosznia és Hercegovina, Montenegró).
3. Koszovó és Metóhia Autonóm Tartomány közigazgatási határai.

Az integrációs folyamatok során az Európai Unió pénzügyi programokkal is támogatja a határon átnyúló együttműködéssket. Ezek **2004 – 2006 között „Szomszédssági programok”** címen lettek meghirdetve, míg 2007– 2013-as programozási időszakban az IPA források egyéb komponensein keresztül történik a projekt-támogatások lebonyolítása (IPA-CBS). A határon átnyúló regionális együttműködéssk regionális fejlesztési központok, civil szervezetek, szakosított szervezetek, oktatási intézmények, önkormányzatok, testvérvárosi kapcsolatok, valamint a gazdasági szubjektumok közös projektmunkájával valósulnak meg. A határon átvélő együttműködéssk a társadalmi integráció fejlődését, társadalmi felzárkóztatást hivatottak szolgálni, amely hosszú távú céljaként

és eredményeként a gazdasági közösség fejlődése (fogadókészsége – infrastrukturális, környezetvédelmi és egyéb szempontokból, piaccgazdasági viszonyok, versenyképesség stb.).

A regionális politika megvalósulását és a fentiekben vázolt alapcélakat az EU előcsatlakozási alapjai biztosítják. Az eddigi előcsatlakozási alapokat (*Phare, ISPA, SAPARD, CARDS*) az **IPA – Instrument for Pre-Accession Assistance (Instrument za pretpristupnu pomoć Evropske unije)** váltotta fel⁴⁶, amely a **2007 – 2013 éves időszakra 11,468 milliárd euró támogatást lát elő.**

18. táblázat:

Szerbia IPA (tervezett) forrásai komponensenként, millió EUR, 2007-2013.

Komponens	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1. átalakulási folyamatok és intézmények kiépítése	181,4	179,4	182,5	186,2	189,9	193,6
2. határon átfelölő együttműködések	8,2	11,4	12,2	12,4	12,7	12,9
Összesen:	189,7	190,9	194,8	198,7	202,7	206,8

Forrás: RDEPR 2, 2010.

Az IPA által nyújtott támogatás felhasználására a következő **öt célterületen** kerülhet sor (fejlesztési prioritások):

1. az intézmények átalakításának és megszilárdításának elősegítése;
2. határokon átnyúló együttműködések fejlesztése (az EU tagállamaival, valamint az IPA-támogatásokra jogosult más államokkal is);
3. regionális fejlesztés (közlekedés és szállítás, környezetvédelem, gazdasági fejlődés);

⁴⁶ Zakon o potvrđivanju Okvirnog sporazuma između Vlade Republike Srbije i Komisije Evropskih zajednica o pravilima za saradnju koja se odnosi na finansijsku pomoć Evropske zajednice Republici Srbiji u okviru sprovođenja pomoći prema pravilima Instrumenta pretpristupne pomoći IPA = Službeni Glasnik RS. Br. 124/07.

4. emberi erőforrások (a humán tőke fejlesztése, a társadalmi kirekesztettség ellen folytatott küzdelem);
5. vidékfejlesztés.

A 3., 4. és 5. területre irányuló támogatások többéves programokon keresztül kerülnek kiosztásra. Az IPA felkészíti a tagjelölt országokat a későbbi – európai alapokból származó támogatások (Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA), a Kohéziós Alap, az Európai Szociális Alap (ESZA) és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA)) – megfelelő menedzselésére.

Az IPA támogatásaira jogosult országokat két csoportra osztjuk:

1. a tagjelölt országok (Horvátország, Törökország, Macedónia) az IPA támogatásait mind az öt területen felhasználhatják;
2. a Kelet-Balkánhoz tartozó potenciális tagjelölt országok (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Szerbia és Koszovó) csak a két első célterületen használhatják fel az IPA-támogatásokat.

23. ábra:

IPA támogatásra jogosult régiók 2007 – 2013.

Forrás: Prostorni Plan RS, 2010.

A Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztérium⁴⁷ illetékes osztálya – *A regionális fejlesztéspolitikai és IPA projektekért felelős osztály (Odeljenje za politiku regionalnog razvoja i IPA projekte)* koordinálásával történik jelen pillanatban a pályázattási rendszer működtetése. Az illetékes minisztériumi osztály feladata az IPA előcsatlakozási alapokhoz szükséges intézményi feltételek megteremtése, regionális fejlesztési intézményi hálózat felállítása, amely szem előtt tartja Szerbia regionális fejlesztési igényeit, ugyanakkor EU kompatibilis.

IPA forrásokból és további bilaterális és multilaterális támogatási egyezményekből jelen pillanatban a következő projektek állnak rendelkezésre Szerbiában:

19. táblázat:

Regionális fejlesztési projektek és programok Szerbiában, 2009 – 2011.

Program	Program-projekt elnevezés	Idő-tartam	Költségvetés	Elérhetőség
IPA	Regionális társadalom-gazdasági fejlesztési program (RSEDP II) IPA 2007 (Program regionalnog socio-ekonomskog razvoja (RSEDP II) IPA 2007)	2009-2011	24 millió EUR	www.rsedp2.srbia.eu
IPA	Községi infrastruktúrá-lis támogatási program (MISP) IPA 2008 (Program podrške opštinskoj infrastrukturi (MISP) IPA 2008)	2009-2011	55,4 millió EUR	www.misp-srbia.rs

⁴⁷ Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja MERR. <http://www.merr.gov.rs> (2010.06.15.)

IPA	A közigazgatási kapacitások fejlesztési programja (PP&TAF) IPA 2007 (Jedinica za pripremu projekata i tehnička pomoć za jačanje administrativnih kapaciteta (PP&TAF) IPA 2007) Regionális operatív program (előkészületben)	2009-2011	6 millió EUR	www.ipa2007ppf.org
Bilaterális és multi-laterális együttműködések	Délnyugat-zserbiai községek fejlesztési programja (PRO Program razvoja opština u jugozapadnoj Srbiji)	folymatban	7,1 millió EUR 3,1 millió USA dollár	www.pro.undp.org.rs
	MSP-NE északelet-szerbiai községek fejlesztési programja (MSP-NE Program podrške opštinama severoistočne Srbije)	folymatban	20,2 millió EUR	www.mspne-serbia.org
	GTZ a Duna régió községi gazdaságfejlesztési programja (GTZ Opštinski ekonomski razvoj u regionu Danava)	folymatban	1,5 millió EUR	www.gtz.de
	GTZ szerb gazdaság -és foglalkoztatás-fejlesztési program (GTZ Program za ekonomski razvoj i unapređenje zapošljavanja u Srbiji)	folymatban	8,5 millió EUR	www.gtz.de
	GTZ önkormányzatok fejlesztési programja (GTZ Program jačanja lokalne samouprave)	folymatban	3 millió EUR	www.gtz.de

	USAID MEGA a községek gazdasági fejlődését ösztönző program (USAID MEGA Program podsticaja ekonomskom razvoju opština)	folymatban	26,5 millió USA dollár	www.mega.ui-serbia.org
	Világbank, bori medence regionális fejlesztési projektuma (SVETSKA BANKA Projekat regionalnog razvoja Bora)	folymatban	24,3 millió EUR 43 millió USA dollár	
	UNDP Dél-Szerbia lokális felzárkóztató kapacitásainak fejlesztése (UNDP Jačanje kapaciteta za inkluzivan lokalni razvoj u južnoj Srbiji)	folymatban	3,8 millió EUR	www.undp.org.rs

Forrás: <http://www.merr.gov.rs/sr/c/odeljenje-politiku-regionalnog-razvoja-IPA-projekte> (2010.09.01.) alapján saját szerkesztés

Az EU-s támogatások hasznosulásával kapcsolatban Szerbiában még nem születtek elemzések. Első körben az IPA források alacsony kihasználtsága volt jellemző, amelynek oka az elhúzódo kiírási folyamat. A 2008-ban tervezett támogatások töredékét – 2,2 millió EUR támogatást tudott mindössze Szerbia felhasználni (Jakopin, 2010). A felkészületlenség és cselekvésképtelenség mind addig jelen lesz a nemzetközi regionális fejlesztési alapok és források használatát illetően, míg nem történik decentralizált regionális intézményi háló kialakítása az országban. Ugyanis decentralizált intézményrendszer hiányában a döntések meghozatala továbbra is a legfelsőbb szinteken fog megtörténni, a régióvalós igényeinek mellőzésével.

> VII. A szerb regionális politika intézményrendszere

> 1. Területtervezés intézményrendszere Szerbiában

A területtervezés intézményét Szerbiában a Területtervezési és építési törvény szabályozza. (*Zakon PI*, 2009)⁴⁸ A területi tervek – a hatalom különböző szintjeihez mérten – egymásra épülő hierarchiában kerülnek megfogalmazásra. Elsősorban területrendezési, városrendezési és építészeti tartalommal rendelkeznek. A Szerb Köztársaság területének fejlődését négy fajta terv rendezi (11-22. szakasz. *Zakon PI*, 2009):

1. A Szerb Köztársaság területi terve – helyzetfölmérésre (SWOT) alapoz, területrendezési elveket fogalmaz meg, ügyel a természeti rendszer törvényszerűségeire, szabályaira, tervezi a lakosság területi megoszlását valamint a településhálózatok szerkezetét. Közlekedési és infrastrukturális fejlesztéseket fogalmaz meg; a gazdaság területi fejlesztésének koncepcióját és tervét dolgozza ki a természeti, környezetvédelmi és történelmi elemek védelmével összhangban, honvédelmi területek kijelölésével, régióközi és régiókon belüli funkcionális hálózatok tervezésével, intézkedések, hosszú távú fejlesztési távlatok megfogalmazásával. Stratégiai-fejlesztési és általános szabályozási szerepe van, ugyanis minden Szerbiában megjelenő területtervezési és területirányítási tervnek összhangban kell vele állnia.⁴⁹
2. Regionális területi terv(ek) – NUTS 2 és NUTS 3-as szinteken kerülnek kidolgozásra, szem előtt tartva az egyes térségek speciális regionális igényeit, ugyanakkor racionális fejlesztési távlatokat határoznak meg, biztosítva a munkamegosztást a községek és szomszédos régiók területein. A regionális területi tervek a határokon átívelő együttműködések területén fontos célokat fogalmaznak meg, és meghatároznak olyan regionális fejlesztéseket ösztönző intézkedéseket is, amelyek a régió kiegyensúlyozott fejlődését irányozzák elő.

⁴⁸ *Zakon o planiranju i izgradnji* = Službeni Glasnik RS. Br. 72/09.

⁴⁹ a tanulmányban bemutatott *Prostorni Plan RS*, 2010. – tervezet a törvény alapján került kidolgozásra.

3. Önkormányzati területi tervek – minden egyes önkormányzat saját maga készíti el, pontosan meghatározva az építkezésre szánt területeket, a településszerkezetet érintő fejlesztési távlatokat, a fenntartható település és gazdaságfejlesztés elveivel összhangban.
4. Speciális rendeletetetésű térségek területi tervei (természeti kultúrtörténeti területek, ásványi kincsekben gazdag területek, turisztikai erőforrások, víz mint erőforrás stb.).

A területtervezési politika a regionális fejlesztések hosszú távú irányításának és művelésének alapja. Egy fajta **területi szintű osztársadalmi konszenzus az ország– régió– önkormányzat fejlődési távlatairól. A Szerb Köztársaság területfejlesztési tervét** (a törvényes kerettel összhangban, 10 illetve 25 éves időszak) **2010– 2014– 2021** éves időszakra határozta meg.⁵⁰ A területi terv Szerbia hosszú távú fejlődésének víziója, **öt céllal: kiegyensúlyozott regionális fejlődés és társadalmi kohézió, regionális versenyképesség és hozzáférhetőség, védett és folyamatosan fejleszthető környezetvédelem, a természeti és öröklött kulturális értékek fenntartható fejlesztése, területi és funkcionális integrálása a környezetbe.**

A területfejlesztési tervvel és egyéb nemzeti fejlesztési dokumentumokkal kapcsolatosan kritika fogalmazható meg a tervezés hierarchikus és központosított meghozatalát, a régiók döntéshozatali illetékességének hiányát illetően. Az implementálás fázisaiban ütközik leginkább ki a működésképtelenség, ugyanis a szigorú hierarchikus rendszerű tervek nem jelentenek megoldást azokra a célokra, amelyet a konkrét önkormányzati szerv, térség, régió a saját feltételeivel, erőforrásaival, lehetőségeivel összhangban tervezni tud, a kivitelezésben pedig regionális önszervezési rátermettséggel és felelősséggel, pénzügyi önállósággal sem rendelkezhet (emberi erőforrás, fiskális decentralizáció hiánya stb.).

Szerbiában a területfejlesztési tervek kidolgozását a kormány kezdeményezi a **Köztársasági Területtervezési Ügynökség-**

⁵⁰ Prostorni plan Republike Srbije (2010-2014-2021). Nacrt. http://www.piot.rs/latin/index.php?option=com_content&task=view&id=6569&Itemid=241 (2010. 06.15.)

gel⁵¹ egyeztetve. A területtervezés nemzeti szintű összehangoltsága érdekében ezek a tervek a közvitára bocsátást megelőzően, a felsőbb területi egység illetékes közigazgatási szervének jóváhagyásával készülnek (miniszter, VAT illetékes szerve).

A területi tervezés feladatköri illetékessége szintén hierarchikus. A Szerb Köztársaság területi tervét, miniszteri ajánlással a kormány hozza meg. A speciális rendeltetésű térségek területi tervét szintén a kormány hozza meg, illetve VAT képviselőháza, ha az érintett területek az autonóm tartomány területén találhatóak. A regionális tervek meghozatala (NUTS 2) szintén a kormány felelőssége, míg VAT esetében a tartományi képviselőház, Belgrád város esetében pedig Belgrád város képviselőtestülete az illetékes. A NUTS 3 regionális szintekre vonatkozó regionális területi terveket minisztériumi jóváhagyással a kormány hozza meg, míg a VAT területén lévő térségek regionális fejlesztési tervét a tartományi képviselőház. Az önkormányzatok területi terveit községi képviselő testületeik fogadják el.

A tervdokumentum kidolgozásáról határozatot hoz az illetékes szerv, amely a hivatalos közlönyben is megjelenik. Előzetes szakmai ellenőrzés alá kell vetni a kidolgozás alatt álló, közvitára bocsátandó terveket. A szakmai felülvizsgálat a tervek nemzeti szintű összehangoltságára, törvényességére, a fejlesztések létjogosultságára irányul. A szakmai felülbírást a minisztérium, a VAT és önkormányzat által létrehozott bizottság végzi. Minden önkormányzat négy (maximum nyolc) éves időszakra tervbizottságot nevez ki, és ruház fel a területtervezés lokális szintű feladatköreivel.

A tervdokumentumok mellett, a **tervek végrehajtási programját**⁵² is meg kell fogalmazni öt éves időszakra, konkrét munkafeladatokkal (regionális, önkormányzati és speciális területi egységek terveit és programjait is beleértve). Ezekben a dokumentumokban történik az **operatív faladatok megnevezése, határidőkkel, dinamikával, pénzügyi forrásokkal, ellenőrzési**

⁵¹ Republička agencija za prostorno planiranje (RAPP). <http://www.rapp.gov.rs>, Vajdaság területére vonatkozó szervezési egysége: Republička agencija za prostorno planiranje – organizaciona jedinica za teritoriju Autonomne Pokrajine Vojvodine (2010.06.15.).

A területi és urbanisztikai tervekről községenként az alábbi linken található információk: <http://www.rapp.gov.rs:4000/planovi/?opstina=64> (2010.06.15.).

⁵² Dokumenti za sprovođenje prostornih planova

kritériumok megnevezésével, amelyekkel követhetővé válnak a térben bekövetkezett változások.

A városrendezési (urbanisztikai) tervek⁵³ az építkezési szabályokkal összhangban fektetik le a területrendezés lokális, regionális és nemzeti szintű elképzeléseit. Ezek alkotják a területtervezés legprecízebb, legfinomabb részét (földhasználat, építkezési területek, építési tervek, engedélyek, legalizáció, technikai dokumentáció stb.), és teljes összhangban vannak az önkormányzat, régió, ország területének tervekbe foglalt fejlesztési igényeivel.

A törvény értelmében, a **területtervezés folyamataiban VAT** már nem csak a feladatok végrehajtásában vesz részt, ugyanis **hatásköre és felelőssége** kiterjed a tartomány teljes területére. VAT határozatot hoz a regionális területi tervek és speciális területi egységek területi terveinek kidolgozásáról, területi terveket hoz meg, bizottságot hoz létre, amely szakmai felügyeleti szervként vesz részt a tartományi – regionális területi tervezésben. Az önkormányzatok területi és városrendezési tervezésének szakmai felügyeletét végzi közvetett módon, a helyi szintű bizottságok tagjainak ajánlásával. A VAT jóváhagyását adja a területén elhelyezkedő önkormányzatok terveihez. Különböző intézkedéseket és tevékenységeket javasol (VAT-t érintő kérdésekben) a Szerb Köztársaság területi tervének meghozatala és gyakorlatba ültetése során. VAT regionális területi tervének teljes körű végrehajtásáért felel, programot dolgoz ki, amely megvalósítását folyamatosan, felelősségteljesen követi.

A VAT területi terve koncepció formában létezik csak, még nem jelent meg semmilyen hivatalos közlönyben. A VAT területén a 45 községből 31 készítette el területi tervét, míg 12 koncepció vagy tervezet formájában létezik. A speciális területi egységekre vonatkozólag hét területi terv készült el a Vajdaságban.⁵⁴

> 1.1 Intézményrendszeri koordináció

1. A területtervezés állami szintű hatásköreivel a Környezetvédelmi és Területtervezési Minisztérium rendelkezik. Szintén köztársasági szinten, a Köztársasági Területtervezési Ügy-

⁵³ Urbanističko-tehnički dokumenti

⁵⁴ http://www.arhiurb.vojvodina.gov.rs/index.php?stranica=kom_clanak&naredba=prikaz&id_kategorija=10&id=40 (2010.06.15.)

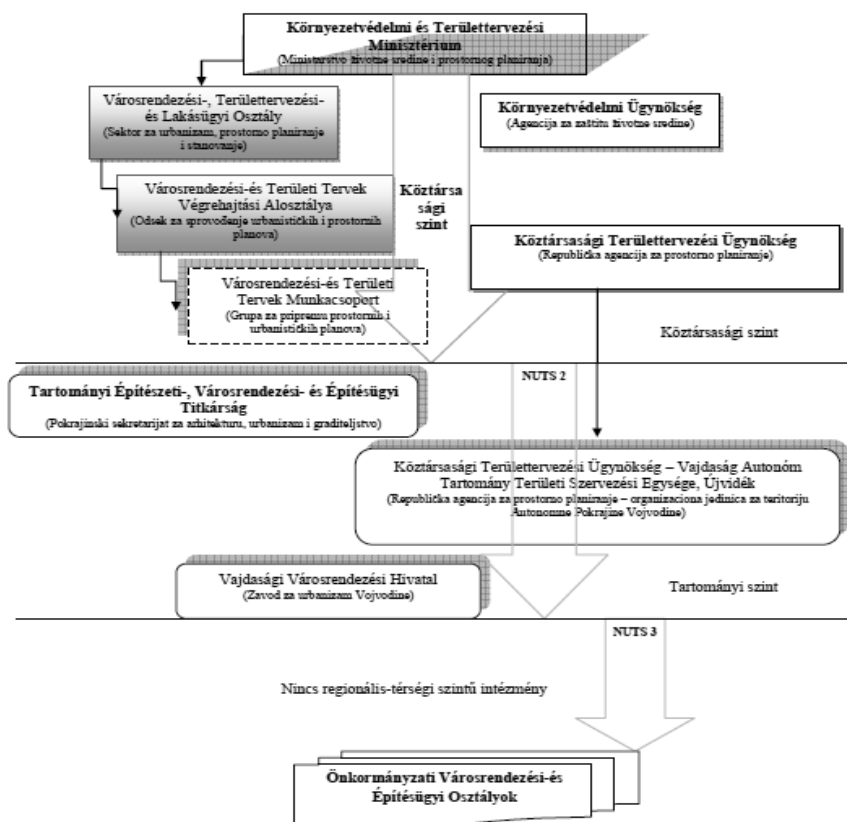
nökség, önálló jogi személyként, állami meghatalmazásokkal a nemzeti tervezéspolitikai hatékony kivitelezését, szakmai ellenőrzését végzi. A regionális fejlődés területén is fontos szerepet tölt be.

2. A Tartományi építészeti, városrendezési és építkezési titkárság a felelős a regionális területi tervek kidolgozásáért, a speciális területek fejlesztési terveiért, infrastruktúra-hálózat területi terveiért, a városrendezési (urbanisztikai) engedélyek kiadásáért. A Köztársasági Területtervezési Ügynökségnek Vajdaság Autonóm Tartomány területére saját szervezeti egysége van, amely Újvidéken található. Fontos megemlíteni a tervek kivitelezésében feladatot vállaló Vajdasági Városrendezési Intézetet, szintén Újvidéken.
3. Regionális szinteken – középszinten – intézményrendszeri megoldások a szerb területtervezés esetében nincsenek előlátva. VAT mint NUTS 2 régió képez csak kivételt (és Szerbia déli tartománya, Koszovó és Metóhia), már létező intézményekkel és hatáskörökkel. A NUTS módszerekkel egybehangolt statisztikai-tervezési régiók felállítása EU-s követelmény, amelyekkel az állam hatalmának, fennhatóságának bizonyos mértékű – alacsonyabb szintekre történő átruházását szeretné megvalósítani. Ezek a NUTS 2 és NUTS 3 régiók (a Regionális fejlesztési törvény) értelmében a saját fejlesztési távlataikat regionális területi tervek kidolgozásával alapozzák meg.
4. Lokális szinten is működnek városrendezési osztályok, amelyek városrendezési és lakásügyi feladatok ellátásával, városi területek tervezésével és építkezési-ügyekkel foglalkoznak, egy igen merev fejlesztési-ellenőrzési (központosított) rendszeren belül, amely sok esetben gondot jelent a piaczgazdasági folyamatok természetes alakulásában, befektetés és magánosítás kérdésköreiben. Ezek a lokális szintű tervek képviselik a nemzeti területtervezés tárgyilagosságát (a lokális igényekkel és lehetőségekkel összhangban) és operatív megvalósításuk alapját, kreatív lokális döntéshozatali végterméket különböző területek integrált fejlesztéséről (gazdaság, ökológia, társadalmi tevékenységek, infrastruktúra stb.). Megvalósítási, koordinációs és ellenőrzési feladatok is lokális szinten érvényesülnek. Megfelelő szakértők

alkalmazásával, pontos pénzügyi és forrásszabályozási tervek kidolgozásával, alkalmazott gazdasági kutatásokra alapozott régióspecifikus fejlesztési igények megfogalmazásával tárgyalóképes és felelősségteljes helyi fejlesztési légkör alakítható ki.

24. ábra:

A területtervezés intézményrendszere Szerbiában

Forrás: Saját szerkesztés

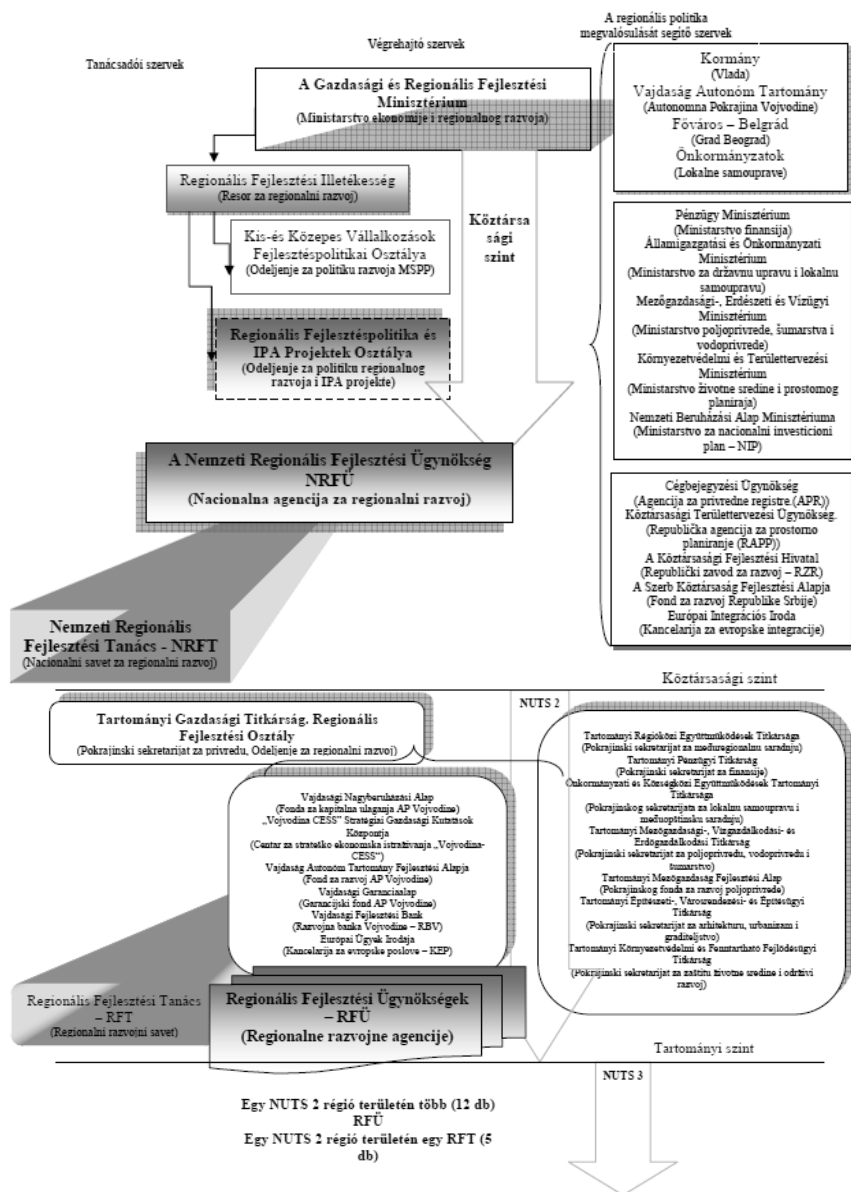
> 2. A regionális politika intézményrendszere Szerbiában

Az ország regionális felosztását követően ki kell alakítani azt a nemzeti intézményrendszert, amely a regionális politika tervezésében, végrehajtásában és ellenőrzésében fog saját kompetenciát érvényesíteni. Szerbiában a meglévő adminisztratív-területi tagoltság regionális „adaptálásához” – egy hasonló, hierarchikus, központi irányítású új intézményi infrastruktúra kapcsolódik a Regionális Fejlesztési törvény értelmében (*Zakon RR*, 2009). A 2010. májusában bekövetkezett törvénymódosítás lényegi változása a legalsó (körzeti) szintre tervezett Térségi Társulások(ok) eltörlésében, valamint a NUTS 2 régiók területén kialakítandó Regionális Fejlesztési Ügynökségek számának növelésében összegezhető.

Az intézmények tanácsadói, végrehajtói és egyéb, a regionális politika megvalósulását segítő feladatokat látnak el három szinten: köztársasági, NUTS2-es és NUTS3-as szinteken. A fő hatáskörök a Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztériumban érvényesülnek, köztársasági szinten. **A szerb regionális politika végrehajtásának központi szerve a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség (NRFÜ).** Az intézményi hierarchia középső szintjén, **a régiók szintjén a regionális fejlesztési ügynökségek állnak (RFÜ) (5 régió = 12 RFÜ).** További kormányzati szervek (lokális, regionális és köztársasági szinteken) tevékenységüket fejthetik ki a regionális politika megvalósulása során (alapítókként jelentkeznek, társ finanszíroznak, koordinálnak). Nemzetgazdasági és regionális szinten szerveződnek a regionális politika tanácsadó szervei: a Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanács és a Regionális Fejlesztési Tanács(ok).

25. ábra

A szerb regionális politika intézményrendszere, 2010.

Forrás: Saját szerkesztés

> 2.1. Regionális fejlesztési koordináció

> 2.1.1 Köztársasági szintű intézményi koordináció

A regionális fejlesztés intézményi koordinációja Szerbiában igen összetett. A regionális fejlesztések összetettsége multiszektoriális megközelítést követel meg. Ennek eredményeképpen a központi végrehajtó hatalom szervei – a minisztériumi szervek⁵⁵ – osztoznak a fejlesztési feladatok végrehajtásában. **A regionális fejlesztés szubjektumai** (19-40. szakasz. *Zakon RR*, 2009.) között a következőket kell kiemelni:

Közigazgatási szervek:

- a kormány,
- Vajdaság Autonóm Tartomány: illetékes szervein keresztül meghozza a területére vonatkozó regionális fejlesztési stratégiát, részt vesz a regionális fejlesztési politika végrehajtásában.
- Főváros – Belgrád: részt vesz Belgrád város regionális fejlesztési stratégiájának meghozatalában és végrehajtásában,
- Önkormányzatok
- Cégbejegyzési Ügynökség⁵⁶ (2004): a regionális fejlesztésre vonatkozó intézkedéseket és ösztönző eszközöket regisztrét vezet. A kormány (a minisztérium javaslatára) külön szabályozza a regionális fejlesztési intézkedések és ösztönzők regisztrétét.
- Köztársasági Területtervezési Ügynökség (2007)⁵⁷

Minisztériumi szervek:

- A Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztérium (2008)⁵⁸ felel a nemzetgazdaság és a regionális fejlődés sikerességé-

⁵⁵ *Zakon o ministarstvima* = Službeni Glasnik RS. Br. 65/08.

⁵⁶ Agencija za privredne registre. APR. <http://www.apr.gov.rs> (2010.06.15.)

⁵⁷ Republička agencija za prostorno planiranje (RAPP). <http://www.rapp.gov.rs> (2010.06.15.).

⁵⁸ Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja MERR. <http://www.merr.gov.rs> (2010.06.15.)

ért. Munkáját öt illetékesség látja el: turizmus, foglalkoztatás, gazdaság, gazdasági-és külkapcsolatok, valamint a Regionális Fejlesztési Illetékesség. Ez utóbbi osztályai a kis-és közepes vállalkozások fejlesztéspolitikai osztálya, valamint a regionális fejlesztéspolitika és IPA projektek osztálya.

- A Pénzügyi Minisztérium⁵⁹ (2008) felel az állami támogatásokért, pénzügyi ösztönzőkért, EU-s fejlesztési alapok forrásaiért, eszközök lehívásáért.
- Államigazgatási és Önkormányzati Minisztérium⁶⁰ (2008) a nemzeti szintű területirányítás (önkormányzati szervek, állami-politikai önszerveződés, önkormányzati munkaviszony stb.) és területszervezés feladatait látja el.
- A Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Minisztérium⁶¹ (2008) vidékfejlesztésért felelős.
- A Környezetvédelmi és Területtervezési Minisztérium⁶² (2008) a gazdaság egyenletes területi fejlődését dolgozza ki, és határozza meg a fenntartható gazdasági fejlődés mércéivel összhangban.
- Nemzeti Beruházási Alap Minisztériuma⁶³ (2008) korábban Nemzeti Beruházási Irodaként működött. Feladata a foglalkoztatás növelését, a lakosság életszínvonalát, és a kiegyensúlyozott regionális fejlesztést elősegítő infrastrukturális beruházások pályáztatási rendszeren keresztül történő támogatása.
- A Köztársasági Fejlesztési Hivatal⁶⁴ alkalmazott közgazdaságtudományi, makrogazdasági és regionális jellegű elemzésekkel segíti, és precíz szakmai alapot szolgáltat a regionális fejlesztés stratégiai és politikai döntéseihez. Hatáskörébe tartozik a különböző fejlesztési és befektetési programok indoklásának vizsgálata, hatástanulmányok elkészítése.

⁵⁹ Ministarstvo finansija – MFIN. <http://www.mfin.gov.rs> (2010.06.15.)

⁶⁰ Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu. http://www.drzavnauprava.gov.rs/?change_lang=1&id= (2010.06.15.)

⁶¹ Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede – MINPOLJ. <http://www.minpolj.gov.rs> (2010.06.15.)

⁶² Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja – EKOPLAN. <http://www.ekoplan.gov.rs/src/index.php> (2010.06.15.)

⁶³ Ministarstvo za nacionalni investicioni plan – NIP. <http://www.mnip.gov.rs> (2010.06.15.)

⁶⁴ Republički zavod za razvoj – RZR. <http://www.razvoj.gov.rs> (2010.06.15.)

- A Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapja (1992) irányítja a hiteleket, vissza nem térítendő támogatásokat a regionális fejlesztések ösztönzésére (a központi költségvetésből).⁶⁵
- Európai Integrációs Iroda⁶⁶ (2004) – EU integrációs ügyleteket, tárgyalásokat, jogharmonizációt készít elő és koordinál.

Regionális fejlesztési szervek:

- **Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanács - NRFT (*Nacionalni savet za regionalni razvoj*):** a kormány alakítja meg 28 taggal, 1 elnökkel.⁶⁷

A NRFT tevékenységi köre kiterjed:

- Állapotfelmérés, véleményezés, elemző feladatkörök, a regionális tanácsok munkájának koordinációja, munkacsoportok alakítása stb.

⁶⁵ Fond za razvoj Republike Srbije. <http://www.fondzarazvoj.gov.rs> (2010.06.15.). A regionális fejlesztés és gazdaságfejlesztés területén 1994 – 2006 között 6.198 programot finanszírozott. Az alap missziója azonban nem teljesült. Az elmaradottabb térségek nem részesültek nagyobb anyagi támogatásokban. A pályázatadási rendszer során (programok szám és minősége) a fejlett régiók kerültek helyzetelőnybe. A 2001 – 2006-os időszakban a támogatott községek szinte kivétel nélkül a fejlett községek voltak.

⁶⁶ Kancelarija za evropske integracije. <http://www.seio.gov.rs/code/navigate.asp?Id=2> (2010.06.15.)

⁶⁷ Az illetékes regionális fejlesztésekkel megbízott miniszter tölti be az elnök szerepét. A tanács tagjait a kormány nevezi ki, 4 éves mandátummal. Tagjai: a nemzeti beruházási alap minisztere, pénzügyminiszter, környezetvédelmi-és területtervezési miniszter, infrastruktúráért felelős miniszter, államigazgatási és helyi önkormányzatokért felelős miniszter, munkaügyekért és szociálpolitikáért felelős miniszter, Koszovó és Metóhia illetékes minisztere (aki egyben Koszovó és Metóhia Régió képviselője is), a Vajdaság AT Kormány elnöke (aki egyben Vajdasági Régió képviselője is), Belgrád város elnöke (Belgrádi Régió képviselője). Továbbá Koszovó és Metóhia Régióból 2 képviselő, a Vajdasági Régióból 2 képviselő, a Belgrádi Régióból 2 képviselő, Sumádia és Nyugat-szerbiai Régióból 4 képviselő, és Dél-és Kelet-szerbiai Régióból 3 képviselő. További tagok: a regionális fejlesztésekkel megbízott szakállamtitkár, a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség igazgatója, az Európai Integrációs Iroda igazgatója, a Városok és Községek Állandó Konferenciájának elnöke (*Stalna konferencija gradova i opština*), Nemzeti IPA koordinátor (*Zakon RR*, 2009).

- **A Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség NRFÜ (*Nacionalna agencija za regionalni razvoj*)**⁶⁸ (2010) – az állam új koordinációs intézménye, a regionális politika operatív hordozója. A következő törvényes feladatok ellátásában jár el: a fejlesztési dokumentumok elkészítését irányítja, a regionális fejlesztések megvalósítását ellenőrzi, a regionális fejlesztési ügynökségeket akkreditálja, nyilvántartásukról számot vezet, munkájukat irányítja, szakmai támogatásukat végzi. További feladatokat lát el a KKV-k és vállalkozások instruktorainak kitaníttatásával, EU-s pénzforrásokhoz és egyéb forrásokhoz rendel megfelelő projekteket, nemzetközi és régióközi együttműködések kezdeményez, egységes információs rendszert alakít ki, kiadói feladatokat lát el stb. Munkája a minisztérium ellenőrzési köre alá esik.
- **Regionális Fejlesztési Tanács – RFT (*Regionalni razvojni savet*)**: A kormány minden régióban (5 régió) regionális fejlesztési tanácsokat hoz létre. Egy régióban csak egy RFT hozható létre.⁶⁹ Feladatai: véleményezi a regionális fejlesztési stratégiát, finanszírozási programot, egyéb fejlesztési dokumentumokat, munkacsoportokat hoz létre stb., munkájáról a Kormánynak és NRFT-nek számol be, évi jelentés formájában.
- **Regionális Fejlesztési Ügynökség(ek) – RFÜ (*Regionalna razvojna agencija*)**: alapításukat a kormány végzi. A RFÜ gazdasági társulás vagy egyesület (*privredno društvo, udruženje*), amely regionális fejlesztési feladatok lát el. A kiegyensúlyozott regionális fejlődés biztosítása érdekében a törvény régiónként meghatározott (minimum) számú ügynökség létrehozását, akkreditálását látja elő:
- **Vajdasági Régió – 3 RFÜ**
- **Belgrádi Régió – 1 RFÜ**
- **Sumádia és Nyugat-szerbiai Régió – 4 RFÜ**

⁶⁸ Nacionalna agencija za regionalni razvoj – NARR. <http://www.sme.gov.rs/Lat/default.aspx> (2010.06.15.)

⁶⁹ A RFT elnöke és az alapítói okmányban előlátott számú tagja van, mandátumuk 5 évre szól (értelmetlen mondat). A tanács helyi önkormányzatok képviselőit, civil szervezetek valamint a közsféra képviselőit, továbbá kormányképviseleket tömörít. A községi illetve városi tanácsok javaslatára történik az önkormányzatok képviselőinek legális delegálása a tanácsba (*Zakon RR*, 2009).

- Dél-és Kelet-szerbiai Régió – 3 RFÜ
- Koszovó és Metóhija Régió – 1 RFÜ

Feladatai⁷⁰: részt vesz a fejlesztési dokumentumok előkészítésében, és számot vezet a megvalósításukról, fejlesztési projekteket valósít meg a régió szintjén, biztosítja az EU-s forrásokhoz való hozzáférés lehetőségét, szakmai továbbképzéseket biztosít, nemzetközi és régióközi együttműködések kezdeményez, regionális információs rendszert alakít ki, kiadói tevékenységeket folytat stb. Felügyeletet a minisztérium gyakorol a RFÜ felett. Munkájáról éves beszámolót készít az alapítóknak (önkormányzatok) és a NRFÜ-nek, az NRFÜ évi értékelést készít a RFÜ munkájáról.

Az intézményhálózat formálódása folyamatban van. A Kis és Közepes Vállalkozások Regionális Fejlesztési Ügynökségei⁷¹ várhatóan át fogják venni a regionális fejlesztési ügynökségek feladat körét (Regionális irodák: Szabadka, Zombor, Nagybecskerek a VAT területén, Belgrád, Požarevac, Šabac, Kragujevac, Kruševac, Kraljevo, Užice, Novi Pazar, Zaječar, Niš, Leskovac, Vranje).

Az új Regionális fejlesztési törvény alapján, **akkreditációra jogosult intézmények** azon gazdasági társaságok (Kft.), egyesületek (feladat körének leírásában szerepel a regionális fejlesztés és a KKV és vállalkozók támogatása), amelyek többségi tulajdonosai (50% fölött) a helyi önkormányzatok. Az akkreditáció további feltételeit a minisztérium javaslatára a kormány írja elő. Az akkreditációt az NRFÜ végzi, és két évre szól, majd minden következő akkreditáció 5 éves időszakra szerezhető meg (41 – 43. szakasz. *Zakon RR*, 2009.).

A regionális politika és regionális gazdaságfejlesztés kiindulópontjaként az egyes területi egységek **fejlesztési dokumentumokat** dolgoznak ki. **A fejlesztési dokumentumok Szerbia területtervezési dokumentumaival összhangban kerülnek ki-**

⁷⁰ Feladatai végrehajtásához és a működéséhez szükséges eszközöket a következő forrásokból biztosít: ügyvitelből származó bevételek, önkormányzati költségvetések (a RFÜ-t alapító önkormányzatok), hazai és külföldi fizikai és jogi személyek donációja és támogatásai, egyéb források, a törvénnyel összhangban.

⁷¹ Republička agencija za razvoj Malih i Srednjih Preduzeća i Preduzetništva – MSPP. <http://www.sme.gov.rs/Regionalne/Lists/Stranice/Lat/ViewPage.aspx?ID=1> (2010.06.15.)

dolgozásra, minisztériumi módszertanra alapozva, közvitán megtárgyalva (14-18. szakasz. Zakon RR, 2009.):

1. **Nemzeti Fejlesztési Terv** (*Nacionalni plan regionalnog razvoja*): az ország regionális fejlesztésének prioritásait tartalmazza. A minisztérium készíti elő, a parlament hozza meg a kormány javaslatára, 10 éves periódusra.
2. **Regionális Fejlesztési Stratégia** (*Regionalna razvojna strategija*) A Nemzeti Fejlesztési Tervvel összhangban megfogalmazott regionális fejlesztési prioritások megvalósítására a kormány, a minisztérium javaslatára 5 éves periódusra hozza meg a Regionális Fejlesztési Stratégiát. A minisztérium a stratégia-tervezet kidolgozásába bevonja a régió területén lévő regionális fejlesztési ügynökségeket, önkormányzatokat. A minisztérium a stratégia-tervezettel kapcsolatban további véleményezéshez folyamodik az illetékes Regionális Fejlesztési Tanácshoz és a Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanácshoz.
3. **Régiófejlesztési finanszírozási programok** (*Programi finansiranja razvoja regiona*): az adott régió fejlesztési projektumainak „gyűjteménye”, amely tartalmazza az adott költségvetési évre vonatkozó, projektekhez rendelhető pénzügyi forrásokat.
4. Minden **egyéb régiófejlesztési dokumentum** (*ostala razvojna dokumenta*) meghozatalához a minisztériumi pozitív véleményezésre van szükség, ugyanis a fejlesztési dokumentumoknak összhangban kell lenni a Nemzeti Fejlesztési Tervvel és a Regionális Fejlesztési Stratégiával.

A törvény értelmében **fejlesztési projektek** (*razvojni projekat*) lehetnek: kommunális, gazdasági, szociális és egyéb infrastruktúra-építési, újtási projektek, intézmények és emberi erőforrás fejlesztésére irányuló tervezetek, KKV-k és vállalkozások fejlesztésére, tudományos kutatási tevékenységek ösztönzésére irányuló projektek, illetve olyan projektek, amelyek a teljes körű társadalom-gazdaság vagy regionális fejlesztésre irányulnak. A különböző **Intézkedések** (*mere*) a Kormány rendeletei, amelyekkel a regionális politika végrehajtását célozzák meg. Az **Ösztönzők** (*podsticaj*) konkrét befektetések programozott irányítása köztár-

sasági szintről, a regionális jelentőségű projektek megvalósítására (felhasználói lehetnek klaszterek, oktatási intézmények stb.) (4. szakasz. Zakon RR, 2009).

> 2.1.2 Tartományi szintű intézményi koordináció

Tartományi szinten a **Hatásköri törvény**⁷² értelmében a **VAT a regionális fejlődéséért saját intézményrendszeri és fejlesztés-politikai keretek között felel** (10. szakasz. Zakon APV, 2009):

- A Tartomány fejlesztési (regionális és területi) tervezését végzi a Szerb Köztársaság fejlesztési prioritásaival összhangban.
- A kiegyensúlyozott regionális fejlődés alakulását követi, intézkedéseket határoz meg.
- Vajdaság Autonóm Tartomány Fejlesztési Bankot alapít meg.
- A tartományi és a tartomány önkormányzatainak közigazgatási – intézményi kapacitásait fejleszti az EU-s strukturális és kohéziós alapoknál történő sikeres pályázáshoz.

A Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma (Statut APV, 2009)⁷³ szintén kiemeli a tartomány regionális fejlesztésének jelentőségét. Az Alapszabályzat értelmében a Tartomány felelős területének kiegyensúlyozott, fenntartható fejlődéséért, tőkebefektetésekért, stratégiai (területfejlesztési) dokumentumokat hoz meg (amelyek összhangban vannak a nemzeti fejlesztési célokkal), regionális fejlesztésekért felelős szervezeteket alapít, statisztikai adatok gyűjtését, a regionális fejlesztések nyomon követését, értékelését végzi. **Az Alapszabályzattal VAT jelentős regionális fejlesztési lehetőségeket fogalmazott meg.** Egy tartományi fejlesztési bank létrehozása további jelentős fejlesztési távlatokat nyit meg, felszámolva a fejlesztési elképzelések pénzügyi akadályait.

A Hatásköri törvény, a Regionális fejlesztési törvény, Területtervezési és építési törvény, valamint a Tartomány Alapszabályzata eltérő módon és eltérő jogokkal tárgyalja a Vajdasági régió fejlesztési

⁷² Zakon o utvrđivanju nadležnosti Autonomne pokrajine Vojvodine = Službeni Glasnik RS. Br. 99/09.

⁷³ Statut Autonomne pokrajine Vojvodine. http://www.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=19&dir=DESC&order=date&limit=5&limitstart=5 (2010.06.15.)

lehetőségeit. A Regionális fejlesztési törvény korlátozott lehetőségeket biztosít Vajdaság számára, egy nemzeti szintű (központilag irányított) regionális fejlesztési koncepcióban. Bizonyos szinten, a Tartomány területét illető fejlesztésekben véleményezési joggal rendelkezik, eltérően a többi régiótól. Tehát az aszimmetrikus közigazgatási struktúrát némi hangsúllyal, mégis visszafogottan – egy egységes nemzeti regionális fejlesztési elképzelések alapelveivel kezeli a szóban forgó törvény. Területi képviselőt (tartományi kormányzó) delegálhat a Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanácsba. Mivel ezeket a szerveket a Szerb Kormány alakítja meg, fontos le tisztázni viszonyukat az illetékes tartományi szervekkel, továbbá a forrásszabályzási megoldásokat tartomány/köztársaság szinten. A regionális fejlesztések finanszírozását előreláthatólag, részben a tartományi költségvetés biztosítja, szerződéses formában a Vajdaság Regionális Fejlesztési Ügynökség és a Tartomány között. Ezzel **saját területeit érintő fejlesztések finanszírozásában, fejlesztések tervezésében határozottabb szerepet vállalhat a Tartomány**. Az említett törvények (és alapszabályzat) közötti alapeltérés, hogy a Regionális Fejlesztési Törvény nemzeti szintű szabályozást, nemzeti szintű végrehajtó testületeket hatalmaz föl a regionális fejlesztések illetékességével, és nem történt időrendi törvényi összehangolás a később kihirdetett Hatásköri törvénnyel, Alapszabályzattal. Így remélhetőleg, a törvények gyakorlatba ültetésével a **VAT saját maga rendezheti regionális fejlesztési politikáját, természetesen összhangban a nemzeti fejlesztési prioritásokkal**.

A regionális politika eszköztárát és intézményi háttérét a következő tartományi szervek biztosítják:

- A Tartományi Gazdasági Titkárság⁷⁴ (2002) – gazdasági, technológiai és regionális fejlesztési programokat hajt végre a Tartomány területén. Feladatait hat osztályon keresztül látja el: Ipar, vállalkozásfejlesztés, telekommunikáció és közlekedés, regionális fejlesztések, kereskedelem-, szolgáltatások- és turizmusfejlesztési osztály, és jogi és pénzügyi osztály. A Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztériumhoz hason-

⁷⁴ Pokrajinski sekretarijat za privredu. <http://www.spriv.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

lóan a KKV szektor fejlesztéséért, a magánosítás folyamataiért felelős. Programokat lát elő a magánosításból befolyó eszközök, különféle gazdaságserkentő pénzek, valamint a Vajdasági Fejlesztési Alap eszközeinek felhasználására, a fejletlen területek fejlesztésére, együttműködéseket kezdeményez lokális és tartományi, valamint más érdekszervezetek között, nemzetközi regionális és külgazdasági kapcsolatokat ápol. A makrogazdasági politika szegényes (rendelkezésre álló) eszköztárát állítja a tartomány gazdaságpolitikai fejlődésének szolgálatába. A regionális fejlesztésekért felelős osztály a környező és EU-s országokkal alakít ki sikeres regionális (gazdasági és kereskedelmi) együttműködéseket, nemzetközi vásárokat szervez.

- Tartományi Régióközi Együttműködések Titkársága ⁷⁵ (2002)
 - feladatai közé tartozik: a tartomány regionális, határon átvívelő és nemzetközi együttműködéseinek fejlesztése (DKMT Eurorégió), más országok régióival, nemzetközi, nem kormányzati szervezetekkel. A titkárság koordinálja a tartományi és helyi szervek regionális és nemzetközi együttműködéseit. Az EU integráció folyamataiban a tartományi szervek együttműködéseket kezdeményeznek EU-s intézményekkel, szaktestületekkel az előcsatlakozási alapokhoz történő hozzáférés, intézményi kapacitások fejlesztése érdekében. A Tartományra vonatkozó EU-s fejlesztési programok tervezési feladatait szintén a titkárság látja el. Két szervezési egysége végzi a munkát: a Regionális Együttműködések és Európai Integráció Osztálya, valamint a Projektumok Stratégiai Tervezési- Végrehajtási-és Ellenőrzési Osztálya.
- Tartományi Pénzügyi Titkárság⁷⁶ (2002) – a régió fejlődése szempontjából fontos fejlesztési prioritásokat követi, amelyekhez megfelelő forrásokat rendel a tartományi költségvetésből, illetve további döntéseket hoz a költségvetési pénzek megfelelő és ösztönző felosztásáról.

⁷⁵ Pokrajinski sekretarijat za međuregionalnu saradnju. <http://www.region.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

⁷⁶ Pokrajinski sekretarijat za finansije. <http://www.psf.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

- Önkormányzati és Községközi Együttműködések Tartományi Titkársága⁷⁷ (2002) a területirányítás tartományi szintű feladatait látja el a tartomány területén található önkormányzati szervezetek, városok közigazgatás-és területszervezési kérdéseiben.
- Tartományi Mezőgazdasági-, Vízgazdálkodási- és Erdőgazdálkodási Titkárság⁷⁸ (2002) – a regionális politika intézményrendszeri megoldása szempontjából a falu és vidékfejlesztés feladatköre külön említést érdemel. Ugyanakkor a titkárság feladatai közé tartozik a mezőgazdaság (földművelés, állattenyésztés), erdőgazdálkodás, vadgazdálkodás, vízgazdálkodás, halászat, állategészségügy, mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés (késztermékek, nyersanyagok, kivitel, behozatal) problémaköre.
- Tartományi Mezőgazdaság Fejlesztési Alap⁷⁹ (2001) – feladata: a mezőgazdaság tervezett és irányított fejlesztése, anyagi támogatása, termelésösztönzés, kivitelserkentés, szövetkezeti szervezési formák támogatása és fejlesztése.
- Tartományi Építészeti, Városrendezési és Építésügyi Titkárság⁸⁰ (2002) – városrendezési, területtervezési és építésügyi, lakásügyi és kommunális feladatokat lát el, területterveket (VAT, önkormányzatok, speciális fejlesztési területek) dolgoz ki, megvalósításukat követi, hatósági ellenőrzést végez, információs rendszert működtet a területi tervekről, városrendezési tervekről, szakmai tanácsokat nyújt önkormányzati szervezeteknek, együttműködések kezdeményez stb.
- Tartományi Környezetvédelmi és Fenntartható Fejlődésügyi Titkárság⁸¹ (2002) – a környezetvédelem és a tartomány fenntartható gazdasági fejlődésének megalapozását és fejlesztését végzi, különböző regionális szintű (nemzeti és nemzetközi) projektek megvalósításával.

⁷⁷ Pokrajinskog sekretarijata za lokalnu samoupravu i međuopštinsku saradnju. <http://www.samouprava.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

⁷⁸ Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo. <http://www.psp.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

⁷⁹ Pokrajinskog fonda za razvoj poljoprivrede. <http://www.fondpolj.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

⁸⁰ Pokrajinski sekretarijat za arhitekturu, urbanizam i graditeljstvo. <http://www.arhiurb.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

⁸¹ Pokrajinski sekretarijat za zaštitu životne sredine i održivi razvoj. <http://www.eko.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

- Vajdasági Nagyberuházási Alap⁸² (2006) – feladata a kaptális jellegű beruházási projektek és programok támogatása, amellyel a VAT gazdasági, infrastrukturális, társadalmi, kulturális és politikai fejlődését, EU-s ambícióit alapozza meg. Pályáztatási rendszer formájában működik, költségvetési pénzekből.
- „Vojvodina CESS” Stratégiai Gazdasági Kutatások Központja⁸³ (2004) – a Vajdasági Végrehajtó Tanács és az Újvidéki Egyetem alapította, a kutatási kapacitások fejlesztése céljából. A Vajdaság gazdasági fejlődését szolgálja, szélesebb körű és hosszabb távú társadalmi hasznosulással (gazdasági trendek, prognózisok és regionális tervezés).
- Vajdaság Autonóm Tartomány Fejlesztési Alapja⁸⁴ (2002) – gazdasági elvek alapján működő hitelintézmény, a gazdaság, infrastruktúra, mezőgazdaság, KKV szektor, és a kiegyensúlyozott regionális fejlődés ösztönzését látja el. Eszközeit a magánosítás során megvalósított bevételek, a tartományi költségvetés, donációk, segélyek, támogatások, értékpapír-ügyletek, hitel visszafizetési részletek, nemzetközi pénzügyi szervezetek biztosítják. Éves tervben határozza meg a fejlesztési prioritásokat, programokat, amelyet a Tartományi Végrehajtó Tanács fogad el.
- Vajdasági Garanciaalap⁸⁵ (2003) – a bankszektorral kialakított együttműködések eredményeként, a garanciaalap gazdaságfejlesztési céljai a gazdasági szubjektumok működéséhez biztosított kedvezőbb hitelfeltételek és garanciák által valósul meg. A garencialap tervezett programtevékenységét és pályáztatási rendszerét támogató bankok kedvezőbb feltételeket biztosítanak az egyes gazdasági tevékenységek területén tevékenykedő jogi személyeknek. Fejlesztési szempontok: foglalkoztatás, kiegyensúlyozott és dinamikus regionális fejlődés, versenyképesség- és kivitelserkentés, női és fiatal vállalkozók támogatása, menekültek integrációja.

⁸² Fonda za kapitalna ulaganja AP Vojvodine. <http://www.fkuapv.org> (2010.06.15.)

⁸³ Centar za strateško ekonomska istraživanja „Vojvodina-CESS“. <http://www.vojvodina-cess.org> (2010.06.15.)

⁸⁴ Fond za razvoj AP Vojvodine. <http://vdf.org.rs/osnivanje2.htm> (2010.06.15.)

⁸⁵ Garancijski fond AP Vojvodine. <http://www.garfondapv.org.rs> (2010.06.15.)

- Vajdasági Fejlesztési Bank⁸⁶ (2010) – az 1990-ben alakult újvidéki Metals-Banka RT pénzügyi válságát követően a VAT tőkésítette, és 2009-ben 61,9%-ban tulajdonjogot formált a bank felett. Széles körű bankügyleteket folytat: devizaügyletek, kül-és belföldi hitelügyletek, fizetésforgalom, garanciaügyletek, értékpapír kibocsátás, brókerügyletek, beruházási ügyletek, biztosítási ügyletek és egyéb pénzügyi szolgáltatások. A Tartományi Kormány érdekérvényesítését követően a Vajdaság Autonóm Tartomány Fejlesztési Alapja és a Vajdasági Garanciaalap közbenjárásával együttműködési egyetértés született, és a Vajdasági Fejlesztési Bank a Tartomány gazdaság és infrastrukturális fejlesztési céljait, projektjeit támogatja a jövőben, jelentős pénzügyi kapacitások mobilizálásával, ugyanakkor a piaci működési elvek tiszteletben tartásával.
- Európai Ügyek Irodája⁸⁷ (2006) – az európai integrációs folyamatok követése, alkalmazása, és az ehhez szükséges intézményi kapacitások megteremtése, fejlesztése a cél regionális (tartományi) szinten. Feladata a tartományi intézmények, önkormányzatok és egyéb intézmények EU integrációs tevékenységének koordinálása (köztársasági Európai Integrációs Iroda munkájával összhangban), az előcsatlakozási alapok pénzeszközeinek átfogó, tartományi szintű tervezése és koordinálása, nemzetközi – európai együttműködések, tudományos és felsőoktatási intézményekkel, kialakított együttműködések működtetése, EU ismeretanyagok átöröklítése, EU értékrend népszerűsítése (konferenciák, sajtó, előadás-sorozatok stb.).
- Regionális Fejlesztési Ügynökség(ek) és Regionális Fejlesztési Tanács (még nem alakultak meg Vajdaság szintjén).

> 2.2. Köztársasági és regionális intézményi párhuzamok

Tekintettel az újonnan intézményesülő szerb regionális politika fejlődési pályájára, intézményrendszeri tapasztalataira, mindenképpen **ki kell emelni a Vajdaság Autonóm Tartomány szere-**

⁸⁶ Razvojna banka Vojvodine – RBV. <http://www.rbv.rs/index.php?lang=en> (2010.06.15.)

⁸⁷ Kancelarija za evropske poslove – KEP. <http://www.kep.rs> (2010.06.15.)

pét. A teljes szerb regionalizmus megkerülhetetlen, egyben példaeértékű eleme. Az alábbiakban bemutatott állami – regionális intézményi összehasonlítás arról tanúskodik, hogy Vajdaság (a további 3 szerbiai régió, Koszovótól eltekintve) egyedi, a **regionális fejlesztések hatáskörét gyakorló intézményi hálóval rendelkezik.** A Tartomány hatásköri jogainak folyamatos bővítésével, és a jogkörök gyakorlásával a gazdaságfejlesztés területén olyan intézmények jöttek létre 2002-től, amelyek paralel állami szintű intézményei nem is léteznek (Vajdasági Fejlesztési Bank), amely a Vajdasági Garancialappal és a Vajdaság Autonóm Tartomány Fejlesztési Alapjával rendelkezik a gazdaságfejlesztés teljes eszköztárával. A mezőgazdaság fejlődését, mint a Vajdaság egyik legfontosabb gazdasági ágát, szintén sikeres regionális intézmény segíti.

Állami-regionális összehasonlításban további eltérés, hogy **a tartomány monetáris és fiskális autonómiával nem rendelkezik.** A Köztársasági Költségvetésből visszaszármaztatott transzferekkel kevesebb a regionális fejlesztések iránt vállalt felelősség és a fejlődési lehetőség is a tartomány számára.

A nemzetgazdaság szintjén kialakuló regionális fejlesztési intézmények (NUTS 2) hálózata egyértelműen nem lesz képes a Vajdasághoz hasonló regionális és gazdaságfejlesztési funkciók integrálására. Az intézmények elsődleges szerepe az előcsatlakozási alapok és pályázattal rendszer koordinálásában nyilvánul meg, a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség dekoncentrált szerveiként.

20. táblázat:
A regionális politika illetékes állami és párhuzamos regionális (tartományi) intézményei

Állami szintű intézmény	Hatáskör	Regionális – tartományi szintű intézmény	Hatáskör
Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztérium	Gazdaság, KKV, IPA, együttműködések	Tartományi Gazdasági Titkárság	Gazdaság, KKV
Pénzügyminisztérium	Fiskális és monetáris politika	Tartományi Régióközi Együttműködések Titkársága	IPA, együttműködések
		Tartományi Pénzügyi Titkárság	Koordináció Nincs fiskális és monetáris autonómia!
Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Minisztérium	Vidékfejlesztés	Tartományi Mezőgazdasági, Vízgazdálkodási és Erdőgazdálkodási Titkárság	Vidékfejlesztés
Környezetvédelmi és Területtervezési Minisztérium	Környezetvédelem, területtervezés és építészet	Tartományi Mezőgazdaság Fejlesztési Alap	Vidékfejlesztés, támogatás
		Tartományi Környezetvédelmi és Fenntartható Fejlődésügyi Titkárság	Környezetvédelem

		Tartományi Építészeti, Városrendezési és Építésügyi Titkárság	Területtervezés, építéset
Nemzeti Beruházási Alap Minisztériuma	Infrastrukturális és gazdaságfejlesztési beruházások	Vajdasági Nagyberuházási Alap	Infrastrukturális és gazdaságfejlesztési beruházások
Államigazgatási és Önkormányzati Minisztérium	Területirányítás	Önkormányzati és Községek Közti Együttműködések Tartományi Titkársága	Területirányítás
Európai Integrációs Iroda	EU, integráció	Európai Ügyek Irodája	EU, integráció
Köztársasági Fejlesztési Hivatal	Stratégiai gazdasági kutatások	„Vojvodina CESS” Stratégiai Gazdasági Kutatások Központja	Stratégiai gazdasági kutatások
A Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapja	Gazdaságfejlesztési prioritások, ösztönzők hitelek, garanciák,	Vajdaság Autonóm Tartomány Fejlesztési Alapja	Gazdaságfejlesztési prioritások, ösztönzők
		Vajdasági Garanciaalap	Garanciák
		Vajdasági Fejlesztési Bank	Hitelek
Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség	Regionális fejlesztések	Regionális Fejlesztési Ügynökség	Regionális fejlesztések

Forrás: saját szerkesztés

> 2.3. A regionális politika intézményi koordinációjának aktuális problémái

Jelen pillanatban a regionális fejlesztések intézményi koordinációját **hátráltató tényezők**:

- A regionális fejlesztési ügynökségek egységes hálózata még nem alakult ki.
- A fejlesztések az egyes szektorokba irányulnak, hiányoznak a komplex – átfogó fejlesztési megoldások.
- A különböző fejlettségű régiók közötti forrásallokáció nem működik.
- A pénzügyi források különböző szervezetek és alapok összetett rendszerén keresztül jutnak el a fejlesztendő régiókig, megnehezítve a regionális fejlesztések hatékony koordinációját, ellenőrzését.

A regionális fejlesztések megfelelő koordinációja céljából horizontális és vertikális intézményi háló kialakítása szükséges. Ehhez szükség van:

- a regionális fejlesztések teljes körű jogi szabályozására,
- pénzügyi intézményre (országos és regionális fejlesztési alapokra),
- országos intézmények regionális képviselőire, illetve regionális szinten működő autonóm intézményekre,
- regionális fejlesztési ügynökségekre,
- regionális fejlesztési programokra,
- erős önkormányzati rendszerre.

Az önkormányzatok szerepe a regionális fejlesztéspolitikában nagyon fontos. Szerbia 2000-ig erősen központosított állam volt, azonban az utóbbi években, különösen a 2007-es Önkormányzati törvény elfogadásával sokat javult az önkormányzatok helyzete, önállóságuk, és jogköreik bővültek (*Zakon LS*, 2007)⁸⁸. Mégis vannak még hiányosságok ezen a területen, elsősorban abból adódóan, hogy a törvények önmagukban nem elegek, hiányzik a

⁸⁸ Zakon o lokalnoj samoupravi = Službeni Glasnik RS. Br. 129/07.

megvalósításukhoz szükséges folyamatok szabályozása, és a hozzájuk szükséges intézményi háttér kialakítása. A decentralizáció gyengébb eredményének másik oka a helyi szintű adminisztráció alacsony színvonalában, kapacitáshiányában keresendő. Összefoglalva tehát a megkezdett reformok, decentralizáció sikeréhez **hiányzik az emberi, pénzügyi és intézményi háttér.**

Az önkormányzatoknak aktív, kezdeményező szerepet kell vállalniuk a régió fejlesztésében. A sikeres önkormányzatok működéséhez az önkormányzati vagyon visszaszármaztatására van szükség, meg kell teremteni a pénzügyi stabilitásuk és önállóságuk feltételeit, döntéshozatali kompetenciákat kell biztosítani az infrastrukturális beruházások területén is. Stratégiai viselkedésforma elsajátítására, stratégiai fejlesztési dokumentumok kidolgozására van szükség, amelyekkel előirányozzák a KKV szektor fejlődését, ösztönzését, új vállalkozások alapítását, külföldi és belföldi tőkebefektetések vonzását, klaszter-alapú fejlődést, infrastrukturális fejlesztéseket, tanulási – kutatási lehetőségek fejlesztését stb. Önkormányzaton belül ki kell alakítani a stratégiai tervek, akciótervek elkészítésére, előkészítésére és ellenőrzésére, végrehajtására szakosodott szakosztályokat. Le kell fektetni az önkormányzatok és a regionális fejlesztési ügynökségek közti együttműködések alapjait (prioritások, közös célok, fejlesztési igények, részfinanszírozás stb.), és erősíteni kell az önkormányzatok közötti együttműködések, megalapozva a decentralizáció fejlődésének folyamatait Szerbiában.

> VIII. Magyar régiófejlesztési lehetőségek, szükségletek

> Magyar térségfejlesztés – hogyan tovább?!

A Szerbián belüli aszimmetrikus státusszal rendelkező Vajdaság területén regionális fejlesztési ügynökségek létrehozása van folyamatban. A VAT regionális fejlesztési feladatainak végzésére a NUTS 2-es régió belül (legalább) 3 RFÜ létrehozását látja elő a Regionális fejlesztési törvény.

A törvény (a 2010-es módosításokat megelőzően) közigazgatási körzetek – NUTS 3-as régiók szintjén látott elő *térségi társulá-*

sok (*Oblasne asocijacije*) létrehozását, amelyek teljes egészében megfeleltek volna az államhatalom körzeti szintű dekoncentrált intézményi szerkezetének (Takács, 2009). A vajdasági magyarság szempontjából sem az előző, sem a mostani jogszabályi megoldás nem kedvező. A probléma forrása a közigazgatási körzetek aktuális helyzetéből adódik, ugyanis a tömbben élő vajdasági magyarság (a vajdasági magyarok 60%-a) dezintegrálódik, szétesik. Kérdés: *Észak-Bácska és Észak-Bánát térségeiben (körzeteiben) szétszóródó vajdasági magyarság a regionális intézményrendszer kialakításának folyamatában hova integrálódjon?*

A Szerbia által kreált „látszat regionalizációban” a helyi térségfejlesztés intézményei bizonyos korlátozott kompetenciáival rendelkezhetnek majd. A vajdasági magyarság életterét és az azokra vonatkozó térségfejlesztési lehetőségeket, a jellemzően fellelhető etnikai specifikumokkal együtt kell jelen pillanatban helyzetbe hozni.

Feltételezett forgatókönyvre hagyatkozva – a 2001-ben a regionális fejlesztési ügynökségek kialakításához hasonló „módszer-tan” alapján létrehozott kis és közepes vállalkozások fejlesztési ügynökségei az akkreditáció folyamán előnyt fognak élvezni (tapasztalatukkal, kiépült kapcsolati tőkéikkel, politikailag stabil szakembergárdáikkal stb.). Feltételezhető, hogy ezek az intézmények fognak regionális fejlesztési intézményekké alakulni Nagy ezeket az ügynökségeket regionális fejlesztési központoknak nevezte el 2007-ben (Nagy, 2007). A Vajdaságban négy ilyen központ kialakítására került sor: első körben 2001–2002 között Nagybecskerekben, Újvidéken és Szabadkán (Regionális Központok), ahol társalapító a Szerb Köztársaság is többek között, majd második körben, 2003-ban Zomborban hoztak létre ügynökséget.

- Megosztottan, Magyarkanizsa, Zenta, Ada a „Bánát” Kft. Gazdaság és Társadalomfejlesztési Regionális Központ⁸⁹ felügyelete alatt végzi régiófejlesztési érdekérvényesítését a jövőben.
- Az észak-bácskai magyar érdekeltségű községek kitámogatják Szabadka és Zombor intézmény alapítási párharcát (Bácska szintjén létrehozandó ügynökséggel). Amennyiben minkét régióközpont önálló intézményt alapít, a vajdasági magyar térségfejlesztési érdek tovább atomizálódik (további két részre szakad).

Szükség van arra, hogy tudatosuljon a vajdasági magyar politikum képviselőiben, milyen lehetőséget ragadna meg/ szalasztana el Szerbia regionalizációja során. A kelet-európai intézményalapítás titka az egyedüli pillanatok megragadása, a törvényhozás bizonytalan lépteinek stratégiai szemléletben és tettekben felkészült és megelőzött ütése. Ezt kell jelen pillanatban kihasználni a vajdasági magyar közösségnek is. A Regionális fejlesztési törvény tervezetének megjelenésétől számított időszakban (2008. novembere) a mai napig lényegi érdekegyeztetés e kérdésben nem történt.

2006 decemberében a Szabadkai Regionális Tudományi Társaság – a szükséges szakmai hozzáértéssel, kompetenciákkal – kidolgozta a magyarságot egybefogó regionális fejlesztési tervet, felhívta a fejlesztési távlatok, célok fontosságára a figyelmet. A törvény ismeretében, továbbá a Szerb Köztársaság Regionális Stratégiájának 2007– 2012 kielemezésével, szakembereink számára világossá vált, hogy a magyarság életterét meghatározó észak-vajdasági régió gyakorlati fejlesztésére most nyílik lehetőség. A VAT területén, a törvény alapján, legalább három regionális fejlesztési ügynökséget kell alapítani, ami nem zárja ki esetleges negyedik intézmény alapítását. A fejlesztési ügynökségek elsődleges feladata a regionális fejlesztések menedzselése, valamint

⁸⁹ Regionalni centar za društveno ekonomski razvoj „Banat” Doo. http://www.rcrbanat.rs/o_nama.php (2010.06.15). Megjegyzés: A regionális központ szintén a KKV ügynökség átalakulásával jött létre. Mind a 19 bánáti község alapító tagként jelenik meg, több jogi személy (UPMSPP Vršac, BUPA Pančevo, „Mlekoprodukt” a.d. Zrenjanin, HIP Petrohemija, stb.), valamint a Szerb és Vajdasági Kormányal együtt.

az előcsatlakozási, majd társulási folyamatban kínálkozó európai uniós és egyéb források rendeltetésszerű lehívása, használata lesz. **A magyar önkormányzatok aktív szerepvállalására, határozott cselekvésekre van szükség** ezen feladatok megvalósításához, amely megfelelő intézményi felállást biztosít a vajdasági magyar térségfejlesztés számára, továbbá a tartományi szintű tanácsadói szervben (Regionális Fejlesztési Tanács) is biztosítja a kisebbségi lobbít.

Közösségünk számára – jelen pillanatban – nélkülözhetetlen minden nemű érdekérvényesítés koncentrációja. A Regionális Tudományi Társaság szakemberei, továbbá önkormányzatok által delegált, területfejlesztésben és régiófejlesztésben jártas szakemberek kell, hogy létrehozzák azt a csapatot, amely közösségünk hosszú távú gazdasági és társadalmi fejlődését, előrelendítését, közösségünk jövőjét megfelelően tudja formálni. Ehhez azonban szükség van a politikum támogatására.

> IX. Összegzések

A regionális fejlesztések és regionális szerveződés kérdése a szerb állam fejlesztési céljainak hierarchiájában sohasem kapott megfelelő jelentőséget. A köztársasági szinten működtetett – fejletlen községek rövidtávú fejlesztési (ösztönzési) mechanizmusaiiban kimerült a regionális fejlesztések (regionális politika) eszköztára, és valós ágazatpolitikai szerepe nem is volt, az állami szintű regionális fejlesztési hatáskörök intézményi koordinációja pedig egyáltalán nem működött. A regionális fejlődés több évre visszanyúló kiegyensúlyozatlansága mára hatalmas regionális különbségeket idézett elő (az átmeneti időszak további társadalom-gazdasági és súlyos szociális problémákat hozott, leépült ipari területek jelentek meg, magas munkanélküliséggel, alacsony gazdasági aktivitással). Az Európai Unió potenciális tagjelölt országai közül Szerbiában a legnagyobbak a regionális különbségek (1: 7 a körzetek szintjén, illetve a községek szintjén 1: 15), így a probléma több okból is megfelelő figyelmet igényel a központi hatalom részéről.

Adott társadalom-gazdasági körülmények között Szerbia Európai Unió ambícióinak ad hangot. Kettős szorításban – a belső

területfejlesztési kényszer, illetve az EU csatlakozás intézményi infrastruktúra-követelményei között, első lépésként – Szerbia 2007-ben kidolgozta az ország regionális fejlesztési stratégiáját. A stratégia részletes helyzetfeltárással közelít a regionális egyenlőtlenségek problémájához, majd definiálja a szerb regionális fejlesztési stratégiai irányvonalait, céljait, prioritásait, ezeket integrálja az ágazati politikákba, megcélózva a kiegyensúlyozott regionális fejlesztéspolitikát, a régiók és regionális intézményrendszer kialakítására tesz javaslatokat. A stratégia célkitűzései a következőkben összegezhetők: kiegyensúlyozott regionális fejlődés, fenntartható fejlődés, regionális versenyképesség, szegénység és negatív demográfiai tendenciák csökkentése, gazdasági integráció, decentralizáció, erős önkormányzati rendszer kialakítása.

A 2007–2010 közötti időszakban további stratégiai jelentőségű dokumentumok jelentek meg, 2009-ben a Regionális fejlesztési törvény, és a régiók kialakításáról szóló kormányrendelet, a Területtervezési és építési törvény, majd 2010-ben ezek jelentősebb módosításai és a Szerb Köztársaság területi terve. A Szerb Köztársaság területfejlesztési terve 2010–2014–2021 egy fajta területi szintű ösztársadalmi konszenzus az ország–régió-önkormányzat fejlődési távlatairól. Célkitűzései összhangban állnak a regionális stratégiai céljaival, illetve további célkitűzések a policentrikus városfejlesztés, ipar és környezetvédelem, valamint a természeti és öröklött kulturális értékek fenntartható fejlesztése. A stratégiai célok operacionalizálása során előnyben részesülnek a veszélyeztetett területekként megjelölt régiók, régióspecifikus fejlesztési programok megfogalmazása által.

A regionális fejlesztések elsődleges célja a területi egységek integrációja (gazdasági, politikai, infrastrukturális, szociális és intézményi integráció). Az önálló területi egységek létrehozásával (regionalizáció), a hatalom alsóbb szintekre történő rendelésével (decentralizáció) teremthető meg csak a teljes területi kohézió és fejlődés feltétele. Ez azonban vélhetőleg hosszú folyamat lesz, *ugyanis Kelet-Közép-Európa országaiban a hatalom telepítésének regionális előfeltételei (a mezoszint kialakítása) bizonytalan.* Itt a *felülről vezényelt reformok* a jellemzők, „*látszat regionalizáció*” megteremtésének szándékával.

Az elemzések során kiemelten került bemutatásra a Vajdaság Autonóm Tartomány (VAT) regionális sajátosságai, intézmény-

rendszeri megoldásai, mivel a szerb regionális fejlesztési törekvések megkerülhetetlen (példaértékű) részét képezi az autonómia hagyományait ápoló és regionális hatásköri legitimációkkal rendelkező Vajdaság. A szerb regionális fejlesztési koncepció szemszögéből, olyan területi egységről van szó, amely fejlettségétől fogva generál regionális egyenlőtlenségeket, jelentős regionális önszerveződési és intézményi hagyománya van, amely *nem a XXI. század „regionalizálódási nyomása” alatt alakult ki*. A szerb regionális fejlesztések – területfejlesztés területén aszimmetria van jelen az országban. A Vajdaság az egyetlen olyan régió Szerbián belül, amely a funkcionális síkon történő régió-meghatározás minden elemével rendelkezik. Nehezen elfogadható tény azonban, hogy a Vajdaság nem rendelkezhet a bevételei felett, nincs törvényhozói hatalma és saját vagyona. Vajdaság a köztársasági költségvetéshez több mint 40 százalékkal járul hozzá, az alkotmány alapján pedig csak 7 százalékot juttatnak vissza neki.

A milosevicsi centralizált államberendezés béklyóinak (immár húsz éves) tapasztalatait összegezve, a regionális fejlődést ellehetetlenítő, súlyos társadalom-gazdasági dezintegrációs folyamatokkal szembesül a szerb politikai elit. A hatalom valós decentralizálásától és az erre épülő regionalizációtól azonban továbbra is eltekint a politikai elit, és 2010-ben Szerbiában területi statisztikai (tervezési) régiókat hoz létre, az EU-s elvárásoknak történő megfelelés (kizárólagos) indítékával. *„A régió nem adminisztratív területi egység és nem rendelkezik jogi önállósággal”* A régió csak, mint földrajzi fogalom létezik. Ha egy régiónak nincs jogi önállósága, akkor az nem is létezik, mivel nem lehet képviselőtestülete, saját eszközei, saját irányítása, ami biztosítaná a központi hatalommal szembeni autonómiáját. Szerbiában a régiók nem rendelkezhetnek pénzügyi és irányítási hatáskörrel. Dekoncentrált állami szerveken keresztül továbbra is a központi befolyás és hatalom érvényesül, *komplex régiófejlesztési programokba „bújtatva”*. A regionális fejlesztések területén a döntéshozatal, tervezés és a végrehajtás központosításával, a regionális fejlesztéspolitikai alapelve – *a szubszidiaritás válik kérdésessé*.

A régiók kialakítása a szerb politikai közéletben jelentős vitákat képviselt 2007 óta. 2010-ben törvénymódosítás és kormányrendelet-módosítás következett, és Szerbia területén 5 NUTS2 régiót jelöltek meg: *belgrádi régió, vajdasági régió, Sumádia és nyugat-*

szerbiai régió, dél-és kelet-szerbiai régió és Koszovó és Metohija régió, illetve további 30 térséget – NUTS3 régiót (29 közigazgatási körzet és a belgrádi városi közigazgatás).

Területi fejlettségi mutatók alapján – regionális összehasonlításban a belgrádi régió a legfejlettebb (ipar sűrűsége, vállalkozások-, lakások száma), majd a vajdasági régió (infrastrukturálisan, iparilag, vállalkozások számát illetően fejlettebb a Szerb Köztársaságnál). Sumádia és nyugat-szerbiai régió már fejletlenebb az előző két nagyrégiónál, azonban Szerbia legfejletlenebb NUTS 2-es régiója a dél-és kelet-szerbiai régió (és Koszovó és Metohija régió). Szerbia területén kifejezetten hátrányos helyzetű térségek az egykori ipari központok körzetei, így Bor, Majdanpek, illetve Raška, Mačva, Zaječar körzetek. A szerb regionális és területfejlesztés a területek fejlettség szerinti csoportosításában fejletlen területeket, iparilag leépült, hanyatló térségeket, valamint Koszovó és Metohia területén élő szerb közösségek által lakott területeket különböztet meg.

A regionális különbségek legszembetűnőbbben a munkanélküliség, személyi jövedelmek területi eltéréseiben, a gazdasági aktivitás mértékének csökkenésében, valamint a lakosság számának folyamatos csökkenésében jutnak kifejezésre.

Regionális egyenlőtlenségek jellemzői (különös tekintettel VAT helyzetére):

- A VAT lakosságára jellemző a határ menti települések, elsősorban falvak elnéptelenedése, természetes szaporulat csökkenése, előregedő lakossággal, csökkenő gazdasági aktivitással. A megfelelő felsőoktatási háló hiánya alacsony jövőbeli szellemi pozíciót tud csak garantálni a tartomány lakosságának. A tartomány lakosságának 1/10-ét érintő agrárgazdaság sorstalansága további problémák forrása lesz a jövőben.
- A foglalkoztatottság kifejezett regionális különbségek hordozója. A tartományközpont, és a nagyobb régióközpontok jelentős foglalkoztatók, míg az északi határ menti régiókban, mezővárosokban a feltörekvő munkanélküliség a jellemző (sikertelen magánosítás a feldolgozóipari, élelmiszeripari, építőipari vállalatok esetében, versenyképesség hiánya stb.)
- A humán fejlettségi összehasonlításokban VAT fejlettebb az ország többi régióinál.

- A közlekedés számos kihasználatlan kapacitást regisztrál, jelentős regionális egyenlőtlenségek vannak jelen országos és tartományi szinten is. A beruházások hiánya mind kifejezettebb. A telekommunikáció terén is elmarad a tartomány az országos átlagtól.
- Gazdasági erejét tekintve a tartományi székváros – Újvidék és a Dél-bácskai Régió emelkedik ki országos szinten. A 2001 – 2005-ös időszakban azonban érezhető egy fokozatos gazdasági átrendeződés Belgrád javára. A központosított államhatalmi politika kárvallottjai a kisebb régióközpontok, de mindinkább a rurális és vidéki térségek. A potenciális beruházók megszerzéséért vívott harcában ezek a térségek nehezen tudnak sikereket elérni. *A nemzeti regionális politika célja ellensúlyozni ezeket az alapvető gazdasági – gazdaságpolitikai problémákat. Ehhez azonban a regionalizmus és regionális politika felé tanúsított teljes alázat szükséges a központi hatalom részéről az érintett ágazati politika intézményrendszerének kialakítása során.*
- VAT-nak ki kell használni az ország többi régiójához viszonyított versenyképességi előnyeit.

A nemzetgazdaság szintjén számos ágazati politika szolgáltathat megfelelő eszköztárat a regionális fejlődés elősegítéséhez. Az ágazati politikák összessége adja meg a területi egységek teljes társadalom-gazdasági fejlődési pályáját. Unitárius és centralizált államberendezés esetében gyakran feledésbe merül a kisebb területek, vidéki térségek sorsa. Mivel a regionális fejlesztések sarkalatos célja a döntéshozatali kompetenciák alsóbb szintekre rendelése, az egyes ágazati politikáknak is alkalmazkodni kell, és lehetőséget biztosítani a döntéshozatal, illetve a teljes körű végrehajtás feltételeinek megteremtéséhez, regionális szinteken.

A fiskális politika, hitelpolitika, támogatáspolitikai, foglalkoztatáspolitikai, külkapcsolatok, külföldi befektetések és beruházási politika, versenyképességi politika, ipar és vállalkozásfejlesztés-politika, agrárpolitika, turizmusfejlesztés, infrastruktúrapolitika, szociális politika, területtervezés és regionális politika, környezetvédelem döntéshozatali eszköztárával rendelkezni kell minden régióknak. Adott körülmények között ezek minisztériumi illetékeségek keretében működnek, dekoncentrált közigazgatási körzeti (kvázi „regionális”) struktúrában.

A regionális fejlesztések ágazatpolitikai jellemzői:

- *Önkormányzati fiskális decentralizáció hiánya* – Az önkormányzatok bevételeik 40%-át saját jövedelmek alkotják, míg 60%-át a Szerb Köztársaság költségvetéséből visszaszármaztatott közös forrásból valósítják meg. Fejlesztési célokra hiteleket is vehetnek fel.
- *A befektetések ösztönzésére irányuló intézkedések központosítottak.* A regionális fejlesztési célokat a központi hatalom a következő ágazatok fejlesztésére összpontosítja: autóipar, elektronikai, információs és telekommunikációs technológiák ipara.
- *A külföldi tőkebefektetések tervezése, koordinálása központosított.*
- *A fejlesztés és támogatáspolitikai központosított.* Központi szerepe a Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapjának van. A 2010-es évben a Szerb Kormány a kiegyensúlyozott regionális fejlődést mintegy 100 millió EUR értékű költségvetéssel támogatja. Előző évek tapasztalatai alapján dominál a gépipar (31%) és élelmiszeripar (15%), vegyipar (9%), majd a bányászat és közlekedézipar (7%). A regionális fejlődést ösztönző hiteltámogatások az elmúlt időszakban kiegyensúlyozatlan dinamikát mutattak. Forrásokban, legnagyobb arányban, a fejlett városok-községek részesültek.
- Különválás (esetleges munkamegosztás) figyelhető meg a nemzeti és tartományi szinten működő *parallel fejlesztési alapok* között (Vajdaság AT Fejlesztési Alap, Vajdaság AT Garancia Alapja, Vajdasági Fejlesztési Bank).
- Szerbiában jellemzően a fejlettebb területek (Belgrád, VAT) erősebb *tőkevonzó képességgel* bírnak.
- *A termelő kapacitások technikai-technológiai fejlettségi szintjé*t illetően hatalmas regionális eltérések és polarizáció figyelhető meg Belgrád városa és Szerbia többi régiói között. Általános elévültség jellemzi a termelő kapacitásokat (az évenkénti átlagos beruházások -10,4%-ot tettek ki az elmúlt 12 évben).
- *A versenyképesség és KKV fejlesztések regionális eltérései* tapasztalhatók. A változásokhoz legkönnyebben a kis és közepes változások tudnak alkalmazkodni, így igazi versenyképes piaci szereplők, amelyek a GDP jelentős hányadát adják (35%), és a munkaerő 67,2%-át foglalkoztatják. KKV fejlett-

- ség terén a leggyorsabban fejlődő térségek: Belgrád város, Vajdaságban: Dél-Bácska, Észak-Bácska, Dél-Bánát. További (regionális) fejlődésük érdekében klaszter társulások, vállalati összekapcsolások, gazdasági-technológiai inkubátorok létrehozása szükséges az önkormányzatok kezdeményezésével, támogatásával (racionális területi munkamegosztásra, kapacitás-kihasználtságra, fenntarthatóságra (?) alapozva).
- *Az ipar fejlesztési prioritásai:* high-tech, vegyi-és gyógyszeripar, informatika és telekommunikáció, elektronika és élelmiszeripar. Kivétel szempontjából szűkebb termékkészletek és szolgáltatások előállítására kell szakosodni a szerb regionális gazdasági közösségeknek (kerülve a nyersanyagtermelést, és alacsony feldolgozottságú termékek kivételét).
 - *A foglalkoztatáspolitikai* célja a regionális különbségek kiegyenlítésére irányuló stratégiai elképzelések megvalósítása lokális szereplők bevonásával (önkormányzatok, oktatás, szociális partnerek, KKV szektor stb.).
 - A Szerb Köztársaság 5,1 millió hektár mezőgazdasági területtel rendelkezik. A területek 15%-át nagy korporatív farmok, kombinátok, míg 85%-át a mintegy 700.000 családi gazdaság használja (kevesebb, mint 10 ha területen gazdálkodva). Az összlakosság 10,9%-a foglalkozik mezőgazdasági termeléssel. *Újszerű szövetkezeti formák és családi farmergazdálkodások fejlesztését* kell ösztönözni, mivel gazdálkodásuk hatékonyabbnak bizonyul. A mezőgazdaság *vidékfejlesztési szempontjait, a vidék „megtartóerejét”* hangsúlyozni kell.
 - *A turizmusfejlesztés* területén növelni kell a turisták számát, amelyhez hatékony desztináció-menedzselésre, regionális és lokális szintű turizmus-fejlesztő programok kidolgozására, egységes statisztika létrehozására, befektetés-ösztönző hangulat megteremtésére van szükség.
 - Szerbia az EU-s értékrend implementálása során – a fenntartható fejlődés (ökológiai, technikai, anyagi értelemben) és multimodális koncepción alapuló – *integrált közlekedésfejlesztési koncepciót* célozza meg.
 - *A környezetvédelem fejlesztésének* céljai a lokális szintű intézményi kapacitások bővítése (közvállalatok, régióközi együttműködések, civilszféra, lokális öko-alapok), amelyek képesek a legégetőbb problémák megoldására: ivóvíz, ár- és

belvizek, szennyvíztisztítás, regionális szintű hulladékfeldolgozás, talaj- és levegőszennyezés ellenőrzése, korlátozása, a környezetvédelem helyi pénzügyi megoldásainak fejlesztése, finanszírozási kérdések megoldása.

A regionális politika megvalósulását, regionális egyenlőtlenségek csökkentését, integrációs folyamatokat az EU előcsatlakozási alapjai biztosítják. Az eddigi előcsatlakozási alapokat (*Phare*, *ISPA*, *SAPARD*, *CARDS*) az IPA – *Instrument for Pre-Accession Assistance* (*Instrument za prepristupnu pomoć Evropske unije*) váltotta fel, amely a 2007-2013 éves időszakra 11,468 milliárd euró támogatást lát elő. Szerbia az IPA első két komponensének használatára jogosult: (1.) az intézmények átalakításának és megszilárdításának elősegítése és a (2.) határokon átnyúló együttműködések fejlesztése. A 2008-ban tervezett támogatások töredékét – 2,2 millió EUR támogatást tudott mindössze Szerbia felhasználni. A felkészületlenség és cselekvésképtelenség mind addig jelen lesz a nemzetközi regionális fejlesztési alapok és források használatát illetően, míg meg nem történik a decentralizált regionális intézményi háló kialakítása az országban, megfelelő szakmai és humánkapacitások biztosításával.

Az ország regionális felosztását követően ki kell alakítani azt a nemzeti intézményrendszert, amely a regionális politika tervezésében, végrehajtásában és ellenőrzésében (EU-s alapoknál történő pályázásban) fog saját érdeket érvényesíteni. Szerbiában a meglévő adminisztratív-területi tagoltság regionális „adaptálásához” – egy hasonló, hierarchikus, központi irányítású új intézményi infrastruktúra kapcsolódik a Regionális fejlesztési törvény értelmében. A szerb regionális politika végrehajtásának központi szerve a *Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség (NRFÜ)*. Az intézményi hierarchia középső szintjén, a régiók szintjén a *Regionális Fejlesztési Ügynökségek állnak (RFÜ)* (5 régió = 12 RFÜ). A gazdasági társaságok (Kft., Egyesület) formájában működtetett intézmények alapítói a régió önkormányzatai. Az intézményhálózat formálódása folyamatban van.

A VAT a regionális fejlesztések hatáskörét gyakorló intézményi hálóval rendelkezik, míg monetáris és fiskális autonómiával nem. Tartományi szinten a Hatásköri törvény értelmében a VAT a regionális fejlesztés – területtervezés – folyamataiért, sikerességéért

saját intézményrendszeri és fejlesztéspolitikai keretei között felel. Ezzel a saját területeit érintő fejlesztések finanszírozásában, fejlesztések tervezésében határozottabb szerepet vállalhat.

Jelen pillanatban a regionális fejlesztések intézményi koordinációját *hátráltató tényezők*:

- A regionális fejlesztési ügynökségek egységes hálózata még nem alakult ki.
- A fejlesztések az egyes szektorokba irányulnak, hiányoznak a komplex – átfogó fejlesztési megoldások.
- A különböző fejlettségű régiók közötti forrásallokáció nem működik.
- A pénzügyi források különböző szervezetek és alapok összetett rendszerén keresztül jutnak el a fejlesztendő régiókig, megnehezítve a regionális fejlesztések hatékony koordinációját, ellenőrzését.
- *Összefoglalva tehát a megkezdett reformok, decentralizáció sikeréhez hiányzik az emberi, pénzügyi és intézményi háttér.*

Az önkormányzatoknak aktív, kezdeményező szerepet kell vállalniuk a régió fejlesztésében, regionális ügynökségek kialakításában. A magyar érdekeltségű önkormányzatokra fontos feladat, határozott cselekvések és érdekérvényesítés vár. *A magyar térségfejlesztés legitimitását* most nyerheti el Szerbia regionalizációja során, amelyhez a vajdasági magyar politikum képviselőinek segítségére van szükség.

Irodalom- és dokumentumjegyzék, internetes hivatkozások

BOZÓKI ANTAL 2007: Mi maradt az autonómiából? – Elmélet és gyakorlat. <http://www.magyar-szo.co.yu> (2007.03.15.)

FARAGÓ LÁSZLÓ 2005: *A jövőalkotás társadalom-technikája*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

HORVÁTH GYULA 2003: *Európai regionális politika*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

HORVÁTH GYULA 2009: Decentralizáció és autonómia Kelet-Közép-Európában. In: SOMOGYI SÁNDOR (szerk.): *A Regionális Tudományi Társaság Évkönyve 2008*. Szabadka, Regionális Tudományi Társaság. 12-26. o.

Indeks Razvojne Ugroženosti - IRU 2007 = CESS Magazin 2008, 1 sz. 1. o.

JAKOPIN, E 2010: *Izveštaj o razvoju Srbije 2009*. Republički zavod za razvoj, Beograd. 53-60. o.

JAKOPIN, E. – PERIŠIĆ, A. é.n.: Efekti integracije Srbije u EU na regionalni razvoj. *Regionalni razvoj*. FEFA. Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju. 11-13.o.

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2005-2010. <http://www.mos.gov.rs/upload/dl/OMLADINA/Strategije/strzaposljavanje.pdf> (2009.12.01.)

Nacrt zakona o regionalnom razvoju. Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja. <http://www.merr.sr.gov.yu/sektori/rrpolitika.php?lang=lat> (2008.11.15.)

NAGY IMRE 2007 (szerk.): *Vajdaság*. Pécs – Budapest, Dialóg Campus Kiadó.

PÁLNÉ KOVÁCS ILONA 2004: *A közigazgatási régiók esélyei hazánkban*. = Magyar Tudomány 9. sz. 952. o. <http://www.matud.iif.hu/04sze.html> (2007.03.15.)

Pokrajinska skupštinska odluka o pokrajinskoj upravi = Službeni List APV Br. 21/02., 16/08., 18/09., 4/10.

Popis. Népszámlálás. 2002.

Program fonda za razvoj Republike Srbije za 2010. godinu. <http://www.fondzarazvoj.gov.rs/files/Program2010.pdf> (2010.06.15.) (*Program FOND*, 2010)

Program za podsticanje ravnomernog regionalnog razvoja <http://www.fondzarazvoj.gov.rs/files/ProgramNerazvijeni.pdf> (*Program RAZV*, 2010)

Prostorni plan Republike Srbije 2010-2014-2021 (nacrt) http://www.pilot.rs/latin/index.php?option=com_content&task=view&id=6569&Itemid=241 (2010.06.15.)

Statut Autonomne pokrajine Vojvodine. http://www.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=19&dir=DESC&order=date&limit=5&limitstart=5 (2010.06.15.). (*Statut APV*, 2009)

Strategija podsticanja i razvoja stranih ulaganja 2006. http://express-downloads.com/download.php?file=strategija_podsticanja_i_razvoja_stranih_ulaganja_2006.rar (2010.06.15) (*Strategija ULAG*, 2006)

Strategija razvoja turizma Republike Srbije. http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678 (2010.06.15.)

Strategija regionalnog razvoja Srbije za period od 2007 do 2012. godine = Službeni Glasnik RS. Br. 1/07. <http://www.merr.sr.gov.yu/sektori/rrpolitika.php?lang=lat> (2007. 03.01.) (*Strategija RR RS*, 2007)

Strategija upravljanja otpadom za 2010-2019. godine. http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678 (2010.06.15.)

SZABÓ PÁL 2005: A NUTS rendszer ki- és átalakulása. = Comitatus 15. évf. 8-9.sz. 7-14. o.

TAKÁCS ZOLTÁN 2008: Területi szerveződés és regionalizáció Szerbiában. In: GÁBRITY MOLNÁR IRÉN ÉS MIRNICS ZSUZSA (szerk.) *Regionális erőnlét*. Szabadka: MTT. 123-158. o.

TAKÁCS ZOLTÁN 2009: Szerbia a regionalizmus útján. In: SOMOGYI SÁNDOR (szerk.): *A Regionális Tudományi Társaság Évkönyve 2008*. Szabadka, Regionális Tudományi Társaság. 47-69. o.

TRIPKOVIĆ, MILAN 2003: *Regionalizálódás Szerbiában, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére* = Tér és Társadalom 17. évf. 4. sz. 117-155. o.

Uredba o načinu vršenja poslova ministarstava i posebnih organizacija van njihovog sedišta = Službeni Glasnik RS. Br. 3/92.

Uredba o nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica = Službeni Glasnik RS. Br. 109/09., 46/10. (*Uredba NUTS*, 2009)

Uredba o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija = Službeni Glasnik RS. Br.107/09. (*Uredba INV*, 2009)

Ustav Republike Srbije = Službeni Glasnik RS. Br. 98/06. (*Ustav RS*, 2006)

Zakon o agenciji za osiguranje i finansiranje izvoza Republike Srbije = Službeni Glasnik RS. Br. 61/05.

Zakon o državnoj upravi = Službeni Glasnik RS. Br. 79/05.,101/07. (*Zakon DU*, 2005)

Zakon o finansiranju lokalne samouprave = Službeni Glasnik RS. Br. 62/06. (*Zakon FLS*, 2006)

Zakon o fondu za razvoj Republike Srbije = Službeni Glasnik RS. Br. 36/09. (*Zakon FOND*, 2009)

Zakon o garancijskom fondu = Službeni Glasnik RS. Br. 55/03., 43/04., 61/05.

Zakon o javnom dugu = Službeni Glasnik RS. Br. 61/05. (*Zakon JD*, 2005)

Zakon o lokalnoj samupravi = Službeni Glasnik RS Br. 129/07 (*Zakon LS*, 2007)

Zakon o ministarstvima = Službeni Glasnik RS. Br. 65/08.

Zakon o planiranju i izgradnji = Službeni Glasnik RS Br.72/09., 81/09. (*Zakon PI*, 2009)

Zakon o porezu na dobit preduzeća = Službeni Glasnik RS. Br. 25/01., 80/02., 43/03., 84/04., 18/10. (*Zakon PD*, 2001)

Zakon o potvrđivanju Okvirnog sporazuma između Vlade Republike Srbije i Komisije Evropskih zajednica o pravilima za saradnju koja se odnosi na finansijsku pomoć Evropske zajednice Republici Srbiji u okviru sprovođenja pomoći prema pravilima Instrumenta pretpristupne pomoći IPA = Službeni Glasnik RS. Br. 124/07.

Zakon o regionalnom razvoju = Službeni Glasnik RS. Br. 51/09., 30/10. (*Zakon RR*, 2009)

Zakon o slobodnim zonama = Službeni Glasnik RS. Br. 62/06. (*Zakon SZ*, 2006).

Zakon o sredstvima u svojini Republike Srbije = Službeni Glasnik RS. Br. 53/95., 3/96., 54/96., 32/97. (*Zakon SVOJ*, 1995).

Zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije = Službeni Glasnik RS. Br. 129/07. (*Zakon TO*, 2007)

Zakon o turizmu = Službeni Glasnik RS. Br. 36/09. (*Zakon TUR*, 2009)

Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine = Službeni Glasnik RS. Br. 6/02. (*Zakon APV*, 2002)

Zakonom o utvrđivanju nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine = Službeni Glasnik RS. Br. 99/09. (*Zakon APV*, 2009)

Internetes hivatkozások

Agencija za osiguranje i finansiranje izvoza Republike Srbije. <http://www.aofi.rs/at/index.html> (2010.06.15.)

Agencija za privredne registre. APR. <http://www.apr.gov.rs> (2010.06.15.)

Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza. www.siepa.gov.rs. (2010.06.15.)

Centar za strateško ekonomska istraživanja „Vojvodina-CESS“. <http://www.vojvodina-cess.org> (2010.06.15.)

Fonda za kapitalna ulaganja AP Vojvodine. <http://www.fkuapv.org> (2010.06.15.)

Fond za razvoj AP Vojvodine. <http://vdf.org.rs/osnivanje2.htm> (2010.06.15.)

Fond za razvoj Republike Srbije. <http://www.fondzarazvoj.gov.rs> (2010.06.15.)

Garancijski fond AP Vojvodine. <http://www.garfondapv.org.rs> (2010.06.15.)

Garancijski fond Republike Srbije.

<http://www.pks.rs/PrivrednakomoraSrbije/Fran%C5%A1izing/Fran%C5%A1izinguSrbiji/GarancijskifondRS/tabid/1540/language/sr-Latn-CS/Default.aspx> (2010.06.15.)

IPA projektek Szerbiában. <http://www.merr.gov.rs/sr/c/odeljenje-politiku-regionalnog-razvoja-IPA-projekte> (2010.06.15.)

Kancelarija za evropske integracije. <http://www.seio.gov.rs/code/navigate.asp?id=2> (2010.06.15.)

Kancelarija za evropske poslove – KEP. <http://www.kep.rs> (2010.06.15.)

Republička agencija za prostorno planiranje (RAPP). <http://www.rapp.gov.rs>

Republička agencija za razvoj Malih i Srednjih Preduzeća i Preduzetništva – MSPP. <http://www.sme.gov.rs/Regionalne/Lists/Stranice/Lat/ViewPage.aspx?ID=1> (2010.06.15.)

Republička direkcija za imovinu Republike Srbije. <http://www.srbija.gov.rs/vesti/specijal.php?id=31584> (hivatalos weboldala nincs) (2010.06.15.)

Republički zavod za razvoj – RZR. <http://www.razvoj.gov.rs> (2010.06.15.)

Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja MERR. <http://www.merr.gov.rs> (2010.06.15.)

Ministarstvo finansija – MFIN. <http://www.mfin.gov.rs> (2010.06.15.)

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede – MINPOLJ. <http://www.minpolj.gov.rs> (2010.06.15.)

Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja – EKOPLAN. <http://www.ekoplan.gov.rs/src/index.php> (2010.06.15.)

Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu. http://www.drzavnauprava.gov.rs/?change_lang=ls&id= (2010.06.15.)

Ministarstvo za nacionalni investicioni plan – NIP. <http://www.mnip.gov.rs> (2010.06.15.)

Nacionalna agencija za regionalni razvoj – NARR. <http://www.sme.gov.rs/Lat/default.aspx> (2010.06.15.)

NUTS 2 régiók Szerbiában. <http://www2.bor030.net/gradske-meni-info030-179/1148-regionalizacija-srbije-sedam-pa-pet-statistickih-regiona> (2010.06.15.)

Pokrajinskog fonda za razvoj poljoprivrede. <http://www.fondpolj.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

Pokrajinski sekretarijat za arhitekturu, urbanizam i graditeljstvo. <http://www.arhiurb.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

Pokrajinski sekretarijat za finansije. <http://www.psf.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

Pokrajinskog sekretarijata za lokalnu samoupravu i međuopštinsku saradnju. <http://www.samouprava.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

Pokrajinski sekretarijat za međuregionalnu saradnju. <http://www.region.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo. <http://www.psp.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

Pokrajinski sekretarijat za privredu. <http://www.spriv.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

Pokrajinski sekretarijat za zaštitu životne sredine i održivi razvoj. <http://www.eko.vojvodina.gov.rs> (2010.06.15.)

Razvojna banka Vojvodine – RBV. <http://www.rbv.rs/index.php?lang=en> (2010.06.15.)

Regionalni centar za društveno ekonomski razvoj „Banat“ Doo. http://www.rcrbanat.rs/o_nama.php (2010.06.15.).

Speciális területi egységekre vonatkozólag területi tervek VAT. http://www.arhiurb.vojvodina.gov.rs/index.php?stranica=komp_clanak&naredba=prikaz&id_kategorija=10&id=40 (2010.06.15.)

Területi és városrendezési tervek információs adatbázisa. <http://www.rapp.gov.rs:4000/planovi/?opstina=64> (2010.06.15.).

1. melléklet
NUTS 1, NUTS 2, NUTS 3 régiók és LAU egységek Szerbiában, 2010

NUTS 1 NSTJ 1	NUTS 2 NSTJ 2	NUTS 3 NSTJ 3	HCTJ 3	LAU 1 (NUTS 4) Opštine	LAU 1 (NUTS 4) Општине
2	5	30		194	
Srbija – sever Србија север	Beogradski region Београдски регион (1 NUTS 3, 17 LAU 1)	Beogradska oblast 17 LAU 1	Београдска област	Barajevo, Voždovac, Vračar, Grocka, Zvezdara, Zemun, Lazarevac, Mladenovac, Novi Beograd, Obrenovac, Paliula, Rakovica, Savski Venac, Sopot, Stari grad, Surčin, Čukarica	Барајево, Вождовац, Врачар, Гроцка, Звез- дара, Земун, Лазаре- вац, Младеновац, Нови Београд, Обреновац, Палиула, Раковица, Савски Венац, Сопот, Стари град, Сурчин, Чукарица
	Region Vojvodine Регион Војводине	Zapadnobačka oblast 4 LAU 1	Западно- бачка област	Apatin, Kula, Odžaci, Sombor	Апатин, Кула, Оџаци, Сомбор

	(7 NUTS 3, 45 LAU 1)	Južnjobanatska oblast 8 LAU 1	Јужноба- натска област	Alibunar, Bela Crkva, Vršac, Kovačica, Kovin, Opovo, Pančevo, Plandište	Алибунар, Бела Црква, Вршац, Ковачица, Ко- вин, Опово, Панчево, Пландиште
		Južnobačka oblast 12 LAU 1	Јужно- бачка област	Bač, Bačka Palanka, Bački Petrovac, Beočin, Bečeј, Vrbas, Žabalj, Novi Sad, Srbobran, Temerin, Titel	Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Бе- очин, Бечеј, Врбас, Жа- балј, Нови Сад, Србоб- ран, Темерин, Тител
		Severnjobanat- ska oblast 6 LAU 1	Северно- банатска област	Ada, Kanjiža, Kikinda, Novi Kneževac, Senta, Čoka	Ада, Кањижа, Кикинда, Нови Кнежевац, Сента, Чока
		Severnobačka oblast 3 LAU 1	Северно- бачка област	Bačka Topola, Mali Iđoš, Subotica	Бачка Топола, Мали Иђош, Суботица
		Srednjobanat- ska oblast 5 LAU 1	Средњо- банатска област	Žitište, Zrenjanin, Nova Crnja, Novi Bečeј, Sečanj	Житиште, Зрењанин, Нова Црња, Нови Бечеј, Сечањ
		Sremska oblast 7 LAU 1	Сремска област	Šid, Stara Pazova, Sremska Mitrovica, Ruma, Pećinci, Irig, Inđija	Шид, Стара Пазова, Сремска Митровица, Рума, Пећинци, Ириг, Инђија

Srbija – jug Србија -југ	Region Šumadije i Zapadne Srbije Регион Шумадије и Западне Србије (8 NUTS 3, 52 LAU 1)	Zlatiborska oblast 10 LAU 1	Златиборска област	Bajina Bašta, Kosjerić, Užice, Požega, Čajetina, Arijlje, Priboj, Nova Varoš, Prijepolje, Sjenica	Bajina Bašta, Kosjerić, Užice, Požega, Čajetina, Arijlje, Priboj, Nova Varoš, Prije- polje, Sjenica
		Kolubarska oblast 6 LAU 1	Колубарска област	Valjevo, Osečina, Ub, Lajkovac, Mionica, Ljig	Ваљево, Осечина, Уб, Лајковац, Мионица, Љиг
		Mačvanska oblast 8 LAU 1	Мачванска област	Šabac, Bogatić, Loznica, Vladimirci, Koceljevo, Mali Zvornik, Krupanj, Ljubovija	Шабац, Богатић, Лозница, Владимирци, Коцелјево, Мали Звор- ник, Крупањ, Љубовија
		Moravička oblast 4 LAU 1	Моравичка област	Čačak, Gornji Milanovac, Lučani, Ivanjica	Чачак, Горњи Милано- вац, Лучани, Ивањица
		Pomoravska oblast 6 LAU 1	Поморавска област	Jagodina, Čuprija, Paraćin, Svilajnac, Despotovac, Rekovac	Јагодина, Ћуприја, Параћин, Свилајнац, Деспотовац, Рековац
		Rasinska oblast 6 LAU 1	Расинска област	Varvarin, Trstenik, Čičevac, Kruševac, Aleksandrovac, Brus	Варварин, Трстеник, Ћићевац, Крушевац, Александровац, Брус

		Raška oblast 5 LAU 1	Рашка област	Kraljevo, Vrnjačka Banja, Raška, Novi Pazar, Tutin	Краљево, Врњачка Бања, Рашка, Нови Пазар, Тутин
		Šumadijska oblast 7 (11) LAU 1	Шумадијска област	Aranđelovac, Topola, Rača, Kragujevac (Aerodrom, Pivara, Stanovo, Stari grad, Stragari), Batočina, Knić, Lapovo	Аранђеловац, Топо- ла, Рача, Крагујевац (Аеродром, Пивара, Станово, Стари град, Страгари), Баточина, Кнић, Лапово
	Region Južne i Istočne Srbije Регион Ј ужне и Источне Србије (9 NUTS 3, 51 LAU 1)	Borska oblast 4 LAU 1	Борска област	Bor, Kladovo, Majdanpek, Negotin	Бор, Кладово, Мајданпек, Неготин
		Bраничевska oblast 8 LAU 1	Браничевс- ка област	Veliko Gradište, Požarevac, Golubac, Malo Crniće, Žabari, Petrovac na Mlavi, Kučevo, Žagubica	Велико Градиште, Пожаревац, Голубац, Мало Црниће, Жабари, Петровац на Млави, Кучево, Жагубица

	Zaječarska oblast 4 LAU 1	Zaječarska oblast	Voljevac, Knjaževac, Zaječar, Sokobanja	Болјевац, Књажевац, Зајечар, Сокобања
	Jablanička oblast 6 LAU 1	Jablanička oblast	Leskovac, Bojnik, Lebane, Medveđa, Vlasotince, Crna Trava	Лесковац, Бојник, Лебане, Медвеђа, Власотинце, Црна Трава
	Nišavska oblast 11 LAU 1	Nišavska oblast	Aleksinac, Svrđijig, Merošina, Ražanj, Mediana, Niška Banja, Palilula, Pantelej, Crveni Krst, Doljevac, Gadžin Han	Алексинац, Сврђиг, Меровина, Ражањ, Медиана, Нишка Бања, Палилула, Пантелеј, Црвени Крст, Дољевац, Гаџин Хан
	Pirotska oblast 4 LAU 1	Pirotska oblast	Bela Palanka, Pirot, Babušnica, Dimitrovgrad	Бела Паланка, Пирот, Бабушница, Димитровград
	Podunavska oblast 3 LAU 1	Podunavska oblast	Smederevo, Smederevska Palanka, Velika Plana	Смедерево, Смедеревска Паланка, Велика Плана
	Pčinjska oblast 7 LAU 1	Pčinjska oblast	Vladičin Han, Surdulica, Bosilegrad, Trgovište, Vranje, Bujanovac, Preševo	Владичин Хан, Сурдулица, Босилеград, Трговиште, Врање, Бујановац, Прешево
	Toplička oblast 4 LAU 1	Toplička oblast	Prokuplje, Blace, Kuršumljia, Žitорађа	Прокупље, Блаце, Куршумлија, Житорађа

Region Kosovo i Metohija Регион Косово и Метохија (5 NUTS 3, 29 LAU 1)	Kosovska oblast 10 LAU 1	Косовска област	Podujevo, Obilić, Priština, Kosovo Polje, Glogovac, Štimlje, Štrpce, Uroševac, Kačanik, Lipjan	Подужево, Обилић, Приштина, Косово Поље, Глоговац, Штимље, Штрпце, Урошевац, Качаник, Липљан
	Kosovsko-mitro- vačka oblast 6 LAU 1	Косовско- митровачка област	Zubin Potok, Leposavić, Zvečan, Kosovska Mitrovica, Srbica, Vučitrn	Зубин Поток, Лепоса- вић, Звечан, Косовска Митровица, Србика, Вучитрн
	Kosovsko-pomo- ravaska oblast 4 LAU 1	Косовско- поморавска област	Kosovska Kamenica, Novo Brdo, Gnjilane, Vitina	Косовска Каменица, Ново Брдо, Гњилане, Витина
	Pečka oblast 5 LAU 1	Пећка област	Istok, Peć, Klina, Dečani, Đakovica	Исток, Пећ, Клина, Де- чани, Ђаковица
	Prizrenska oblast 4 LAU 1	Призренска област	Suva Reka, Orahovac, Prizren, Gora	Сува Река, Ораховац, Призрен, Гора

Forrás: Saját szerkesztés, Uredba o nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica = Službeni Glasnik RS. Br. 109/09., 46/10. (Uredba NUTS, 2009) és <http://sr.wikipedia.org> alapján

Takács Zoltán, 2010. szeptember 22.

SZÜGYI ÉVA

Ph.D. hallgató, *Regionális Politika és Gazdaságtan
Doktori Iskola, PTE KTK*

Somogyi Tanár úrnak

Ismeretségünk Somogyi tanár úrral csak pár évvel ezelőttre tekint vissza, amikor is egy konferencián közös ismerősök (a Regionális Tudományi Társaság fiatal kutatói) bemutatnak minket egymásnak. Egy igazán energikus, karizmatikus egyéniséget ismertem meg, aki bámulatra méltó ismerettel rendelkezik számos tudományterületen. Lankadatlan lelkesedéssel dolgozik mind a mai napig, fiatalokat meghazudtoló teherbírással, lépést tartva a kor növekvő követelményeivel. Úttörője egy Szerbiában még nem kellőképpen kiforrott tudományterületnek, a regionális tudományoknak, ösztönzője és segítője a terület kutatóinak. Jelentős tudását önzetlenül kamatoztatja Szerbiában, Vajdaságban. Lelekesen karolja fel a fiatal kutatókat és támogatja őket pályájuk rögzös útján.

Megismerkedésünkkel még bizonytalan pályakezdőként kerestem a helyemet a munkámban, a szakmámban, valójában az életben. Somogyi tanár úr már akkor, még szinte teljesen ismeretlenül bizalmat szavazott nekem, amivel erő és önbizalmat adott. Hatalmas segítség részéről, hogy hozzásegíti a fiatal kutatókat ahhoz, hogy hallassák a hangjukat, szakmai támogatást nyújt, lektorál, és folyamatosan ösztönöz arra, hogy a legjobbat hozzuk ki magunkból. Teszi mindezt türelmesen, kitartással és önzetlenül.

Bár ismeretségünk még újkeletű, de remélem, hogy még hosszú éveken keresztül tanulhatok majd a Tanár úrtól és számíthatok szakmai támogatására!

Isten éltesse sokáig, Somogyi professzor!

Lokális, önkormányzati szintű fejlesztési stratégiák összehasonlítása

Szügyi Éva

> Bevezető gondolatok

Egy ország versenyképességét és harmonikus területi szerkezetét csak a decentralizált fejlesztéspolitika teheti lehetővé. Szerbiában ez a folyamat nagyon lassan halad. Még mindig domináns a centralizáció és a hierarchikus viszony a központi és a lokális hatalom között, és még most indulnak be a reformfolyamatok a lokális hatalmak autonómiájának erősítésére és a partneri együttműködési viszony megteremtésére a helyi hatalmak és az állam között. A lokális hatalmaknak meg kell erősíteniük a kapacitásukat, hogy meg tudjanak felelni az új kihívásoknak és el tudják látni új feladataikat.

A Szerb Köztársaság Területfejlesztési Stratégiája¹ szerint Vajdaságban 45 községi önkormányzatról beszélhetünk. Az önkormányzatok esetében a decentralizáció nemcsak a hatáskörök átruházását jelenti, hanem azt is, hogy anyagi eszközökkel rendelkeznek politikájuk megvalósításához. A törvény biztosítja számukra a források egy részének előteremtését, ám ez általában nem fedezi a valós szükségleteket. Mivel az önkormányzati egységek önmagukban gyengének mondhatóak és nagyrészt ugyanazokkal a problémákkal küszködnek, különösen nagy jelentőséggel bír a regionális fejlesztés lehetősége. Szerbiában ezzel a kérdéssel a szakemberek mindeztideig keveset foglalkoztak. Az országon belüli fejlettségi különbségek az elmúlt évtizedekben elmélyültek, de az egyes régiókon belüli fejlettségi szintkülönbségek is növekedtek, ami a regionális központok és a szűkebb-tágabb környezetük, valamint a város és a falu viszonylatában nyilvánul meg.

A tanulmányban bemutatásra kerülnek az Északvajdasági Régió (Ada–Zenta–Magyarkanizsai Tisza-mellék valamint a

¹ Prostorni plan Republike Srbije 2010-2014-2021, Beograd, april, 2010.

Szabadka–Topolya–Kishegyes tengely körüli térség) községei. A tanulmány felméri jelenlegi helyzetüket, problémáikat, ismerteti fejlesztési stratégiájukat elsődleges céljaik kiemelésével, majd rámutat a regionális fejlesztésben rejlő lehetőségekre.

> A szerbiai önkormányzati rendszer mint a decentralizáció megvalósulási formája

Decentralizáció² alatt értjük az állami hatalom gyakorlásának átvitelét kisebb állami szervekre és szervezetekre. A decentralizáció előnye, hogy megkönnyíti a helyi szükségletek felismerését és az azokhoz való alkalmazkodást, mivel a döntéshozók közelebb kerülnek döntésük tárgyához.

A 21. század új távlatokat nyit meg a vajdasági határ menti települések fejlődésében. Megnő a helyi önkormányzatok szerepe³ a közösségek önszerveződésében, csökken az állami ellenőrzés, a hatalom kényszerű delegálására kerül sor, és a politika is újra-definiálódik a posztoszocialista országok demokratizálódó törekvései során.

Számos szerző a helyi önkormányzatokat tartja a decentralizáció egyetlen igazi formájának. A helyi önkormányzatok egyik jelentősége, hogy a lakosok saját intézményeiken keresztül a saját közösségük számára jelentőséggel bíró ügyvitelt folytatnak.

Az *önkormányzatokról szóló törvény*⁴ 2002. február 14-től vált hatályossá, és az Európa Tanács 1985. október 15-én elfogadott *önkormányzati alapokmányának* irányelveit követi. A fő elv a szubszidiaritás, ami harmonizál az unió alapelveivel. Ennek megfelelően az állam átengedi a hatalom gyakorlását az önkormányzatoknak, az alacsonyabb szintű állami intézményeknek.

² Dejan Vučetić – Dejan Janitijević: Decentrallizacija kao polazište daljeg razvoja Srbije – Priručnik, Nacionalna koalicija za decentralizaciju, Centar za razvoj građanskog društva PROTECTA, Niš, 2006., str. 12.-28.

³ Dr. Gábrity Molnár Irén – Ricz András: Kistérségek életerejé–Délvidéki fejlesztési lehetőségek, In: Takács Zoltán: Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006., 44. old

⁴ Nagy Imre: A Kárpát-medence régiói – Vajdaság In.: Gombos Ervin (Önkormányzati pénzügyek), Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások, Központi Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2007., 451.-452. old.

A törvény⁵ pontosan felsorolja a község hatásköreit, ugyanakkor (részben) forrásokat is biztosít a központi költségvetésből.

Az *Új Helyi Önkormányzatokról szóló törvény*⁶ 2007.12.29-én lépett életbe. Meghozatalának elsődleges motivációja mindenekelőtt abban van, hogy összehangolja a helyi önkormányzatok rendszerét a Szerb Köztársaság új alkotmányával. Egyike a legfontosabb újításoknak, melyeket a helyi önkormányzatokról szóló törvényben hoztak, hogy a helyi önkormányzatoknak van saját vagyona, amely felett szabadon rendelkezhet. A lokális hatalom pénzeléséről szóló új törvény megnövelte a lokális hatalmak pénzügyi autonómiáját. Ez a törvény, amely 2006 júliusában lett elfogadva, a lokális hatalmaknak áttekinthető, előrelátó, stabil és jogszerű pénzügyi rendszert lát elő, amely elősegíti számára a tervezést és a lakosság bekapcsolását az optimális szolgáltatások megalkotásába.

Szerbia részéről az egyik legjelentősebb törvényhozói módosítás a decentralizáció területén a *Helyi önkormányzatok Európai okmánnyal történő biztosításáról*⁷ szóló törvény. Ezen Európai okmány⁸ ratifikálásával az aláíró országok kötelezik magukat ennek a dokumentumnak a tiszteletben tartására.

A *helyi önkormányzatok finanszírozásáról*⁹ a szerbiai jogrendszerben a következő elveket és tartalmakat azonosíthatjuk: a helyi önkormányzatok hatáskörét a törvény tételesen felsorolja, a tevékenységeinek elvégzésére a helyi önkormányzati egységek saját jövedelemmel rendelkeznek, a helyi önkormányzati egységeket megillető bevételek forrását és fajtáit a törvény állapítja meg, a helyi önkormányzati egységek önállóan rendelkeznek azokkal az eszközökkel, amelyeket a hatáskörök betöltésére rendel a törvény a közbevételeket szabályozó előírásokkal összhangban.

A decentralizáció nemcsak a hatáskörök átruházását jelenti, hanem azt is, hogy az önkormányzatok anyagi eszközökkel rendelkeznek politikájuk megvalósításához. Továbbá, a törvény biztosítja számukra a források egy részét. Saját bevétel lehet: községi közigazgatási illetékek, kommunális illetékek, önkéntes járulék, te-

⁵ Zakon o lokalnoj samoupravi = Sl. Gl. RS. 2002 (Nadležnost opštine, čl. 20)

⁶ Novi zakon o lokalnoj samoupravi=Sl. Gl. RS. 2007.

⁷ Evropska povelja o lokalnoj samoupravi

⁸ Zakon o potvrđivanju Evropske povelje o lokalnoj samoupravi=Sl. Gl. RS.

⁹ Zakon o finansiranju lokalne samouprave=Sl. Gl. RS. Br. 62/2006

lekhasználati illeték, telekrendezési illeték, önkormányzati pénzek kamatai stb. Átengedett bevételek a következők: jövedelemadó, személyi-jövedelemadó, vagyonadó, örökösödési adó, forgalmi adó egy része, különböző térítmények, illetékek stb.

Mindaz ellenére, hogy a decentralizáció egyre erősebb, és hogy a helyi önkormányzatok egyre nagyobb teret és szabadságot kapnak működésük területén, az állami minisztériumok sorában megtalálhatjuk az *Állami- és Helyi Közigazgatási Minisztériumot*¹⁰ is, amely szabályozza és ellenőrzi a lokális önkormányzati egységek munkáját, és végzi az állami irányítás ügyvitelét, úgy mint: az államigazgatás szervezése, a minisztériumok és az önálló szervezetek munkájának megszervezése, munkakörülmények az állami szervekben, az állami szervek dolgozóinak szakmai továbbképzése, anyakönyvezés, pecsétek, egységes választói névjegyzék, lokális önkormányzati rendszer, lokális autonómia, a helyi önkormányzat választói rendszere stb.

A stratégiai vezetés és tervezés elfogadása és alkalmazása fontos területe a községek munkájának. A gazdasági fejlődés sikeressége közvetlenül ezen alapszik. Minden komoly és autentikus¹¹ stratégiát körülbeközelítés és hosszútávúság jellemez, amely a négyévente változó hatalommal kisebb-nagyobb mértékben változhat, növelve vagy csökkentve az adott környezet fejlődési potenciálját.

> Nagyító alatt az északvajdasági régió

Az északvajdasági régió¹² sem földrajzilag, sem közigazgatásilag nem határolható be egyértelműen, hiszen szűkebb értelmezése általában csupán a szerbiai/vajdasági tömbmagyarság életterét képező relatív magyar többségű Szabadka–Topolya–

¹⁰ Zakon o ministarstvima=Sl. Gl. RS. Br. 65-2008-5, Ministarstvo za dravnu upravu i lokalnu samoupravu čl. 12.

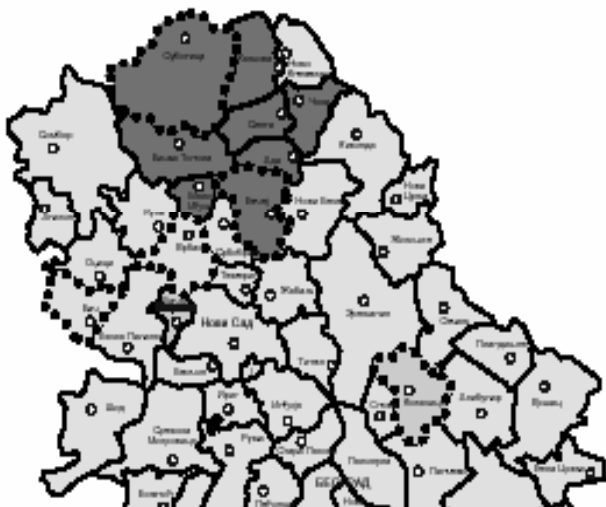
¹¹ Priručnik za moderno upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem, Snežana Đorđević (Stalna konferencija gradova i opština, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2007., str. 71.

¹² Dr. Gábrity Molnár Irén – Ricz András: Kistérségek élettereje–Délvidéki fejlesztési lehetőségek, In: Dr. Gábrity molnár Irén: Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006. 71. old.

Kishegyes tengely körüli térségre és az abszolút magyar többségű Magyarakanizsa–Zenta–Ada–Becse környéki Tisza-mellékre korlátozódik, Csóka községgel kiegészülve.

1. sz. ábra:

A vajdasági tömbmagyarság élettere (nyolc abszolút vagy relatív magyar többségű község)

Forrás: RTT-projekt, (Északvajdasági) regionális fejlesztési koncepció: C.2 Ipar és energiagazdaság (résztanulmány), Dr. Sefcsich György, Szeged, 2006.

A Tisza térségegyesítő funkciót tölt be ebben a régióban. Összeköti a közigazgatásilag egymástól elhatárolt részeket. A bácskai oldalon lévő tiszamenti községek mind társadalmi, mind gazdasági fejlődésében ugyanazok a jellegzetességek figyelhetők meg. A falvakra jellemző a lakosság elöregedése, a létszám csökkenése, a gazdaságra, főleg a mezőgazdaságra és a feldolgozóiparra pedig a revitalizáció szükségessége.

Ada község¹³ Kelet-Bácska középső részén fekszik, a Tisza folyó jobb parján. A határrégió legdélebbi közigazgatási egysége.

¹³ RTT-projekt, (Északvajdasági) regionális fejlesztési koncepció: C.2, Ipar és energiagazdaság (résztanulmány), Dr. Sefcsich György, Szeged, 2006. 1. old.

Hozzá tartozik még Mohol, Törökfalú, Völgypart és Valkai-sor. A község területén jelentős a mezőgazdaság, és kimagasló a hagyományokra épülő magánipar. Ada községet méltán nevezik a vállalkozások városának. Infrastrukturális szempontból a határtérségben Ada képezi a „déli kaput”. Mind a Tisza, mind pedig a közúti hálózat jó összeköttetést tesz lehetővé a déli régiókkal, így Becsével, Újvidékkel, Belgráddal.

Zenta községet Tornynos, Kevi, Bogaras és Felsőhegy alkotják. Zenta a Tisza jobb partján fekszik. Ma oktatási és kulturális központ. A vasúton kívül kitűnő közúti összeköttetése van Újvidék és Belgrád irányába, továbbá Horgoson keresztül Magyarország felé. A Tisza teher- és személyszállításra is alkalmas. A parton, kiépített kikötőben, lehetőség van az áruktározásra és van vám szabad terület.

Északon a magyar határ mentén húzódik **Magyarkanizsa**, mely a közepes nagyságú kommunák sorába tartozik Bácska északkeleti csücskében. Tizenhárom település alkotja: Adorján, Horgos, Kispiac, Kishomok, Martonos, Orom, Oromhegyes, Tóthfalú, Újfalu, Velebit, Vojvoda Zimonjić és Völgyes. Magyarkanizsához tartozik az ország legforgalmasabb határátkelőhelye, a horgosi, mely logisztikai szempontból új stratégiai távlatokat nyit meg, és a községet kiemelt infrastrukturális jelentőséggel ruházza fel. Itt van továbbá a tiszai folyami határállomás Magyarország felé. A község területén jó minőségű a termőföld, az agyag, a kőolaj és a hévíz.

Szerbia legészakibb községe **Szabadka**. Évszázados hagyományok, a kultúrák sokszínűsége és fejlett gazdaság jellemzik. A község 18 települést foglal magába: Bajmok, Békova, Csantavér, Dusanovó, Györgyén, Hajdújárás, Kelebia, Királyhalom, Kisbosznia, Ludas, Mérges, Nagyfény, Palics, Újzsednik, Mišičevo, Tavan-kút, Višnjevac. A térség meghatározó földrajzi jelensége a Palicsi-tó, mely a várostól 7 km-re dél-keletre van, és a község jelentős idegenforgalmi potenciálját képezi.

Topolya község¹⁴ Vajdaság szívében helyezkedik el. A következő települések alkotják: Felsőrogatica, Bácskossuthfalva, Bajsa, Karagyogyevó, Cserepes, Gunaras, Nyegosevó, Kisbelgrád, Krijava, Pacsér, Pannónia, Pobeda, Tomislavci, Topolya és Zentagu-

¹⁴ Befektetési kézikönyv, Regionalni centar d.o.o. „Most - Híd” Térségfejlesztési Központ Kft., Szabadka, 272. old.

naras. Területén jó minőségű a termőföld. A feldolgozó- és élelmiszeripar, a textil-, a bőr- és a takarmánygyártó ipar működtetését és fejlődését a mezőgazdasági termelés biztosítja. Jelentős továbbá a fém-, valamint a fafeldolgozó ipar is. Az utóbbi időben folyamatosan emelkedik a kisvállalkozók száma. Topolya község kiváló turisztikai lehetőségekkel rendelkezik: ásványi anyagokban gazdag termálvíz, zöldsövezetben elhelyezett szállodák, halfajokban gazdag vízgyűjtő tavak – mindezek alkalmassá teszik a pihenésre, vadászatra és horgászatra.

Kishegyes község Bácska szívében, a Telecskai dombok által körülvett katlanban fekszik. Vajdaság tartomány egyik legkisebb községe. Mindössze három településből áll: Kishegyes, Bácsfeketehegy és Szikics alkotják. Korábban komoly turisztikai jelentősége volt a nagy tranzitforgalom miatt, de ez jelentősen csökkent a nemzetközi autótűt megnyitásával.

Minden megfigyelt község esetében elmondhatjuk, hogy etnikai összetételük meglehetősen vegyes, ám dominál a magyar nemzetiségűek száma.

A határrégió községeiben egyöntetűen dominálnak a maximum 5000 fős települések. A határ menti falvak¹⁵ mindegyikében a lakosság előregedése, és számának jelentős csökkenése jellemző a 2002 évi népszámlálás adatai alapján az előző évekhez képest. Erre a csökkenésre és a lakosság előregedésére nemcsak a születések és elhalálozások közötti különbség volt kihatással, hanem a politikai, gazdasági okokból külföldre vándoroltak száma is nagyban hozzájárult.

Ada községben¹⁶ lényegesen csökkent a lakosság száma az 1971-es összeírási adatokhoz viszonyítva. Akkor ugyanis 22 611 lakost regisztráltak, míg 2002-ben már csak 18 994-en éltek a községben. Ez 16% körüli csökkenést, vagyis 3617 lakost jelent. A lakosság átlag életkora 40 év körül van.

Zenta lakosainak száma¹⁷ 1828-tól 2002-ig lassabban csökkent, mint a teljes vajdasági lakosság átlagosan. A 2002.-ik évi

¹⁵ Dr. Gábrity Molnár Irén – Ricz András: Kistérségek élettereje–Délvidéki fejlesztési lehetőségek, In: Takács Zoltán: Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006., 50. old.

¹⁶ Ada község fejlesztési stratégiája 2005–2008–2012, Harmadik változat, 2006.

¹⁷ Zenta község fejlesztési terve (2007–2013), 2006.

népszámlálás adatai szerint Zenta lakosainak száma mindössze 1,8-szor nagyobb, mint 174 évvel ezelőtt. Zenta községben a legtöbb lakos 1971-ben élt, amikor 31 416 személy összeírására került sor. Ettől az évtől kezdve szüntelen a depopuláció, és 2002-ig Zenta község lakosainak száma 18,6%-kal csökkent, vagyis 25 568 főre redukálódott. Az átlag életkor nem éri el a 41 évet.

A 2002 évi népszámlálási adatok szerint a kanizsai önkormányzatban¹⁸ 27 510 lakost regisztráltak, ami az 1991 évi népszámlálási eredményekhez képest 3158 fős, azaz 11%--os lakosságcsökkenést mutat. A lakosság átlag életkora ebben a községben sem haladja meg a 40 évet.

Szabadka községben¹⁹ 1981-ig a lakosság számának növekedése volt jellemző, majd ez a folyamat a jelzett év után megfordult. Különösen a kisebb településeken jellemző a lakosság számának rohamos csökkenése, míg a városi lakosság száma megközelítőleg azonos az előző népszámlálás adataival. A kedvezőtlen demográfiai folyamatok eredményeképpen Szabadka községben a lakosság előregedése jellemző. Az átlag életkor alig éri el a 40 évet.

Topolya²⁰ község területén 1991-ben 40 473-an éltek. Míg a 2002-es összeírási adatok alapján már csak 38 245 lakosa volt. A lakosság átlag életkora viszont a vizsgált régió települései közül itt a legmagasabb: 47 év.

Kishegyes²¹ lakossága, csakúgy, mint a régió többi települése, negatív növekedési rátát mutat. Az 1971-es adatokhoz képest, amely szerint 15 638 lakos élt a községben, 2002-ben már csak 13 494-en kerültek összeírásra. Kishegyes község lakosainak átlag életkora alig haladja meg a 39,3 évet.

Az aktív **népesség gyors előregedése** korcsoportonként is megfigyelhető az 1953–2002-es időszakban. Csökkent a fiatal 15–30 éves korcsoporthoz tartozók, és növekedett a 30–50 éves korcsoporthoz tartozók száma.

¹⁸ Magyarkanizsa község fejlesztési terve 2006–2010, 2006.

¹⁹ Szabadka község fejlesztési stratégiája 2007–2011, 2007.

²⁰ Topolya község gazdasági fejlesztésének stratégiai irányelvei

²¹ Program razvoja opštine Mali Iđoš 2008-2012, Republički zavod za razvoj, Beograd, 2008.

1. sz. táblázat:

A határrégió községeinek területi nagysága és lakosainak száma

KÖZSÉGEK	TERÜLET (km ²)	TELEPÜLÉSEK SZÁMA	LAKOSOK SZÁMA
ADA	228,6	5	18 994
ZENTA	293	5	25 568
MAGYARKANIZSA	399	13	27 510
SZABADKA	1008	19	148 401
TOPOLYA	596	15	38 245
KISHEGYES	181	3	13 494

*Forrás: Dr. Gábrity Molnár Irén – Ricz András: Kistérségek életereje–
Délvidéki fejlesztési lehetőségek, Regionális Tudományi Társaság,
Szabadka, 2006.*

2. sz. táblázat:

A lakosság korösszetétele

KÖZSÉGEK	ÁTLAG ÉLETKOR
ADA	40,8
ZENTA	40,9
MAGYARKANIZSA	40,9
SZABADKA	40,1
TOPOLYA	47
KISHEGYES	39,3

*Forrás: Dr. Gábrity Molnár Irén – Ricz András: Kistérségek életereje–
Délvidéki fejlesztési lehetőségek, Regionális Tudományi Társaság,
Szabadka, 2006.*

A vizsgált régió községeiben egyaránt magas a **munkanélküliek száma**. E tekintetben szinte mind elmaradnak a vajdasági átlagtól. Míg a hivatalos adatok szerint egy-egy községben a munkára várók száma átlagosan az összlakosság 20%-át teszi ki, valójában a helyzet ettől sokkal rosszabb, és az igazi érték elérheti a 30%-ot, illetve messze meg is haladhatja azt. Sok a szol-

gálati év nélküli, illetve az egy szolgálati évvel rendelkező munkanélküli, valamint akik tíz vagy több munkaév után kényszerültek munkamegskítésra.

3. sz. táblázat:

A munkanélküliek száma 1000 lakosra a vizsgált régióban

Községek	Munkanélk. 1000 lakosra	Községek	Munkanélk. 1000 lakosra
Topolya	94	Ada	102
Kisegyes	125	Magyarkanizsa	106
Szabadka	108	Zenta	119

Forrás: Dr. Gábrity Molnár Irén – Ricz András: Kistérségek életereje– Délvidéki fejlesztési lehetőségek, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006.

A határ közelsége természetesen a munkaerőpiacot is befolyásolja. A határ átjárhatóságától függetlenül, mindig felvetődik a másik ország által kínált lehetőségek –jól fizető állások, jobb munkafeltételek kérdése a lakosság körében.

A munkavesztés okai a háborús éveket követő gazdasági válságra vezethetőek vissza, hiszen az összeomlott piac és rendezetlen gazdálkodási feltételek miatt sok vállalat csődbe jutott és megszűnt, ami a dolgozók teljes elbocsátását eredményezte. Sok vállalatban csökkent a termelés, így a dolgozók jelentős része „technológiai felesleggé” vált. A privatizáció következtében elvégzett realizáció szintén a munkavállalók részleges elbocsátásához vezetett.

A vizsgált régióban a 15 évnél idősebb lakosság²² harmada áll munkaviszonyban. A foglalkoztatottak életkor szerinti megoszlása kedvező, hiszen a munkaerő legnépesebb csoportját a 30 és 39 év közötti, középiskolai végzettséggel rendelkezők alkotják. A női munkavállalók jelentősen meghatározzák a régió foglalkoztatottságát, hiszen ők jelentik a munkaviszonyban levők csaknem felét.

²² Évkönyv 2007. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2008., 56. old.

4. sz. táblázat:
A 15 évnél idősebb népesség iskolai végzettsége (2002. évi népszámlálás)

	Összes	Isk. Végz. nélkül	1-3. oszt.	4-7. oszt.	Elemi végzett.	Középiskola	Főiskola	Egyetem	N.a.
Szabadka	125 519	2775	2038	19 239	33 254	55 608	6010	6418	177
Topolya	32 340	1232	957	6134	9058	12 640	1128	1165	26
Kishegyes	11 133	387	345	1920	3 258	4566	333	289	35
Ada	16 051	354	425	3313	4 616	6185	612	505	41
Magyarokanizsa	23 194	479	737	5511	7 173	8075	693	494	32
Zenta	21 497	491	422	4052	5 631	8877	1037	958	29

Forrás: Évkönyv 2007. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2008.

Az **aktív népesség száma és aránya** állandó csökkenést mutat a munkaképes kontingens határterületein és az idősebbeknél. A munkaképes kontingenshez tartoznak a 15–64 éves férfiak, a nők esetében pedig a 15–59 évesek. A munkaképes kontingens 1981-ig növekedést mutatott, utána elkezdett csökkeni. A népesség elöregedése következtében a munkaképes kontingens is öreggé vált. Az átlagos életkor 40,5 év. A munkaképes népesség nagyságára objektív tényezőként hat többek közt az iskoláztatás és szakképzés időtartama.

5. sz. táblázat:

A lakosság aktivitása és foglalkoztatottsági mutatók községek szerint, a vizsgált régió tiszamenti községeit figyelembe véve

Községek	Aktív lakosság	Személyi jövedelemmel rendelkezők	Eltartott lakosság	Foglalkoztatottak 2004	Társadalmi termék (millió din-ban) 2003
Ada	8230	4056	6686	4639	1388,2
Zenta	11 331	6115	8083	6223	2596,1
Magyar-kanizsa	12 810	5269	9401	6086	3421,3
Szabadka	42 235	22 057	32 812	24 029	8805,3

Forrás: Dr. Gábrity Molnár Irén – Ricz András: Kistérségek életereje– Délvidéki fejlesztési lehetőségek, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006.

Gazdasági problémákra mutat rá az aktív, eltartott és jövedelemmel rendelkező, de nem aktív lakosság részaránya.

6. sz. táblázat:

A lakosság megoszlása a vizsgált régióban gazdasági aktivitás alapján

	Összes	Aktív	Dolgozók	Jövedelemmel rendelkezik	Kitartott	Külföldön dolgozó
Szabadka	148 401	68 098	53 728	34 159	45 984	160
Topolya	38 245	16 338	13 124	8588	13 285	34
Kishegyes	13 494	5503	4071	2989	4996	6
Ada	18 994	8230	6838	4056	6686	22
Kanizsa	27 510	12 810	11 092	5269	9401	30
Zenta	25 568	11331	9110	6115	8083	39

Forrás: Évkönyv 2007. Regionális Tudományi Társaság, 2008.

> Községi fejlesztési tervek elemzése és összehasonlítása

A következő fejezetben górcső alá vesszük a következő fejlesztési terveket: Ada község fejlesztési stratégiája 2009–2019, 2009., Zenta község fejlesztési terve (2007–2013), 2006., Magyarkanizsa fejlesztési terve 2006–2010, 2006., Szabadka község fejlesztési stratégiája 2007–2011, 2007., Topolya község gazdasági fejlesztésének stratégiai irányelvei, Kishegyes község fejlesztési terve 2008–2012, 2008. december 18.

Célunk, hogy rámutassunk az átfedésekre és rávilágítsunk a régió községeinek azonos érdekeire, ezáltal a klaszterszerű fejlesztési lehetőség előnyeire.

A vizsgált községek stratégiai fejlesztési terveinek adatai alapján²³ világosan látszik, hogy a lakosság zömében középiskolai

²³ Ada község fejlesztési stratégiája 2010–2019, 2009 szeptembere

Zenta község fejlesztési terve (2007–2013), 2006.

Magyarkanizsa község fejlesztési terve 2006–2012, 2006.

Szabadka község fejlesztési stratégiája 2007–2011, 2007.

Topolya község gazdasági fejlesztésének stratégiai irányelvei

Program razvoja opštine Mali Idoš 2008–2012, Republički zavod za razvoj, Beograd, 2008.

végzettséggel rendelkezik, ami Ada esetében 6134, míg Zenta esetében 8877 lakost jelent. Kanizsa községben az összlakosság 34,8%-a rendelkezik középfokú képzettséggel, míg a középiskolások jelenlegi becsült száma 850. Kishegyes községben pedig 4566 főnek van középiskolai végzettsége.

Sajnos a munkanélküliség²⁴ ezt a réteget éppúgy sújtja, mint az alacsonyabb képzettséggel rendelkezőket. A felsőfokú végzettségűek aránya nagyon alacsony, az országos átlag alatt marad. Itt megmutatkozik némiképp a határzóna marginalizálódása: nincs a régióban egyetemi központ.

Ada községben 612-en rendelkeznek főiskolai, és 505-en egyetemi végzettséggel. Zentán 1037 főiskolai, és 958 egyetemi végzettségű lakost regisztráltak. Kanizsa esetében a lakosság 5,1%-ának van valamilyen felsőfokú képzettsége, és a jelenleg felsőfokú képzésben részesülők becsült száma 250 fő. Kishegyes községben 333 főiskolai és 289 egyetemi végzettségű személy él. Ez azt jelenti tehát, hogy Ada község összlakosságának 5,88%-a, Zenta község összlakosságának 7,08%-a, Kishegyes község összlakosságának 4,61%-a, Magyarkanizsa község összlakosságának pedig, mint már elmítettük 5,1%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, ami a belgrádi 21%-hoz illetve az országos 11%-hoz viszonyítva drasztikusan alacsony érték.

Az **írásstudatlanok száma** alacsony, községenként a lakosság 1-1,5%-a.

A munkaképes lakosság nagyságára kihatással vannak az iskoláztatás és szakképzés időtartamán kívül a gazdaságpolitika lehetőségei, a női népesség termékenysége, szubjektív tényezőként pedig a nők és fiatalok diszkriminációja, foglalkozási lehetőségeik valamennyi területén.

Az **általános gazdasági szempontokat**²⁵ figyelembe véve a vizsgált régió fejlettsége megalapozottnak mondható. Községei

²⁴ Forrás: Dr. Gábrity Molnár Irén – Ricz András: Kistérségek életereje–Délvidéki fejlesztési lehetőségek, In. Takács Zoltán: Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006., 53. old

²⁵ Forrás: Dr. Gábrity Molnár Irén – Ricz András: Kistérségek életereje–Délvidéki fejlesztési lehetőségek, In. Takács Zoltán: Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006., 50. old

gazdasági életképességet mutatnak, fejlettségi szintjük sok esetben meghaladja Vajdaság fejlettségi szintjét. Itt megemlíthetjük Szabadkát, Magyarkanizsát illetve Zentát. Némely község (és itt ismét főként az imént említettekre gondolunk elsősorban) az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján az élen jár Vajdaság északi régiójában.

Az átlagéletkor és a várható életkor²⁶ alakulása lassú javulást mutat, de lényeges lemaradást is a fejlettebb országok mögött. Az átlagéletkor 40,5 év körül alakul, míg a várható életkor férfiak esetében megközelíti a 70 év, nők esetében pedig a 75 évet.

A városfejlesztési stratégia olyan politikai alapidokumentum, amely a község fejlődésének hosszútávú kereteit, irányait jelöli ki, realizálása az érintettek tartós együttműködését követeli meg. Tehát a stratégia központi eleme az együttműködés, amely nemcsak az önkormányzat, de az intézmények, közösségi szervezetek, vállalkozások között megvalósuló koordinációt is támogatja. A községi képviselőtestület által tervezett beruházások, fejlesztések alapul szolgálnak az egyéb, civil szervezetek, vállalkozók által megvalósítandó projektekhez, ezzel megteremthető egy erősebb társadalmi és gazdasági kohézió.

Ada község²⁷ fejlesztési stratégiája négy fő fejlesztési területet definiál: a gazdasági fejlesztés, a rurális fejlesztés, a környezetvédelem és a társadalmi tevékenységek fejlesztésének területét.

A gazdasági fejlesztés területén a hangsúly a KKV-k támogatására, az infrastruktúra javítására és a gazdaság versenyképességének növelésére irányul. A stratégiai fejlesztési terv szerint a gazdasági fejlesztés a mezőgazdasági termelés, a feldolgozóipar és az idegenforgalom serkentésével valósulhat meg. A tervek megvalósulásával a község kisebb ipari központtá való növekedését szeretnék elérni. Ezen folyamatban a község a már meglévő primáris és szekundáris szektorok meglévő kapacitásaira támaszkodik. Szintén célul tűzték ki a foglalkoztatottság növelését, amelynek pozitív visszaható ereje van a gazdasági fejlődésre.

A rurális fejlesztés hordozójaként szintén a mezőgazdaságot és az idegenforgalmat jelöli meg a stratégiai dokumentum. Turizmus szempontjából a község kiemelten jó kapacitásokkal rendelkezik, és ezek jobb kihasználásában látják a megvalósítás lehe-

²⁶ Évkönyv 2007. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2008., 53. old.

²⁷ Ada község fejlesztési stratégiája 2009–2019, 2009 szeptembere

tőségét. A hangsúly az infrastrukturális ellátottságon, a magasabb mezőgazdasági támogatásokon, az idegenforgalomban történő foglalkoztatottság növelésén, valamint az idegenforgalmi piacon való nagyobb részvételen van.

A környezetvédelem területén a természeti erőforrásokat és azok (a fenntartható fejlődés elvével összhangban történő) felhasználását jelöli meg a stratégiai terv fő prioritásként. Célként tűzték ki a községi adminisztráció ezen területen történő munkájának növelését, a zöld felületek növelését, a szilárd kommunális hulladék kezelésének megoldását, a lakosság aktiválásának növelését és az alternatív erőforrások használatának ösztönzését.

A társadalmi tevékenységek területén Ada község fejlesztési stratégiája kiemeli a közbiztonság, a kulturális és vallási sokrétűség és identitás jelentőségét, a szegénység csökkentésének fontosságát, az egészségügyi és oktatási rendszer modernizációját. Mindezek megvalósításához szükségesnek látja a szolgáltatást végző humán erőforrás képzését, az intézményi és az anyagi támogatás jelentőségét. Kiemeli továbbá a kulturális rendezvények gyakoriságának fontosságát.

Zenta község²⁸ fejlesztési tervének víziójában a vállalkozás, mezőgazdaság, ipar és idegenforgalom fejlesztése szerepel, a természetvédelem és a fenntartható fejlődés elveivel összhangban. Stratégiai céljai a humán erőforrás, a gazdaság és az infrastruktúra fejlesztésére irányulnak.

A humán erőforrás területén jelentkező problémák megoldását elsősorban a lakosság elvándorlásának megállításában látja. Ezt munkahelyteremtéssel, népesedési politikával foglalkozó bizottság megalapításával kívánja elérni. Az oktatás terén az intézményi és szakemberi ellátottságot kívánja növelni a község területén, továbbá a piaci szükségleteknek megfelelő oktatási profilok meghatározásával, tanfolyamok, felnőttképzési programok szervezésével kíván hatni a munkanélküliség problematikájára.

Prioritása van a KKV-k fejlesztésének, továbbá a mezőgazdaság fejlesztésének, a mezőgazdasági termékek termelésének és az ökoturizmus fejlesztésének. Külön szerep jut a turizmusfejlesztésnek, a helyi kis- és középvállalkozások verseny és exportképessége növelésének, a technológiai felszereltség javításának.

²⁸ Zenta község fejlesztési terve 2007–2013, 2006.

Az infrastruktúra fejlesztése a stratégiai dokumentum szerint magába foglalja az utak kiépítését, újjáépítését, a kommunális infrastruktúra modernizációját, valamint a kommunikációs infrastruktúra kiépítését, újjáépítését.

A **magyarkanizsai önkormányzat**²⁹ a 2006-ban elfogadott fejlesztési terve szerint a községben a helyi gazdasági fejlődés és a foglalkoztatás terén történő javulás érdekében a következő stratégiai célokat tűzte ki: a KKV szektor fejlesztése, a mezőgazdaság korszerűsítése és a mezőgazdasági termékek termelése hatékonyságának növelése, az idegenforgalom és a szolgáltatói szektor fejlesztése, környezetvédelem.

Magyarkanizsa fejlesztési víziójának megvalósításához a KKV szektor fejlesztésének terén olyan üzleti környezet megteremtésére törekszik fejlesztési tervével összhangban, amely elősegíti és serkenti a meglévő vállalatok fejlődését, új vállalatok létrehozására bátorít, és új beruházókat vonz az önkormányzatba.

A mezőgazdaság fejlesztését többek között az öntözőrendszer fejlesztésével, a mezőgazdasági termelők képzésével, a biotermelés, az állattenyésztés, a halgazdálkodás fejlesztésével, a másodlagos mezőgazdasági nyersanyagok feldolgozásával stb. kívánja elérni a község.

A turizmus fejlesztésének lehetőségét a meglévő potenciálok jobb kihasználásában, valamint újak létesítésében látják.

Szabadka község fejlesztési stratégiájának³⁰ alapvető célja a tudáson és újításokon alapuló fenntartható gazdasági fejlődés és növekedés, amely biztosítja Szabadka gazdaságának versenyképességét, jobb gazdasági eredményeit, a tökevonást, a lakosság életszínvonalának növekedését, valamint az infrastruktúra és a gazdaság fejlődését ösztönző egyéb feltételek megteremtését.

A stratégiai tervezés előnyben részesíti az újító és együttműködő hozzáállást azon problémák megoldásában, amelyekkel Szabadka szembesül, törekedve az elsőbbséget élvező területek és ágazatok meghatározására, bekapcsolva a megoldások kivitelezésébe a hatalom különböző szintjeit, a tudományos és fejlesztési intézményeket, valamint a civil szervezetek képviselőit. Az elvárások szerint a stratégiai tervek a fejlődés mozgatórugója-

²⁹ Magyarkanizsa község fejlesztési terve 2006–2010, 2006.

³⁰ Szabadka község fejlesztési stratégiája 2007–2011, 2007. (vagy mindenütt legyen zárójel, vagy sehol)

ként működnek, különös tekintettel az új beruházások vonzására és a munkahelyteremtésre. A stratégiai dokumentumba foglalt fejlesztési törekvések és lehetőségek felismerése feltételezi a lokális közösség, illetve Szabadka község világos jövőképét, küldetésének megfogalmazását. Ennek értelmében elsőbbségi célok és intézkedések: az ipari-üzleti övezetek fejlesztése, infrastruktúra kiépítése, a termelés serkentése, modernizálása, a humán erőforrás fejlesztése, az idegenforgalom és a szolgáltatói tevékenység serkentése, új munkahelyek létesítése, a város kulturális és szórakoztató arculatának fejlesztése, a község oktatási és egyetemi központtá minősítése.

Topolya község³¹ fejlesztési stratégiájának küldetése: olyan programok és aktivitások létrehozása és alkalmazása, amelyek lehetővé teszik a meglévő tevékenységek továbbfejlesztését, és amelyek komparatív előnyt élveznek, új ügyviteli tevékenység létrehozása és beindítása, amely új munkahelyeket nyit és erősíti Topolya község alapvető gazdaságát Vajdaság és Szerbia keretén belül, megteremtve az egész lakosság minőséges életformáját.

A község fejlesztésének alapvető célja a fenntartható gazdasági fejlesztés elérésével van definiálva. A stratégiai fejlesztési terv által megjelölt prioritások és intézkedések átfogó gazdasági szinten: a feldolgozóipar fejlesztése az ipari park kiépítésével, a kék, sárga és szürke utak bevezetésének serkentése, a természeti, kulturális és történelmi tartalékok jobb kihasználásának bemutatása, az idegenforgalom fejlesztése, edukációs programok indítása, vállalkozásfejlesztés, kézműves műhelyek létrehozásának serkentése és támogatása, az egészségvédelem fejlesztése, információs rendszerek fejlesztése és integrációja, a közhasznú épületek renoválása, segélykérő központok létrehozása, napközik kiépítésének serkentése, a szociálisan hátrányos helyzetűek életkörülményeinek javítása, ügyviteli inkubátorház létrehozása, a KKVV klaszterba tömörítésének és együttműködésének megvalósítása, vállalkozói központ, ún. községi biro szolgálat létrehozása a gazdasági szubjektumok tájékoztatására, a meglévő ipari kapacitások fejlesztésének serkentése, a tudáson alapuló termelés serkentése, a pénzügyi rendszer tökéletesítése regionális beruházási és szavatossági alap létrehozásával.

³¹ Topolya község gazdasági fejlesztésének stratégiai irányelvei

Kishegyes község³² jelentősen elmaradt a fejlődésben a környező községekhez képest, és ennek a különbségnek a csökkentése hosszú folyamat. Ezért az alapvető stratégiai cél a község gyors gazdasági felzárkóztatása, és a lakosság magasabb élet-színvonalának biztosítása. Ahhoz, hogy a stratégiai célok és a vízió megvalósuljanak, a fejlesztési dokumentum szerint elengedhetetlennek tartják a munkanélküliség csökkentését, az infrastruktúra növelését, a vállalkozások fejlesztését, és azok versenyképességének növelését. A program fő céljai: a humán erőforrás fejlesztése, az infrastruktúra fejlesztése, ökológiai és településrendezési terv elkészítése, a gazdaság és a vállalkozói szféra fejlesztése, turizmusfejlesztés, szociális és humán fejlesztések.

> **Következtetések**

Napjainkban Vajdaságban is egyre égetőbb kérdéssé vált a régió egységes megjelenítése, valamint a régióimázs-építés, mivel egyes hazai illetve szomszédos ország régiói máris versenytársnak számítanak a hazai és a nemzetközi piacon. Ennek tudatában a tanulmányban vizsgált régióknak is tudatosan és célirányosan kell megalkotnia arculatát, mellyel pozitívan tudja magát megkülönböztetni a többi régiótól, és felhívja magára a figyelmet. Ezáltal növelheti a térségbe történő tőkebeáramlást, elősegítheti a specializált termékkörzetek, idegenforgalmi csomópontok, iparnegyedek kialakítását, így pozitívan hatnak a gazdaság megerősödésére, a jövedelmi viszonyok javulására, valamint az életszínvonal növekedésére.

³² Program razvoja opštine Mali Iđoš 2008–2012, Republički zavod za razvoj, Beograd, 2008.

7. sz. táblázat:

A vizsgált régió községeinek elsődleges céljai

	Ada	Zenta	Kanizsa	Szabadka	Topolya	Kishegyes
Turizmus- fejlesztés	1	3	3	5	2	5
KKVV fej- lesztése	3	4	1	2	5	4
Mezőgaz- daság fej- lesztése	2	2	2	3	1	6
Infrastruk- túra fej- lesztése	5	5	4	1	4	2
Humán erőforrás fejlesztése	6	1	5	4	3	1
Környezet- védelem	4	6	6	7	7	3
Munka- nélküliség csökken- tése	7	7	7	6	6	7

Forrás: Stratégiai fejlesztési tervek – 6 község (Saját szerkesztés)

A fentiekből láthatjuk, hogy a vizsgált régióban minden egyes község ugyanazt szeretné elérni, legfeljebb más prioritási sorrendben. Mivel a fejlesztésekre szánt anyagi eszközök végesek mind a külföldi, mind a hazai alapoknál, a régióban vizsgált községek gyakorlatilag egymással konkurálnak, és egymás elől szerzik meg a fejlesztési tervük megvalósításához szükséges tőkét.

A községeknek fel kellene ismerniük, hogy különálló egységekként nehezebben, és lassabb ütemben tudnak fejlődni. Mivel elsődleges céljaik gyakorlatilag megegyeznek, célravezetőbb lenne számukra, ha regionális szinten próbálnák elérni a fejlődést minden, a fejlődési stratégiájukban meghatározott területen, összefognának és egy egységes egészet alkotva lépnének fel a problémák megoldása érdekében.

A regionális szerveződés nagyfokú felek közötti egyetértést feltételez, ehhez pedig az szükséges, hogy a községek képviselői képesek legyenek párbeszédet folytatására és a közös megegyezésre, félretéve egyéni érdekeiket.

> Összegzés

Ha lokális hatalomról beszélünk, nem szabad figyelmen kívül hagyni a ténytet, hogy Szerbiában a centralizált hatalom miatt nem tudott fejlett önkormányzati rendszer kialakulni. A kérdést a 2002-ben hatályossá vált önkormányzatokról szóló törvény hivatott rendezni, ám bizonyos pontok még mindig homályosak, egyebek közt például, hogy a törvény nem rendezi a települések helyzetét, vagy a városi státusz elnyerésének lehetőségét, ellenben pozitívum, hogy pontosan felsorolja az önkormányzatok hatásköreit, illetve működésük finanszírozásának módját és lehetőségeit. Amennyiben tehát önkormányzatokról beszélünk, meg kell említeni, hogy ezek a decentralizáció mint az állami hatalom kisebb állami szervekre történő átvitelének formái.

Napjainkban ugyanakkor mind sürgetőbb kérdésként jelentkezik, és egyre nagyobb jelentőséget kap a regionalizáció kérdése, mely, mint azt számos külföldi példa is bizonyítja, közvetve és közvetlenül is serkentőleg hat a gazdasági fellendülésre.

Az általunk vizsgált északvajdasági régió elemzésekor kikristályosodik, hogy a régiót alkotó községek hasonló, vagy éppen ugyanazon problémákkal küzdenek, vagyis többek között kiemelt helyen említhetjük a munkanélküliséget, a lakosság csökkenését és elöregedését, ezzel egyidőben pedig a fiatal, képzett lakosság elvándorlását. Mindez újabb szociális és gazdasági problémákat generál és fokozza a helyzet romlását. Egyértelmű, hogy a községek igyekeznek megoldást találni és visszafordítani ezeket a folyamatokat, és ennek érdekében próbálnak megragadni minden alkalmat. Erre való törekvésük következtében hozták meg községi fejlesztési stratégiájukat, melyben alapos helyzetelemzés után felsorolják céljaikat és azok megvalósításának módját is. Sajnos a kivitelezés már sok esetben ellenőrzés nélkül történik, ami lényegesen rontja a kívánt eredmények elérésének esélyét.

A tény, hogy a községek azonos gondokkal küzdenek, hasonló, sok esetben azonos célok felé tartanak, sőt hasonló eszközökkel kívánják céljukat elérni, egyértelművé teszik a regionalizációt, az egységes fellépést, mellyel növelhetik esélyeiket a hazai valamint a nemzetközi piacon egyaránt.

Irodalom

Ada község fejlesztési stratégiája, 2005–2008–2012, Harmadik változat, 2006.

Befektetési kézikönyv, Regionalni centar d.o.o. „Most–Híd” Térségfejlesztési Központ Kft., Szabadka, 272. old.

Dejan Vučetić – Dejan Janitićević: Decentrallizacija kao polazište daljeg razvoja Srbije – Priručnik, Nacionalna koalicija za decentralizaciju, Centar za razvoj građanskog društva PROTECTA, Niš, 2006., str. 12–28.

Dr. Gábrity Molnár Irén – Ricz András: Kistérségek életereje–Délvidéki fejlesztési lehetőségek, In. Takács Zoltán: Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006., 44. –53. old.

Evropska povelja o lokalnoj samoupravi
Évkönyv 2007. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2008., 53–56. old.

Magyarokanizsa község fejlesztési terve 2006–2010, 2006.

Nagy Imre: A Kárpát-medence régiói – Vajdaság In.: Gombos Ervin (Önkormányzati pénzügyek), Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások, Központi Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2007., 451–452. old.

Novi zakon o lokalnoj samoupravi=Sl. Gl. RS. 2007.

Priručnik za moderno upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem, Snežana Đorđević (Stalna konferencija gradova i opština, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2007., str. 71.

Program razvoja opštine Mali liđoš 2008-2012, Republički zavod za razvoj, Beograd, 2008.

RTT-projekt, (Északvajdasági) regionális fejlesztési koncepció: C.2, Ipar és energiagazdaság (Résztanulmány), Dr. Sefcsich György, Szeged, 2006. 1. old.

Szabadka község fejlesztési stratégiája 2007–2011, 2007.

Topolya község gazdasági fejlesztésének stratégiai irányelvei

Zakon o finansiranju lokalne samouprave=Sl. Gl. RS. Br. 62/2006

Zakon o lokalnoj samoupravi = Sl. Gl. RS. 2002 (Nadležnost opštine, čl. 20)

Zakon o potvrđivanju Evropske povelje o lokalnoj samoupravi=Sl. Gl. RS.

KAJÁRI KAROLINA

a közgazdaságtudományok doktora, egyetemi docens,
Budapesti Corvinus Egyetem, Élelmiszertudományi Kar

A felkérésnek, hogy dr. Somogyi Sándor Professzor emeritus 75. születésnapja alkalmából személyes hangvétellű köszöntőt írjak, meglehetősen ambivalens érzésekkel teszek eleget.

Örülök, hogy egykori egyetemi tanáromat, kutatásaim, munkám és karrierem támogatóját jó egészségben köszönhetem, és tanúja lehetek annak, hogy még ma is töretlen munkakedvvel, élénk kíváncsisággal figyeli, elemzi a társadalmi-gazdasági folyamatokat, kutatásokat vezet, oktat, publikál, hogy nem vonult vissza, továbbra is számíthatunk segítségére, támogatására.

Bánatos vagyok, mert a köszöntés rákényszerít arra, hogy magam is számot vetve az elmúlt idővel ráébredjek arra, hogy ismeretiségünk, közös munkánk már több mint harminc éve tart, és ez bizony bánatra ad okot, mert nem csak tanítvány, hanem nő is vagyok.

A szigorú, néha morcos Somogyi Professzor egyetemi tanulmányaim egyik meghatározó személyisége. Neki köszönhetem, hogy az egyetemi diploma megszerzése után kedvet kaptam a magiszteri fokozat megszerzéséhez az Újvidéki Egyetem Közgazdaságtudományi Karán. Támogatásának, bizalmának biztos tudata nélkül soha nem vettem volna a bátorságot, hogy a keszthelyi Pannon Agrártudományi Egyetem Georgikon Karának doktori továbbképzésére jelentkezsek. Ugyanúgy nem mertem volna elvállalni a budapesti Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem oktatói állását a doktori fokozat megszerzése után.

Bár kihasználtam, úgy érzem jól is sáfárcodtam mindazzal a támogatással és segítséggel, amit az elmúlt harmincegy-néhány évben Somogyi Professzortól kaptam:

Csak megköszönni tudom, meghálálni nem. A mérleg karja tartósan az ő oldalára lejt.

Kívánom, hogy a következő évtizedekben is ugyanolyan jó egészségben, töretlen érdeklődéssel, kedvvel, kreatív energiával legyen képes dolgozni, alkotni, mint eddig is tette.

Generációs véleménykülönbség – van vagy nincs?

Kajári Karolina

> Összefoglaló

A Regionális Tudományi Társaság 2009 őszén nyolc észak-vajdasági községben kérdőíves megkérdezés módszerével adatokat gyűjtött a régió lakosságának életminőségéről.

A cikkben a 18-30 éves, és az ötven év feletti korosztályok válaszait elemezzük, hasonlítjuk össze, és vizsgáljuk a véleményekben megmutatkozó hasonlóságokat és különbségeket.

Kulcsszavak: generációk, vélemények, bizalom, aggodalmak, asszociáció szorossága.

> Bevezető

A minden társadalomban egyértelműen észlelhető generációs ellentétet, az utóbbi évtizedek szerbiai eseményei véleményünk szerint csak elmélyítették.

A létező szocializmus alacsony jövedelemkülönbségei, a munkahely biztonsága, a nyugdíjrendszer és az ingyenes egészségügyi ellátás mellett szocializálódott generációk ma már jóval túl vannak a negyven éven, és szorongva figyelik a megváltozott világot. Irritálják őket a nagy jövedelmek, a hirtelen meggazdagodás, rettegnek munkahelyük elvesztésétől, aggódnak, hogy készségeik, képességeik megfelelnek-e az aktuális munkaerő-piaci keresletnek és szorongva kérdezzgetik egymástól, de a szakemberekről is, hogy a nyugdíjjogosultság megszerzése után lesz-e számukra nyugdíj is?

Ugyanakkor a másik oldalon a mai 18-30 éves korosztály egy egészen más társadalmi környezetben szocializálódott. Ennek a korosztálynak a gyermekkorát a polgárháborús valóság keserítette, tanulási esélyeit a nincstelenség, a bezárkózottság rontotta, és munkába állását a szerb gazdaság világválsággal megerősített gyengélkedése akadályozza. (2,3)

Ezek azok a sztereotípiák, amelyeket a közbeszéd, közhangulat alapján ma fel lehet vázolni.

Várakozásaink szerint a különböző életkörülmények, esélyek, jövőképek meghatározó befolyást gyakorolnak a két korosztály, véleményére, bizalmi tőkéjére, aggodalmaira, amit kifejezésre is juttatnak.

A cikk a két korosztály véleményének, bizalmi tőkéjének, aggodalmainak hasonlóságát és különbözőségeit vizsgálja.

> **Anyag és módszer**

A vizsgálat a 2009. október-november hónapban, a Regionális Tudományos Társaság szervezésében folytatott kérdőíves megkérdezés adataira alapoz. (1)

A „Életminőségünk mérlege” címet viselő kérdőív több témakört ölelve fel próbált meg aktuális információkhoz jutni.

A vizsgálatba két korcsoportot, a 18-30 éveseket és az ötven év feletti válaszadókat vontuk be. Mivel az elemzésbe bevont két korcsoport 1980-1992 között született, illetve 1959 előtt, különösen részletes okfejtés nélkül is elfogadható az a megállapítás, hogy a két korosztály nagyon különböző társadalmi-gazdasági körülmények között szocializálódott, mások voltak életesélyeik. Értekezésünkben a kérdőívnek azon kérdéseit vettük részletesebb elemzés alá, amelyek a két korosztály véleményeit, bizalmi tőkéjét, aggodalmait tükrözik és lehetővé teszik összehasonlításukat.

A kereszt táblázatokba rendezett válaszokon első lépésben csak összetétel-vizsgálatot végeztünk, majd utána, hogy a kapott válaszokból megtudjuk, mutatkoznak-e eltérések a két korcsoport válaszaiban, elvégeztük az összefüggés-vizsgálatokat is. Az összefüggés-vizsgálatokat, az asszociáció szorosságát a Csaprov-féle asszociációs együtthatóval teszteltük. (4)

> **A minta jellemzői**

A 786 megkérdezettből 433 (55,09%) tartozik a két vizsgált korcsoportba. A 18-30 éves korcsoportba tartozók száma 228 (52,66%), az ötven éves korosztály válaszadóinak száma 205 (47,34%).

A 18-30 éves korosztály 58,85%-a férfi, 41,15%-a női válaszadó. Az ötven feletti korosztályban a férfi válaszadók aránya 53,69%, a nőké 46,31%.

A 18-30 éves válaszadók közül minden második (67,41%) nőtlen, hajadon, és párkapcsolatban csak a válaszadók mintegy harmada él. (32,59%) Az ötven év feletti korosztályban a párkapcsolatban élő válaszadók aránya 70,09%. A nőtlen, hajadon válaszadók aránya ebben a korcsoportban szinte elenyésző (0,98%), de az elváltak (11,76%), és az özvegyek (17,16%) magas aránya azt eredményezi, hogy ennek a korosztálynak is közel harmada (29,9%) él egyedül.

A 18–30 éves korosztály válaszadóinak 85,53%-a gyermek nélkül él, míg az ötven év feletti korosztályban ez az arány csak 43,28%. A fiatalok közül csak minden 7. válaszadónak van a háztartásában vele élő gyermeke, míg az ötven év felettieknél minden második válaszadó nyilatkozott úgy, hogy van vele egy háztartásban élő gyermeke.

A 18–30 éves korosztály válaszadói között legnagyobb a szakközépiskolát végzetek (59,80%), és a szakiskolát végzetek (19,56%) aránya. Az idősebb korosztálynál legmagasabb az általános iskolát végzetek (27,90%) és a szakközépiskolát végzetek (25,98%) aránya.

Mindkét korcsoportban közel azonos a falun és városban élő válaszadók aránya. A fiatalabb korosztály 42,55%-a lakik falun, míg ez az arány az idősebb korosztálynál 42,15%.

Foglalkozásra nézve a fiatalabb korosztály legnagyobb része mezőgazdasági alkalmazott (48,2%) és egyetemi hallgató (15,77%). Az idősebb korosztály legnagyobb része vállalkozó (36,95%), és mezőgazdasági alkalmazott (28,57%).

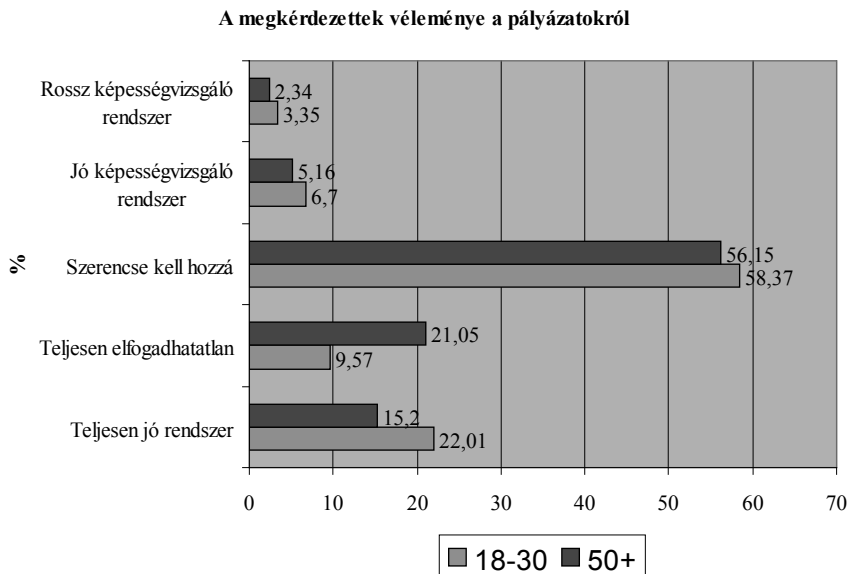
A 18–30 év közötti korosztály 86,6%-a él saját tulajdonú, bár különböző komfortfokozatú ingatlanban, míg az idősebb korosztálynál a saját ingatlanjukban lakók aránya 98,53%. Nem megoldott lakáshelyezettel, vagy kényszerlakhellyel jellemezhető élethelyzetben van a fiatal korosztály 1,77%-a, ami életkori sajátosságának is tekinthető.

A fiatalabb korosztályban jellemzően magas a saját bevallás alapján átlagos keresetűek (50,24%), az idősebb korosztályban pedig az alacsony jövedelműek aránya (44,22%).

> Eredmények

A vélemények összevetése a szabad munkahelyek meghirdetésére kiírt pályázatokkal kapcsolatos álláspontokkal kezdődött. (1. ábra)

1. ábra:

Mindkét korcsoportban jellemző többségben vannak azok, akik azt tartják, hogy a pályázatokon meghirdetett munkahelyek elnyeréséhez szerencse kell. A fiatalok 58,96%-a és az idősebbek 56,15%-a vélekedik így. Az idősebb korosztály negatív tapasztalatainak tulajdonítható az a tény, hogy ebben a korosztályban minden ötödik válaszadó elfogadhatatlannak tartja a munkahelyek pályáztatásának rendszerét, míg a fiataloknál nagyjából minden tizedik megkérdezett vélekedik így. Teljesen jó rendszernek a fiatalok 22%-a, és az idősek 15,20%-a tartja a rendszert.

A munkához való viszonyt a válaszadók korának függvényében vizsgálva (1. táblázat) megállapítható, hogy az idősebb korosztály számára a munka elsősorban megélhetési eszköz, és csak másodsorban önmegvalósításra motiváló tényező. Ezzel szemben a fiatalabb korosztály számára a munka elsősorban az önmegvalósítás eszköze, és csak másodsorban a megélhetés eszköze.

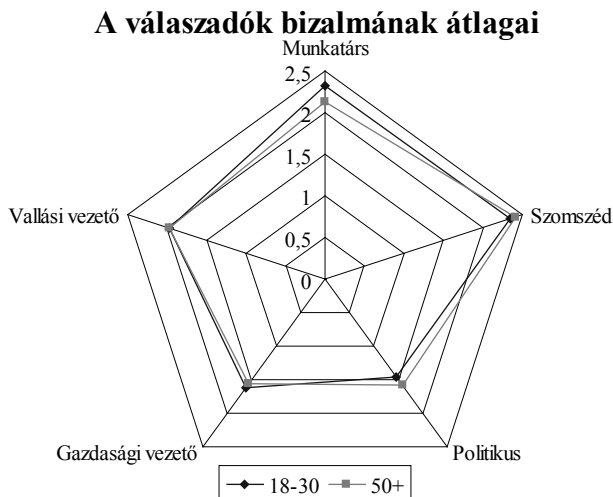
1. táblázat:

A megkérdezettek viszonya a munka világához a kor függvényében

Megnevezés	18-30	51-60	Összesen
A munka nekem kényszer, fáradtság	2,70	6,74	4,58
A munka nekem megélhetési eszköz	15,50	68,39	56,14
A munkám motivál magasabb önmegvalósító célok elérésére	51,80	24,87	39,28
Összesen	100,00	100,00	100,00

Megkérdeztük a válaszadókat arról is, mekkora fokú bizalmat éreznek munkatársaik, szomszédjaik, a politikusok, a gazdasági vezetők és a vallási vezetők iránt. A lehetséges válaszokhoz: nem bízom, bízom is meg nem is, bízom, az 1, 2, 3 értékeket rendelve kiszámítottuk a két korosztály bizalmának átlagértékét minden egyes kategóriára (2 ábra)

2. ábra:

A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy a két korosztály között szinte nincs különbség, ami az egyes kategóriák iránti bizalmat illeti. Csak a munkatársak iránt érzett bizalom mutat kicsit nagyobb átlagértéket a fiatalabb korosztálynál, ami valószínű-

leg a rövidebb karrier, kevesebb munkatapasztalat, és kevesebb munkahelyi konfliktus következménye.

Megvizsgáltuk, hogy a megkérdezettek mennyire elégedettek a demokrácia állapotával, a közbiztonság szintjével, a közművek szolgáltatásaival, a rendőrség munkájával, szűkebb élőhelyük minőségével, munkafeltételeikkel, a szociális juttatások szintjével, a munkahelyi továbbképzési lehetőségekkel, a bevásárlási lehetőségekkel és az életszínvonallal. A lehetséges válaszokat: egyáltalán nem vagyok megelégedve, nemigen vagyok elégedett, közepesen vagyok elégedett, többnyire elégedett vagyok, és nagyon elégedett vagyok, az előző kérdéshez hasonlóan számszerűsítettük 1-től 5-ig terjedő értékeket rendelve az egyes válaszokhoz. A kapott válaszok átlagai a 2. táblázatban láthatóak.

2. táblázat:

A megkérdezettek elégedettségének átlagai

Megnevezés	Korcsoport	
	18-30	50+
Demokrácia	2,29	1,99
Közbiztonság	2,64	2,59
Közművek	2,74	2,52
Rendőrség	2,35	2,42
Szűkebb élethely minősége	2,89	2,80
Munkafeltételek	3,23	3,00
Szociális juttatások	2,72	2,36
Továbbképzési lehetőségek a munkahelyen	2,68	2,58
Munkafegyelem	3,45	2,98
Bevásárlási lehetőségek	3,39	3,32
Életszínvonal	2,59	2,32

Megállapítható, hogy az idősebb korosztály megelégedettsége a rendőrségi munka kivételével minden kategóriában kisebb, mint a fiatalabb korosztályé. Az idősebb korosztály átlagai kisebb-nagyobb mértékben, alacsonyabbak a fiatalabb korosztály átlagainál.

A fiatalabb korosztály legnagyobb mértékben a munkahelyi fégyelemmel, az idősebb korosztály pedig a bevásárlási lehetőségekkel elégedett.

Mindkét korcsoport legkevésbé a demokrácia állapotával elégedett, ami a közelmúlt és a jelen szerbiai eseményeinek, folyamatainak ismeretében egyáltalán nem meglepő.

3. táblázat:

Legsürgősebb feladatok rangsora

Megnevezés	Korcsoport	
	18-30	51+
Gazdaság talpra állítása	1	1
Háborús bűnösök kiadása	4	3
Szociális nyugalom biztosítása	3	2
EU tagság	2	4
Hadsereg, rendőrség reformja	6	6
Külföldre vándorolt szakemberek visszahívása	5	5
Egyéb	7	7

A legsürgősebbnek ítélt feladatok rangsorai (3. táblázat) alapján megállapítható, hogy mindkét korcsoport az első helyre a gazdaság talpra állítását rangsorolta. A fiatal korosztály az EU-csatlakozást jelölte meg a második fontos feladatnak, ami az ő szempontjukból nagyon is érthető. A tagság elsősorban számukra előnyös, megsokszorozná a munkavállalási, fejlődési, utazási lehetőségeiket, így értelemszerű, hogy sürgősnek ítélik meg. Az idősebb korosztály ezzel szemben a szociális nyugalom biztosítását és a háborús bűnösök kiadását is sürgősebb feladatnak tartja, mint az EU-csatlakozást.

A megkérdezettek számára aggodalomra okot adó problémák rangsorát a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat:

Az aggodalomra okot adó problémák rangsora

Megnevezés	Korcsoport	
	18-30	51+0
A pénzhiány	1	1
A munkanélküliség	2	3
A lakás gondok	4	6
A gyerekek iskoláztatása	7	4
Egészségügyi problémák	6	2
Családalapítás	3	6
Egyéb	4	5

Mindkét korcsoport számára a pénzhiány a legnagyobb gond. A többi felsorolt probléma korosztályi rangsorai viszont teljes mértékben megfelelnek a két vizsgált korosztály élethelyzetének.

Az idősebb korosztálynál a második helyen az egészségügyi problémák szerepelnek, ami érthető korosztályi sajátosság.

A munkanélküliséget elsősorban a fiatalabb korosztály tartja nagy gondnak, de az idősebb korosztály rangsorában is előre került. Ennek oka lehet, hogy az idősebb korosztály is megszenvedi a fiatalok munkanélküliségét, mert munkalehetőség hiányában gyermekeik képtelenek kikerülni a szülői gondoskodás hálójából, otthont és családot alapítani. Az ilyen élethelyzet viszont akár az eltartott fiatalokat, akár az eltartó idősebbeket nézzük, anyagilag is és lelkileg is nagyon megterhelők.

A fiatalabb korosztály rangsorában harmadik és negyedik helyre került családalapítás és lakás gondok, értelemszerűen szorultak hátra az idősebb korosztály rangsorában a hatodik helyre.

A gyermekek iskoláztatása a fiatalabb korosztály számára még kevésbé kifejezett probléma a gyermekek hiánya vagy fiatalsága miatt, míg az idősebb korosztály iskoláskorú gyermekeket nevelve jelentősnek érzékeli ezt a problémát.

Érdekes eredményeket hozott annak a kérdésnek az összehasonlító elemzése, hogy a megkérdezettek véleménye szerint a munkaadók milyen emberi tulajdonságokat várnak el a munkavállalóktól. (5. táblázat)

5. táblázat:

A munkaadók által elvárt emberi tulajdonságok

Tulajdonság	Korcsoport	
	18-30	51+
Megbízható	1	1
Szakmájában alapos	3	2
Kommunikatív	4	4
Döntéseiben hatékony	5	5
Jó csapatmunkás	2	3
Egyéb	6	6

Mindkét korcsoport a megbízhatóságot sorolta az első helyre, viszont az idősebb korosztály által második helyre rangsorolt szakmai alaposság a fiatalabbaknál csak a harmadik helyre került. A fiatal korosztály a csapatmunkára való készséget fontosabbnak tartja, mint a szakmai alaposágot. A fontossági sorrend ilyen alakulása nagy valószínűséggel annak függvénye, hogy a fiatalabb korosztály számára a munkafeladatok változása nyomán rendelkezésre álló munkahelyek és munkafeladatok inkább a csapatmunkát, az együttműködést követelik meg, a szakmai alaposággal szemben.

A munkaadók által elvárt készségek és képességek rangsora is érdekes eltéréseket mutat a két korosztály esetében. (6. táblázat)

6. táblázat:

A munkaadók által elvárt készségek, képességek

Készség, képesség	Korcsoport	
	18-30	51+
Lojalitás	5	1
Szakmai kompetencia	4	3
Túlórázási készség	3	1
Szervezői készség	7	7
Innovativitás vagy kreativitás	6	6
Számítógépes ismeretek	2	4
Környezeti és idegen nyelv ismerete	1	5
Egyéb	8	8

A fiatalok első helyre a környezetnyelv és az idegen nyelv ismeretét rangsorolták, amiben értelemszerűen járatosabbak az idősebb korosztálynál. Ennek a készségnek, képességnek ez a magas rangja jelzi azt is, hogy a fiatalok tisztában vannak a ténnyel, hogy munkaerő-piaci értékük, munkavállalási esélyük az idegen nyelvek ismeretével csak növekszik.

Az idősebb korosztály esetében viszont a lojalitás az első számú készség, megosztottan a túlórázási készséggel. Ha tudjuk azt, hogy az idősebb korosztály munkaéveinek legnagyobb részét a biztos munkahely, az egy munkahelyen eltöltött évek hosszú sora jellemzi, akkor nem meglepő ez az értékrend.

Hasonló a helyzet a számítógépes ismeretekkel, amelyet a fiatalabb korosztály a második, az idősebbek pedig a negyedik helyre rangsoroltak. A fiatal korosztály már beleszületett az informatikai forradalomba, mindennaposak számukra a technológia vívmányai, ezért úgy érzik, hogy ez a komparatív előnyük a munkaadók számára is jelent valamit.

> Összefoglaló

- Mindkét korcsoportban jellemző többségben vannak azok, akik azt tartják, hogy a pályázatokon meghirdetett munkahelyek elnyeréséhez szerencse kell.
- Az idősebb korosztály számára a munka elsősorban megélhetési eszköz, és csak másodsorban önmegvalósításra motiváló tényező.
- A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy a két korosztály között szinte nincs is különbség, a munkatársak, szomszédok, politikusok, gazdasági vezetők és vallási vezetők iránt érzet bizalom intenzitásában.
- Megállapítható, hogy az idősebb korosztály megelégedettsége a rendőrségi munka kivételével minden kategóriában kisebb, mint a fiatalabb korosztályé.
- Az összefüggés-vizsgálat azt mutatja, hogy a vizsgált kérdéseknél a válaszadók kora és véleménye között nincs szignifikáns kapcsolat. A kor legintenzívebben a válaszadók munkával szemben elfoglalt álláspontját befolyásolja, bár a befolyás intenzitása nem éri el a Csúprov-féle korrelációs koefficiens közepes értékét.

- A legsürgősebb feladatnak mindkét korcsoport a gazdaság talpraállítását tartja.
- Mindkét korcsoport számára a pénzhiány a legnagyobb probléma, de a további problémák rangsorolása már nagy eltéréseket mutat.
- A munkaadók által elvárt emberi tulajdonságok közül mindkét korcsoport a megbízhatóságot tartja a leginkább lényegesnek.
- A munkaadók által elvárt készségek és képességek tekintetében eltérések mutatkoznak a két korosztály véleménye szerint. A fiatalok szerint a nyelvtudás és a számítógépes ismeretek, az idősebbek szerint a lojalitás és a túlórázási készség a legfontosabb.
- A két korosztály véleménye szinte teljesen megegyező a legsürgősebb feladatok, és a munkaadók által elvárt emberi tulajdonságok kérdésében. Mindkét rangsor rangkorrelációs koefficiense közelít az 1-es értékhez.
- Jelentős különbség mutatkozik, viszont az aggodalomra okot adó problémák, és a munkaadók által elvárt készségek, képességek kérdésében, ahol a kor nagyon is befolyásolja a válaszadók által kialakított rangsorokat. A problémák rangsorának korrelációs koefficiense 0,28, ami azt jelzi, hogy a két rangsor között kicsi a hasonlóság, illetve 0,51 a készségek, képességek esetében, amely érték közepes egyezőséget jelez.

Irodalom

1. The Structural Characteristics and Potentials of Human resource Development regarding to EU Accession in the North Region of the Autonomous Province of Vojvodina, 2010. augusztus. Kutatási zárójelentés. Témavezető: Dr.Somogyi Sándor, professzor emeritus
2. Az idősebbek visszasírnák az elmúlt rendszert (2009): <http://www.privatbankar.hu/cikk/hircentrum>
3. Holland Anne: Jedan pogled na marketing u Srbiji, ili kako nas video oni drugi <http://www.totaldizajn.com/marketingusrbiji.html>
4. Köves Pál – Párniczky Gábor (1975): Általános statisztika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest 2. javított kiadás.ak

NOVKOVIĆ NEBOJŠA

doktor agroekonomskih nauka, profesor
Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet

Čestitka

Dragom učitelju i prijatelju,

prof. dr Šandoru Šomođiju,

povodom vašeg 75-tog rođendana, želim da Vam se zahvalim:

- na izuzetno lepom druženju i roditeljskoj brizi od 1982. godine,
- izuzetnoj i nesebičnoj stručnoj pomoći,
- na širom otvaranju vrata sveta nauke i
- na divnim vremenim provedenim u Subotici, Novom Sadu, Beogradu, Kesthelju, Mošonmađarovru, Budimpešti, Đendešu, Gedeleu, Debrecinu, Jahorini, Solunu, Edinburgu, ...

Profesore,

Beba, Luka i ja, od srca Vam želimo:

- dobro zdravlje i dug život,
- još puno lepih trenutaka sa Katicom, decom, unucima i prijateljima (u koje i sebe ubrajamo),
- još puno mladih ljudi kojima ćete otvoriti prozore znanja i upoznati sa lepotom edukacije i naučnog rada!

Vaš UČENIK, KOLEGA I PRIJATELJ

Konkurentnost poljoprivrede Vojvodine

Nebojša Novković

> 1. Uvod

Poljoprivreda AP Vojvodine doživela je svoj zenit 80-tih godina prošlog veka. Tokom 90-tih godina dolazi do velikog pada u svim pokazateljima razvoja poljoprivrede. Početkom 21. veka poljoprivreda se vrlo sporo oporavlja od razvojnog kolapsa 90-tih godina. Budući razvoj poljoprivrede Vojvodine može biti usmeren na vraćanje pozitivnih proizvodnih i ekonomskih rezultata iz 80-tih godina, ali će to investiranjem u razvoj konvencionalne poljoprivredne ići veoma sporo (**Izvršno veće AP Vojvodine, 2006**).

Realne mogućnosti bržeg razvoja poljoprivrede Vojvodine i jačanja njene konkurenske pozicije, leže u multifunkcionlnom razvoju. To znači da će se deo poljoprivrednih resursa koristiti na konvencionalan način, intenziviranjem poljoprivredne proizvodnje do granice održivog razvoja, deo resursa će se koristiti za nepoljoprivredne namene (agro-eko, lovni, ribolovni, sportsko-rekreativni turizam i ugostiteljstvo i druge usluge i proizvodnja obnovljive energije), a deo resursa će se koristiti za organsku i zdravstveno bezbednu hranu (**Novković, 2003**).

Pod multifunkcionalnošću u ovom radu podrazumeva se celokupna nekonvencionalna poljoprivreda (proizvodnja zdravstveno bezbedne hrane-organska proizvodnja) i konvencionalna poljoprivreda (poljoprivreda obavljana na uobičajeni način i za uobičajene namene – proizvodnja hrane i inputa za prerađivačku industriju), nekonvencionalne namene (proizvodnja bio mase za potebe energije). Pod multifunkcionalnom poljoprivredom podrazumevala se u EU proizvodnja hrane i drugih korisnih outputa, koji nemaju tržišnu cenu, koja je subvencionisana u širem intresu društva. To je znači da je ekonomski isplativa za proizvođača, a ekološki i socijalno za društvo i državu (**Novković, 2003**). U tom smislu, vojvođanska poljoprivreda je multifunkcionalna, bez obzira na tran-

zicioni pad. S obzirom na nove mogućnosti koje se otvaraju na tržištu (obnovljivi izvori energije, turizam, rekreacija, usluge), može još više da diverzifikuje korišćenje svojih poljoprivrednih resursa u cilju povećanja ekonomske efektivnosti, ne dovodeći u pitanje multifunkcionalnost.

> 2. Metod rada i izvori podataka

Istraživanja u ovom radu obuhvatila su analizu rapoloživih kapaciteta (poljoprivredno stanovništvo, zemljišni kapaciteti prema načinu košišćenja, mogućnosti navodnjavanja i osnovno stado značajnijih vrsta stoke), proizvodnih parametara (povšina, prinos a i ukupne proizvodnje) značajnijih ratraskih i povrtarskih proizvoda (kukuruz, pšenica, soja, suncokret, šećerna repa, pasulj, krompir) i stočarskih proizvoda (meso i mleko), kao i uslova i proizvodnih i ekonomskih rezultata poljoprivrede Vojvodine u periodu 2001-2007.

Na osnovu kvantitativne – statističke analize u narednom koraku istraživanja sprovedena je SWOT analiza agrokompleska Vojvodine, kako bi se i kvalitativno definisala njegova strateška pozicija. **SWOT** analiza je kvalitativna metoda za strategijsko planiranje. **SWOT** je akronim engleskih reči: **STRENGTHS** (snage), **WEAKNESSES** (slabosti), **OPPORTUNITIES** (mogućnosti-šanse) i **THREATS** (pretnje – opasnosti). Ova metoda bazira se na sučeljavanju internih karakteristika sistema, u ovom slučaju poljoprivrede Vojvodine (snaga i slabosti), sa mogućnostima i opasnostima iz okruženja.

Šanse i opasnosti mogu biti aktuelne ili potencijalne u nekom periodu u budućnosti. Pri tome šanse i pretnje mogu da budu vezane za tržište, tehnologiju, ekonomiju, društvo, pravnu regulativu, ekologiju. Svrha SWOT analize je da istakne glavne šanse i pretnje i da u isto vreme identifikuje ključne aspekte sposobnosti sistema da obezbedi snage i označi slabosti u reagovanju na promene u okruženju. Rezultati ovakve situacione analize su osnova za formulisanje konkurentne pozicije i strategije razvoja agrokompleska Vojvodine.

Na osnovu rezultata kvantitativne i kvalitativne analize, diagnosticirana je konkurentna pozicija poljoprivrede Vojvodine. U

narednom koraku formulisana je koncepcija razvoja i jačanja konkurenske pozicije agrokompleska. U radu su korišćeni publikovani i nepublikovani podaci Republičkog zavoda za statistiku Srbije

> 3. Analiza resursa

> 3.1. Stanovništvo

Poljoprivredno stanovništvo u periodu između dva popisa stanovnika smanjeno za preko 1/5 (**tabela 1**). Poljoprivredno stanovništvo se veoma dinamično smanjivalo, po prosečnoj godišnjoj stopi od -2,02%. Aktivno stanovništvo nešto je sporije smanjivano, tako da je povećan udeo aktivnog stanovništva u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu Vojvodine. Takođe, primetno je i smanjenje udela aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu Vojvodine. U posmatranom periodu je smanjen i udeo ukupnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu Vojvodine (ispod 11%).

Poljoprivredno stanovništvo Vojvodine čini oko 26% poljoprivrednog, odnosno 24% aktivnog poljoprivrednog stanovništva Srbije. Između dva popisa stanovništva bile su različite tendencije i dinamike kretanja pojedinih kategorija poljoprivrednog stanovništva.

> 3.2. Zemljište

Na 100 ha poljoprivredne površine u Vojvodini danas živi oko 114, a na 100 ha oranične površine 128 stanovnika, odnosno na 1 stanovnika dolazi 0,88 ha poljoprivredne ili 0,78 ha oranične površine. U Vojvodini dominira neracionalan posed, kako u pogledu veličine, tako u pogledu grupisanosti površina, naročito na seljačkim gazdinstvima (samo 25% seljačkih gazdinstava ima posed u jednom kompleksu).

Imajući u vidu da prosečna veličina poseda seljačkog gazdinstva u Vojvodini iznosi 3,59 ha korišćenog obradivog zemljišta i da svaki posed u proseku ima 3 odvojene parcele, može se zaključiti da Vojvodina ima nepovoljnu posedovnu strukturu. To predstavlja veliku prepreku u primeni savremene tehnologije proizvodnje i ko-

Tabela 1.:
Promene poljoprivrednog stanovništva Vojvodine i Srbije (po popisima 1991 i 2002)

Kategorija	1991.			2002.			Promena (%)	
	Vojvodina	Srbija	%	Vojvodina	Srbija	%	Vojvodina	Srbija
Poljoprivredno	269	1.305	21	215	817	26	-20,15	-37,4
Aktivno	150	904	17	125	529	24	-16,10	-41,5
Izdržavano	119	401	30	90	288	31	-25,23	-28,18
Udeo aktivnog u poljoprivrednom	55,5	69,3	80	58,3	64,7	90	5,05	-6,6
Udeo aktivnog u ukupnom aktivnom	17,2	14,6	118	13,7	15,6	88	-20,35	6,8
Udeo poljoprivrednog u ukupnom	13,7	16,7	82	10,6	10,9	97	-22,70	-34,7

rišćenja mehanizacije, pa samim tim i organizovanju ekonomski opravdane proizvodnje

Struktura zemljišnih resursa, prema načinu korišćenja data je u **Tabeli 2.** Preko 92 % poljoprivrednog zemljišta čini obradiva površina, a oranice čine preko 95 % obradivih površina. Pašnjaci, kao najekstenzivniji način korišćenja zemljišta, zastupljeni su sa svega oko 6 %. Nepovoljna je tendencija blagog smanjivanja vinograda u posmatranom periodu 1981-2007. (godišnja stopa pada -0,8 %).

Vojvodina obuhvata 35% poljoprivrednih površina Srbije. U obradivoj površini učestvuje sa 39%, a u oranicama sa čak 47%. Međutim, u najintenzivnijim načinima korišćenja zemljišta, voćnjacima i vinogradima učestvuje sa samo 7, odnosno 16%. S druge strane, u najekstenzivnijim načinima korišćenja zemljišta, livade i pašnjaci, učestvuje sa svega 6, odnosno 13%.

Tabela 2.:

Zemljišni resursi Vojvodine i Srbije

Obeležje	Prosek 2001-2007 (000)ha			Stope promene (%) (1981-2007)	
	Vojvodina	Srbija	Učešće %	Vojvodina	Srbija
Poljoprivredna	1.789	5.112	35	0,02	-0,51
Obradiva	1.648	4.252	39	0,06	-0,46
Oranice	1 581	3.345	47	0,03	-0,47
Voćnjaci	18	244	7	0,80	-0,38
Vinogradi	11	67	16	-0,80	-1,85
Livade	37	596	6	1,20	-0,27
Pašnjaci	111	824	13	-0,60	-0,76

Ono što je nepovoljno, je struktura načina korišćenja oranica (**Tabela 3**). U strukturi oranica dominiraju žitarice, a relativno malo su zastupljeni povrće i krmno bilje.

Tabela 3.:

Oranične površine Vojvodine prema načinu korišćenja

Obeležje	Prosek 2001-2007 (000 ha)			Stopa promene (%) (1981-2007)	
	Vojvodina	Srbija	Učešće%	Vojvodina	Srbija
Žita	1.036	2.072	50	-0,80	-0,69
Industrijsko bilje	341	357	96	1,80	-0,14
Povrće	83	293	28	-0,70	0,00
Krmno bilje	78	468	17	-0,22	0,00

Žita su sa 66% najzastupljenija grupa useva na oranicama u Vojvodini, sledi industrijsko bilje (22%), povrće (5%) i krmno bilje (5%). U posmatranom periodu povećavaju se površine pod industrijskim biljem (naročito sojom) na račun površina pod žitima. Nepovoljne su i tendencije smanjivanja površina pod povrćem i krmnim biljem, što je uzrokovano negativnim tendencijama u stočarstvu. Vojvodina učestvuje sa 96% u površina pod industrijskim biljem u Srbiji.

> 3.3. Sistemi za navodnjavanje

Poljoprivredna proizvodnja u Vojvodini ograničena je količinom i rasporedom padavina. Poslednjih godina smenjuju se poplavne sa sušnim godinama, što ometa normalan razvoj privrede u celini a posebno poljoprivrede. Prema podacima iz Vodoprivredne osnove Srbije, površina koja može da se navodnjava u Vojvodini je oko 120.000 ha. Oko 60.000 ha snabdeva se vodom iz regionalnih sistema, uglavnom iz hidro sistema Dunav-Tisa-Dunav, 55.000 iz prirodnih vodotokova i 5.000 ha iz akumulacija. To ukupno čini manje od 8% obradivih površina u Vojvodini.

Sadašnje stanje navodnjavanja posmatrano kroz ukupan broj zalivnih sistema, odnosno površina na kojima su oni izgrađeni, ne zadovoljava ni po obimu, ni po tehničkoj opremljenosti, a isto tako ni po stepenu njihovog korišćenja. U Vojvodini navodnjava između 1,2% (1999. godine) i 4,4% (1990. godine) obradivih površina.

> 3.4. Kapaciteti u stočarstvu

Stočarstvo je relativno malo zastupljeno u Vojvodini (25 uslovnih grla na 100 ha poljoprivredne površine). U strukturi stočnog fonda dominantno mesto ima svinjarstvo (49%), zatim govedarstvo (38%), na trećem mestu je živinarstvo (7%), na četvrtom mestu sa 3% je ovčarstvo, a najmanje je zastupljeno konjarstvo (nešto manje od 3%). Osnovno stado značajnijih vrsta stoke u Vojvodini i Srbiji dato je u **Tabeli 4.**

Tabela 4.:

Broj grla osnovnog stada stoke u Vojvodini i Srbiji

Obeležje	Prosek (2001-2007)			Stopa promene (%)	
	Vojvodina	Srbija	Učešće %	Vojvodina	Srbija
Krave i steone junice	107.300	727.000	14,8	0,53	-1,19
Krmače i suprasne nazimice	180.000	714.000	17,1	-4,01	-6,01
Priplodne ovce	122.300	1,160.500	10,5	7,15	1,45

Vojvodina učestvuje sa 15% u osnovnom stadu goveda, 17% u reproduktivnim kapacitetima svinjarstva i 11% u osnovnom stadu ovaca u Srbiji.

> 4. Proizvodni rezultati

> 4.1. Biljna proizvodnja

> 4.1.1. Ratarstvo i povrtarstvo

Prosečni prinosi značajnijih ratarskih useva u toku tri karakteristična period (1981-1990 - pre krize; 1991-2000 – za vreme krize i 2001-2007 – posle krize) dati su u **Tabeli 5.** Prinosi svih posmatranih useva (sem suncokreta) pokazuju stope rasta u poslednjem

posmatranom podperiodu (2001-2007). Međutim, taj rast nije dovoljan ni da se ostvare prosečni prinosi iz perioda 80-tih godina (sa izuzetkom soje), a kamoli da se porede sa prinosima u EU. U poređenju sa Srbijom, prinosi svih posmatranih useva su nešto veći (do 10%).

U **Tabeli 6.** prikazano je kretanje ukupne proizvodnje značajnijih ratarskih proizvoda u pojedinim podperiodima. Značajno su smanjene proizvodnje žita i šećerne repe, a povećane proizvodnje soje (za preko 100%) i suncokreta, za preko 50%.

Tabela 5.:

Prinosi značajnijih ratarskih useva (t/ha)

Obeležje	Vojvodina - Proseci				Srbija - Prosek	
	1981-90	1991-00	2001-07	Stopa promene (%)	2001-07	Stopa promene (%)
Pšenica	4,9	3,9	3,7	2,89	3,4	4,32
Kukuruz	5,7	4,6	5,3	5,09	4,8	1,43
Šećerna repa	42,7	34,0	41,0	3,94	40,8	16,80
Suncokret	2,1	1,8	2,0	-0,15	1,9	1,47
Soja	2,0	2,0	2,4	4,44	2,4	3,72

Tabela 6.:

Proizvodnja značajnijih ratarskih useva (000 t)

Obeležje	Vojvodina - Proseci				Srbija - Prosek	
	1981-90	1991-00	2001-07	Stopa promene (%)	2001-07	Stopa promene (%)
Pšenica	1.726	1.428	1.230	-3,46	2.180	-5,63
Kukuruz	3.833	3.054	3.339	5,50	5.794	0,45
Šećerna repa	3.757	2.029	2.209	14,8	2.312	15,27
Suncokret	216	284	324	6,87	348	4,90
Soja	128	128	257	15,42	273	20,05

Kukuruz je najzastupljenija biljna vrsta u Vojvodini. Gaji se na oko 630.000 ha, i u posmatranom periodu (2001-2007) ostvaren je prosečan prinos od oko 5,3 t/ha, odnosno godišnja proizvodnja od oko 3,3 miliona tona. Učešće Vojvodine u ukupnoj proizvodnji kukuruza u Srbiji je oko 58%.

Proizvodnja hlebnog žita – pšenice obavlja se na prosečno 330.000 ha, uz prosečan prinos od oko 3,7 t/ha i godišnju proizvodnju od oko 1,2 miliona tona. Vojvodina učestvuje sa preko 56% u ukupnoj proizvodnji pšenice u Srbiji.

Šećerna repa se prosečno gaji na oko 52.000 hektara, prosečan prinos iznosio je oko 41 t/ha, a godišnja proizvodnja oko 2,2 miliona tona. U proizvodnji šećerne repe u Srbiji, Vojvodina učestvuje sa oko 96%.

Suncokret se u Vojvodini prosečno gaji na oko 160.000 hektara, uz prosečan prinos od oko 2 t/ha i godišnju proizvodnju od oko 320.000 tona. Gotovo celokupna proizvodnja suncokreta u Srbiji je iz Vojvodine (93%).

Kao i kod šećerne repe i suncokreta, i u proizvodnji soje u Srbiji Vojvodina dominira (94%). Soja se prosečno gaji na oko 110.000 ha, uz prosečan prinos od oko 2,2 t/ha i godišnju proizvodnju od oko 250.000 tona. Soja je usev koji beleži najveće povećanje površina (za preko 40.000 ha) u odnosu na prethodne periode. Takođe, i prinos soje povećan je za 10% , pa je ukupna proizvodnja soje više nego udvostručena u odnosu na prethodne periode.

Povrće se gaji na svega 5% oraničnih površina Vojvodine. Proizvodnju povrća uglavnom organizuju seljačka gazdinstva. Najzastupljeniji povrtarski usevi su krompir, dinje i lubenice, grašak, pasulj, crni luk, paprika, paradajz, kupus i kelj. U analiziranom vremenskom periodu prosečne prinose posmatranih povrtarskih useva na području Vojvodine karakteriše tendencija rasta (**Tabela 7**).

Tabela 7.:

Prinosi i proizvodnja značajnijih povrtarskih useva (t/ha)

Povrće	Prinos (t/ha)		Godišnja proizvodnja (t)	
	Prosek 2001-2007	Stopa promene (%)	Prosek 2001-2007	Stopa promene (%)
Krompir	12,4	6,6	314.956	-5,29
Pasulj	1,18	2,3	8.811	-1,71
Grašak	2,88	4,2	18.811	-2,35
Dinje i lubenice	18,20	1,6	166.619	-0,73

Lucerka i detelina su izraziti predstavnici useva namenjeni ishrani stoke, čija se proizvodnja organizuje na oranicama. Ovi usevi se gaje na 81% ukupnih površina pod krmnim biljem u Vojvodini.

> 4.1.2. Voćarstvo i vinogradarstvo

U periodu od 2001-2007. godine ukupan broj rodni stabala analiziranih voćnih vrsta u proseku je iznosio oko 11,5 miliona (**Tabela 8**). Seljačka gazdinstva, sa oko 7,3 miliona rodni stabala učestvuju sa 63,5% u ukupnim rodni stablima Vojvodine. Najzastupljenije voće u Vojvodini je jabuka (40%), zatim šljiva (22%), pa višnja i kruška (11%). Najveću proizvodnju takođe ima jabuka (oko 65.000t), zatim slede: šljiva (38.000t), višnja (14.000t) i breskva (11.000t).

Tabela 8.:

Broj rodni stabala i proizvodnja značajnijih vrsta voća

Voćne vrste	Broj rodni stabala		Proizvodnja		Prinos kg/ stablu
	Prosek 2001-07 (000 kom)	Struktura (%)	Prosek 2001-07 (tona)	Struktura (%)	
Jabuka	4.671	40,4	64.580	44,1	13,8
Kruška	1.293	11,2	9.700	6,6	7,5
Šljiva	2.573	22,2	37.531	25,6	14,6
Višnja	1.351	11,7	13.586	9,3	10,1
Trešnja	285	2,5	3.935	2,7	13,8
Kajsija	395	3,4	5.680	3,9	14,4
Breskva	1.001	8,6	11.401	7,8	11,4
Svega	11.569	100,0	146.413	100,0	-

Industrijska proizvodnja poluprerađenih proizvoda od voća u Vojvodini se odlikuje opadanjem obima proizvodnje i visokim variranjima iz godine u godinu. Obavlja u 35 većih i manjih pogona različitih kapaciteta i proizvodnih programa. Uključeni su praktično svi vidovi konzervisanja: topla i hladna prerada, sušenje, mariniranje, biofermentacija, visoka koncentracija šećera i hemijsko konzervisanje. Većina fabrika (pogona) je organizovano za kombinovanu preradu voća i povrća sa kombinovanim postupcima konzervisanja, što je sa tehnološko-ekonomskog aspekta u potpunosti opravdano. Prosečna struktura proizvodnje prerađevina od voća je sledeća: Voćni sokovi 89.000t, voćni sirupi 500t, kompoti 730t, marmelada 2.500t i džem 70t.

Vinogradarska proizvodnja je organizovana na malim porodičnim gazdinstvima, kao i plantažnim zasadima. U proseku za period 2001-2007. površine vinograda iznosile su 11.400 ha. Ukupne površine vinograda se smanjuju po prosečnoj godišnjoj stopi promene od -1,85%. Proizvodnja grožđa godišnje je iznosila oko 74.000 tona i takođe, pokazuje tendenciju pada, uslovljenu padom površina pod vinogradima. Proizvodnja vina se u Vojvodini odvija u sedam vinarija i većem broju manjih vinskih podruma. Najveći proizvođač vina su Vršачki vinogradi – Vršac.

> 4.2. Stočarstvo

Analiza rezultata stočarske proizvodnje izvršena je po granama stočarstva i upoređena (pored Srbije) i sa neposrednim susedom – Mađarskom.

> 4.2.1. Govedarstvo

Kvantitativna komparativna analiza govedarstva u Vojvodini i Mađarskoj obuhvatila je godišnje podatke o prinosima (godišnji prirast i proizvodnja mleka po kravi) i ukupnoj proizvodnji (ukupan broj goveda i ukupna godišnja proizvodnja mleka). Rezultati analize prezentirani su u **Tabeli 9**.

Tabela 9.:
Promene proizvodnih u rezultata u govedarstvu AP Vojvodine i Mađarske u periodu 2001-2007.

OBELEŽJE	Vojvodina				Mađarska			
	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene %	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene %
PRIRAST PO KRAVI I STEONJOJ JUNICI (kg)	447	404	509	2,46	323,7	310	338	0,65
MLEKO PO KRAVI (litara)	3.596	3.179	4.093	2,41	6.033	5.335	6.693	3,29
UKUPAN BROJ GOVEDA	228.900	212.000	269.000	2,08	741.900	702.000	805.000	-1,88
UKUPNA PROIZVODNJA MLEKA 000 lit	334.700	292.000	397.000	2,91	1,939.700	1,793.800	2.080.600	-2,10

Vojvodina ima gotovo 3,3 puta manje osnovno stado u govedarstvu od Mađarske. Međutim, za razliku od Mađarske, u Vojvodini je pozitivna stopa promene broja krava i steonih junica. U posmatranom periodu Vojvodina ostvaruje veći prosečan prirast za gotovo 40%. Mlečnost po kravi je u Mađarskoj veća za 68% nego u Vojvodini. Mlečnost krava u Vojvodini je viša od iste u Srbiji, gde su više zastupljene mlečno-mesne rase (simentalac). Vojvodina učestvuje sa oko 20% u ukupnom broju goveda u Srbiji. Ukupna proizvodnja kravljeg mleka u Vojvodini je manja za oko 5,4 puta u odnosu na Mađarsku, ali pokazuje tendenciju povećanja.

> 4.2.2. Svinjarstvo

Promene u proizvodnim pokazateljima u svinjrstvu u Vojvodini nisu povoljne kao u govedarstvu (**tabela 10**). Osnovno stado svinja smanjuje se po stopi od četiri procenta godišnje, što je gotovo identično i u Mađarskoj. Prosečan prirast po krmači u Vojvodini od 1.042 kg, manji je nego u Mađarskoj za čak 583 kg, odnosno 56%. To se može objasniti i time da je u Mađarskoj daleko veća prosečna težina i starost klanja svinja i da tamo nije uobičajeno da se kolju prasići. Osnovno stado svinja u Mađarskoj je veće za 135 hiljada grla ili 75%. Ukupan broj svinja smanjuje se i u Vojvodini i u Mađarskoj zbog dugogodišnjeg nepovoljnog ekonomskog položaja stočarstva uopšte. Ukupan broj svinja u Vojvodini čini oko 1/3 ukupnog broja svinja u Srbiji.

> 4.2.3. Ovčarstvo

Ovčarska proizvodnja u Vojvodini nema toliki ekonomski značaj za poljoprivredu Vojvodine, kao što to imaju svinjarstvo i govedarstvo. U **Tabeli 11** dati su rezultati komparativne analize proizvodnih parametara ovčarstva u Vojvodini i Mađarskoj. Proizvodni pokazatelji u ovčarstvu u Vojvodini beleže pozitivne rezultate. Za razliku od Vojvodine, ovčarstvo u Mađarskoj ima znatno niže stope rasta brojnog stanja stoke, a prirast po priplodnoj ovci ima tendenciju pada. Prosečan prirast po priplodnoj ovci je u posmatranom periodu u Vojvodini bio za 58%, ili za 14,6 kg viši nego u Mađarskoj. Iz podataka je očito da je ovčarstvo u Vojvodini u ekspanziji, dok je u Mađarskoj u krizi. Vojvodina učestvuje samo sa oko 12% ukupnog broja ovaca u Srbiji.

Tabela 10.:
Promene u svinjarstvu u AP Vojvodini i Mađarskoj u periodu 2001-2007.

	Vojvodina				Mađarska		
	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene (%)	Prosek 2001-07	Min	Max
OBELEŽJE							Stopa promene (%)
PRIRAST PO KRMAČI (kg)	1.042	877	1.217	3,24	1.625	1.544	1.712
UKUPAN BROJ SVINJA miliona kom.	1.353	1.190	1.538	-1,43	4.428	3.853	5.082
							0,69
							-3,12

Tabela 11.:
Promene proizvodnih rezultata u ovčarstvu u AP Vojvodini i Mađarskoj u periodu 2001-2007.

	Vojvodina				Mađarska		
	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene (%)	Prosek 2001-07	Min	Max
OBELEŽJE							Stopa promene (%)
PRIRAST PO PRIP. OVCI (kg)	39,9	30,3	63,8	3,98	25,3	22,3	27,8
UKUPAN BROJ OVACA (kom)	185.000	140.000	254.000	6,98	1.249.500	1.103.000	1.405.000
							1,26
							-3,39

> 4.2.4. Živinarstvo

Živinarska proizvodnja u Vojvodini pokazuje određeni stepen stabilnosti i stagnacije, o čemu svedoče relativno niski koeficijenti varijacije i pozitivne godišnje stope promena, manje od 1% kod svih posmatranih pojava. U istom periodu živinarstvo u Mađarskoj pokazuje negativne tendencije (sem proizvodnje jaja po koki nosilji, koja stagnira – **Tabela 12**).

Broj koka nosilja u Vojvodini manji je 4,3 puta, proizvodnja jaja 7,2 puta, a ukupan broj živine 2,8 puta. To svedoči da je u Mađarskoj više zastupljena „teška linija“ u živinarstvu, odnosno proizvodnja jaja, a u Vojvodini „laka linija“, odnosno proizvodnja brojlera. I sami proizvodni rezultati u proizvodnji jaja u Mađarskoj su znatno bolji. Proizvodnja jaja po koki nosilji od 212 komada jaja godišnje je za 70% veća nego u Vojvodini. Broj živine u Vojvodini čini 37% ukupnog broja živine u Srbiji.

> 4.2.5. Koncentracija stoke

Jedan od osnovnih naturalnih pokazatelja intenzivnosti poljoprivredne proizvodnje je i stepen zastupljenosti, odnosno koncentracija stoke. Koncentracija stoke izražava se na sledeće načine: Broj goveda na 100 ha obradivih površina; broj svinja na 100 ha oraničnih površina; broj ovaca na 100 ha poljoprivredni površina i broj živine na 100 ha oraničnih površina.

Komparativni pokazatelji koncentracije stoke za Vojvodinu, Srbiju i Mađarsku dati su u **Tabeli 13**.

Na osnovu podataka u tabeli se može videti koliko Vojvodina zaostaje u razvoju stočarstva za Mađarskom i Srbijom.. Koncentracija goveda u Vojvodini je 2,6 puta manja nego u Mađarskoj i za 35% manja nego u Srbiji. Koncentracija svinja je neznatno manja, a koncentracija ovaca je preko dva puta manja od Mađarske i više od 2,5 puta od Srbije.

Tabela 12.:
Promene proizvodnih rezultata u živinarstvu u AP Vojvodini i Mađarskoj u periodu 2001-2007.

OBELEŽJE	Vojvodina				Mađarska			
	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene (%)	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene (%)
BROJ KOKA NOSILJA (miliona)	3,497	3,121	4,093	0,16	14,935	13,040	16,348	-1,62
BROJ JAJA PO KOKI (komada)	125	107	138	0,75	212	205	218	0,07
UKUPNA PROIZVODNJA JAJA (miliona komada)	437	334	507	0,92	3.163	2.843	3.433	-1,55
UKUPAN BROJ ŽIVINE (miliona)	6,563	5,737	7,364	0,60	18,350	15,798	20,150	-1,03

Tabela 13.:
Komparativna analiza koncentracije stoke – prosek 2001-2007.

Kategorija	Vovodina	Srbija	Mađarska	Indeksi (%)		
				2/3	2/4	3/4
1	2	3	4	5	6	5
Broj goveda na 100 ha poljoprivrene površine	12,7	19,5	33,4	65	38	58
Broj svinja na 100 ha oranica	85,6	95,0	96,3	90	89	99
Broj ovaca na 100 ha poljoprivredne površine	10,3	26,6	21,5	39	48	124
Broj živine na 100 ha oranica	415	484	316	86	131	153

> 5. Ekonomski rezultati

> 5.1. Bruto domaći proizvod

Analiza tendencija razvoja poljoprivrede Vojvodine sagledana je na osnovu dinamike društvenog proizvoda. Vrednost bruto domaćeg proizvoda (GDP) izražena je u stalnim cenama iz 1994. godine, kako bi se izbegao uticaj inflacije i na taj način dobila realnija slika o njegovoj dinamici (**tabela 14**).

Bruto domaći proizvod poljoprivrede veći je od bruto domaćeg proizvoda prehrambene industrije, što govori da se značajni deo poljoprivrednih proizvoda troši ili izvozi u sirovom stanju, a ne prerađuje u sopstvenim kapacitetima. Učešće Vojvodine u bruto domaćem proizvodu prehrambene industrije Srbije (47,3%) je veće od njenog učešća u bruto domaćem proizvodu poljoprivrede Srbije (39,6%), i pored činjenice da je struktura poljoprivredne proizvodnje u drugim delovima Srbije intenzivnija (veća zastupljenost povrtarstva, voćarstva i stočarstva). Razlog tome je, što su u Vojvodini koncentrisani kapaciteti za prerađu žitarica i industrijskog bilja.

Tabela 14.:

Bruto domaći proizvod poljoprivrede i prehrambene industrije – tekuće cene (miliona dinara)

Godina	Srbija	Vojvodina	
	POLJOPRIVREDA	Učešće u %	
2000.	72.656	29.904	41,2
2001.	135.955	55.950	41,1
2002.	130.783	50.450	38,6
2003.	129.744	46.985	36,2
2004.	162.258	65.978	40,7
Stopa promene %	22,2	21,9	-
PREHRAMBENA INDUSTRIJA			
2000.	28.489	14.276	50,1
2001.	54.695	25.000	45,7
2002.	73.348	32.292	44,0
2003.	71.423	33.282	48,6
2004.	87.230	42.130	48,3
Stopa promene %	32,2	31,1	-

Izvor: Novković i sar. 2007.

> 6. Agrarna politika

Republika Srbija, i u okviru nje AP Vojvodina, prema indikatori-ma privredne razvijenosti, pripada grupi manje razvijenih zemalja. Nizak stepen razvijenosti, pored ostalog, prisutan je i u agrarnom sektoru. U skadu sa postojećim uslovima, definisani su ciljevi i principi agrarne politike:

- Izgradnja održivog i efikasnog poljoprivrednog sektora, koji može da se takmiči na svetskom tržištu, doprinoseći porastu nacionalnog dohotka;
- Obezbeđenje hrane koja zadovoljava potrebe potrošača u pogledu kvaliteta i zdravstvene bezbednosti;
- Osiguranje podrške životnom standardu za ljude koji zavise od poljoprivrede, a nisu u stanju da svojim razvojem prate ekonomske reforme;
- Osiguranje podrške održivom razvoju sela;
- Očuvanje životne sredine od uticaja negativnih efekata poljoprivredne proizvodnje;
- Priprema agrarnog sektora za integraciju u Evropsku Uniju, i
- Priprema politike domaće podrške i trgovine poljoprivrednim proizvodima po pravilima Svetske trgovinske organizacije (STO).

> 7. Finansiranje poljoprivrede

Osnivanjem Fonda za razvoj Republike Srbije, a u saradnji sa Ministarstvom poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, kao i Ministarstva finansija, poljoprivrednim gazdinstvima koja su upisana u Registar u cilju podsticanja poljoprivredne proizvodnje bila su odobrena kreditna sredstva za određene namene.

Savremena poljoprivredna proizvodnja AP Vojvodine u velikoj meri opredeljena je sredstvima odobrenim iz pokrajinskih fondova. Skupština AP Vojvodine osnovala je ukupno pet fondova, od kojih tri fonda imaju za isključivi ili kao jedan od ciljeva, podsticanje razvoja poljoprivrede u Pokrajini:

> 7.1. Fond za razvoj AP Vojvodine

Od ukupno odobrenih sredstava Fonda za razvoj AP Vojvodine – 135,80 miliona eura, za razvoj poljoprivrede usmereno je ukupno 24,35 miliona eura, odnosno poljoprivrednim gazdinstvima usmereno je 15,71 milion eura, a zemljoradničkim zadrugama plasirano je 8,64 miliona eura. U 2007. godini čak 72% je usmereno poljoprivrednim gazdinstvima.

> 7.2. Garancijski fond AP Vojvodine

Razvoj privrede i poljoprivrede u AP Vojvodini osnovna je misija Garancijskog fonda. Ove zadatke Fond realizuje kroz svoju osnovnu delatnost, izdavanje garancija bankama kao sredstava obezbeđenja urednog vraćanja bankarskih kredita. U periodu od 2005. do 2007. godine kroz šesnaest konkursnih aktivnosti angažovan je garantni potencijal u ukupnom iznosu oko 21 milion eura i izdato je ukupno 490 garancija (od čega 19,57 miliona eura u sektorpoljoprivrede). U pomenutom periodu ni jedna garancija nije pala na teret sredstava Fonda, što znači da je Fond izvršio kvalitetnu ocenu kreditne sposobnosti učesnika konkursa i time sveo rizik izdavanja garancija na minimum.

> 7.3. Pokrajinski fond za razvoj poljoprivrede

Pokrajinski fond za razvoj poljoprivrede je osnovan 2001. godine sa ciljem podsticanja poljoprivrede u Pokrajini i otklanjanja problema u oblasti poljoprivredne proizvodnje putem učešća u finansiranju programa unapređenja i razvoja pojedinih oblasti agrara. U posmatranom periodu plasirano je 5,23 miliona eura, od čega su donacije Kraljevine Norveške za rekonstrukciju irigacionih sistema iznosile 3,38 miliona eura. Fond se u posmatranom periodu (2002-2007) bazirao prvenstveno na učešće u finansiranju sistema za navodnjavanje, nabavku novih zaštićenih bašta – plastenika i staklenika, kao i jedan od poslednjih projekata – za podizanje višegodišnjih zasada autohtonih i odomaćenih sorti vinove loze. Za program obezbeđenja proizvodnje u zaštićenim baštama plasirao je kredita u iznosu od 377.560 eura, dok je za navodnjavanje usmereno 1,43 miliona eura.

> 8. Zadrugarstvo

Ključni problem zadružnog sektora ogleda se u nepostojanju zadruga koje funkcionišu po opšteprihvaćenim zadružnim principima. Ukoliko se posmatra način rada i upravljanja u zadrugama kod nas, mogu se uočiti dva karakteristična tipa zadruga. Jedan tip su tzv. „državne zadruga“ kojima upravljaju zaposleni, dok poljoprivrednici, kao članovi zadruga, nemaju takva prava. Drugi tip su tzv. „privatne zadruga“, koje, u stvari, posluju kao privatna preduzeća, bez poštovanja zadružnih načela. Podjednako bitno, a takođe nerešeno pitanje odnosi se na vlasništvo nad imovinom zadruga, koje ograničava njihov razvoj i u velikom broju slučajeva onemogućuje funkcionisanje.

U cilju rešavanja navedenih problema i stvaranja uslova za unapređenje zadružnog sektora, 2006. godine donet je novi Zakon o zadrugama.. Prema Zakonu, zadruga se osniva i posluje na principima: dobrovoljnosti i otvorenog članstva, uzajamnosti, ravnopravnosti, solidarnosti, jednakog prava upravljanja, demokratičnosti, zadružnog obrazovanja i informisanosti zadrugara i međuzadružne saradnje, kao i drugim međunarodno priznatim zadružnim principima. U praksi, ovaj zakon nije pospešio unapređenje zadruga.

> 9. Spoljnotrgovinska razmena

Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je uslovljen obimom i dinamikom domaće poljoprivredne proizvodnje, visinom potrošnje, nivoom podsticaja od strane države, kao i carinskim i drugim netarifnim ograničenjima zemalja uvoznica. Prisutna je izuzetna zatvorenost pojedinih, pre svega, razvijenih zemalja, koje koriste različite barijere u uvozu. Sve više se koriste razna kvantitativna ograničenja - u vidu tehničkih prepreka – primena ISO standarda i HACCP metoda za utvrđivanje kvaliteta, kvantitativnih, i drugih ograničenja, kao osnovnih instrumenata mera agrarnog protekcionizma. Izvoz treba da postane osnovna poluga privrednog rasta i razvoja Vojvodine. U izvozu treba da se poveća zastupljenost proizvoda višeg stepena obrade sa standardima koji će zadovoljavati potrebe potrošača zemalja uvoznica.

> 9.1. Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda

U periodu 2001-05, prosečan uvoz je iznosio 118,4 miliona dolara. U strukturi izvoza najveće učešće ima robna grupa povrće i voće sa 23,8%, sledi robna stočna hrana sa 19,3% i razni proizvodi za ishranu sa 10,6%.

Stepen zaštite agroindustrije od konkurencije iz inostranstva veoma nizak. Na veliki broj proizvoda zaštita putem prelevmana praktično i ne postoji, a koji čine značajnu stavku u našem uvozu (voće, proizvodi konditorske industrije i sl.). Uporedo sa liberalizacijom na ispoljeni negativan bilans uticali su i razni interventni uvozni aranžmani, kao i ugovori o dugoročnoj proizvodnoj kooperaciji, koje, takođe, spadaju u formu uvoza. Visoki uvoz naročito će se negativno odraziti u narednom periodu, ovo će imati dugoročne negativne posledice, i to pre svega, u stočarskoj proizvodnji. Uvoz poljoprivrednih proizvoda treba da bude komplementaran i da se nalazi u funkciji proizvodnje.

> 9.2. Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda

Prosečna goišnja vrednost izvoza u periodu 2001-2005. godine dostigao je 254,8 miliona dolara, sa značajnim pozitivnim trendom kretanja vrednosti, po prosečnoj stopi od 36,8% godišnje. Apso-lutni maksimum ostvaren je u poslednjoj analiziranoj godini (400 miliona dolara).

U strukturi izvoza najveće učešće imaju robne grupe *šećer, med i proizvodi* sa 39,3%, sledi robna grupa *žitarice i prerađevine* sa 18,2% i *povrće i voće* sa 13,3%. Napred navedene robne grupe imale su dominantno učešće u ukupnom izvozu agrarnih proizvoda iz Vojvodine (70,8%). Evidentno je da sve robne grupe nemaju jednako mesto, poziciju i značaj u vojvođanskom agrarnom izvozu.

> 9.3. Mogućnosti povećanja izvoza agroindustrije

U narednom periodu neophodno je u punoj meri iskoristiti komparativne prednosti Vojvođanske agroindustrije:

- Povoljne agroekološke uslove, za proizvodnju žitarica, industrijskog bilja, voća i povrća;

- Postojanje kapaciteta prerađivačke industrije (uljare, šećerane, klanice, mlekare, industrije za preradu pšenice, voća i povrća);
- Stručne kadrove, kako u proizvodnji, tako i u naučno-istraživačkim ustanovama.

Mere ekonomske politike u ovoj oblasti moraju uvažavati sve specifičnosti poljoprivredne proizvodnje (spor obrt kapitala i sl.), pri tom iste treba da budu u funkciji podržavanja njene izvozne orijentacije. Potrebno je odgovarajućim merama povećati i stabilizovati proizvodnju i na taj način stvoriti stabilne izvozne viškove koji će po pitanju kvaliteta zadovoljavati potrebe inostranih kupaca.

Izvozni potencijali agrokompleks Vojvodine su: Šećer i konditorski proizvodi; jestivo suncokretovo ulje; pšenica i kukuruz, kako merkantilni, tako i semenski; semenska soja i suncokret; kvalitetno voće, kako u svežem, tako i u prerađenom stanju (višnja, jagoda, jabuka, kajsija); kvalitetno povrće uglavnom u svežem stanju; junad za klanje, juneće meso, jagnjad za klanje, jagnjeće meso; kvalitetne mesne prerađevine (šunka i plečka u foloji, limenci); pivo, bezalkoholni napitci, mineralna voda, vino; nekonvencionalni poljoprivredni proizvodi (žabe, puževi, med, lekovito bilje); zdravstveno bezbedna- ekološki čista hrana.

> 9.4. Bilans spoljnotrgovinske razmene

Prosečan bilans spoljnotrgovinske razmene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda AP Vojvodine, u posmatranom periodu je pozitivan i iznosi prosečno 65 miliona dolara.. Ostvareni bilans može se okarakterisati kao veoma dobar, mada se istim ne treba zadovoljiti. Cilj u narednom periodu treba da bude povećanje izvoza, uz održavanje uvoza na dosadašnjem nivou.

Analizirajući bilans spoljnotrgovinske razmene po robnim grupama uočava se sledeće:

- Pozitivan bilans spoljnotrgovinske razmene – imaju sledeće robne grupe: meso i prerađevine, žitarice, voće i povrće, šećer, razni proizvodi za ishranu i duvan. Najveći pozitivan bilans razmene ostvaruje robna grupa *šećer, proizvodi i med* sa 41,9 miliona dolara.

- Ostale grupe proizvoda proizvode su daleko više uvožene, nego izvožene iz Vojvodine, odnosno prisutan je negativan bilans razmene. Najveći negativans bilans razmene prisutan je kod robne grupe: *stočna hrana*, sa 11,5 miliona dolara.

> 10. Ocena konkurentnost - SWOT analiza

Razvojne snage poljoprivrede Vojvodine su:

- Dobri prirodni uslovi za proizvodnju (zemljište, klima, vodni resursi)
- Komparativne prednosti mikrorejona (Fruška gora, Subotička peščara, Vršacke planine),
- Relativno nezagađena životna sredina i resursi poljoprivrede,
- Izvrsni uslovi za multifunkcionalni razvoj poljoprivrede (pogodni prirodni resursi za razvoj turizma, ugostiteljstva, proizvodnju energije (eolska, termalna, obnovljivi izvori)),
- Tradicija u konvencionalnoj poljoprivrednoj proizvodnji,
- Relativno kvalifikovana i obrazovana radna snaga,
- Razvijenost prerađivačkih kapaciteta,
- Postojanje obrazovnih i naučno-istraživačkih institucija,
- Spremnost pokrajinskih institucija za razvoj agrokomplesksa,
- Postojanje poljoprivredne savetodavne službe.

Slabosti su:

- Neuređenost zemljišnog kompleksa.
- Sitni posedi i parcele seljačkih gazdinstava.
- Ekstenzivna proizvodnja po strukturi i prinosima.
- Slaba zastupljenost stočarstva.
- Neodgovarajuće rešenje korišćenja državnog zemljišta.
- Nedovoljno korišćenje i loši ekonomski uslovi za korišćenje vodnog potencijala za navodnjavanje.
- Loša organizovanost seljačkih gazdinstava.
- Nedovoljna podrška razvoju poljoprivrede od strane države.
- Problem staračkih domaćinstava i devastacije sela.

Razvojne mogućnosti su:

- Uređenje zemljišnih površina.
- Povećanje površina u navodnjavanju.
- Intenziviranje biljne proizvodnje promenom strukture proizvodnje i većim ulaganjem u pojedine linije proizvodnje.
- Mogućnosti boljeg korišćenja zemljišta kroz postrnu i naknadnu setvu.
- Intenziviranje stočarske proizvodnje.
- Veći stepen finalizacije proizvodnje u sopstvenim prerađivačkim kapacitetima.
- Unapređenje tehnologije prerade poljoprivrednih proizvoda.
- Razvoj multifunkcionalne proizvodnje i dierzifikacija (Sem za proizvodnju hrane, poljoprivredni resursi Vojvodina mogu se efikasno koristiti za razvoj agro-eko turizma (seoski turizam, seoske turističke manifestacije, banjski turizam, riboliovni i lovni turizam), ugošteljstvo (salašarskog tipa, sveža-zdrava hrana, itd), proizvodnja energije (eolska, termalna, obnovljivi resursi).
- Razvoj MSP u oblasti zanatske prerade poljoprivrednih proizvoda.
- Integracija proizvodnje, prerade i plasmana kroz zadrugarstvo.
- Uspostavljanje ISO standardizacije i poboljšanje kvaliteta proizvoda.
- Veća proizvodnja uljane repice i investiranje u rafinerije za roizvodnju bio-goriva.
- Razvoj ekološke proizvodnje, proizvodnje lekovitog i aromatičnog bilja.
- Dalje unapređenje savetodavne službe i drugih institucija.

Pretnje u razvoju su:

- Ograničenja plasmana.
- Ograničenja izvoza (kvote, necarinske barijere, ne stimulisanje izvoza,...)
- Nedovoljne mogućnosti države za podršku razvoja poljoprivrede.

- Nedostatak kvalitetnih izvora sredstava za razvoj i funkcionisanje.
- Nepostojanje ili neadekvatnost zakonske regulative.
- Nedovoljan uticaj institucija na razvoj.

> **11. Zaključak - uslovi i mere za jačanje konkurentnosti**

Najznačajniji uslovi i podsticajne mere za razvoj agrobiznisa u ruralnim područjima Vojvodine su:

- 1. Stimulisanje izgradnje i korišćenja sistema za navodnjavanje.** I pored izuzetnih vodnih resursa u Vojvodini, njihov stepen iskorišćenosti je izuzetno mali. Jedan od najznačajnijih razloga za njihovo minimalno korišćenje leži u ekonomskim uslovima za njihovu eksploataciju. Republički i pokrajinski fondovi za razvoj poljoprivrede trebalo bi značajnija kreditna sredstva, pod povoljnim uslovima da usmere u nabavku opreme i sisteme za navodnjavanje, fiskalna politika trebalo bi da poreskim oslobođenjima stimuliše gazdinstva koja koriste sisteme za navodnjavanje.
- 2. Stimulisanje povećanja investiranja u ruralna područja.** Stimulativne mere, koje bi poboljšale investiranje u ruralna područja bile bi oslobađanje ili smanjenjem doprinosa za zapošljavanje u ruralnim sredinama, povoljnija poreska i kreditna politika, finansijski podsticaji razvoja agrobiznisa od strane države, republike i lokalne samouprave.
- 3. Uređenje i racionalno korišćenje zemljišnog fonda.** Uređenje zemljišnog resursa i racionalno korišćenje zemljišnog fonda je u današnje vreme jedan od najvažnijih problema poljoprivrede Vojvodine.
- 4. Uređenje infrastrukture i razvoj ustanova u ruralnim područjima.** Za privredni razvoj ruralnih područja značajan razvoj infrastrukture i ustanova (puteva, vodovodne i kanalizacione mreže, telekomunikacija vrtića, škola, banaka, sportskih terena i igrališta, kulturnih i drugih ustanova). U ovom segmentu značajni izvori mogu biti iz stranih povoljnih kredita i donacija.

- 5. Državne i investicije lokalnih samouprava u razvoj preduzeća u selima.** Poljoprivredno zemljište, kao državni resurs treba da predstavlja osnovu za prioritete u Državnom investicionom planu Srbije. To znači da bi Srbija, kao što ulaže u razvoj planinarskog turizma, investiranjem u žičare i uređenje terena za skijanje, trebalo da ulaže u optimalno korišćenje svog poljoprivrednog zemljišta, kroz razvoj poljoprivrednih preduzeća, eksperimentalnih stanica, naučnih instituta, turističkih atrakcija i drugih, profitabilnih načina multifunkcionalnog korišćenja poljoprivrednog zemljišta.
- 6. Razvoj institucija za razvoj malog agrobiznisa i preduzetništva.** Posebnu ulogu u razvoju malog biznisa i preduzetništva svuda u svetu imaju institucije. Kada je u pitanju agrobiznis značajne investicije su tehnološki problemi, garancijski fondovi i savetodavne institucije za razvoj agrobiznisa.
- 7. Edukacija ruralnog stanovništva.** Privredni razvoj ruralnih područja mora biti praćen opštim društvenim razvojem, odnosno opštom edukacijom ruralnog stanovništva i edukacijom u tehničkom, tehnološkom, obrazovnom, kulturnom, ekološkom, i ne na poslednjem mestu, ekonomskom smislu.
- 8. Razvoj zadrugarstva i poljoprivrednog savetodavstva.** Za opstanak i razvoj seljačkih gazdinstava od posebnog su značaja dalji razvoj zadrugarstva i poljoprivrednog savetodavstva, vrsta, kao ustanove koja u interesu poljoprivrede treba da uskladi ciljeve države i ciljeve seljaka i bude institucija za implementaciju agrarne politke.

Literatura

Izvršno veće AP Vojvodine (2006): Program privrednog razvoja AP Vojvodine – novelirana ex post analiza privrede Vojvodine, Novi Sad

Novković, N., Bošnjak Danica, Milić D., Potkonjak Svetlana, Čobanović Katarina, Jovanović, M., Vlahović, B., Tica, N., Pejanović, R., Rodić Vesna, Petrović, Ž., Zekić, V., Vukoje, V., Nikolić-Đorić Emilija, Mutavdžić Beba, Marković Katarina, Janković, D., Bulatović Mirjana: (2007): Strategija razvoja poljoprivrede i sela AP Vojvodine, projekat, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

Novković, N. (2003) Pravci razvoja malog biznisa u agroprivredi Vojvodine, Ekonomika preduzeća 3-4, Savez ekonomista Srbije, Beograd, 128-132

Novković, N. (2003): Program privrednog razvoja AP Vojvodine (II DEO EKONOMIJA – AGROKOMPLEKS), Elaborat (94-102), Izvršno veće AP Vojvodine, Novi Sad

Republički zavod za statistiku Srbije: Statistički godišnjaci, Beograd

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN

a politikatudományok doktora egyetemi tanár
*Újvidéki Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar*

Tisztelt SOMOGYI SÁNDOR TANÁR ÚR!

Örömmre szolgál, hogy Dr. Somogyi Sándort köszönhetem 75. születése napján mindazokkal, akik alkotói tevékenységének gazdag eredményét ünneplik. Őt a szabadkai Közgazdasági Karon ismertem meg, még a múlt évszázad hetvenes éveiben. Több éven át voltunk kollégák. Mindig azt csodáltam benne, hogy hogyan is tudja az irányító és szervezői tevékenységet összeegyeztetni, a kutatói és oktatói munkássággal, miközben ott volt/van a férj és az apa szerepkör is. Munkája során nagy ívet járt be: kezdte technikusként a topolyai szövetkezetben, majd agrármérnök volt Ómoravicán, igazgató a topolyai mezőgazdasági középiskolában, aztán a szabadkai Közgazdasági Kar Szervezéstudományi Intézetének helyettes igazgatója. 1971–1973 között a belgrádi Energoprojekt szakértője Zambiában és a Mazabuka farms vezérigazgatója. 1987-ig újra a szabadkai Közgazdasági Kar egyetemi tanára. Amikor dékán-helyettesi szerepköröm során a szervezéstudományi és informatikai intézetigazgató volt, együtt küszködtünk, vitatkoztunk az intézményfenntartó pénzügyi támogatások lehetetlen fordulatairól. Határozott volt, tudta mindig mi az intézet érdeke. Ezt követte az időszak, amikor az újvidéki Mezőgazdasági Kar tanára és az Agrárökonómiai és Faluszociológiai Intézet igazgatója lett. A délszláv háború kezdetén már Magyarországon tanított, mint a PATE Georgikon egyetem tanára; nyugdíjba a Veszprémi Pannon Egyetem emeritus professzoraként ment el. Bárhova vitte a sors, gyakran jött haza. Somogyi tanár úr sose költözött el Szabadkáról, de munkahelyei elvezették – szenvedélyes világutazó nejevel, Katicával együtt – Jugoszláviából Afrikán keresztül Magyarorszáig, majd vissza Szerbiába. Egyik nap az egyik, másnap egy másik országban vagy kontinensen talál tenni és intézni valót, megy a gyermekei után, miközben

rengeteg barátba, ismerősbe botlik. 75 éves korára Somogyi tanár úr több ország és régió közismert személyiségévé vált. Elsősorban a szervezéstan egyik fontos ágazatában, a vezetésismertetek és kockázatkezelés, valamint a minőségellenőrzés területén elért eredményeire gondolok. Agrármérnökként, menedzserként, tanárként és kutatóként is ismerik. Számos tudományos munkát és konferencia előadást írt meg, és fog is, ameddig csak úgy érzi, hogy szükségünk van rá.

Ezen az évfordulón egy tanárról, kollégáról, emberről szeretnék szólni, akinek a segítségére mindenkor lehetett és lehet számítani. Személyiségében és gondolkodásában autonóm kollégának ismertem meg, aki ugyanakkor mindig meghallgatja mások véleményét is. Jellemzője az egyenes, közvetlen beszéd. Állandó kedélyes hangulata miatt munkatársai és környezete elfelejtik, ha néha követelőző, számon kérő. Nyugdíjas korában egy felsőoktatási magánkar kihelyezett tagozatát menedzseli, nem szűnő lendülettel ír, projektumokat koordinál, doktoranduszokat buzdít, meghallgatja a problémáikat. Sokszor ülünk össze és folytatunk hasznos megbeszéléseket szakmai tananyagokról, tudományos kiadványokról. Nem idegen számára a számítógép-használat, az új keletű szakmai prezentációs megannyi formája. Somogyi tanár úr gyorsan felfogta azt is, hogy az európai regionalizmus kiterjedése új távlatokat nyit, hiszen kihívást jelent az integrálódó közép-kelet-európai országok és ebben az észak-vajdasági régió és a vajdasági magyarok számára. A határokon átnyúló kapcsolatait követi a Regionális Tudományi Társaság kutatócsoportjaival együtt.

Kedves Tanár úr! Szaktudását és a fiatal generációk sorát adta a társadalomnak, s ezért az agrár és gazdasági tudományterület képviselői köszönettel tartoznak. Köszönjük ezt az áldozatos munkát! Reméljük, jó egészségben és lankadatlan aktivitással sokáig folytatja még szorgalmas munkáját.

A magyarok regionális tudata és európai orientáltsága a Vajdaságban¹

Gábrity Molnár Irén

> Bevezető

Az identitás, az emberek kapcsolatrendszere és társas interakcióik során kialakított és szubjektív tapasztalatukon alapuló énképük. A vajdasági magyarok tudata összetett kategória, amit ezúttal a regionális tudatukon keresztül közelíték meg. A tájidentitás ugyanis az énkép egy alkotó eleme, és legalább háromrétegű szempontrendszerrel² jellemezhető. Az alapszinten vannak az objektív jellemzők (a táj természeti, kulturális és társadalmi összetevői), azután a tájidentitás észlelési és interakció szintje következik (az emberi kapcsolatok megélése, mozgástere), és végül a harmadik szint, vagyis az „asszociációkkal és jelentéstani jellemzőkkel”³ leírható érzelmek (emocionális viszonyulás). Felmérhető, hogy vajon konzerválódtak-e az optimális tájhasználati tényezők, avagy ma már a magyarság kisebbségi életének köszönve, alulhasznosítja a korábban megélt materiális vagy kulturális értékeit. Kiszoruló például a korábbi történelmi értékeiből (kulturális, politikai vagy oktatási intézményekből), anyagi javak birtoklásából (pl. hátrányos munkahelyek, földtulajdon-veszteség, alacsonyabb

¹ A tanulmány átdolgozott formája a korábban publikált bővebb feldolgozásnak: Tájidentitásunk a materiális és immateriális tényezők ölelésében, In: *Regionális erőnlét, A humán erőforrás befolyása Vajdaságban*, Szerk. Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa, mtt 13. Kiadó: Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2008. pp. 9-72.

² A háromrétegű szempontrendszerrel lásd a www.sos-projekt.org honlapon; *Sustainable Open Space* 2004 műhelymunka-beszámolóját (Parc naturel régional du Vexin français, Prototype 1 Spatial planning towards Landscape Identity, workshop report, Ile-de-France).

³ Lásd Duray Balázs tanulmányát: *Tájidentitás és területfejlesztés a határmentén, a Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében* című tanulmánykötetben. MTA RKK Békéscsaba, 2007. 114. o.

jövedelemszint). Ilyenkor azt szokták megállapítani, hogy a közösség tájidentitása veszélybe került-e annyira, hogy nincsenek megmaradási válaszreakciók, önszerveződésre törekvések, hagyományőrzés, rugalmas illeszkedés a térség gazdasági igényeihez. A lakossági migráció ilyenkor felmutathat erővesztést, vagy újonnan kialakult vonzáskörzeteket egy térségben.

A tájidentitás kialakulására hatással vannak a materiális és immateriális elemek is⁴, hiszen a társadalmi-gazdasági tevékenységeknek tájalakító szerepük van. A jelen tanulmányban a vajdasági magyar lakosság kapcsán összefüggést keresünk a materiális tényezők által nyújtott életfeltételek, a jövőkép, a regionális tudat kialakulásában, valamint az EU-s csatlakozás reménye között. Azok az indikátorok, amelyek segítségével szemléltetjük az élettér megélését, vagyis a tájhasználatot, a következők: a magyarok részéről a régióátlag felett vagy alatt használatos anyagi lehetőségek (pl. jövedelemszint, életszínvonal), a társadalmi mobilitás lehetőségei (munkaéletút, továbbtanulás, migráció).

> 1. A vajdasági magyarok anyagi erőnléte

A térség materiális feltételeinek alapos elemzése nélkül röviden szólok e terület állapotát befolyásoló előzményekről. A kilencvenes években zajló háborúk Jugoszlávia/Szerbia gazdaságát teljesen szétzilálták, talpra állítása a becslések szerint is legalább két évtizedet igényel. A délszláv háború következtében Jugoszlávia ENSZ-tagságát felfüggesztették, majd 1992. június 2-ától gazdasági szankciókat vezettek be az ország ellen. A daytoni egyezmény feltételei teljesítésének következményeként 1995 novemberétől a szankciókat enyhítették, megszüntetésük azonban az 1996. évi helyhatósági választásokon elkövetett csalások és egyéb okok miatt megakadt. 1998 tavaszától, az ismert koszovói események következtében, ismét a legszigorúbb gazdasági büntetőintézkedések érvényesülnek Szerbiával szemben. Az ország ipari termelése az 1990. évi szint 40%-ára esett vissza, a hiperinfláció miatt a pénzügyi rendszer szétesett. A fokozatosan

⁴ Lásd: Gábrity Molnár Irén: *Tájidentitásunk a materiális és immateriális tényezők ölelésében*, a Magyarságkutató Tudományos Társaság Regionális erőnlét kiadványában (2008). 9-72 oldalak

növekvő kereskedelmi hiányt az egyre zsugorodó vállalati és lakossági tartalékok fedezik. Az országra erejét messze meghaladó terheket ró a mintegy 1 millió főre tehető munkanélküli eltartása. A feketegazdaság részesedése a gazdasági folyamatokban megközelíti a 40–45%-ot. Milošević bukásával (2000) a JSZK előtt újra lehetővé vált, hogy a társadalmi-gazdasági reformoktól függően a közeljövőben ismét tagja lehet azoknak a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek, amelyekből az 1990-es években kizárták, majd 5-6 éven belül az Európai Uniónak is⁵.

„A 0,772 HDI-index alapján Szerbia a 74. helyen áll a HDI-számításokkal felölelt 178 ország között. Ha tekintetbe vesszük, hogy a 0,8 és annál magasabb indexet tekintik a fejlettek csoportjának, akkor Szerbia a közepesen fejlettek felső részében helyezkedik el. A várható élettartam-index alapján Szerbia a 73., az írástudás és képzettség index alapján a 62. helyen van, a GDP-index alapján a 92. helyen. Ebből következik, hogy a HDI javítása érdekében elsősorban a gazdasági fejlődés a hangsúlyos probléma.”⁶ Megjegyzem, hogy az általános gazdasági szempontokat figyelembe véve, a magyarlakta vajdasági területek fejlettsége megalapozottnak mondható. A községei gazdasági életképességet mutatnak, fejlettségi szintjük sok esetben meghaladja Vajdaság fejlettségi szintjét (Szabadka, Magyarkanizsa, Zenta). Marginalizálódás az északi határ régió két községében figyelhető meg, Csóka és Ada községben. Itt minden mutató a vajdasági fejlettségi szint alatt van. Az összes többi község meghaladja a tartományi átlagos szintet, vagy legalábbis ezen a szinten mozog. Némely község, az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján, az élen jár (Szabadka, Magyarkanizsa, Törökkanizsa). A foglalkoztatottság esetében ez már nem mondható el. Szinte minden község (Szabadka és Zombor kivételével) a vajdasági fejlettségtől kevés-

⁵ Az ország súlyos bel- és külföldi tőkehiánytól szenved. Számítások szerint a gazdaság egészséges dinamizmusának beindításához 20–22 milliárd USD azonnali tőkére lenne szükség, továbbá fontos feltétel lenne normalizált viszonyok kialakítása a szomszédos országokkal, elsősorban a volt jugoszláv köztársaságokkal. Ez a folyamat beindult ugyan, de a belső politikai viszonyok (Koszovó státusa, a hágai nemzetközi törvényszékkel való nem kielégítő együttműködés) miatt igencsak lassan halad.

⁶ Lásd: Kajári Karolina *Életminőség-humánháttér, kultúra* c. tanulmánya a Kistérségek élettereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek c. tanulmánykötetben, 74. o.

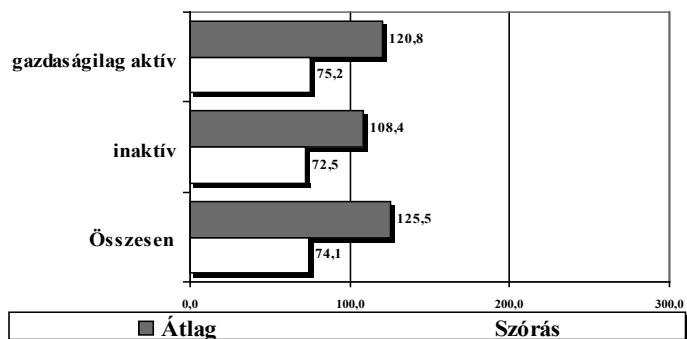
sel elmarad, főleg pedig Csóka. Az utakat illetően Szabadka és Ada község mutat hiányosságokat; a 100 főre jutó orvosi ellátás Csókán, Adán és Magyarakanizsán a legrosszabb.⁷

> 1.1. Empirikus kutatáseredmények

Konkrét kutatáselemzéseink a Kárpát-Panel projektum⁸ vajdasági magyarok mintájában megmutatják, hogy a válaszadók egyéni és háztartási havi teljes (nettó) jövedelme a gazdaságilag aktívak esetében 234 euró, ami megközelíti a térség átlagjövedelmét.⁹ Az inaktívak 155 eurója már jóval ez alatt van. Az egy főre jutó (a gazdaságilag aktívak esetében) *családi havi teljes (nettó) jövedelemátlag* 121 EUR. Ennél még alacsonyabb a havi jövedelem az inaktívaknál: 108 EUR.

1. ábra:

A válaszadók egy főre jutó családi havi teljes (nettó) jövedelemátlag (EUR)

⁷ Lásd: Takács Zoltán: *Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza* tanulmánya, a Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek kötetben, 2006. 39-56 oldalak

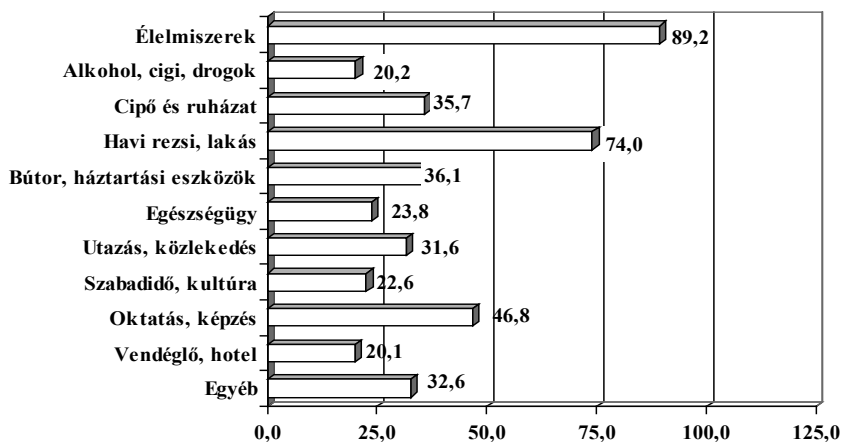
⁸ A Kárpát-Panel 2007 kutatás résztvevői: Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Magyarország, főpályázó), Max Weber Társadalomkutató Alapítvány (Erdély–Románia), Fórum Kisebbségkutató Intézet (Felvidék–Szlovákia), LIMES Társadalomkutató Műhely (Kárpátalja–Ukrajna), Magyarágkutató Tudományos Társaság (Vajdaság–Szerbia). A kutatás célja a megismételhető identitás-felmérés és időszerű magatartás-vizsgálat volt, a módszertana kvótás kérdőívezés (Vajdaságban 380 fős minta, ami 26 települést ölelt fel Bácska és Bánság térségében).

⁹ Átlagos havi jövedelem 2007 végén Szerbiában 24 000 YUD körül mozog, ami a felmérés idején kb. 300 euró.

A következő ábra szerint egy viszonylag alacsony havi családi költségvetés (353,5 EUR) fogyasztási struktúrája mutatja, hogy majdnem 90 EUR élelemre, 74 pedig a lakásfenntartásra ment el. Nagyobb tételnek számít még az oktatásra fordított költség (46,8 EUR), a háztartási, ruházkodási, utazási és egyéb költségek 30–35 EUR között vannak. Az alkohol és cigaretta 20 EUR-t visz el havonta, ennél alig nagyobb az egészségügyre vagy a kultúrára/ szabad időre fordított összeg.

2. ábra:

Az elmúlt egy hónapban a családi költségvetésből kb. mekkora összeget fordítottak az alábbiakra? (összesen 353,5 EUR)

A viszonylag alacsony jövedelemszintre jellemző, hogy sokat költenek élelmiszerre. Tanulságos, hogy a vajdasági magyar családok átlagosan a havi jövedelmük 25%-át élelemre, 21%-át rezszi-költségekre, 13%-ot oktatásra és 10%-ot öltözködésre, utazásra költik el. A többi 30%-nyi jövedelemrész marad a kulturális, szórakozási és egyéb kiadásokra (háztartás, bútor, közlekedés, alkohol, cigaretta). Ezek szerint a megtakarított tétel jelentéktelen. Nagyobb beruházásra a folyó jövedelemből nem telik. Az egészségügyi kiadások, a rekreációra, a kultúrára és oktatásra fordított kiadások is elmaradnak a fejlett országok hasonló mutatói mögött.

A *magántulajdoni viszonyok* elemzésekor a helyzet kedvezőbb, ami a néhány évtizeddel korábbi magasabb életszínvonal következménye. A mintában, a családtag tulajdonában van a lakások

92%-a, ami rendkívül jó adat. Mindössze 3%-uk bérel lakást, vagy 5%-uk egyéb megoldást választott. A lakás és háztartás felszereltségével kapcsolatban a helyzet már kedvezőtlenebb. A válaszadók majdnem 89%-ának van saját tulajdonú lakása, 96,3%-nak színes tévéje, 88%-uknak fagyasztóládája, majdnem ugyanannyinak mosógépe. 77%-ának mobiltelefonja, 75%-ának vezetékes telefonja is. CD-lejátszó a minta több mint a felének van. Saját autót használ a vajdasági minta 53,1%-a, motorkerékpárt pedig 36,3%. Mikrohullámú sütőt használ 48,9%. Számítógépe, hifi-beendezése, DVD vagy videó a megkérdezettek kb. 43–46%-ának van, viszont internet-csatlakozása csak 32%-nak. Értékes művészeti tárgyat mindössze 9%-uk őriz otthon, mosogatógépet, videokamerát kevesen vásároltak.

Tanulságos, hogy a *lakástulajdonosok részaránya* a vajdasági magyarok körében viszonylag magas, a háztartás felszereltsége közepes életszínvonalú, de a havi összjövedelem és a közlekedési feltételek (öreg autók) jelenlegi mutatói elégtelen életminőségre utalnak ugyanúgy, mint a havi fogyasztási szerkezet, amikor egy-egy átlagos háztartásban nem tudnak semmit se félretenni, és hónapról hónapra élnek. Az ilyen anyagi feltételek azt jelzik, hogy a vajdasági magyarok materiális életfeltételei nem kielégítőek, a tájkaraktert meghatározó materiális tájidentifikációs elem degradálást mutat. Erre a válaszlehetőségek lehetnek a munkahelyváltás, vállalkozások beindítása, elköltözés, továbbtanulás stb. A mutatók alapján elemezzük a munka-életutat és az utazási, majd a költözöködési hajlamot.

> 1. 2. A munkaéletút által biztosított társadalmi mobilitás lehetőségei a térségben

Szerbiában a mezőgazdaság, halászat és erdőgazdaság a statisztikai és gazdasági kimutatásokban primáris, az ipar, bányászat, építőipar és kisipar szekunder, a szolgáltatások terciér besorolásúak. Ezt a szektorai klasszifikációt alapul véve –Mirnics Károly kutatásai¹⁰ szerint –az 1953–2002 közötti kezdeti arányok az időszak végére megfordultak:

¹⁰ Mirnics Károly: Vajdaság és a magyar nemzeti kisebbség népességének gazdasági szerkezte és változásai (1953–2002), a Magyarságkutató Tudományos Társaság Regionális erőnlét kiadványában (2008). 159-245 oldalak.

1. táblázat:

Vajdaság aktív népessége termelési szektorok szerint, 1953–1991 között

Év	Termelési szektorok							
	Összesen ¹		Primáris		Szekunder ²		Tercier és más	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1953	728 567	100,0	520 536	71,4	108 303	14,9	99 728	13,7
1961	769 720	100,0	457 646	59,5	190 260	24,7	121 814	15,8
1971	768 526	100,0	369 714	48,0	232 305	30,1	166 507	21,9
1981	788 645	100,0	260 141	33,0	286 724	36,4	241 780	30,7
1991	767 259	100,0	204 052	26,6	296 127	38,6	267 080	34,8

Magyarázat:

1) A termelési szektorokon kívüli aktív népesség nélkül,

2) A kisiparral együtt.

Forrás: Stanovništvo i domaćinstvo Srbije prema popisu 2002 godine. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd 2006., 237. o.

Az aktív népesség zöme előbb áttevődött a primáris gazdasági tevékenységből a szekunder gazdasági tevékenységbe (1953–1971 között), onnan pedig a terciér tevékenységekbe (1971–1991 között)¹¹. Az 1953–1991-es időszakban, az aktív népesség gyors ütemben szabadult meg a nehéz mezőgazdasági kézi munkától. Vajdaságban 1991-ig az aktív népesség 35,8%-a hagyott fel a mezőgazdasági termeléssel, és ipari jellegű foglalkozásokba kezdett. A 2002. évi népszámlálás azt mutatja, hogy a vajdasági mezőgazdaságban már ugyanolyan volt a szakképzettségi összetétel és szint, mint az ipar legtöbb ágazatában.

Figyelembe véve a szerbek számának folyamatos növekedését (a menekültek 1991 után szinte előzőnlőtték Vajdaságot; többszáz ezres számuk az összes és állandó népesség részét képezi!), meg kell állapítani, hogy mindennek ellenére az összes aktív kereső népesség tömegében elsősorban ők jutnak a legjobb munkahelyekhez. Ez látható a következő táblázatban is.

2. táblázat:

Szerb és magyar aktív kereső népesség foglalkozás szerint – 2002. évi népszámlálás

Foglalkozások	Szerb		Magyar	
	Szám	Szerkezet %	Szám	Szerkezet %
Összesen	457 436	100,0	102 794	100,0
Törvényalkotó, közigazg., gazd. vezető	22 157	4,8	2679	2,6
Szakember (önálló értelmiségi)	32 309	7,1	3985	3,9
Szaktunatárs (beosztott értelmiségi)	84 187	18,4	13 275	12,9
Irodai dolgozó	32 007	7,0	5 205	5,1
Szolgáltató, kereskedelmi foglalkozású	56 105	12,3	8425	8,2

¹¹ Mivel a 2002. évi népszámlálás nem 14 gazdasági tevékenységet különböztet meg, hanem 17-et, megszakad, megakad az azonos alapú besorolás és összehasonlítás lehetősége.

Foglalkozások	Szerb		Magyar	
Mezőgazdasági magántermelő	59 718	13,1	24 978	24,3
Kisiparos	52 538	11,5	14 792	14,4
Gép- és gépsor-kezelő és -szerelő	65 743	14,4	15 913	15,5
Elemi foglalkozás	39 773	8,7	12 635	12,3
Egyéb	12 899	2,8	910	0,9

Forrás: Ednički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd 2004., 192–193. o.

A magyar aktív népesség száma több mint 33%-kal csökkent 1961-2002 időszakban. Ugyanakkor az aktív keresők száma szó szerint azonos maradt!

Vajdaságban a munkanélküliek legnagyobb csoportja a fémiparból és a kereskedelemből, vendéglátóiparból és turizmusból kerül ki. Jelentős számú a mezőgazdasági és közgazdasági szakterületű munkanélküliek csoportja is, de kedvező körülménynek tudható be, hogy a legtöbb szabad munkahely az utóbbi években a kereskedelem és közgazdaság területén van. Sok szabad munkahely volt a közgazdasági, jogi és adminisztrációs szakterületen belül is (11%). A fémiparban is számos szabad munkahely volt, és a munkát talált dolgozók 10,6%-a ezen a területen helyezkedett el. Vajdaságban, a 2004-es esztendőben 269 910 munkanélkülit tartottak nyilván, így a munkanélküliségi ráta 30,65% volt. A munkanélküliek között a nők és az első munkahelyüket keresők is kb. 53%-ban voltak jelen.

Mirnice Károly statisztikai elemzései¹² szerint, Vajdaságban az inaktív népesség¹³ (a nem foglalkoztatott népesség) száma és

¹² Lásd: Mirnice Károly: Vajdaság és a magyar nemzeti kisebbség népességének gazdasági szerkezete és változásai (1953–2002) a Magyarságkutató Tudományos Társaság Regionális erőnlét kiadványában (2008). 159-245 oldalak.

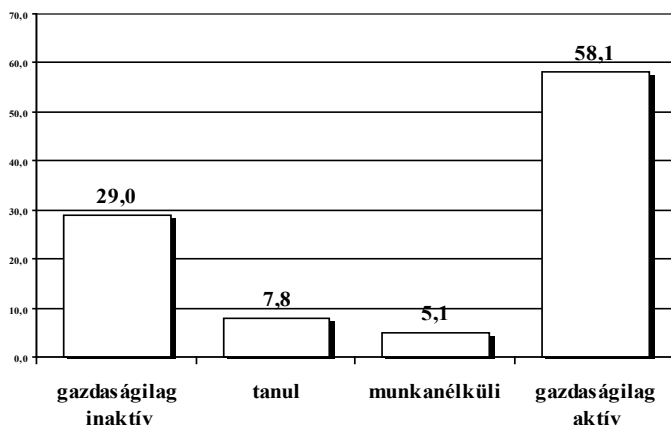
¹³ Tágabb értelemben és meghatározásban az inaktív népesség felöleli a foglalkozását nem gyakorló, de önálló jövedelmi forrással rendelkező (például nyugdíjas) személyeket, és az eltartott (tehát önálló jövedelmi forrással nem rendelkező) személyeket.

aránya állandóan nő, ugyanis 1953-ban 100 gazdaságilag aktív személyre 98 gazdaságilag inaktív kereső személy jutott; 1991-ben 108 fő és 2002-ben már 120. Az inaktív keresők, vagyis az önálló jövedelmi forrással rendelkezők száma 1953–2005 között csaknem háromszorosára nőtt (1953-ban 68 948 fő, 2002-ben 221 165 fő). Részesedésük az összes népességben: 1953-ban 4,0%, majd 2002-ben az elképesztő 21,1%. Vajdaságban tehát 2002-ben minden ötödik lakos nyugdíjból, más jellegű önálló jövedelmi forrásból, állandóan folyósított munkanélküli vagy szociális segélyből élt. Ennek az inaktív kereső népességnek 94%-a nyugdíjból tartotta fenn magát.

A Kárpát-Panel kutatáselemzésünkben a munkahelyi életútra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a vajdasági magyar felnőtt népesség (N=334) alig több mint fele (58,1%) aktív kereső, az inaktívak részaránya (29%). A válaszadók 7,8%-a még tanul, a munkanélküliek száma pedig csak 5,1%. A munkanélküliek meglepően alacsony aránya vélhetően azzal magyarázható, hogy ezek jelentős hányada inaktívként (háztartásbeli, eltartott stb.) nyilatkozott.

3. ábra:

A vajdasági magyarok gazdasági aktivitás szerint (N=334)

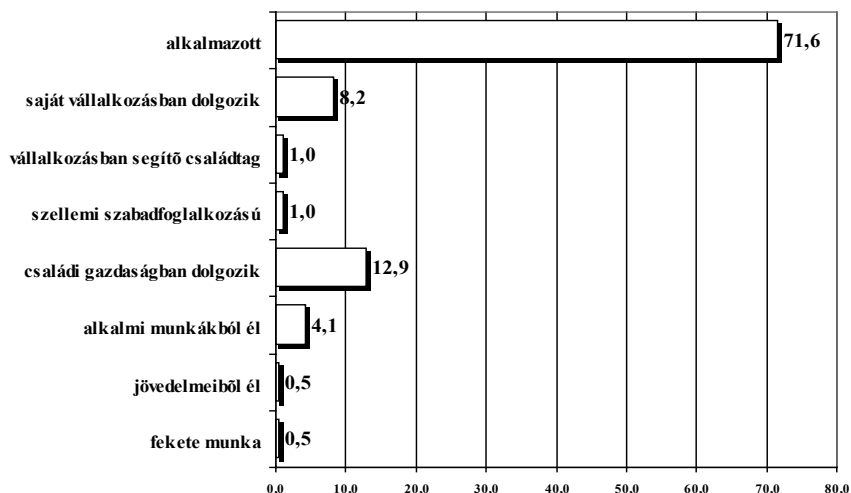
A nemek szerinti megoszlás szerint: a férfiak 65%-a aktív, a nők esetében ez csak 53%. A nők jelentősen felülreprezentáltak az inaktívak csoportjában: 33% (különösen a háztartásbeliek és

a gyerektartási segélyezettek), de a tanulók és a munkanélküliek között is ők vannak többen. Az inaktívak többségét nyugdíjasok (öregségi 41,2% és rokkantnyugdíjasok 14,4%) teszik ki, a háztartásbeliek aránya pedig majdnem 30%.

A foglalkoztatott népesség több mint 71%-a alkalmazotként, 12,9% családi gazdaságban dolgozik, a vállalkozók és önfoglalkoztatottak aránya még a besegítő családtagokkal együtt sem éri el a 9%-ot. Viszonylag kevesen vallották be az alkalmi és a feketemunkát.

4. ábra:

A gazdaságilag aktívak foglalkoztatottság szerint (N=194)

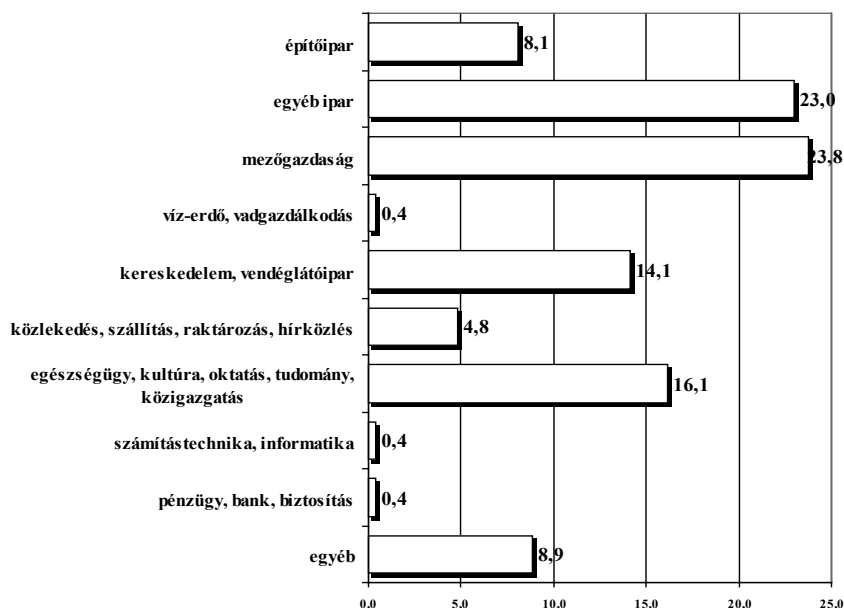
A vajdasági magyarok körében kevesen tartanak fenn saját vagy családi vállalkozásokat. Legtöbben még mindig állami alkalmazottak, pedig a munkavesztés veszélye folyamatosan jelen van. A magyarok foglalkoztatottságának nemzetgazdasági ágazatok szerinti összetétele ipari (8,1% építőipar és egyéb 23%) és mezőgazdasági (23,8%) dominanciát mutat, ezek közül az építőipar minden nyolcadik alkalmazottat foglalkoztat. A vajdasági magyar keresők kb. 16,1%-a dolgozik a főként az állami egészségügyi, szociális, oktatási stb. szektorban. Milošević hatalomátvételével megszűnt a titói Jugoszlávia nemzetiségi kulcsrendszere, amelynek értelmében a kisebbségek esetében alkalmazni kellett az ará-

nyos részvételt a társadalmi, a kulturális és a gazdasági életben. A szakmai alkalmasság kizárólagossága elvének hangsúlyozása a gyakorlatban a nemzetiségek tagjait az állami és társadalmi élet peremére szorította. Ennek hatására a magyarok ma már a tömbmagyarság által lakott területeken is számarányukhoz viszonyítva mélyen alulreprezentáltak az állami vállalatok vezetői között vagy a közigazgatásban.

A kereskedelem és a vendéglátóipar 14,1%-ukat foglalkoztatja, ami a többségi nemzethez képes alulreprezentáltságot jelent. Az üzleti forgalommal jellemezhető piaci ágazatokban (közlekedés, logisztika, hírközlés, pénzügy, bank stb.) a szerbiai magyarok részvétele szintén alacsonynak mondható (4,8%). A tipikus magyar foglalkozások Vajdaságban: építőmunkás, gyári, mezőgazdasági alkalmazott, egészségügyi dolgozó, pedagógus. Alulreprezentáltság tapasztalható viszont az informatikai, pénzügyi, közigazgatási szakmában.

5. ábra:

Milyen ágazatba tartozott a cég/vállalat/intézmény, ahol Ön dolgozott/dolgozik? (N=248)

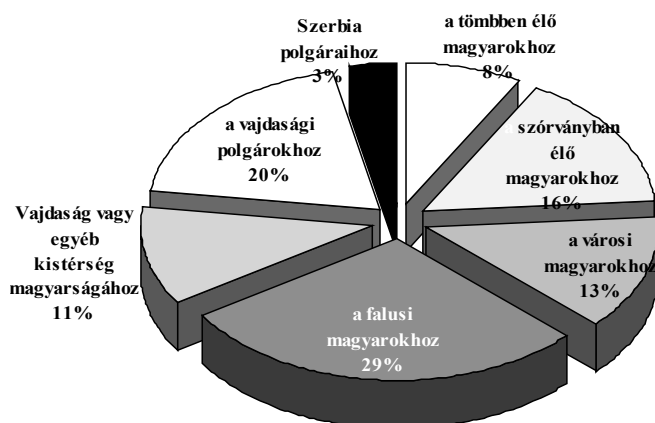
A vajdasági magyar lakos viszonylag immobilitást mutat, amikor 85%-uk lakhelyével megegyező településen dolgozik/dolgozott. Tudnunk kell, hogy a többségük falun és kisvárosban él. Az adatokból kiderül, hogy a foglalkoztatottak mindössze 12,8%-a ingázik 50 kilométeren belüli másik településre.

> 2. Vonzáskörzetek a térségben

A tájidentitás jellemzőjeként, mérhető a térben tapasztalható mozgás, útvonalak használata. Ezt a jelenséget mutatják: a lakóhelyi kötődések szubjektív megítélése, utazási szokások, napi ingások gyakorisága és céliránya stb. A Kárpát-Panel kutatás szerint a vajdasági magyarok életvitelük szempontjából lakóhelyi kötődésüket bizonyítják: 55%-uk térséghez kötődik, viszont 42%-uk inkább településhez. Vajdasági polgárnak érzi magát 20%-uk, majd 11% egy bizonyos kistérséghez kötődik. A szórványban élők 16%-a kistérségét szórványnak nevezte meg, míg a tömbben élő magyarok csak 8%-a nyilatkozott úgy, hogy a tömbben élő magyarokhoz tartozik. A településhez kötődés szintén jelentős: 29%-uk kifejezetten falusi magyarnak, 13%-uk pedig városinak tartja magát. A vajdasági magyarok életvitelük szerint csak 3%-ban kötik magukat Szerbia polgáraihoz.

6. ábra:

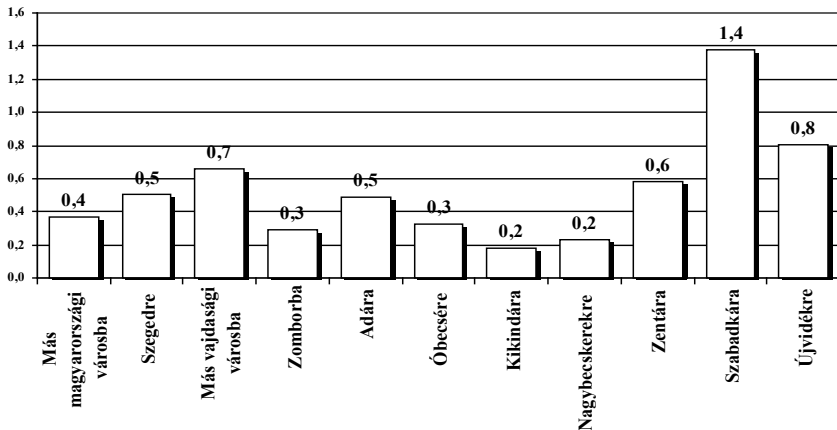
Magyarként Szerbiában/Vajdaságban életvitele szerint, hova tartozik?

A térség keretében a magyarok migrációs szokása viszonylag gyenge. Legtöbbször (71%-88%) azt választották, hogy több éve nem utaztak például Kikindára, Nagybecskerekre, Zomborba, Óbecsére, Adára, vagy akármelyik magyarországi városba (megjegyzés: ebbe a kategóriába soroltuk azokat is, akik még soha nem jártak ezekben, a városokban, vagy nem választottak). A legmegcélzottabb vonzásterületek mégis Szabadka és Újvidék. Valószínűleg a munka, vagy a tanulás céljából, naponta, a válaszadók 31,8%-a ingázik Újvidékre, majdnem 30%-a Szabadkára, közel 24%-a Szegedre, 20%-a pedig Zentára. A többi vajdasági nagyvárosba körülbelül a magyarok 7-10%-a ingázik naponta. Heti vagy havi ingázással, nagy valószínűséggel a középiskolások/egyetemisták és a bejáró munkások utaznak főleg Szabadkára (23,8+8,4%), majd Újvidékre (16+3,6%), Zentára (12+3,1%), Szegedre (10,4+1,8%). Az ötös értékskálán, hogy milyen gyakran utazik egyes városokba (0-több évente, vagy nem járt ott... 4-naponta) a legnépszerűbb város Szabadka 1,4 átlagjeggyel, majd Újvidék (0,8), egyéb vajdasági városok (0,7), majd Zenta (0,6), Szeged és Ada (0,5).

7. ábra:

Milyen gyakran utazik a következő városokba... (átlagkimutatás, ahol a: 0 – több évente/nem járt ott/nincs válasz; 1 – évente; 2 – havonta; 3 – hetente; 4 – naponta)

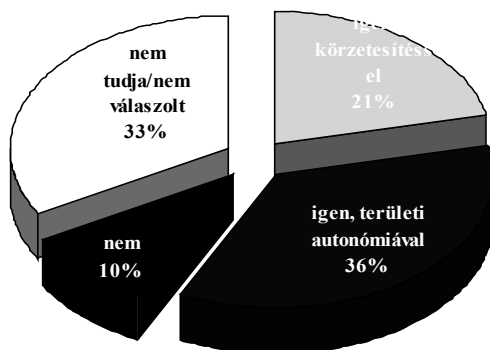

A kutatás alapján megállapíthatjuk, hogy a vajdasági magyarokat tevékenységük (munkájuk, iskola, vásárlás) szerint életvitelszerűen Szabadka és Újvidék vonzza legjobban, ami mögött

azonnal megjelenik még Zenta és Szeged is. Tény, hogy az aktuális körzetesítés rendszer éppen ezeket, a vonzásterületeket osztja meg. Az észak-dél irányú közlekedési és tevékenységi vonalak még elfogadhatóan működnek, de a Bánát-Bácska közötti kelet-nyugat kapcsolatrendszer nem elégíti ki a magyarokat. A tájhasználat ezen a téren degradációt, vagy elégtelenséget mutat. Mit lehet tenni azért, hogy megkönnyítsük a magyarok ingázását, migrációját és élettevékenységét ebben a térségben? Szükséges-e területi átszerveződést tervezni, vagy megfelelnek a jelenlegi adminisztratív megoldások? Alternatívák keresésével tettük fel a kérdést, hogy mi a teendő. (1) Szükséges-e a magyarlakta területi önkormányzatok egybefogása, vagy/és (2) Vajdaság tartomány státusának változtatása?

8. ábra:

Támogatná-e a magyarok által sűrűn lakott területek együttműködését?

A körzetek és lokális területek jelenlegi adminisztratív megoldásaival a vajdasági magyarok nincsenek megelégedve. Többségük változtatna a magyarlakta területek, de az egész tartomány státusán is! A magyarok által sűrűn lakott területek együttműködéséről hallottak már politikai elvárásokat, de stratégiai terv hiányában nem igen van elképzelésük a vajdasági magyaroknak, hogyan lehetne ezt megvalósítani¹⁴. A válaszadók több mint a fele elfogadja a regionális egybekapcsolást: 36%-uk területi autonómiával, 21%

¹⁴ Több vajdasági magyar párt kötelezte el magát a perszonális autonómia mellett a területi önkormányzatiság mellett is (7 magyarlakta község együttműködése révén). Ennek a megvalósulhatósága a szerb állam reakciójától függ.

körzetesítéssel támogatná a magyarlakta önkormányzatok együttműködését, de 43%-uk bizonytalan, ugyanis, 33% nem tud ezzel mit kezdeni, 10% pedig ellenzi, ugyanis valószínűleg szórványban élőként kirekedne ebből a térségből. A vajdasági magyarok kifejezetten „autonomisták”. Vajdaság Tartomány státusán a megkérdezettek 81%-a nagyobb autonómia kikövetelésével változtatna, míg a többi nem tudja (14%), vagy nem önállósítana (5%).

3. táblázat:

Regionális tudatformák a vajdasági magyaroknál

Térség neve, ahova tartozom		1 – egyáltalán nem	2	3 – köze- pesen	4	5 - nagyon erősen	Összes válasz- adó
Térség	A település, ahol születtem	56	57	158	208	885	1364
	A kistérség, ahol élek	32	39	170	299	831	1371
	Vajdaság	9	30	112	246	985	1382
	Szerbia	348	292	380	173	163	1356
	Magyarország	665	242	249	101	98	1355
	Kelet-Közép Európa	420	222	402	187	116	1347
	Európa	273	164	323	249	351	1360

Negatív viszonyulást tanúsítanak Magyarország, Kelet-Közép Európa és Szerbia esetében. A konkrétan megélt tájtudat azonban nem fejezi ki azokat az elképzeléseket, kitörési pontnak vélt reményeket, amelyet a térség magyarsága az EU-hoz köt.

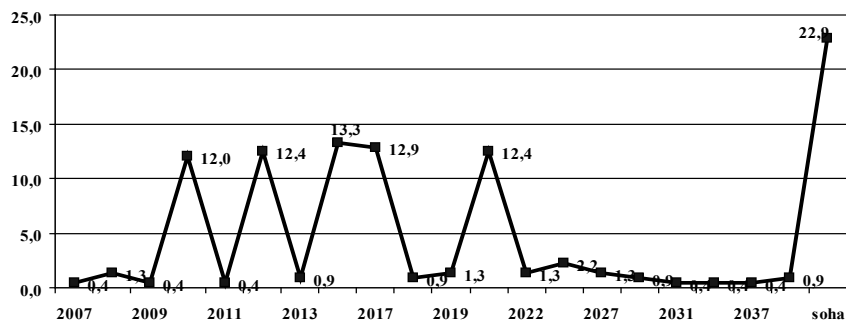
> 3. Az EU csatlakozás a vajdasági magyarok reményisége

A vajdasági magyarok többségének a meggyőződése, hogy Szerbia gazdasága számára túlélési esélyt az Európai Unióhoz való közeledés és csatlakozás jelenti. Feltételezések szerint e csatlakozás az ország viszonylag merev gazdaságpolitikai és kisebbségi, valamint emberjogi feltételei miatt sem várható 2012 előtt. Az ország teljes jogú EU-integrációjának megvalósulásáig a régió, és azon belül a vajdasági magyar közösség számára, elsőrendű politikai és gazdasági jelentőségű a határokon átívelő, több szomszédos ország területrészeire kiterjedő nagyrégiók (pl. a Duna–Körös–Maros–Tisza, és a Duna–Tisza–Dráva–Száva EU-régiók), ill. a Kárpát-medence és Kelet-Közép-Európa valamennyi országára kiterjedő nagytérési kooperációk kérdése. Ezek a nemzetközivé bővülő kapcsolatrendszerek regionális léptékű gazdasági előnyeiken túl, igen jótékony szerepet játszhatnak a kistérségek társadalmi, gazdasági potenciáljainak mozgósításában, az ott élő népesség életkörülményeinek javításában. A térségben élő magyarok mennyire vannak tudatában annak, hogy határon átívelő kapcsolatok esélyt jelentenek számukra? Igénylik-e az anyaországgal, vagy az EU-s országokkal való kapcsolattartást?

Kérdőíves kutatáseredményeink azt mutatják, hogy Szerbia Európai Unióhoz való csatlakozásának évét a csalódott vajdasági magyarok majdnem 23%-a a végtelenbe tette („soha”), de a minta zöme 2010-2020 közé rakja Szerbia EU tagosodásának reális időszakát.

9. ábra:

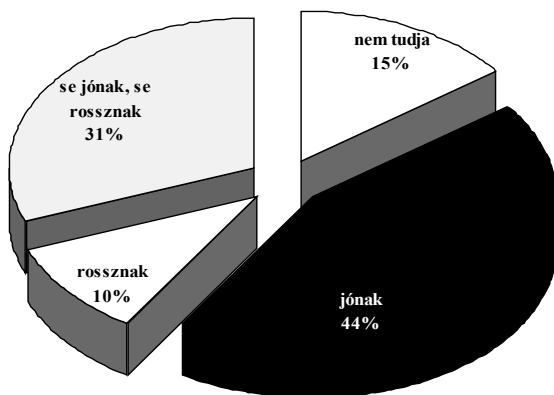
Véleménye szerint Szerbia mikor, melyik évben csatlakozhat az Európai Unióhoz? (százalékban)

A vajdasági minta zöme nem tudja pontosan mit fog jelenteni számára a csatlakozás. A vélemény arról, hogy a csatlakozási szándék jó vagy rossz, a válaszadók 44%-a jónak tartja, 31% se jónak se rossznak, 10% gondolja úgy, hogy ez rossz lesz és 15% nem tudja. Az EU-ról általában pozitív a vélemény (30+19%), de itt van a 33%-os semleges és a 9% negatív állásfoglalás is.

10. ábra:

Általánosan, milyennek tartaná Szerbia EU-s csatlakozását?

Kárpát-medence országainak a vajdasági válaszadók szerint 51%-ban elősegítette a magyar nemzetiségűek összetartozását, de 27% szerint ez a kapcsolattartás nem jött létre, a többi (22%) nem tudja. A határok átjárhatósága a válaszadók szerint igen fontos, mert 65%-uk szerint ez elősegíti a magyarok kapcsolattartását.

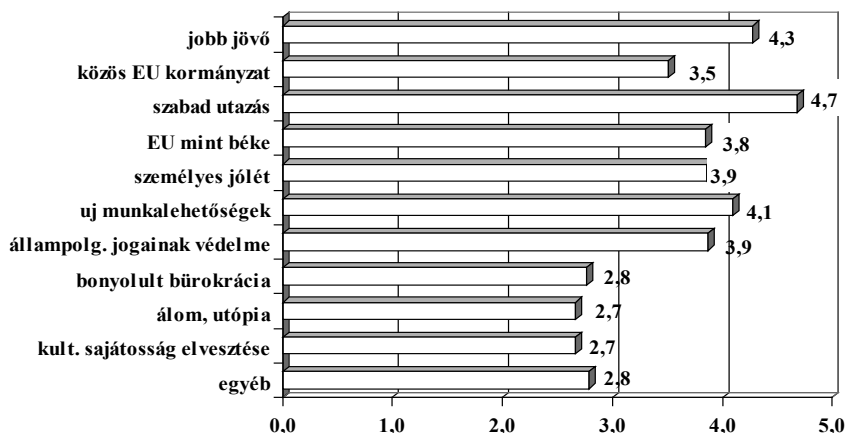
A vajdasági magyarság az Európai Unióhoz elsősorban a következő fogalmakat társítja: első helyen van a béke (36,3%), ami érthető módon a Szerbiában élők régi vágya; második helyen van a gazdasági jólét fogalma (17,4%), majd a vízummentes, szabad utazás, tanulás és munka az EU-ban (14,2%). Ezen kívül a válaszadók kb. 6%-ának fontos még az utazási lehetőségek kibővülése és az egységes pénznem: ma is sokan EUR-ban spórolnak). Mindezek az értékek az EU-val kapcsolatban az új esélylehetőségeket, életszínvonal emelést jelentenek, ami nem a tájékozatlanság gyengeségét jelzi, sem pedig a régióhoz való ragaszkodás sorvadását.

Ahhoz, hogy mit eredményez majd az ország EU csatlakozása a megkérdezett személyek szempontjából, a vajdaságiak egy

öt fokú skálán nyilatkozhattak. Számukra az ország megnyitását és új lehetőségeket hozná a csatlakozás. Legtöbben a szabad utazást említik (4,7 átlagjeggyel), majd a jobb jövőt (4,3), új munkalehetőségeket (4,1), állampolgári jogvédelmet és személyes védelmet is (3,9), békét (3,8), közös EU kormányzatot (3,5).

11. ábra:

Az alábbi kijelentések mennyire fejezik ki azt, amit az Ön számára az EU jelent? (Válaszok öt fokú skálán: 1-egyáltalán nem, 2-inkább nem, 3-igen is meg nem is, 4-inkább igen, 5-teljes mértékben)

Arra a kérdésre, hogy mit jelent az Európai Unió a polgárának lenni, legtöbben (72,1%) az EU-s tagállamok közti szabad átjárhatóságot említik, de a válaszadók nagy többsége a szabad munkavállalás jogát említi bármelyik EU-s tagállamban (68,2%). A tanulási lehetőség bárhol az EU területén a válaszadók 59,7%-ának lenne fontos. Meglepően nagy azoknak a válaszadóknak a száma, akik (valószínűleg téves információk alapján) az orvosi ellátás és a szociális szervezetek szolgáltatásaihoz való szabad hozzáférést várja az EU-tól (38,2%). Ebből látszik, hogy mélypon-
ton van Szerbiában az egészségügyi ellátás. A szavazati jogok körüli változások nem igen érdeklik a vajdasági magyarokat.

4. táblázat:

Az alábbi kijelentések közül melyik jelenti inkább, hogy: „az Európai Uniónak a polgára lenni”? (Első említések aránya)

Kijelentés	Említi
1. Az EU-s tagállamok közti szabad átjárhatóság	72.1
2. Szabad munkavállalás joga bármelyik EU-s tagállamban	68.2
3. Szavazati jog a helyi választásokon abban a tagországban, amelyben élsz, akkor is, ha ez nem azonos a szülőhazáddal	15.3
4. Szavazati jog az országos választásokon abban a tagországban, amelyben élsz, akkor is, ha ez nem azonos a szülőhazáddal	7.9
5. Szavazati jog az európai parlamenti választásokon abban a tagországban, amelyben élsz, akkor is, ha ez nem azonos a szülőhazáddal	8.9
6. Az orvosi ellátás, a szociális szervezetek szolgáltatásaihoz való szabad hozzáférés	38.2
7. Tanulási lehetőség bárhol az EU területén	59.7
8. Egyik sem az előzők közül	2.4

Tanulságos, hogy a vajdasági magyarok mozgásteret, nyitott munkaerőpiacot igényelnek, átjárható országhatárokat szeretnének. Jelenleg ez a közösség bezártnak és esélytelennek érzi a területet, ahol él.

> Zárógondolatok

1. Vajdaságban fontos elemezni a tájidentitás sorvadásainak vagy erősödésének a jeleit egy-egy lakossági csoportnál, mert a tájkaraktert meghatározó tájidentifikációs elemek a jövőbe mutatnak, sőt megsejtetik velünk egy régió fejlesztettségének lehetőségeit, hiszen a legtöbb negatív irányú változást is felválthatja egy új keletű tájhasználat, ami pozitív válasz lehet a természeti–társadalmi–kulturális örökségek kiaknázására. Történelmi tevékenységükben és sorsuk építésében a Vajdaságban élő magyarok a tartományhoz

kötődnek legerősebben; munkájuk, mozgásterük a kistérségekhez kapcsolódik, még akkor is, amikor a térség megélésében a közösség viszonylag nagy része bezártnak és esélytelennek érzi a területet, ahol él. Európai orientáltságuk a többségi nemzethez viszonyítva erősebb, ami nem csak az anyaországhoz való kapcsolódási lehetőséget jelenti a számukra, hanem esélyt a szabad mozgástérre, a megélhetésre, jobb munka- és életfeltételekre.

2. Az anyagi helyzet romlása, a térségben megvalósítható társadalmi-gazdasági és politikai aktivitás sorvadása (főleg az utóbbi két évtizedben) jelentősebben befolyásolta az identitástudatuk kialakulását, mert a hátrányos kisebbségi helyzet és a degradált állapot tudat az összefogás igényét váltotta ki. Első reakcióként a szerbiai társadalmi krízisre a vajdasági magyarok negatív irányú változásokat (feladás, hontalanság, jövőkép hiánya, bezárkózás) mutattak fel, majd kezdetben fragmentálisan, később átfogóan is kialakultak a pozitív válaszreakciók azzal a céllal, hogy önvédelmi és értéknövelő hatást váltsanak ki.
3. A vajdasági magyarok anyagi helyzetmegélése, sőt a térségben a társadalmi és gazdasági aktivitása is befolyásolja az identitástudatuk kialakulását. A gazdasági erőnlét soradásával, a megélhetési nehézségekkel párhuzamosan növekedett az elvándorlási készség, hiszen ebben a helyzetben nem tudott már hatni a marasztaló, érzelmi típusú vagy kulturális alapú nemzettudat. A Tito-korszakban sokat utazó és világjáró lakosság többsége ma is rugalmas az elvándorlási lehetőségekhez, mégis a többség ragaszkodik a szülőföldjéhez, jövőjét főleg a tartomány (Vajdaság) életképességéhez köti. A külföldre vándorlás szándéka a magasabb életszínvonal és a kereseti lehetőségek függvénye, s ez a fiatalabb, szakképzett korosztály vágya.
4. Vajdaságban a magyar aktív népesség száma több mint 33%-kal csökkent 1961-2002 időszakban. Ugyanakkor az aktív keresők száma szó szerint azonos maradt. Az inaktív népesség száma és aránya nőtt: 1953-ban 100 gazdaságilag aktív személyre 98 gazdaságilag inaktív kereső személy jutott; 1991-ben 108 fő és 2002-ben már 120.
5. A vajdasági magyarok mozgásterét, nyitott munkaerőpiacot igényelnek, átjárható országhatárokat szeretnének. Jelenleg

ez a közösség bezártnak és esélytelennek érzi a területet, ahol él. Arra a kérdésre, hogy mit jelent az Európai Unió a polgárának lenni, legtöbbször említik (72,1%) a tagállamok közti szabad átjárhatóságot, majd a szabad munkavállalás jogát (68,2%), a tanulási lehetőséget bárhol az EU területén (59,7%).

> Konklúzió

A vajdasági magyarok nemzeti identitásvesztésének okai:

- elsősorban a természeti-ökológiai örökség vesztese (termőföldtulajdon, munkahelyi esélyek és az élőhely leszűkülése, mobilitás gyengülése),
- másodsorban a demográfiai szerkezetváltozások (előregedés, emigráció és betelepítések által kiváltott lakosságfogyás),
- harmadsorban a gazdasági erőtlenség és a társadalmi-politikai élet peremléte és
- végül a társadalmi örökség sorvadása (kulturális, vallási másodrendűség megélése, nyelvhasználati gondok).

Felhasznált irodalom

1. *Regionális erőnlét* (2008). mtt 13. Szerk.: Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa, Kiadó a Magyarságkutató Tudományos Társaság Szabadka.
2. Gábrity Molnár Irén, Rác Livia: *Vajdaság (Szerbia) - KÁRPÁT PANEL* (2007), A kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái, *Gyorsjelentés*, Szerk.: Papp Z. Attila, Veres Valér. Kiadó: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Budapest)). 120-184 oldal
3. *Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében* (2007) tanulmánykötet. Kiadó: MTA RKK Békéscsaba,
4. *Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek* (2006). Szerk.: Gábrity Molnár Irén és Ricz András, Kiadó: Regionális Tudományi Társaság, Szabadka.
5. *Sustainable Open Space* 2004 műhelymunka-beszámolója (Parc naturel régional du Vexin français, Prototype 1 Spatial planning towards Landscape Identity, workshop report, Ile-de-France). www.sos-projekt.org honlapon

DR. SEFCSICH GYÖRGY
műszaki tudományok doktora,
nyugalmazott egyetemi tanár

**Ajánlás és üdvözlét az ünnepelt 75 éves
Prof. Dr. Somogyi Sándor professzor úrnak:**

Kedves Sándor Barátom!

Tiszta szívvel és őszinte szeretettel/megbecsüléssel teszem le asztalodra ezt a kis – csak Neked és csak Miattad készült – dolgozatot. Remélem, hogy még sokáig lesz alkalmam és lehetőségem Veled végre menő szakmai vitákat és nosztalgikus baráti beszélgetéseket folytatni. Maradj meg nekünk még sokáig jó egészségben!

A megújuló energetikai technológiák és létesítmények hatékonyságának komplex értékelése

Dr. Sefcsich György

> **Összefoglaló**

A szerző a tanulmányban bemutatja a megújuló energetikai technológiák és projektek – mikro- és makroszemléletű – komplex hatékonyságának elemzésére és értékelésére, saját kutatásai keretében kialakított metodológiai koncepció alapvető jellemzőit. Részletesen taglalja a hatékonysági alapkritériumok – a gazdasági, műszaki, energetikai és társadalmi hatékonyság – elvi kérdéseit, és azok kombinációjaként értelmezett komplex hatékonysági mutató fogalmát. Ismerteti a korszerű, számítástechnikai támogatottságú multikriteriális értékelési és döntéstámogató módszereket. Rámutat a probléma kifejezetten dualisztikus jellegére, amely egyrészt a mikroökonómiai szemléletű beruházáshatékonysági elemzésekre, másrészt pedig a társadalmi közösség makroökonómiai céljait/elvárásait megtestesítő normatív rendszerre támaszkodik, amelyekkel a megfelelően kialakított közhatalmi motivációs és kényszerítő intézkedésekkel kell/lehet a két egymástól eltérő (sőt gyakran szembenálló) szemléletmódot úgy összeegyeztetni, hogy mindenekelőtt a mindenkori hosszú távú közösségi érdekek érvényesülhessenek.

> **1. Bevezető**

Az utóbbi években egyre inkább felértékelődik a megújuló energetikai – akkor még mindenekelőtt a biomasszák energiacélú felhasználására irányuló – technológiák fejlesztésének és széleskörű implantációjának a jelentősége. Ezek a technológiák a múlt század 70-es éveiben eszkalálódott kőolaj árrobbanások eredményeként kerültek először a tudományos és beruházói érdeklődés homlokterébe, de (miután a világgazdaság igen gyorsan és sikeresen stabilizálta, sőt jórészt neutralizálta is a kőolajárak hirtelen

növekedését) a 90-es évek végére már elveszítették korábbi jelentőségüket. A megújuló energetika – most már azonban egyre inkább a környezettudatos, és a fenntartható fejlődés felé eltolódó súlyponttal – csupán az elmúlt évtized során vált ismét időszerűvé, főleg a fejlett ipari országokban kialakított kormányzati támogatási rendszerek, és fejlesztési/implantációs sikerek eredményeként.

Az így kialakult – ugyan időben és térben erősen változó intenzitású – konjunktúra hatására beindult igen széleskörű és intenzív kutatási-fejlesztési munka és a kormányzati támogatások eredményeként, számos, egymással gyakran kemény konkurenciaharcot vívó, igen különböző, esetenként katasztrofálisan alacsony gazdasági, műszaki, energetikai és társadalmi hatékonyságú technológiai koncepció és projekt került megvalósításra. A terület gazdasági és társadalmi érdekeltségű szereplőinek (kutató-fejlesztő intézmények, fővállalkozó és gyártó cégek, potenciális beruházók, ill. a társadalmi felépítmény és államigazgatás) érdekei is igen különbözőek, sőt gyakran egymással ütközők. Ezért a tudományos/szakmai körökben még napjainkban is igen eltérő, gyakran kellően nem megalapozott és kritikátlan, esetenként akár egymásnak ellentmondó álláspontok/vélemények szerepelnek az egyes műszaki-technológiai koncepciók továbbfejlesztésének és széleskörű elterjesztésének indokoltságáról és elfogadhatóságáról, sőt akár a megújuló energetika egészéről is – mint nem gazdaságos és/vagy energetikailag marginális jelentőségű forrásról.

> 2. Érdekartikuláló és -motiváló tényezők

Az energiagazdaság beruházási/felújítási beruházásait általában a gazdasági és technológiai fejlődés igényei motiválják, és a beruházások hatékonyságának megítélésekor nem az a kérdés: építsünk-e vajon vagy ne, hanem az, hogy mit építsünk? Ezért a megújuló energetikai (beruházási) projektek értékelése/megítélése is többnyire a konvencionális (nem megújuló) energetikai referenciaprojektek hatékonysági mutatóira támaszkodó, hangsúlyozottan komparatív szemléletű.

Elvben már a megújuló energetikai (és nyersanyag-) erőforrások alkalmazásának lehetőségét is meghatározó korlátozó tényezők határolják be, mint pl.:

- valós igények/szükségletek kielégítése (meghatározott output-jellegű energetikai kapacitások megépítésének szükségessége),
- a megfelelő megújuló energiahordozók megfelelő mennyiségű, minőségű és folyamatosságú rendelkezésre állása és elérhetősége,
- a megújuló energiahordozók energiacélú hasznosítására/felhasználására kifejlesztett és üzemszerűen alkalmazható (elfogadhatóan csekély kockázatú) technológiák és üzemviteli tapasztalatok rendelkezésre állása.

A mindenkori „megfelelő/elfogadható hatékonyság” fogalma ezért általában, a projekt megvalósításában az érdekelt szubjektumok egyértelműen artikulált érdekeinek/elvárásainak kielégített-ségére utaló, komparatív szemléletű (a megválasztott referencia-technológiához viszonyított) mutatóként értelmezhető. Ezeknek az – egymástól gyakran igen különböző – érdekeknek/elvárásoknak a pluralizmusa azonban a mindennapi gyakorlatban a következő, kifejezetten dualisztikus szemléletpárrá egyszerűsödik:

- a potenciális beruházók hangsúlyozottan gazdaságossági intonációjú („mikroökonómiai szemléletű”) érdekei/elvárásai (lehetőleg csekély beruházási és működtetési költségek, magas megtakarítások, gyors megtérülés stb.);
- a szűkebb/tágabb értelmezésű közösségek stratégiai fejlesztési és gazdaságpolitikai igényeire/elvárásaira támaszkodó közösségi („mezo/makro-ökonómiai szemléletű”) érdekei/elvárásai.

A két szemlélet közötti szakadék áthidalása egyetlen módon lehetséges: olyan hatékony és hosszútávú, a megújuló energetika meghatározott (megválasztott) technológiai rendszereinek fejlesztését, bevezetését és széleskörű elterjesztését támogató gazdaságpolitikai intézkedések életbe léptetése, amelyek a mikroökonómiai érdekek tudatos kezelése/irányítása útján, biztosítani tudják a mezo- és makropolitikai közösségi célok és elvárások megvalósítását.

> 3. A megújuló energetikai technológiák hatékonyságának kritériumai

A „megfelelő hatékonysági mutató” többretegű, igen összetett, komplex értékszemplétű fogalom, amely matematikailag több paraméteres és/vagy csupán leíró szekvenciális hatékonyságműtatóból komponált, komplex („multikriteriális”) kritériumfunkcióként értelmezhető.

> 3.1 Gazdasági hatékonyság

A megújuló energetikai kutatás-fejlesztési technológiák szélesebb körű elterjedését mindenekelőtt – a konvencionális energiahordozók értékaránytalán, voluntarista ár/költségpolitikájából és a még fejlesztési fázisban lévő technológiák tökéletlenségei/hiányosságai miatti viszonylag magas beruházási és üzemeltetési költségekből és szerényebb üzembiztonságából eredő – elégtelen gazdasági hatékonyságuk korlátozza. Számos, főleg posztoszocialista és fejlődő ország belső árszerkezete – bizonyos gazdasági, politikai vagy szociális célok elérése érdekében – az energiaszektor károsító súlyos, és aránytalan ösztönző elemeket tartalmaz, és ezért a konvencionális energiahordozók reális kitermelési/beszerzési költségeinek makroökonómiai szemléletű meghatározása rendkívül fontos procedurális feladat. A primáris energiahordozók szerbiai árainak átlagos diszparitása még jelenleg is kb. 35-45 %-os, ami azt jelenti, hogy a hatályos szerbiai gazdaságpolitikai eszköztár jelenleg is erőteljesen támogatja a konkencionális és nemes energiahordozókat – az ugyan alacsonyabb használati értéket képviselő de lokális/hazai eredetű megújuló energiaforrásokkal szemben.

A vizsgált technológiák gazdasági hatékonysága alatt általában azok megvalósításához és tartós működtetéséhez szükséges tőkeberuházások (ráfordítások) ökonometria minőségének paraméteres mutatóit értjük. Ez a megközelítés abból a feltételezésből indul ki, hogy a tőkeberuházás hozadékai (megvalósított jövedelmek és/vagy költségmegtakarítások, ill. egyéb pozitív eredmények) amelyek biztosítják a beruházás reális, gazdaságilag előnyös/elfogadható határidőn belüli megtérülését. Természetesen, a piaci viszonyok bizonytalanságai miatt ezek a mutatók is minde-

nekelőtt az alkalmazni kívánt alternatív technológiai megoldások ökonometriai minőségére vonatkozóan tekinthetők relevánsnak, de semmiképp sem tekinthetők nagyobb jelentőségű üzleti döntések kizárólagos mérlegelési kritériumainak.

A vizsgálat tárgyát képező megújuló és a konvencionális energetikai referencia-technológiák komparatív hatékonysági mutatóinak összevetései is csupán akkor adhatnak – főleg makroökonómiai megfontolások szintjén – teljes értékű információkat, ha azok a vizsgált technológiai rendszerek teljes vertikumára (az ásványi nyersanyagkincsek feltárásától, a bányaművelés beindításától/működtetésétől, a hulladéklerakók revitalizálásától és a kimerült bányák bezárásától kiindulva, egészen a végenergia-felhasználó küszöbéig) kiterjednek. Az ilyen mélységű felmérésekhez szükséges adatbázisok hozzáférhetősége és megbízhatósága általában azonban igen korlátozott, és azok – az energiagazdaság elutasító magatartása, monopolhelyzete és gazdasági erőfölénye (érintetlensége?) miatt – igen körülményesek, és ezért a gazdasági hatékonyság kérdése általában kényszerűen leegyszerűsítve, csupán a szükséges többletberuházások és a megvalósított megtakarítások összevetéséből eredő, igen korlátozott megalapozott-ságú vizsgálatára szűkül be.

A gazdasági gyakorlat a beruházások gazdasági hatékonyságának elemzésére számos kritériumrendszer és módszertani megközelítést alkalmaz. A megújuló energetikai technológiák és létesítmények gazdasági hatékonyságának közelítő és nagyságrendi elemzésére általában a szükséges többletberuházások, és az átlagos éves költségmegtakarítások közvetlen összevetéséből indulnak ki; többnyire a megtérülési idő, vagy rentabilitási határértékek (pl. a megújuló energiahordozók legmagasabb, az adott beruházás szempontjából még elfogadható költségei/árai) kiszámításán alapuló „statikus” módszerek használatosak.

A statikus módszerek hiányosságainak kiküszöbölésére – főleg az energetikai beruházások esetében jellemző, viszonylag hosszú élettartamú és változó dinamikájú beruházások esetén – nagyobb jelentőségű elemzések esetén általában „dinamizált” modellek használatosak, amelyek egy megadott bázisidőszakra (általában a kezdeti időponti „goodwill” értékre) számítják át (aktualizálják) a jövőben várható és/vagy a múltban felmerült költségeket és jövedelmeket. Az átszámítások a mindenkor elfogadott (aktualizációs)

diszkont-mutatók alapján történik. Sajnos azonban már a mértékadó/reális átszámítási diszkont-kamatlábak tekintetében is eltérőek a vélemények. Szakértői vélemények szerint mindig vagy a konkrét beruházó átlagos belső rentabilitási rátájának (jelenleg az energetikai és a mezőgazdasági ágazatokban általában 5-7 %, és csupán kivételesen 10-12 %), vagy az átlagosan érvényes (kihelyezési) banki kamatok szintjén (jelenleg Szerbiában 12-14 %) kell megválasztani a mindenkor aktualizációs diszkont kamatlábakat. De erősen megoszlanak a szakértői vélemények a beruházási létesítmények gazdaságilag mértékadó/reális élettartama (a gazdaságossági elemzések futamideje) tekintetében is. Miután az energiagazdaságban általánosan viszonylag hosszú élettartamú létesítményekkel kell számolni, hiszen itt a műszaki (fizikai) üzemi alkalmassági élettartamnál gyorsabb gazdasági leértékelődés (technológiai elavulás) kevésbé van jelen – általában reálisnak tekinthető a 12-15 és csak kivételesen (ha valóban rövidített műszaki élettartammal kell számolni) a 10-12 éves élettartam/futamidő.

Újabbán a megújuló energetikában is egyre gyakrabban használatos a projektvezetés számára egyszerűbb/áttekinthetőbb annuitás-számítási módszer, amely a projekt élettartama során jelentkező költségeket és jövedelmeket a bázisidőszakra történő átszámítást (aktualizációt) követően egyenlő átlagos értékekre számítja át, és így a projektet terhelő átlagos éves annuitás valójában az élettartam során felmerülő átlagos éves jövedelmek és költségek egyszerű algebrai összegeként jelenik meg.

A beruházási projektek gazdasági hatékonyságának általános típusú elemzései mellett – különösen a magas energetikai függőségű és tartósan fizetési mérleghiányos országok/közösségek esetében – gyakran meg kell vizsgálni az energetikai beruházási projektek devizahatékonysági mutatóit is. Mutatószámként általában a projektek nettó devizamérlegének (az exportbevételek és/vagy az importkiváltások devizahozadéka és a teljes devizakiáramlás közötti különbség) teljesítményegységre (€/kW, US\$/kW), vagy az importból kiváltott egységnyi konvencionális energiahordozóra (€/t, US\$/t) kiszámított fajlagos mutatók használatosak.

> 3.2 Műszaki hatékonyság

Az alternatív műszaki/technológiai koncepciók összehasonlító elemzéseinél a döntéshozó számára igen fontosak lehetnek a műszaki berendezések műszaki hatékonyságát meghatározó „jósági fokára” utaló adatok/információk is.

A bonyolult műszaki rendszerek (általában az energia-átalakító berendezések ilyenek) output-paramétereit az igényelt/elvárt (tervezett) effektusok, és a mindenkor környezeti korlátok determinálják. A tervekben felállított/feltételezett output-effektusok teljesítésének elvárható mértéke (matematikai valószínűsége) a rendszer műszaki hatékonysági mutatójával írható le, amely a következő paraméter-mutatók szorzataként értelmezhető:

- megbízhatóság (a rendszer meghibásodás-mentes működésének valószínűsége, adott üzemidőben és üzemeltetési/működtetési feltételek mellett);
- funkcionális megfelelőség/alkalmasság (annak a valószínűsége, hogy a rendszer sikeresen teljesíti a betervezett/elvárt funkcióit); ill.
- rendelkezésre állás (a rendszer lehető legrövidebb időn belüli beindulásának valószínűsége).

A reális műszaki rendszerek legtöbbször a megbízhatóság exponenciális, a rendelkezésre állási lineáris funkcióval, míg a funkcionális alkalmasság (tervezési megfelelőség) skaláris mutatóval jellemezhető. A műszaki hatékonysági mutató a termék egészének, egy-egy konkrét projekt esetében pedig az alkalmazott technológiai koncepciók, tervezői megoldások és beépített külső termékek mindenkor műszaki színvonalát („jóságát”) jellemzi. Ezért az értelmezhető/értékelhető műszaki hatékonysági mutatók mindenekelőtt statisztikai/tapasztalati adatok a rendszer/berendezés:

- meghibásodási gyakoriságáról (a meghibásodások – a rendszer olyan állapotai, amelyekben nem képes végezni a terv szerinti előírt/elvárt funkciókat – statisztikai gyakorisága és/vagy matematikai valószínűsége);
- karbantartási alkalmasságról (annak a valószínűsége, hogy a meghibásodott rendszer az előírt normatív határidőn belül újra üzemképes állapotba hozható); ill. közvetve

- műszaki élettartamáról (az az időhorizont, amelyben a rendszer az előírt normatív határértékeken belüli, még megfelelő műszaki hatékonysággal képes működni/üzemelni);
- szerkezeti bonyolultságáról és/vagy automatizáltsági színvonaláról (mint a meghibásodás általános statisztikai veszélyéről);
- a rendszerbe beépített biztonsági tartalékról és alternatív erőforrásokról (a kritikusan veszélyes pontokon eleve betervezett meghibásodás-gátló és/ vagy –megkerülő/elhárító tervezői műszaki megoldásokról).

> 3.3 Energetikai hatékonyság

Mikroökonómiai intonációjú gazdaságossági elemzések keretében a rendszerek és technológiai folyamatok saját/belső energiafogyasztása általában nem fontos – hiszen annak költségei egyébként is (üzemviteli költségek formájában) megjelennek és beépülnek a gazdasági hatékonysági elemzésekbe. Az energiafüggőség és az energetikai rendszer jelenleg is súlyosan deformált belső ár- és költségviszonyai között azonban – mindenekelőtt a közhatalmi szervek számára fontos makroökonómiai elemzésekénél – egyre kiemeltebb hangsúlyt nyer a technológiai folyamatokon keresztül megvalósuló energiaáramok kvantitatív és kvalitatív vizsgálata.

Első megközelítésben az energetikai technológiák energetikai hatékonysági mutatószáma gyakorlatilag megegyezik a folyamat – a rendszerből kivezetett (output) és a rendszerbe bevezetett (input) energiák hányadosaként meghatározott – energetikai hatásfokával.

A megújuló energetikában igen gyakori az (egymással párhuzamos/versenyző technológiai koncepciókat összevető) komparatív hatékonysági elemzésekénél azonban gyakran nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy az alacsonyabb használati értéket képviselő „degradált” hőenergia közel sem tekinthető egyenértékűnek a közvetlenül és igen magas hatásfokkal konvertálható (mechanikai és elektromos) nemes energiákkal, hiszen köztudott, hogy a hőenergia csupán (elméletileg is) behatárolt viszonylag alacsony (legfeljebb 60-65, de esetenként mindössze 40-45 %-os) hatásfokkal konvertálható nemes energiává, és hogy az átalakítási, transzmissziós és elosztási veszteségekkel együtt a

végfogyasztónál az elektromos energia – a felhasznált primáris energiahordozó energiatartalmára vetített – összhatásfoka mindössze 25, legfeljebb 35 % körüli. Ezért az ilyen jellegű komparatív energiahatékonysági elemzéseket mindig a teljes energetikai vertikumra vetítve, és a primáris energiahordozó szintjére kell visszaszámolni.

> 3.4 Társadalmi hatékonyság

A már bemutatott – túlnyomórészt beruházói szemléletű „magasabb rendű”, többnyire paraméteres hatékonysági mutatók mellett számos, túlnyomórészt társadalmi/közösségi szemléletű, igen nehezen parametrizálható és ezért inkább „leíró” módon értékelhető, általános hatékonysági mutató fogalmazható meg, mint pl.

- a valorizáció igényelt volumene szintjén rendelkezésre álló, elérhető és hasznosítható megújuló energiaforrás megléte a döntéshozó (a potenciális beruházó és/vagy az érdekelt társadalmi közösség) érdekrégiójában;
- a vizsgált megújuló energiaforrás hasznosítására üzemszerűen alkalmas, fejlett technológiák rendelkezésre állása és elérhetősége (a rendelkezésre álló és elérhető energiaforrás időben/térben reális és elfogadható hatékonyságú hasznosíthatóságának megfelelően magas valószínűsége);
- a közösség külső energiafüggőségének és negatív fizetési mérlegének (mind mikro-, mind makroökonómiai szemléletű) javítása;
- a nem megújuló erőforrások megőrzése a jövő generációk számára – mint a szélesebb társadalmi közösség egzisztenciális érdekeként megfogalmazott általános elv és „modus vivendi”;
- a potenciális beruházó, és a szűkebb/tágabb közösség ágazati és globális műszaki/technológiai és gazdasági fejlődése, a foglalkoztatottság növelése, és közvetve a társadalmi/kulturális fejlődés elősegítése;
- a természeti környezet védelme és megóvása (közvetlenül, a káros emissziók csökkentése, ill. közvetve, a természeti erőforrások felhasználásának korlátozása révén);
- a kor fejlettségi szintjének megfelelő, korszerű kezelési/működtetési komfort biztosítása.

Ezek az érdekek/elvárások azonban nem fogalmazhatók meg determinisztikus paraméterfüggvények formájában, a „magasabb rendű” paramétermutatókhoz viszonyított gazdasági/társadalmi súlyuk nem határozható meg egyértelműen, de a hozzájuk kapcsolódó érdekek hordozói (és azok döntéshozó megbízottjai) sem definiálhatók pontosan.

> 4. A komplex hatékonysági mutatók megfogalmazásának korszerű módszerei

Miután a jelenlegi igen összetett és dinamikusan változó gazdaságpolitikai környezetben a korábban még sikeresen alkalmazott „főkritériumos” (a legmagasabb rendű/rangú, „meghatározó” fontosságú kritériumparaméter alapján) és/vagy (analitikai elemző háttér nélküli) tapasztalati/intuitív gazdaságpolitikai döntések már nem tekinthetők elfogadhatóan biztonságosnak, az utóbbi években – az intenzív számítástechnikai fejlődés háttértámogatásával – egyre erőteljesebb kutatások folynak világszerte a beruházási projektek komplex mikro- és makroökonómiai hatékonyságának multikriteriális kiértékelése, és a beruházási döntések támogatási módszerei területén.

A multikriteriális hatékonyságelemzés célja a megújuló energetikában általában az alternatív projektek (konceptciók) rangsorolása (a „legelőnyösebbtől” a „legelőnytelenebbig”), vagy a legelőnyösebb projekt (konceptció) kiválasztása a megvalósításra alkalmas alternatív projektek halmazából. Az akár többtíz, paraméteres és/vagy leíró kritérium kezelésére, több előnyös alternatív forgatókönyv megfogalmazására, és az azokra támaszkodó, többszemponutú érzékenységvizsgálatokkal alátámasztott döntéselőkészítésre ma már számos jól kezelhető számítógépes programcsomag került kifejlesztésre és széleskörű bevezetésre.

Ezek a multikriteriális elemzési és döntéselőkészítési módszerek kiválóan alkalmasak a megújuló energetikai technológiák és létesítmények/projektek hatékonyságának – mind a potenciális beruházók, mind pedig a szűkebb/tágabb társadalmi közösségi érdekek szempontrendszerait egyaránt kezelő – komparatív elemzésére, értékelésére és rangsorolására. A legfontosabb hatékonysági kritériumok dualisztikus (makro- és mikroökonómiai szemléletű) preferenciarendszerének egységes logikai modellje a következő (1. sz. táblázat):

Kritériumfunkciók	Preferenciasúlyok	
	mikro- ökonómiai	makro- politikai
1. Gazdasági hatékonyság – a beruházás rentabilitása – devizahatékonyság	▶▶▶ ▶	▶▶ ▶▶▶
2. Műszaki hatékonyság – összevont/egységesített	▶▶	▶
3. Energetikai hatékonyság – összevont/egységesített	▶▶	▶▶▶
4. Társadalmi hatékonyság – a valorizációra rendelkezésre álló erőforrás	▶▶	▶▶▶
– a hasznosítási technológiák rendelkezésre állása	▶▶▶	▶▶
– az energiafüggőség csökkentése	▶	▶▶▶
– a nem megújuló források megóvása	◀	▶▶
– a generált műszaki/technológiai és gazdasági fejlődés	▶	▶▶▶
– környezetvédelem	▶	▶▶
– korszerű kezelési/működtetési komfort	▶	◀
Jelmagyarázat:		
◀ indifferencia/érdektelenség		
▶ gyenge preferencia/érdekeltség		
▶▶ erős preferencia/érdekeltség		
▶▶▶ szigorú preferencia/érdekeltség		

A megújuló energetikai technológiák széleskörű elterjedése azonban – a projektek meghatározóan mikro- és makroökonómiai szemléletű hatékonysági

> 5. Zárógondolatok

A szerzőnek a jelen tanulmányban ismertetett újszerű szemléleti és módszertani hozzáállása a megújuló energetikai technológiák és projektek komplex értékelésének igen fontos, de mindeddig indokolatlanul elhanyagolt és marginalizált kérdéséhez – valójában korábbi (1988-91. közötti), több ízben is a szakmai nyilvánosság elé tárt

és érthető/érthetetlen módon érdemi visszhang nélkül maradt kutatási eredményeihez tér vissza. Több évtizedes kutatás-fejlesztési és ipari/üzleti tapasztalatai ugyanis arra utalnak, hogy a megújuló energetika napjainkban is periodikusan visszatérő, gyakran túlzottan euforikus hangvételű és jól felismerhető politikai marketingjegyeket hordozó tudományos, közgondolkodási és médiatéma. Sikeres és széleskörű elterjedésének alapfeltétele azonban mindenekelőtt a komplex hatékonyság kérdésének alapos multidiszciplináris tudományos megközelítése és feldolgozása, hiszen ez az egyetlen valóban célravezető út az ágazat fejlődését jelenleg is súlyosan terhelő számos külső/belső korlátozó tényező felismerése, artikulációja és tudatos/tervszerű elhárítása szempontjából.

A komplex hatékonyság egységes értékszempőlátó elemzési módszerei – a tudományos alaposság és igazságkeresés eszköztárát bevetve – lehetőség és eszköz lehet a megújuló energetika területén uralkodó/uraló számos féligazság, illúzió és parciális érdekpreferencia feletti egyértelmű, általánosan elfogadott értékítéletek kialakítása és (annak alapján) a már évek óta igen időszerű rendteremtés számára.

Közismert tény azonban az is, hogy a megújuló energetika széleskörű elterjedése – az igen fontos mikro-, mezo- és makro-ökonómiai hatékonysági mutatók mellett – a gazdasági rendszer egészére is kihatással van, sőt ez a hatás nem korlátozódik csupán az energia- és az agrárgazdaságra, hanem lépcsőzetesen átsugárzik a gazdasági rendszer többi ágazataira is. Az ágazatok közötti igen bonyolult interaktív hatásmechanizmusok és a gazdasági rendszeren belül működő sztochasztikus folyamatok miatt igen nehéz lenne kielemezni és feltárni az ilyen átsugárzó hatások teljes mélységét, ezért a hatástanulmányi elemzések általában megelégszenek a közvetlen, vagy (újabban) az első- és másodrendű közvetett hatások vizsgálatával. Ebben a megközelítésben a közvetlen hatások alatt a megújuló energetikai technológiák bevezetésének az érintett ágazatokon belül kimutatható közvetlen hatásait kell érteni, míg a közvetett hatások a technológiát kiszolgáló gépgyártásra és építőiparra (a közvetlen beszállítói, ill. a közvetett beszállítói ágazatokra) gyakorolt közvetett és (az államháztartás devizamérlegére és fiskális/parafiskális (adók, járulékok, vámok stb.) bevételeire és a foglalkoztatottságra gyakorolt) áttételes hatások formájában jelentkeznek.

A közhatalom/államigazgatás hosszú távú gazdaságsszabályzó intézkedéseinek (mint pl. a megújuló energetika fejlődését és széleskörű elterjesztését támogató normatívák) megcélzott/eltárt következményei/hatásai csupán igen alapos és a teljes gazdasági rendszer működésére kiterjedő hatástanulmányok alapján tekinthetők át és követhetők. A legutóbbi évtized intenzív számítástechnikai fejlődése a gazdaság működésének nyomon követésére számos jól kezelhető számítástechnikai szimulációs modell kialakítását és széleskörű alkalmazását tette lehetővé. A kifejlesztett gazdaságirányítási programcsomagok közös jellemzője, hogy azok a mindenkori ágazatok közötti csereforgalom statisztikai adatbázisaira (mátrixaira) támaszkodó olyan szimulációs modellek, amelyek a gazdasági rendszer bármely pontjában/metszetében kialakult (vagy szándékosan kialakított) sokkhatás többlépcsős diffúzióján keresztül elemezni tudják annak, a rendszer bármely másik pontjára/metszetére gyakorolt várható közvetlen és közvetett hatásait.

Irodalom

1. Kiss E.: A biomassza energiahordozó közgazdasági környezete. Ipari Minisztérium – Országos Középtávú Kutatási Fejlesztési Tanács, Budapest, 1984.
2. Paar V.: Energetska dohodovnost i efikasnost (Energetikai jövedelmezőség és hatékonyság). Zbornik jugoslovenske naučne tribine „Energetika irazvoj“, beograd, 1986.
3. Soldatos P.: Renewable energy technologies in rural areas: Economic evaluation and barriers – A methodology for calculation of LRMC of conventional fuels (Megújuló energiaforrások a rurális vidékeken: Gazdasági hatékonyságértékelés és korlátozó tényezők – A konvencionális energiahordozók hosszú távú marginális költségelemzésének egy módszere. FAO, Warsaw/Kludzienko, 1987.
4. Sefcsich Gy.: A mezőgazdasági melléktermékek hőhasznosítása Jugoszláviában. Beszámoló „Az agrárgazdaság ipari hátterének fejlesztése” c. tudományos konferencián, Balatonfüred, 1988.
5. Grabovac J., Mladineo N.: Primena višekriterijalne analize kod izbora optimalnih obnovljivih izvora energije u turističkim objektima (A többkritériumos elemzés alkalmazása a turisztikai objektumok optimális megújuló energiaellátása területén). Zbornik radova simpozija „Alternativni izvori energije danas i za 21. stoljeće“, brioni, 1988.

6. Šefčić Đ., Krmpotić T., Tešić M., Todosijević R.: Neka pitanja ocenjivanja i vrednovanja efektivnosti tehnologija i projekata obnovljive energetike, posebno postupaka valorizacije biomase (A megújuló energetikai, főleg a biomassza-energetikai technológiák és projektek hatékonyságértékelésének néhány kérdése). Zbornik radova naučnog skupa „Procesna tehnika i energetika u poljoprivredi – PTEP’89“, Novi Sad – Lepenski vir, 1989.
7. Šefčić, Đ.: Eksperimentalna primena i verifikacija razvijenog modela za višekriterijalno ocenjivanje i vrednovanje alternativnih projekata obnovljive energetike (Az alternatív megújuló energetikai projektek többkritériumos értékelésére kialakított modell experimentális alkalmazása és verifikációja). Poglavlje u knjizi „Efektivnost korišćenja obnovljivih energetskih izvora“, izd. Ekonomski fakultet, Subotica, 1989.
8. Šefčić Đ., Krmpotić T., Todosijević, R.: Ist Stroh als Energiequelle für landwirtschaftliche Großbetriebe Jugoslawiens gerechtfertigt? (Indokolt-e vajon a búza-szalma energihordozóként történő felhasználása a jugoszláviai mezőgazdasági nagybirtokoknál?). 4. Internationale Symposium „Mechanisierung der Prozesse der Getreideproduktion, Halle, 1989.
9. Šefčić Đ., Benak, J.: Multikriterijalna ocena investicionih odluka uz primenu ekspertnih mišljenja (A beruházási projektek szakértői véleményekre támaszkodó multikriteriális értékelése). Godišnjak „Vode Vojvodine“, Novi Sad, 1991.
10. Šefčić Đ.: Istraživanje kriterijuma za ocenjivanje efektivnosti postupaka valorizacije slame - Doktorska disertacija (A búzaszalma energetikai hasznosítási eljárások hatékonyságának értékelési kritériumainak kutatása – Doktori értekezés). Fakultetu tehničkih nauka, Novi Sad, 1991.
11. Šefčić, Đ.: Stanje potrošnje energije i mogućnosti povećanja energetske efikasnosti – Predviđanje energetskih potreba za period 1995-2020. godine (Az energiafelhasználás helyzete és az energiahatékonyság javításának lehetőségei – Az energiaigények felmérése az 1995 – diszkont kamatlábak 2020. időszakra). Koreferat saopšten na javnoj sednici Stručnog saveta EPS-a za pregled i ocenu studije, Beograd, 1996.

HORVÁTH GYULA

az MTA doktora (regionális tudomány),
főigazgató, egyetemi tanár
*MTA Regionális Kutatások Központja,
Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar*

A Felsőoktatás és a kutatás- fejlesztésterületi különbségei a Nyugat-Balkán országában

> Bevezetés

Somogyi Sándor professzor gazdag életművének szinte valamennyi mozzanata a felsőoktatáshoz kötődik. Az agrár- és gazdaságtudományok számos részterületén elért figyelemre méltó eredményei szervesen beépültek oktatási programjaiba is. Az életpályát végigkísérő fontos tulajdonságként kell megemlíteni Somogyi Sándor diszciplínaépítő tevékenységét. Az agrárgazdaság környezetét alkotó települési, táji, társadalmi elemek közötti kölcsönviszonyok tanulmányozása folyamatosan új perspektívákat nyitott kutatásaiban. Az új iránti kutatói kíváncsiságot és az eredmények gyakorlati alkalmazásának igényét pedagógusi tevékenysége sarokpontjának tekinthetjük. Ennek bizonyítéka az is, hogy fél évtizeddel ezelőtt ő kezdeményezte a regionális tudományi kutatások megszervezését a Vajdaságban. A szabadkai Regionális Tudományi Társaságot alkotó, jobbára fiatal szakemberek biztató eredményeiket Somogy professzor céltudatos tudományszervező tevékenységének is köszönhetik.

Professzor úr köszöntésére készült dolgozatom a felsőoktatás-kutatás-területi fejlődés gondolkörében arra keresi a választ, hogy milyen regionális képet mutatnak a Nyugat-Balkán országai a felsőoktatásban és a kutatás-fejlesztésben. E két stratégiai ágazat nem csupán a fejlett világ, hanem a felzárkózó országok gazdasági versenyképességének és a jólét emelkedésének záloga.

> 1. Felsőoktatási potenciál

> 1. 1. Történeti háttér

A balkáni országok területi fejlődéséből következően a szellemi tevékenységek elhelyezkedésében is jelentős különbségek mutathatók ki. A késői fejlődés egyik jellemző vonásának tekinthető, hogy mind az egyetemi képzésben, mind pedig a kutatási-fejlesztési tevékenységben jelentős elmaradások tapasztalhatók Európa nyugati és középső felével való összehasonlításban. Miközben az európai egyetemi bázisok a 19. század utolsó évtizedeiben nagy ütemű fejlődést mutattak, addig a Balkán országokban szerény fejlődés tanúi lehettünk. A lemaradásnak hosszú évszázadokra visszanyúló történelmi előzményei vannak. A korábbi Osztrák–Magyar Monarchia területén a felsőoktatás fejlődése szoros összefüggést mutatott az ellenreformáció terjedésével. A legelső felsőoktatási intézmény Ljubljánában a 16. század végén alakult, majd a 18. században a jezsuita rend intézménye állami felügyelet alá került. A jezsuita oktatás Zágráb felsőoktatására is kedvező hatással volt. Az első főiskola a 17. század végén alakult Zágrábban, majd két évszázad múlva, 1874-ben megnyitotta kapuit a zágrábi egyetem.

A belgrádi felsőoktatás később indult fejlődésnek. A szerb területeken több helyen létrehozott felsőoktatási intézmények egyesítésére a 19. század végén került sor, Belgrád lett a szerb felsőoktatás központja, 1892-ben megalapították egyetemét. Az első világháború utáni királyság a belgrádi egyetem vidéki karainak kiépítésében látta a felsőoktatás fejlődésének lehetséges útját. A szerb oktatási kormányzat 1921-ben filozófiai kart alapított Szkopjében, 1920-ban jogtudományi kart Szabadkán és 1941-ben agrártudományi kart Szarajevóban (*Uvalić*, 1952). Önálló új egyetemet a két világháború között nem alapítottak a Jugoszláv Királyságban.

A második világháború után a jugoszláv kormány jelentős intézkedéseket hozott a felsőoktatás újjáépítésére. A háborús pusztítások jelentősek voltak. A felsőoktatási intézmények 14 százaléka megsemmisült, 36 százaléka pedig megrongálódott. A belgrádi szerb nemzeti könyvtár teljesen megsemmisült. Az egyetemi oktatók nagy része a háború áldozatává vált.

Az újjáépítést követő első lépésként az 1940-es évek végén új egyetemet alapítottak Bosznia-Hercegovina fővárosában, Szarajevóban, a macedón fővárosban, Szkopjében, a Vajdaság székhelyén, Újvidéken és Nišben. Az új egyetemeknek agrár-, bölcsészettudományi, erdészeti, műszaki, orvos-, gazdaság- és jogtudományi karai szerveződtek. A belgrádi, a zágrábi és a ljubljanaei egyetem diszciplináris összetétele is jelentősen megváltozott, 10–12 új kar alakult. Ennek következtében a felsőoktatás mennyiségi mutatói is jelentősen megváltoztak. Az 1938–1939-es tanévben a hallgatói létszám 17 247 fő, az oktatók száma pedig 365 volt, az 1949–1950-es tanévben 52 480, illetve 1018 főre emelkedett. A háború előtt az országban 18 egyetemi karon lehetett tanulmányokat folytatni. Albániának a II. világháború előtt nem volt egyetemi rangú felsőoktatási intézménye.

Az egyetemi bázis fejlődése az új, föderatív berendezkedésű Jugoszláviában 1954–1990 között volt a legintenzívebb. Ebben az időszakban 18 egyetemet alapítottak, elsősorban a gyengébben fejlett tagköztársaságokban. Ekkor jöttek létre Horvátország és Szerbia regionális egyetemi centrumai is. A rendszerváltozást követően Albániában alapítottak több új állami egyetemet. A hat új egyetemet főiskolák átszervezésével hozták létre. Ezen kívül Horvátországban, Zadar városában létesült új egyetem, illetve több köztársaságban jelentős számú magánegyetem és főiskola szerveződött.

1. táblázat:

Egyetemalapítási korszakok a Balkán országában

Időszak	Egyetemek száma	Város
1945 előtt	3	Ljubljana, Zágráb, Belgrád
1945–1950	2	Szkopje, Szarajevó
1951–1970	5	<i>Szerbia:</i> Niš, Priština, Belgrád (agrártudományi egyetem, közgazdaságtudományi egyetem), Újvidék

1971–1990	16	<i>Albánia</i> : Tirana (tudományegyetem, műszaki egyetem, agrártudományi egyetem, testnevelési egyetem, művészeti egyetem, honvédelmi egyetem); <i>Bosznia-Hercegovina</i> : Banja Luka, Mostar, Tuzla; <i>Horvátország</i> : Eszék, Rijeka, Split, Maribor, Belgrád (művészeti egyetem); <i>Macedónia</i> : Bitola; <i>Montenegró</i> : Podgorica;
1991 után	13	<i>Albánia</i> : Shkodra, Elbasan, Gjirokastra, Korca, Vlora (tudományegyetem, honvédelmi egyetem), Durrës; <i>Bosznia-Hercegovina</i> : Bihač, Zenica; <i>Horvátország</i> : Zadar; <i>Macedónia</i> : Štip, Tetovo (állami egyetem, South East European University)

Forrás: Egyetemi honlapok alapján a szerző szerkesztése.

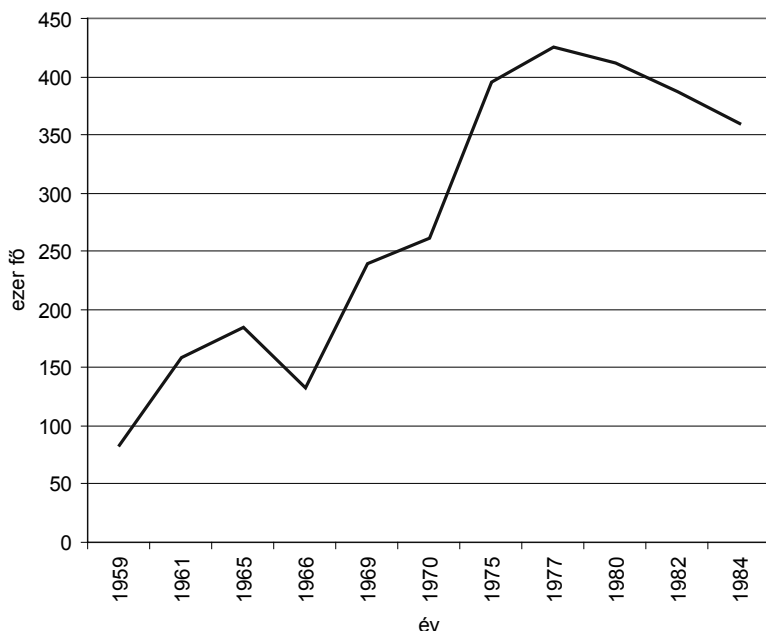
A jugoszláv felsőoktatás első átfogó reformját az 1950-es évek végén alapozták meg. A szövetségi törvényhozó és végrehajtó szervek ajánláscsomagja és az 1960. évi felsőoktatási törvény átalakította a felsőoktatási működési rendjét, jelentősen bővítette a felsőoktatási intézmények hallgatóinak számát, új szakokat és képzési ágakat indítottak. Az extenzív fejlesztések indítéka az volt, hogy a jugoszláv társadalom képzettségét jelentősen javítani kell, és a társadalmi mobilitást meg kell gyorsítani. Az ország szellemi potenciálja lényegesen az európai átlagok alatt volt. Az agrárfoglalkoztatottak magas (61 százalékos) arányát mutató Jugoszláviában az 1950-es évek elején a népesség egynegyede nem tudott írni és olvasni.

Az 1950-es évek közepén már 93 karon 98 630 hallgató folytatta tanulmányait. A reform tovább növelte a karok számát, az 1959–1960-as tanévben 16 új kar kezdte meg működését. Az egyetemi képzési bázis mellett jelentősen gyarapodott a főiskolák száma. A felsőoktatás területi koncentrációjában is fontos változások következtek be. Korábban a köztársasági fővárosokban és néhány más nagyvárosban (összesen 10 településen) működött egyetemi kar és 21 településen főiskola. A reformok következtében az egyetemi városok száma 14-re, a főiskolával rendelkező városok száma pedig 59-re emelkedett (Gile, 1979). A felsőokta-

tás fejlesztésének legfontosabb iránya a műszaki képzés volt. Az 1960-as évek elején Nišben, Kragujevacon és Tuzlában fejlődött dinamikusán a műszaki felsőoktatás (*Krnetá*, 1966). A felsőfokú hallgatói létszám 1977-ben érte el a csúcspontját, ekkor a reform kezdetéhez viszonyítva ötször több hallgató tanult az egyetemeken és főiskolákon (1. ábra).

1. ábra:

A felsőfokú intézmények hallgatói létszámának alakulása Jugoszláviában, 1959–1984

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyvei. Különböző évek adatai alapján a szerző szerkesztése.

Az erőltetett létszámnövekedés kedvezőtlen hatásai is számottevőek voltak. Az expanzió spontán, nem megtervezett módon zajlott. Sok város igyekezett felsőoktatási intézményhez jutni. A gyors iparosítás is ösztönzőleg hatott a képzési létszámok emelésére. A kevésbé összehangolt fejlesztések negatív hatásai között a hamarosan megmutatkozó tanárihiányt, az egyenetlen minőséget mutató képzési színvonalat kell elsősorban említeni. Az 1960-as

évek közepén megindult a felsőoktatás szerkezeti átalakulása. A gyenge minőségű intézmények hamarosan megszűntek. 1970-ig 27 főiskola zárta be kapuit a fejlettebb köztársaságokban (Szlovéniában, Horvátországban és Szerbiában). Az 1970-es évek végén az egyetemek száma 18-ra gyarapodott. A számszerű növekedést azonban nem kísérte az alapvető egyetemi funkciók (szakemberképzés és kutatás) minőségi javulása, sőt ellenkezőleg, gyengült az egyetemek integritása és multidiszciplináris jellege. A karok elsődlegességére építő egyetemszervezési alapkoncepció ma is erősen érződik a balkáni országok felsőoktatási rendszerén.

> 1.2. A felsőoktatás területi szerkezete a 21. század elején

A Balkán országainak felsőoktatása a piacgazdaság kiépülésével párhuzamosan jelentős mennyiségi fejlődésen ment keresztül. A hallgatói létszám növekedett, az egyetemek szerkezetében is változások játszódtak le, ezek jellemzően a karok számának növekedését jelentik. Új tudományágazatok jelentek meg a felsőoktatási intézményekben. A jelentős – bár a kelet-európai változásoknál viszonylag alacsonyabb ütemű – mennyiségi fejlődés ellenére a felsőoktatás minőségi paramétereiben és versenyképességében sok hiányosság mutatkozik meg. Alacsony beiskolázási arány, nagymértékű területi koncentráció, nem egységes felsőoktatás, kedvezőtlen tudományágazati szerkezet, rossz infrastruktúrális ellátottság, hiányos pénzügyi finanszírozás tekinthető a Balkán felsőoktatási rendszere égető problémájának (2. táblázat). A hallgatói létszám változása a balkáni államokban sokkal mérsékeltebb volt, mint a többi kelet-közép-európai országban. Legnagyobb mértékben – több mint kétszeresére – az albán felsőoktatás bővült, ám ennek ellenére még mindig ebben az országban a legalacsonyabb a megfelelő korú népességben belül a felsőoktatási intézményekbe járó hallgatók aránya. Az egyetemek és főiskolák képzési szerkezete is jelentős különbségeket mutat, alacsony a műszaki és a természettudományi képzésben részesülő hallgatók aránya. A kivételt Szerbia jelenti, ahol a technikai jellegű képzés súlya közel azonos az európai uniós átlaggal.

A felsőoktatás területi szerkezetét a fővárosok kiemelkedően magas koncentrációja jellemzi. A legnagyobb városokban össz-

pontosul a hallgatók több mint 50 százaléka, Albániában és Macedóniában kétharmada. A kis népességszámú Montenegrónak csak a fővárosban van felsőoktatási intézménye (bár a Podgoricai Egyetemnek több városban vannak karai). A humán erőforrás-fejlesztésnek ilyen nagymértékű koncentrációját kevés európai országban tapasztalhatjuk. A felsőoktatási koncentráció duplája, háromszorosa annak, mint amekkora arányban a főváros az ország lakosságából részesedik. (Zágráb Horvátország népességének 17,4 százalékát, Belgrád Szerbia lakosságának 21,5 százalékát, Tirana Albánia lakosságának 18,0 százalékát teszi ki.)

A Nyugat-Balkán legnagyobb egyetemi központja Belgrád, amely a jugoszláv korszakban építette ki erős felsőoktatási szerepkörét. A 31 korból álló Belgrádi Egyetemnek 2007-ben 90 ezer hallgatója és 7 ezer oktatója volt. A több tucat állami és magánfőiskola, egyetem további 33 ezer hallgatót számlál. Zágráb a térség második legnagyobb felsőoktatási centruma, a hallgatók száma 77 ezer fő. A következő csoportba Tirana (54 ezer fő), Szarajevó (50 ezer hallgató), Szkopje (40 ezer fő), Újvidék (35 ezer hallgató), Priština (31 ezer fő) és Niš (27 ezer fő) sorolható. E városok nagy egyetemeinek 10-15 kara széles képzési kínálatot nyújt. A 10–20 ezer közötti hallgatót számláló felsőoktatási intézmények száma 9 (Kragujevac Szerbiában, Rijeka, Split, Eszék Horvátországban, Tuzla, Banja Luka, Mostar Bosznia-Hercegovinában, Podgorica Montenegróban és Bitola Macedóniában (2. ábra).

2. táblázat:

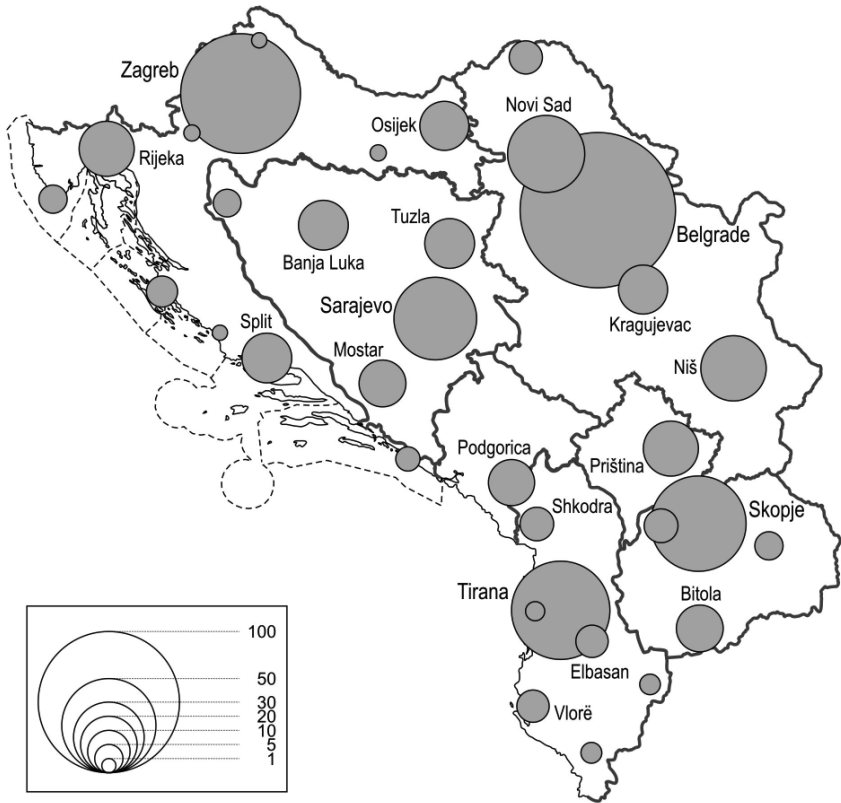
A balkáni országok felsőoktatásának néhány jellemző mutatója, 2007

Megnevezés	Hallgatói létszám, ezer fő			A hallgatói létszám tudományágazat szerinti megoszlása, %					A főváros súlya, %	A hallgatók aránya a megfelelő korú népességből, %
	1999	2007	Változás, %	Bölcsest.	Társadalomtudomány	Természettudomány	Műszaki tudomány			
Albánia	38,5	80,7	209	5	29	2	4	65,8	19	
Bosznia–Hercegovina	...	68,3	...	16	37	4	10	48,8	34	
Horvátország	95,9	140,0	146	8	38	7	12	52,7	47	
Montenegró	100,0	...	
Macedónia	11	32	7	11	67,0	36	
Szerbia	194,2	238,7	123	10	39	8	21	51,5	48	

Forrás: UNESCO Institute for Statistics. www.unesco.org/en/efa/resources/statistics [2010. július 12.] és nemzeti statisztikai adatforrások alapján a szerző szerkesztése.

2. ábra:

A nyugat-balkáni országok felsőoktatási intézményeinek területi elhelyezkedés, 2007, hallgatók száma, ezer fő

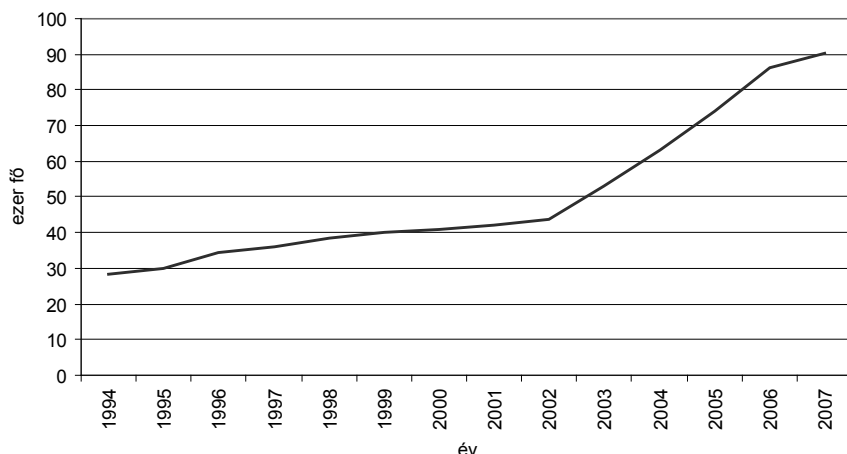
Forrás: Nemzeti statisztikai adattárak alapján a szerző szerkesztése.

Albániában az egyetemi hallgatók száma egy évtized alatt megháromszorozódott. 1994-ben 28,3 ezer, 2008-ban már 90,2 ezer hallgatója volt az albán egyetemeknek (3. ábra). A létszámnövekedés fele az 1991 után létrehozott egyetemeknek köszönhető. Az albán felsőfokú hallgató létszám növekedésében fontos szerep jutott a magánintézmények alapításának. A Nyugat-Balkán magánegyetemeinek többsége, szám szerint 32 Albániában (Tiranában) található. Az állami egyetemek súlypontja Tiranára esik. A fővárosi koncentráció 57,3 százalékos. Az albán magánegyetemek szinte kivétel nélkül a fővárosban találhatók, ezért a teljes

felsőoktatási intézményi körben Tirana súlya már 67 százalékot ér el. A nem fővárosi állami egyetemek viszonylag egyenletes térbeli eloszlást mutatnak. Az ország fontosabb regionális központjaiban alapítottak egyetemeket. A Shkodrai, az Elbasani és a Vlorai Egyetem hallgatói létszám 6-7 ezer fő közöttire tehető. Érdekes módon az ország második legnagyobb városában, a 180 ezer lakosú Durrësben az ország legkisebb létszámú (2328 hallgató 2007-ben) állami egyeteme működik.

3. ábra:

Az albán felsőfokú oktatási intézmények nappali tagozataira beiratkozott tanulók száma, 1995–2008

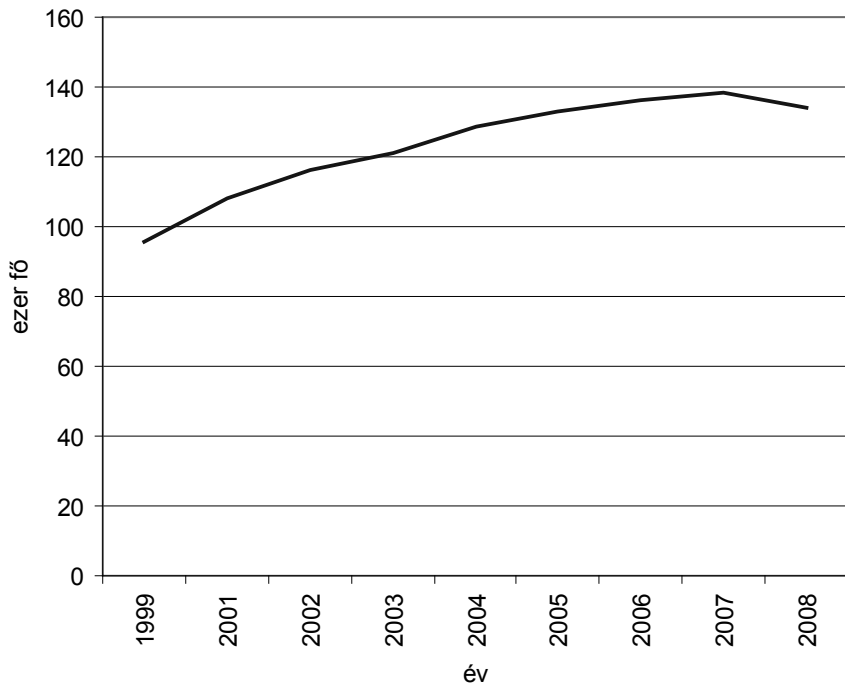
Forrás: Statistical Office of Albania. Különböző évek adatai alapján a szerző szerkesztése.

A horvát felsőoktatás rendszerváltozás utáni fejlődése szerényebb ütemet mutat (4. ábra). 2007-ben a növekedés megállt, és lassú csökkenés vette kezdetét. A felsőoktatási rendszer 7 egyetemből, 13 szakfőiskolából és 25 magánfőiskolából áll. Az egyetemek átlagos hallgatói létszáma 20 ezer fő, az állami és magán főiskolák mérete ennél sokkal kisebb, 1500–2000 fős átlaglétszámmal működnek. A felsőoktatás területi szerkezetének két sajátossága állapítható meg. Egyrészt magas a képzés területi koncentrációja, Zágráb súlya magasabb 50 százaléknál. Másrészt az állami felsőoktatás többi eleme viszonylag egyenletes területi elhe-

lyezkedést mutat. Az ország valamennyi nagy régiójában található 15–20 ezer fős hallgatói létszámot számláló, sokkarú egyetem. A szakfőiskolák több mint négyötöde megyeszékhelyeken található, a magánfőiskolák jelentős hányada, kétharmada viszont a fővárosba települt. A felsőoktatási intézmények hallgatói létszámának megoszlása az ország NUTS2 régiói között a következő képet mutatja: Északnyugati régió (Zágráb, Zaprešić, Varasd, Krapina, Csáktornya): 54 százalék, Adriai régió (Rijeka, Zadar, Šibenik, Split, Pula, Dubrovnik, Gospić, Knin, Višnjan): 33 százalék, Pannónia régió (Eszék, Vukovar, Bjelovar, Verőce, Slavonski Brod, Karlovac): 13 százalék.

4. ábra:

A felsőfokú hallgatói létszám változása Horvátországban, 1999–2008

Forrás: Statistical yearbook of Croatia. Különböző évek adatai alapján a szerző szerkesztése.

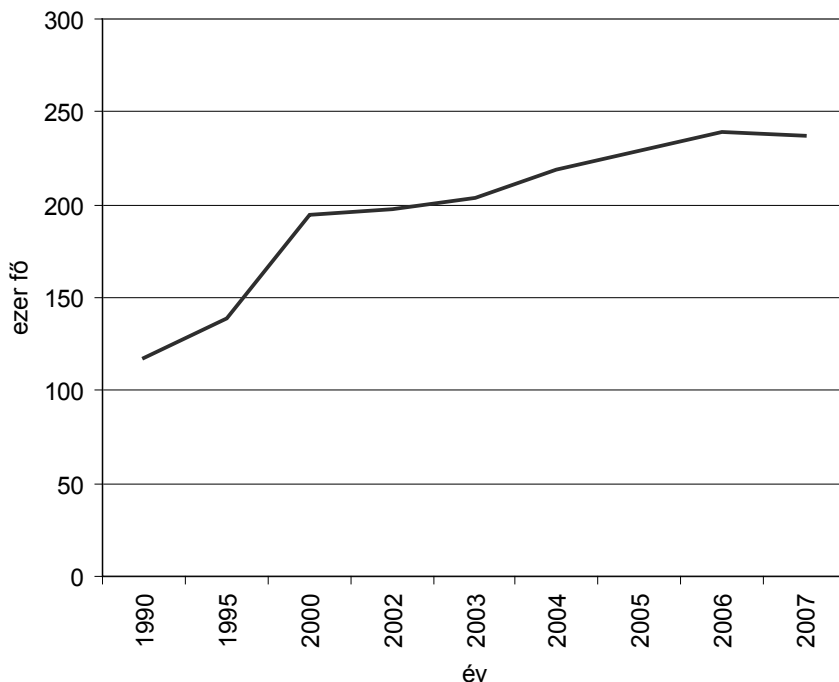
A szerb felsőoktatás fejlődési dinamikája mutatja a legkisebb növekedést a térségben. Láttuk korábban, hogy 1990 és 2007 között a növekedés mértéke 23 százalékos volt. A hallgatói létszám 2000-ben érte el a kétszázezer főt (5. ábra). A létszámbővülés a hagyományos felsőoktatási szerkezetben zajlott le, Szerbiában nem érezte hatását sem az intézményalapítási láz, sem pedig a magánszféra nagymértékű megjelenése. A mai felsőfokú képzés gerincét a hat nagy állami egyetem, ezek 177 kara, valamint a 94 gazdasági, műszaki, művészeti és pedagógiai főiskola adja. Ez utóbbiak jelentős része a középvárosi hálózatban települt. A hat egyetem az ország nagyvárosaiban található. A felsőoktatás fővárosi koncentrációja Szerbiában is magas, a hallgatók 51,5 százaléka Belgrádban tanul. Európai összevetésben is jelentős az újvidéki egyetemi koncentráció, a 36 ezer főt számláló egyetemnek a helyben települt kilenc kara mellett Szabadka, Zombor és Nagybecskerek (Zrenjanin) városokban is vannak egyetemi karai. A harmadik legnagyobb egyetemi centrum, Niš, a szerb műszaki képzés egyik fellegvára, az egyetem 13 kara közül hét műszaki és technológiai jellegű. A Kragujeváci Egyetemnek az erőteljes műszaki orientáció mellett az a jellegzetessége, hogy Közép-Szerbia öt városában hozott létre karokat.

A nagy szerbiai egyetemek sorában különleges helyet foglal el – s ma már nem is sorolható az ország felsőoktatási hálózatába – a Priština-i Egyetem. Koszovó első felsőoktatási intézményét a Jugoszláv Kommunista Szövetségének határozata alapján 1969-ben alapították. A titói nemzetiségi politika kirakatának is szánt egyetemen szerb és albán nyelvű oktatás folyt 13 egyetemi és 7 főiskolai karon. Az 1990-es évek elején a nacionalizmus kiéleződésének egyik megnyilvánulása az volt, hogy a szerb hatóságok felfüggesztették az albán nyelvű oktatást az egyetemen. Az albán nyelvű oktatás a köztársaság albán lakta térségeiben létrehozott képzési központokban folytatódott. 1999-ben a helyzet ismét változott. A szerb nyelvű oktatás kivonult az egyetem falai közül, és a szerbek lakta területeken (Kruševac, Kosovska Mitrovica) folytatta tevékenységét. Az egyetem 12 karán Prištinában és 3 főiskolai karon (Pejë, Ferizaj és Mitrovicë városokban) 2009-ben 29 ezer hallgató tanult. A szerb nyelvű egyetem 11 karának 10 ezer hallgatója Dél-Szerbia 6 településén (Kosovska Mitrovica, Zvečan, Zubin Potok, Leposavić, Gračanica, Ranilug és Kusac) folytatja

tanulmányait. Az albán egyetemen 1600, a szerb intézményben 750 oktató tanít (Bačević, 2010; Bračić – Dail, 2010). A koszovói felsőoktatás fejlesztésére készített tanulmányok az egyetemek számának növelését és arányosabb területi elhelyezését fogalmazzák meg (Baliqi, 2010; Bache – Taylor, 2003).

5. ábra:

A szerb felsőoktatás hallgató létszámának változása, 1990–2007

Forrás: Szerbia statisztika évkönyvének adatai alapján a szerző szerkesztése.

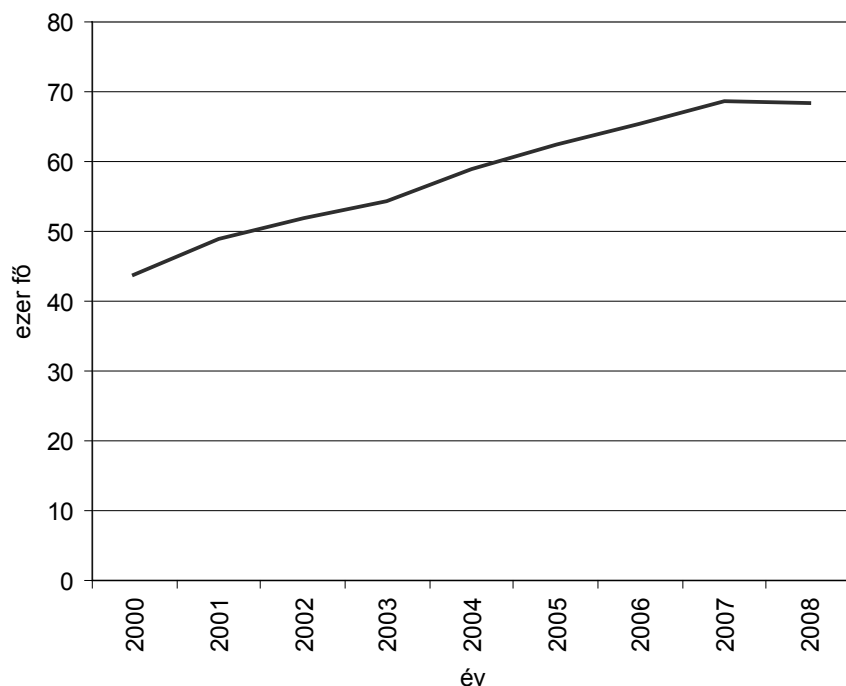
Bosznia-Hercegovina felsőoktatási intézményeiben (az öt egyetem 62 karán, három művészeti, három teológiai főiskolán és 23 magán főiskolán) 68 317 hallgató tanult a 2007/2008-as tanévben. A hallgatói létszám változása a balkáni országok átlagánál valamelyest kedvezőbb volt, a 2000-es években a növekedés 55 százalékos mértéket mutatott (6. ábra). A felsőoktatás szakmai szerkezete a térségben a legkedvezőtlenebb képet mutatja. Itt

a legmagasabb a bölcsész (16 százalék) és a társadalomtudományok (37 százalék) hallgatóinak az aránya. Politikatudományi és filozófiai szakokon például közel 20 százalékkal tanulnak többen, mint a műszaki jellegű karokon.

A föderáció boszniai és hercegovinai régiójában található a Szarajevói, a Tuzlai, a Zenicai, a Bihaći Egyetem, illetve a Mostari Egyetemből kivált Džemal Bijedić Egyetem. A Boszniai Szerb Köztársaság területén működik a Banja Luka-i és a korábbi Mostari Egyetem. A felsőoktatás területi koncentrációja ebben az országban is jelentős. Szarajevó intézményeiben tanul az ország hallgatóinak 48,8 százaléka (33,3 ezer fő).

6. ábra:

A felsőfokú hallgatók számának alakulása Bosznia-Hercegovinában, 2000–2008

Forrás: Visoko i više obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine u 2007/2008.

A Macedón Köztársaság felsőoktatási hálózata mennyiségi adatainak alakulása hasonló a balkáni országok többségéhez. A hallgató létszám 2000 és 2008 között 55 százalékkal emelkedett, a 2008/2009-es tanévben 64 254 főt tett ki. A Szkopjei Egyetem 21 karára 41 ezer hallgató iratkozott be az elmúlt tanévben. A fővárosban koncentrálódik a macedón felsőoktatás hallgatóinak kétharmada. Az ország második legnagyobb felsőoktatási intézményének, a nyolc karú Bitolai Egyetemnek, 11 ezer hallgatója van. A köztársaság legújabb állami egyetemét 2007-ben alapították. Az ország legújabb állami felsőoktatási intézményét, a 11 településen működő Goce Delčev Egyetemet 2007-ben alapították. Az egyetem székhelye Kelet-Macedónia regionális központjában, Štip városában található. Macedónia negyedik állami egyetemét Nyugat-Macedónia legnagyobb városában, az albán többségű Tetovóban alapították 1994-ben. A 10 karon albán, macedón és angol nyelvű képzés folyik 4 ezer hallgató számára. Ugyancsak Tetovóban alapították meg 2000-ben az albán nyelven oktató, hat karból álló Délkelet-Európai Egyetemet, amely magánforrásokból finanszírozott intézmény. Az egyetemnek 2009-ben 6 ezer hallgatója volt.

Montenegró felsőoktatása egypólusú. A 15 karú Montenegrói Állami Egyetem (18 ezer hallgatóval) és a Mediterrán Magánegyetem (2200 hallgatóval) is az ország fővárosában, Podgoricában található. Az állami egyetemnek a fővároson kívül 8 városban (Nikšić, Cetinje, Kotor, Budva, Bijelo Polje, Berane, Herceg Novi, Igalo és Bar) vannak karai. Ezek kutatási tevékenysége azonban elenyésző mértékű.

> 2. Kutatás-fejlesztés

> 2.1. K+F új feltételek között

Jugoszlávia felbomlása, az önigazgatási rendszer széthullása, illetve a piacgazdaságra való átmenet átalakította az Nyugat-Balkán kutatási és technológiai térképét is. A volt országrészek közötti ipari és termelési kapcsolatok összezsugorodása a kutatási-fejlesztési kapacitásokat is kedvezőtlenül érintette. A jugoszláv innovációs rendszer a kelet-európai kommunista országokkal össze-

használva fejlett volt, a nyugati technológiákat is alkalmazó, fejlett jugoszláv ipar is nagyszámú kutatóhelyet működtetett. Az iparilag fejlett jugoszláv tagköztársaságokban K+F-re a nemzeti jövedelem 2-3 százalékát fordították. A jugoszláv tudomány intézményrendszere decentralizált volt, a tagköztársaságok tudományos akadémiái saját intézethálózattal rendelkeztek, az ágazati kutatóintézetek is köztársasági alárendeltségben működtek. A föderatív kormány a kutatás-fejlesztés összehangolásáért volt felelős.

Jugoszlávia széthullását követően a korábbi kutatási-fejlesztési rendszer alapjai is összeomlottak. A felsőoktatással ellentétben a K+F ágazat a rendszerváltozás után a balkáni országokban is elveszítette korábbi pozíciói egy részét, intézmények szűntek meg, jelentős volt a kutatólétszám csökkenése, és több ezer kutató hagyta el az újonnan létrejött országokat, és vándorolt Nyugat-Európába és az Egyesült Államokba.

A nagyipar és a fejlett nyugat-európai kapcsolatokkal rendelkező innovációs hálózat felbomlott, a gazdasági és politikai válság szétzilálta a K+F finanszírozási forrásait. A fejlettebb köztársaságokban (Szerbiában és Horvátországban) a csökkenés mértéke 15–30 százalék körüli volt (Meske, 2004). Szerbia kutatóintézeti hálózatában jelentős csökkenés következett be. 1980-ban Szerbia területén 375 kutatóintézet működött, ezek száma 2005-ben 163 volt. Harmadára csökkent az üzleti kutató-fejlesztő szervezetek száma. A kutató létszám 1980-as évek legvégén 35 ezer főt tett ki, majd folyamatos csökkenés után a mélypontot 2001-ben érte el, ekkor 19 ezer kutató dolgozott az országban (Kutalača, 2006). Ezt követően lassú emelkedés kezdődött, majd a kutatói létszám ismét csökkenni kezdett, 2007-ben (7. ábra).

Hasonlóan változások játszódtak le a többi országban is. A volt Jugoszlávia fennállásának utolsó éveiben már erőteljes volt a kutatók külföldre vándorlása, ami a háborúk és a politikai válság következtében egyre nagyobb méreteket öltött. A képzett szakemberek elvándorlása Albániában is komoly károkat okozott. Az 1990-es években a Tiranai Egyetem oktatóinak 40%-át elvesztette, döntő részük 40 év alatti fiatal szakember volt (Uvalić, 2006b).

A kutatás súlya a nemzeti össztermékben több köztársaságban minimálisra zsugorodott. Bosznia-Hercegovinában a K+F GDP-ből való részesedése az 1990. évi 1,5 százalékról 2007-ben 0,03 százalékra esett vissza. A csökkenés egyik meghatározó

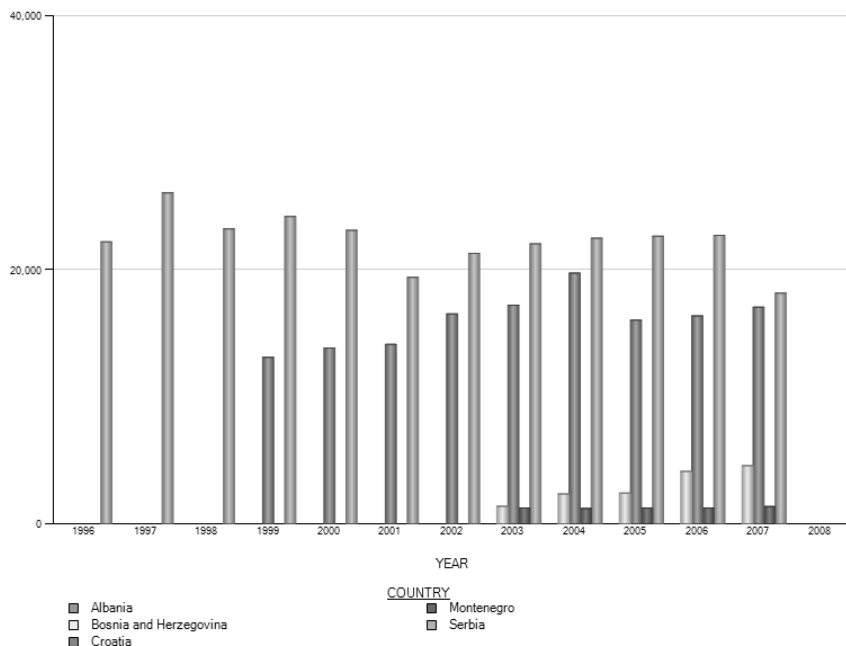
oka a korábbi jugoszláv ipar zászlóshajójának, a nagy exportkapacitásokkal és tudományos potenciállal rendelkező szarajevói Elektroinvest vállalatnak a felszámolása volt. 1990-ben a boszniai ipari export 30 százalékát a köztársaság kutatóhelyein kifejlesztett termékek adták, ma ennek csupán töredékét (UNESCO Science Report, 2005).

A Nyugat-Balkán országainak K+F mutatói ma kedvezőtlen képet mutatnak, mind a kutatási ráfordítások, mind pedig a kutatásban foglalkoztatottak adatai az átlagos európai teljesítményeknél kedvezőtlenebb képet mutatnak (3. táblázat). Horvátország kutatási rendszere közeledik leginkább az európai kutatási térség fejlődési trendjeihez, bár ennek az országnak is jelentős lemaradásai vannak.

A gyenge innovációs potenciál az egyik magyarázata a nyugat-balkáni országok alacsony versenyképességi mutatóinak. A globális versenyképességi mutató pilléreinek (egészségügy, alapfokú oktatás, a makrogazdaság helyzete, felsőoktatás és szakképzés, az üzleti szféra fejlettsége, piaci hatékonyság, intézményrendszer, infrastruktúra, technológiai felkészültség, innovációs teljesítmény) állapota a Balkán országai között jelentős eltéréseket mutat. Legnagyobb különbségek az infrastruktúra fejlettségében mutathatók ki. Albánia és Macedónia valamennyi infrastrukturális ágazatban rossz teljesítményt mutat, a korábban viszonylag fejlettnek számító Bosznia-Hercegovina infrastrukturális rendszereit a háború zilálta szét. A versenyképességi elemek közül a az innovációs képességek és a technológiai fogadókészség mutatja a legalacsonyabb paramétereket. A piacgazdasági intézményekhez kötődő elemek jobb teljesítőképességet jeleznek, folyamatosan fejlődnek, az europaizálódás egyértelműnek tekinthető. Ezek révén az innováció és a kutatás-fejlesztés külső feltételei ugyan javultak, azonban a vállalati szférában nem játszódtak le olyan kedvező változások, amelyek eredményeképpen az új technológiák alkalmazása iránti igény fokozódott volna.

7. ábra:

A K+F-foglalkoztatottak számának változása, 1996–2007

Forrás: UNESCO. Institute for Statistics.

<http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/tableView.aspx> [2010. július 14.].

A gazdaság gyenge abszorpciós kapacitásai miatt a kutatás-finanszírozás – Horvátország kivételével – szinte kizárólagosan állami forrásokból történik. Valamennyi országban a felsőoktatás tekinthető a legerősebb kutatási szektornak. Albániában a kutatási ráfordítások háromnegyed része, Szerbiában is több mint fele az egyetemekhez kapcsolódik. A térségben az egyetemek mindig is fontos szerepet játszottak a gazdasági fejlődés különböző fázisaiban. Nem véletlen, hogy a nagy regionális egyetemi központokban mindenütt nagy hallgatói létszámmal működnek műszaki, technológiai, mérnöki karok. Az iparvállalatok és az egyetemek közötti szoros kapcsolatok kialakulásához szükséges feltételek azonban még hiányoznak a balkáni országokban.

3. táblázat:
A nyugat-balkáni országok fontosabb K+F-mutatói, 2007

Megnevezés	Albánia	Bosznia- Hercegovina	Horvát- ország	Macedónia	Monte- negró	Szerbia	EU27
Egy millió lakosra jutó kutatói létszám, fő	609	197	1 384	...	1 143	1 190	2 728
K+F-ráfordítások a GDP %-ában	0,18	0,03	0,93	0,18	0,24	0,34	1,9
A K+F-ráfordítás megoszlása, %	100,0	...	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Üzleti szféra	1,0	...	23,5	11,0	5,5	1,7	64,0
Kormányzat	25,1	...	32,9	24,0	15,7	39,8	13,4
Felsőoktatás	73,9	...	43,6	65,0	78,8	58,5	22,6

Forrás: UNESCO. Institute for Statistics.
<http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/chartView.aspx> [2010. július 14.].

A balkáni gazdaságok talpra állítására, a politikai viszonyok stabilizálására kidolgozott nemzetközi közösségi tervek mindegyike fontos szerepet szán a képzés, a felsőoktatás modernizálásának és a kutatás-fejlesztés újjászervezésének. Az UNESCO folyamatos tanácsadási tevékenységet folytat a térségben. Több nemzetközi nagyvállalat dolgozott ki stratégiát a képzett munkaerő helyben tartására, innovatív képzési programok szervezésére a térség egyetemein. Az Európai Unió kutatási keretprogramjának valamennyi balkáni ország társult tagja lett. Az európai standardok formálisan megjelentek a nemzeti intézményi szabályozásban. Valamennyi országban a 2000-es évek közepén új felsőoktatási és kutatási-fejlesztési-innovációs törvényeket fogadtak el. Megkezdődött a kutatásirányítás intézményrendszerének a fejlesztése is. Nemzetközi tanácsadó szervezetek segítségével elkészültek az első nemzeti tudományos és kutatási stratégiák. Albániában, Horvátországban és Szerbiában középtávú kutatási-fejlesztési tervet fogadott el a kormány. Sajnálatos módon a nemzeti dokumentumokban a K+F egységek területi elhelyezkedésében tapasztalható nagyfokú különbségek figyelmen kívül maradtak.

> 2.2. A kutatási intézményrendszer területi különbségei

A fejlődés kibontakozásának akadályát jelentő nagy területi különbségek a kutatási szervezetrendszerre is jellemzőek. A felsőoktatás fővárosi koncentrációjából, illetve a kutatási szektor erőteljes felsőoktatási települtségéből eleve következik, hogy a balkáni országok belső régióinak többségében kutatási-fejlesztési tevékenység nem folyik, az innovációs lánc kialakulásának sok eleme hiányzik, a gazdaság szerkezeti átalakításának belső erőforrásai szegényesek.

A Macedónia és Montenegró kutatási kapacitásai mutatják a legerőteljesebb koncentrációt. Montenegró kutatóhelyei – egy kivétellel – kizárólag a fővárosban található. Macedónia kutatói létszámának 87 százaléka a fővárosban összpontosul, a második kutatási centrum Bitola, amely – egyetemének köszönhetően – az ország kutatói létszámának 7 százalékát adja. A többi kutatási centrum 2-3 százalékos részesedést mutat.

A nagyobb népességű balkáni államokban a kutatás-fejlesztés területi különbségei az előbbi országokénál valamelyest mérsékel-

tebbek, a különbségek azonban európai összevetésben jelentősnek minősíthetők. A kutatóhelyek számát tekintve a fővárosok súlya népességarányuk két-háromszorosát teszik ki, részesedésük 50 százalék feletti (4. táblázat). Kivételnek Horvátország tekinthető, ahol a fővárosi koncentráció mértéke nem éri el az 50 százalékot. Ennek oka egyrészt a fővároson kívüli nagy egyetemeknek, a hat vidéki városban telepített technológiai és innovációs központoknak, illetve a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia kutatóintézeteinek és regionális központjainak köszönhető.

A balkáni országokban – a kelet-európai országokhoz hasonlóan – az államilag szervezett tudományos akadémiáknak fontos tudományos és kutatásszervezési szerepkörük volt. A Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia (amelynek jogutódja a szerb akadémia lett) 1972-ben az akkori tagköztársaságokban helyi-regionális akadémiákat hozott létre. Ugyanekkor alakult az Albán Tudományos Akadémia is. Ma e szervezetek jogutódai a tudós társaságok és a tudományos menedzseri funkciók ellátó intézmények sajátos keverékeként működnek. Több akadémiának kutatóintézetei is vannak. Ezek, és az azokban foglalkoztatott kutatók száma korlátozott: a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia 29 intézetében és 9 regionális központjában 400 kutató dolgozik. A szerb akadémiának 10 kutatóintézete és 250 kutatója van. Az akadémiai intézetek döntő többsége társadalomtudományi (leginkább bölcsészettudományi) jellegű, kutatásaik a nemzeti sajátosságok vizsgálatával foglalkoznak.

4. táblázat:
A kutatóhelyek területi elhelyezkedése, 200

Megnevezés	Fővárosi		Nem fővárosi		Összesen	
	egyetemi kutatóhely, kutatóintézet, kutatóközpont		egyetemi kutatóhely, kutatóintézet, kutatóközpont		száma	megoszlása
	száma	megoszlása, %	száma	megoszlása, %		
Albánia	48	70,6	20	29,4	68	100,0
Bosznia- Hercegovina	81	76,6	29	23,4	110	100,0
Horvátország	71	48,6	75	51,4	146	100,0
Macedónia	45	71,4	18	28,8	63	100,0
Montenegró	27	75,0	9	25,0	36	100,0
Szerbia	105	64,4	58	35,6	163	100,0
Összesen	377	64,3	209	35,7	586	100,0

Forrás: Accessing and Disseminating Scientific Information in South Eastern Europe alapján a szerző szerkesztése.

Megjegyzés: Egyetemi kutatóhelynek a karok tekintendők.

Összegzőképpen az állapíthatjuk meg, hogy a balkáni országok területi-tudományos szerkezete ma nem alkalmas arra, hogy a modern gazdaság és társadalom fejlesztésében a kutatás fontos hajtóerővé váljon, a tudományos szféra jelentős szereplő legyen. Az országok nagy térségeiben hiányoznak a kutatási alapintézmények. A fővárosok, relatív fejlettségük ellenére sem alkalmasak a regionális gazdaságok dinamizálására. Nemzetközi összevetésben a fővárosok kutatási kapacitásai átlag alattinak tekinthetők, sem az intézményi szerkezet, sem az infrastrukturális felszereltség, sem pedig a finanszírozás nem felel meg az európai kutatási térség követelményeinek.

Irodalom

Accessing and Disseminating Scientific Information in South Eastern Europe. Venice, UNESCO Office in Venice. 2006. Science Policy Series, 3.

BAČEVIĆ, JANA 2010: Higher education and human capital development in Kosovo. Some issues for consideration. – *Der Donauraum*. 1. 11–24. pp.

BACHE, IAN – TAYLOR, ANDREW 2003: The politics of policy resistance: reconstructing higher education in Kosovo. – *Journal of Public Policy*. 3. 279–300. pp.

BALIQI, BEKIM 2010: Higher education policy in Kosovo. Its reform chances and challenges. – *Der Donauraum*. 1. 43–62. pp.

BRAČIĆ, MARUŠKA – Dail, Elke 2007: *Science and Technology Country Report: Montenegro*. Information Office of the Steering Platform on Research for the Western Balkan Countries.

ČIRIĆ, MAJA 2009: Reform of higher education in Serbia – quality assurance and the influence on human resource. – *Internationalisation and the Role of University Networks*. Proceedings of the 2009 EMUNI Conference on Higher Education and Research.

GILES, GEOFFREY J. 1979: Higher Education in Yugoslavia. Yale Higher Education Research Group Working Paper. New Haven, Conn., Yale University.

HAGELUND, BENTE 2001: Higher education in Albania. Copenhagen. University of Copenhagen. Manuscript.

HATAKENAKA, SACHI – THOMPSON, QUENTIN 2006: *Albania Higher Education Report*. Submitted to the European Investment Bank.

HORVÁTH GYULA 2009: Regionális egyenlőtlenségek a kelet- és közép-európai kutatási térségben. – *Magyar Tudomány*. 2009. 12. 1499–1512. pp.

The Institute of Statistics (INSTAT) of Republic of Albania. Tirana, 2007. www.instat.gov.al. [2009. III. 27.].

KRNETA, LJUBOMIR 1966: Education in post-war Yugoslavia. – *Scandinavian Journal of Educational Research*. 1. 177–190. pp.

KUTLAČA, ĐURO 2006: Science and technology system in Serbia: between survival and restructuring. In: NECHIFOR, IULIA – RADOSEVIĆ, SLAVO (eds.) 2006: *Why Invest in Science in South Eastern Europe? Proceedings of the International Conference and High Level Round Table*. Paris, UNESCO. 131–139. pp.

The Library of Congress Country Studies; CIA World Fact-book 1992: *Albania Education under Communist Rule*. <http://countrystudies.us/albania/59.htm> [2009. III. 19.].

LINDEN, TOBY – ARNHOLD, NINA – VASILEV, KIRILL 2008: *From Fragmentation to Cooperation: Tertiary Education, Research and Development in South Eastern Europe*. Washington, The World Bank.

MESKE, WERNER 2004: The reduction in scientific resources during the 1990s. In: MESKE, WERNER (ed.): *From System Transformation to European Integration. Science and Technology in Central and Eastern Europe at the Beginning of the 21st Century*. Münster, LIT Verlag. 357–380. pp.

MUČOSTEPA, HASAN 1985: Higher education in Albania: trends and perspectives. – *Higher Education in Europe*. 2. 94–101. pp.

NECHIFOR, IULIA – RADOSEVIĆ, SLAVO (eds.) 2006: *Why Invest in Science in South Eastern Europe? Proceedings of the International Conference and High Level Round Table*. Venice, UNESCO Office in Venice. Science Policy Series, 5.

PAPON, PIERRE – PEJOVNIK, STANE 2006: *Guidelines for a Science and research Policy in Bosnia & Herzegovina*. Venice, UNESCO Office in Venice. Science Policy Series, 2.

RADOSEVIĆ, SLAVO 2007: *Research and Development and Competitiveness in South Eastern Europe: Asset or Liability for EU Integration?* London, Centre for the Study of Economic and Social Change in Europe. Economic Working Paper, 75.

Republic of Serbia Ministry of Education and Sport Division for Higher Education 2003: *Higher Education in Serbia and Bologna Process*, Belgrade, Conference of European Ministers responsible for Higher Education.

SAVICEČIĆ, DUŠAN – JOVANOVIĆ, GORAN 1991: *Higher Education and Employment: the Changing Relationshi. Recent Developments in Continuing Professional Education. Country Study: Yugoslavia*. Paris, OECD.

Science in the Balkans – the Road to Stability. Strengthening EU Cooperation in R&D with the Western Balkan Countries. Report on the Conference of Science and Technology in the Western Balkans. Brussels. 17 January 2008. Bucharest, Romanian Office of Science and Technology.

Science and Technology Policy of the Republic of Croatia, 2006–2010. Zagreb, Ministry of Science, Education and Sports. 2006.

SMIRNOV, LIDIJA 2008: Higher education in Serbia: from socialism to the free market economy and implications for the labour market. – *Higher Education in Europe*. 4. 437–446. pp.

STOJANOV, GEORGI – ANGELOSKA-GALESKA, NATASHA 2006: The higher education system in Macedonia. Overview, reforms, and prospects. – *European Education*. 1. 44–59. pp.

STOJIĆ, DRAGOSLAV – ANDJUS, VOJO 2002: Engineering education in Serbia., Problem identification and proposals for solution. – *Facta Universitatis. Series Architecture and Civil Engineering*. 4. 273–280. pp.

UNESCO Science Report, 2005. Paris, UNESCO, 2006.

UVALIĆ, MILICA 2006a: *Science, Technology and Economic Development in South and Eastern Europe*. Venice, UNESCO Office in Venice. Science Policy Series, 1.

UVALIĆ, MILICA 2006b: Science and economic development in SEE. In: NECHIFOR, IULIA – RADOSEVIĆ, SLAVO (eds.) 2006: *Why Invest in Science in South Eastern Europe? Proceedings of the International Conference and High Level Round Table*. Paris, UNESCO.

UVALIĆ, RADIVOJ 1952: *The organization of higher education in Yugoslavia*. Paris, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

Visoko i više obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine u 2007/2008. Sarajevo, Federalni zavod za statistiku.

VUKASOVIĆ, MARTINA 2009: *Financing Higher Education in South Eastern Europe*. Belgrade, Center for Education Policy.

ZINDOVIĆ-VUKADINOVIĆ GORDANA 2004: Serbia and Montenegro: the catalytic effects of higher education. – *Higher Education in Europe*. 3. 329–341. pp.

BUDAY-SÁNTHA ATTILA

a közgazdaságtudomány doktora, egyetemi tanár
Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi

A magyar agrár- és vidékfejlesztés ellentmondásai

Ezzel a rövid tanulmánnyal szeretném tiszteletemet kifejezni dr. Somogyi Sándor professzor iránt, aki komoly szakmai teljesítménye mellett jelentős energiát fordít a vajdasági szakértelmiség kinevelésére és a határokon átvívelő tudományos magyar-magyar és szerb-magyar kapcsolatok fejlesztésére. A közölt tanulmány alapvetően a magyarországi helyzettel foglalkozik, de remélem, hogy az abból leszűrhető tapasztalatokat a Kárpát-medence más területein is hasznosítani lehet.

> A vidék helyzete és a fejlesztésére irányuló törekvések

Már egy évtizede a konferenciák visszatérő témája a vidék helyzete. Az eredmény azonban csekély. Ezt mutatja a vidék gazdasági és szociális helyzetének alakulása. Az alapvető ok az, hogy a rendszerváltást követően mind az agrártermelés, mind pedig a vidék leértékelődött. A gazdaság- és társadalompolitika irányítói az agrárágazatban folyamatosan súlyát veszítő ágazatot látták és nem ismerték fel az agribusiness-ben (eszközgyártás+termelés+feldolgozás+értékesítés) betöltött szerepét, a nemzetgazdaság teljesítményére és a foglalkoztatásra gyakorolt multiplikatív hatását. A rendszerváltás a vidéket a nyertesekre és vesztesekre osztotta, és ez a belső feszültség az egységes érdekérvényesítést lehetetlenné teszi.

A vidék egyet jelent

- az alulképzettséggel,
- az alulfoglalkoztatottsággal,

- az infrastrukturális hiányosságokkal,
- a közszolgáltatás alacsony színvonalával és drágaságával,
- a jövőkép hiányával és a kiszolgáltatottsággal.

Bár a vidék sohasem volt homogén és jelenleg sem az, a felsorolt gondok mindegyike nagy térségekre igaz. Ezek jó része ugyan tradicionális gond, gondolva itt a mezőgazdaság túlnépesedésére, az alulképzettségre, a jövedelem hiányra, az infrastruktúra és a közszolgáltatások hiányosságaira, de ezeket a negatív jelenségeket a rendszerváltás sokszor szélsőséges módon kiélezte és elmélyítette. Minden előtt

- a helyi foglalkoztatás csökkentésével, amely a mező- és erdőgazdaság, valamint a helyi iparok leépülésének volt a következménye, és hozzájárult a tartós vidéki munkanélküliség és alacsony szintű foglalkoztatottság kialakulásához, a cigánykérdés központi problémává válásához,
- az előzőből adódó mobilitási kényszerrel, amelynek sem az anyagi, sem pedig az infrastrukturális feltételei nem adóttak,
- a szakképzettség mértéke és típusa iránti igények változásával, amelynek megoldására rövid távon szinte nincs lehetőség.

Az alapprobléma valójában az, hogy a vidék gazdasági alapjai a rendszerváltással megrendültek, és azóta erre nincs megoldás. Ötletekben természetesen nincs hiány. Sokan a nyugati országokban szerzett tapasztalatok alapján kívánják megoldani a magyar helyzetet, elfeledkezve arról, hogy

- a például választott országok gazdasági ereje, nemzetközi érdekérvényesítő képessége sokszorosa a magyarénak, pl. Ausztria,
- a népesség vásárlóereje ennek megfelelően alakul,
- a népesség képzettségi szintje a magyarét meghaladja, és
- ott végbement a vidéki települések iparosítása, és
- a vidék infrastrukturális helyzetében is lényeges különbség van.

Ezért nem jelentenek a vidék egészére megoldást a következő javaslatok:

- A falusi turizmus a megoldás. Igen, ott ahol a település olyan történeti vagy kultúrtörténeti vonzerővel rendelkezik, amiért érdemes oda menni és ezzel egyidejűleg adóttak a fogadás

személyi és tárgyi feltételei is. Ez a hármas feltételrendszer azonban nagyon kevés helyen, legfeljebb a települések 5-10%-ában áll rendelkezésre.

- Fejleszteni kell a kézműipart. A leggazdagabb ötletekkel itt találkozhattunk a szegkovács cigány falutól, a kosárfonáson át a cigányok marketing képzéséig. Valójában kézműves termékekre az országnak csak korlátozottan van szüksége. Ezek forgalmának egyik legfőbb akadálya a népesség alacsony vásárlóereje. A jelentős térségi foglalkoztatást biztosító igényes népművészeti termékek termelését viszont a tevékenység liberalizálása tette tönkre, amely utat nyitott a termékek silány minőségű ipari előállításának.
- A biotermelés a megoldás. A biotermelés a korszerű mezőgazdaságnak az integrált termelés mellett meghatározó, speciális minőség (vegyszermentesség) előállítására törekvő gazdálkodási módja, amely azonban magas kockázata és kisebb hozama miatt eredményesen csak akkor folytatható, ha a megtermelt termékeket 30-50%-kal magasabb áron tudják értékesíteni. Mivel a magasabb bioélelmiszer árak a fogyasztást korlátozzák, a piac gyorsan telítődött és a biotermékekből kínálati helyzet alakult ki. Ezért ma a biotermék piac éppen olyan versenypiac, mint a hagyományos agrártermékeké, ahol csak az tud talpon maradni, aki a biotermékeket az átlagosnál nagyobb technológiai színvonalon és szakértelemmel, megfelelő mennyiségben, az előírt minőségi követelmények mellett a versenytársakénál kisebb önköltséggel tudja előállítani. Ez tehát nem a rosszul felszerelt, átlagosan kb. 4 ha területtel, 92%-ban 8 általános iskolával rendelkező gazdák termelési módja. Ezt jól mutatja az is, hogy jelenleg a hazánkban megtermelt biotermékeknek közel 90%-a – főleg, mint feldolgozatlan nyersanyag – exportra kerül és ennek döntő részét a biotermelésre vállalkozó nagygazdaságok állítják elő, ahol a technikai színvonal, a termelési méret és a szükséges szakmai és piaci ismeret is rendelkezésre áll. Ez egyébként így van világszerte, a piacot meghatározó biotermelők átlagos gazdaságmérete lényegesen meghaladja a gazdaságok átlagméretét (pl. az EU-15-ben a gazdaságok átlagmérete 19 ha, a biogazdaságoké pedig 40 ha). A gazdaságméret azonban csak egy tényező – a hagyományos termeléshez

haszonlóan –, a gazdálkodás eredményességét alapvetően meghatározza az egész termékpályának (termelés-feldolgozás-értékesítés) a szervezetsége, amely jelenleg a magyar agrárgazdaságnak (nemcsak a biotermelésnek) az egyik legfőbb problémája. A hazai biogazdaságok termelési szerkezete is megfelel a hagyományosnak, a biotermelésbe vont szántóterületek 98%-án gabonaféléket (búza, tönkoly, árpa, kukorica stb.), olajos növényeket (napraforgó, repce, szója, olajtök stb.) és takarmányféléket állítanak elő. A biotermékek piaca bővülő, de korlátos piac, amit a nyugat-európai termelés megtorpanása is jelez és a biotermékek fogyasztása hosszú távon sem fogja meghaladni az 5-10%-ot.

- A falusi örökség megőrzése, a hagyományok ápolása feladat. Ez nagyon fontos cél, de a faluközpontoknak, templomoknak európai uniós pénzekre történő felújítása, éjszakai kivilágítása nem feledtetheti azt, hogy a települések gazdasági háttere hiányzik és a vidéki emberek életkilátásai kedvezőtlenek.
- A vidéki energiatermelés megoldás. Ez egy kihasználatlan lehetőség, amit az erdőgazdálkodás fejlesztésével és mezőgazdasági melléktermékek (szalma, kukoricaszár, fanyesedék) hasznosításával lehetne viszonylag olcsón megoldani, helyi fűtőművekben, mezőgazdasági melléktermékeket is hasznosító hulladékégetőkben, illetve biobrikett piaci célú termelésével. Az erdőgazdálkodás fejlesztéséhez hasznosíthatatlan gyepterületek (kb. 600 ezer ha), gyengébb minőségű szántók (kb. 300-400 ezer ha) rendelkezésre állnak, de az erdőgazdálkodás fejlesztését az alacsony támogatási keret (kb. 10 ezer ha/év), a területek magántulajdona, továbbá az korlátozza, hogy teljesen indokolatlanul a műveletlen gyepterületeket védetté nyilvánítják, és ezzel még az eredeti erdei ökoszisztémák visszaállítását is gátolják.

A bioenergia-termelés mai sláger formái a biodieszel és a bioetanol előállítás, amelyek a nemzetközi piacok versenykövetelményeinek vannak kitéve és a fejlesztéseik a mezőgazdasági termelés versenyképességének a függvénye, így teljesen mindegy, hogy pl. takarmánygabonát, vagy bioetanol alapanyagot állítanak elő.

Az elhangzó javaslatok a vidék fejlesztésében mind fontos részelemek lehetnek, de egyenként nem okozhatnak radikális

változást. A feladat sokkal komplexebb, és csak olyan irányú fejlesztés jelenthet megoldást, amely a jelenlegi versenypiaci követelményeknek megfelel. Az elhangzó javaslatok többségének pontosan az a problémája, hogy a hatékonysági verseny kikerülésére törekszik, pedig a modern gazdasági-társadalmi életben nincs olyan terület, ahol ezt tartósan meg lehetne oldani, mert a versenyképesség feltétele a hosszú távú fennmaradásnak és az anyagi gyarapodásnak, a vidék komplex gazdasági és társadalmi fejlesztése tehát elkerülhetetlen. Teljesen tévesek a következő megközelítések:

Liberális:

A központi fejlesztések majd lecsorognak a vidékre. Az elmúlt évtizedek nem ezt bizonyították. A központi fejlesztések hatása legfeljebb az agglomerációs övezetekben érvényesült és arra volt alkalmas, hogy a népességet ezekbe a térségekbe vonzza.

Népieskedő:

Ez a hagyományos paraszti életformát és termelési módot tekintti alapnak, azt próbálja rekonstruálni. Képviselői elfeledkeznek arról, hogy a fiatalok és főleg a nők éppen úgy akarnak élni, mint a városiak és nem úgy, ahogy a nagyszüleik, és nem is lehet már úgy élni.

Ökoromantikus:

Képviselői az ember életében túlértékelik a természeti környezet szerepét, egyoldalúan, a gazdaságot fékező módon a védett területek extenzív kiterjesztésére törekszenek, és a vidéki embereket tájgondozó boldog bennszülötteknek képzelik el. Tevékenységük a területhasználat változatlanságára irányul, sőt a természetvédelem jelszava alatt a kultúrtájból természetes tájat kívánnak formálni őserdők, mocsarak kialakításával. Tevékenységük ma már sok esetben kifejezetten káros, a területek racionális fejlesztésének akadályozójává válik. Erőszakos fellépésükkel azokat a helybeli lakosokat regulázzák, akiknek egyáltalán köszönhető az, hogy a területi értékek fennmaradtak és ennek az agresszióknak – elsősorban a hiányos környezetvédelmi felkészültségük miatt – az irányító szervek sem tudnak gátat szabni. A lényeg azonban az, hogy a társadalmi-gazdasági követelmények iránt teljesen érzé-

ketlen megszállottak miatt a vidéki emberek nem tudnak, és nem is akarnak rezervátumokban élni.

A vidékre egyaránt veszélyt jelent a magára hagyottság, valamint a népi romantikára és ökoromantikára alapozott életszerűtlen, téves fejlesztési irányok kitűzése.

> Az agrárgazdaság szerepe a vidékfejlesztésben

Ma visszatérő állítás, hogy a vidék nem azonos a mezőgazdasággal! Ez igaz, de az is igaz, hogy a mezőgazdaság nélkül nincs vidék! Nem csak azért, mert a mezőgazdaság a vidéki gazdaság egyik legtermészetesebb és kizárólag a vidékhez kötődő alapja, hanem azért is, mert mind azok a szolgáltatások, amelyeket élelmiszer- és ipari nyersanyagtermelésen kívül a vidék a társadalomnak nyújthat (gondozott táj, kultúrtáj, élővilág gazdagsága, vidéki kultúra, hagyományok stb.) elválaszthatatlanok a mező- és erdőgazdálkodástól. A mezőgazdaságot képviselő agrárpolitika – korszerű értelemben – a gazdaságpolitika egyik ága, amelynek feladata a társadalom élelmiszer- és ipari nyersanyag, valamint energiaellátásának a biztosítása, az agrárgazdaságban dolgozók életszínvonalának és az ágazat nemzetközi versenyképességének a fenntartása, a táj kulturális állapotának a megőrzése, és a természeti elemek, az élővilág sokféleségének a védelme. Mivel az ország agrárgazdaságának adottságai kiemelkedően jók, ezért megdöbbentő, hogy napjainkban a politika és a gazdaság képviselői milyen mértékben leértékelik a mezőgazdaságot és milyen közömbösen szemlélik annak már két évtized óta tartó leromlását. Erre a gondolkodásra visszatérő hivatkozás az, hogy a mezőgazdaság már sem a GDP-ben (kb. 3%), sem a foglalkoztatásban (kb. 4,5%) nem tölt be jelentős szerepet. Ez természetesen így nem igaz, mert a mezőgazdaság annak az agribusiness láncnak az alapja, amelyre a termelőeszköz gyártás (gépipar, vegyipar, üvegipar, műanyagipar stb.), a mezőgazdasági termékek feldolgozása (élelmiszeripar, faipar, textilipar stb.), a mezőgazdaságnak nyújtott szolgáltatások (oktatás, kutatás, igazgatás) ráépülnek egészen a mezőgazdasági termékek, élelmiszerek nagykereskedelmi és kiskereskedelmi forgalmáig, sőt még azon túl a közétkeztetésig és az éttermi szolgáltatásokig. Az agribusiness aránya már a GDP-

ből és a foglalkoztatásból a legfejlettebb országokban is eléri a 10-20%-ot. Erre jó példa, hogy Európa legiparosodottabb országában, Németországban a mezőgazdaság a dolgozóknak csupán 0,8%-át foglalkoztatja, de az agribusinessben a GDP aránya eléri a 12-14%-ot. Ezek az adatok az USA-ban lényegesen magasabbak. Kevesen tudják, hogy a világnak, de az Európai Uniónak is a legnagyobb ipara az élelmiszeripar és nem az autóipar, és az változatlanul rendkívül gyorsan fejlődik, amit Európában a Nestlének vagy az Unilevernek a világ legnagyobb vállalatai között elfoglalt helye is bizonyít.

Amikor a mezőgazdaság leértékelését, az értékes földterületek pazarló felhasználását tapasztaljuk, akkor világossá válik a gazdaságpolitika irányítóinak rövidtávú szemlélete. Elfeledkeznek arról, hogy az élelmiszer, a víz legjelentősebb stratégiai termék, és a jövőben a világ élelmiszerellátása korántsem biztos. Jelenleg 850 millióra becsülik az éhezők számát (a hiányosan táplálkozóké elérheti a 2-3 milliárdot), és a legjobb esetben is 2025-ig kb. 2 milliárdos népesség növekedés következik be, és vészesen csökken a termőterület, a mezőgazdasági hozamok növekedése pedig lelassult.

A mezőgazdaság a társadalom által igényelt szolgáltatásokat csak életképes mezőgazdaság esetén tudja nyújtani, aminek alapvető feltétele az ágazat nemzetközi versenyképessége. Az agrárágazat versenyképességét pedig

- a termelési méret,
- a termelési színvonal (technológia),
- a termelő ember felkészültsége,
- a termelés nemzetgazdasági szervezettsége határozza meg.

A helyzet ellentmondásosságát jól tükrözi, hogy jelenleg Magyarországon a gazdaságok átlagmérete 9 ha, a magángazdaságoké pedig 4 ha. Ilyen méretű és ilyen nagyszámú gazdaság esetében pedig korszerű technológiai rendszereket kialakítani nem lehet gazdaságosan, és ha valamilyen csoda folytán ez megtörténne, a termelés fajlagos költségei elviselhetetlenül magasak lennének. A kialakult kedvezőtlen helyzet javítását viszont gátolja a gazdálkodók szélsőséges önértékelése és kooperáció képtelensége.

A XXI. században a mezőgazdaság mérnöki, sőt sok tekintetben már szakmérnöki tudomány, melynek egyszerre kell garantál-

nia a termelés gazdaságosságát, az élelmiszerbiztonságot, és a környezeti elemeknek, a természetnek a védelmét. Ma Magyarországon a gazdálkodók 92%-ának 8 osztály, vagy annál kevesebb végzettsége van. De ha minden feltétel, a gazdaságméret, a technológiai színvonal, és a képzett humán erőforrás rendelkezésre áll is, annak hatékony működését megbéníthatja a termékpályák nemzetgazdasági szintű szervezetlensége, vagy ellenérdekeltsége, ami napjaink egyik fő gondja.

A vidék esetében a rendszerváltás az ősök győzelme volt az utódok felett. Más szóval a múlt győzelme a jövő felett.

- A mezőgazdaság versenyképes struktúráját lerombolta, és a magyar mezőgazdaság a birtokstruktúrájával besorolt az európai államok sorának végébe.

Gazdaságok száma:

Magyarország (2008)	625.000 gazdaság
NSZK	370.000 gazdaság
Dánia	45.000 gazdaság

- A rendszerváltás szétszabdalta, és ellenérdekeltté tette az egyes termékpálya szakaszokat (mezőgazdasági termelés – feldolgozás – értékesítés), és nagyon sok esetben az olyan külföldi versenytársak, illetve hazai pénzügyi befektetők kezébe juttatta, akiknek a közvetlen profitszerzésen túl, az agrártermelés hosszútávon történő fenntartásához egyáltalán nem fűződött érdeke (Lásd pl. a magyar cukor- vagy baromfiipar leépülését).
- A rendszerváltás nyertesekre és vesztesekre osztotta a vidéket, így nincs egységes érdekképviselő, csak sok alapkérdésben egymásnak ellentmondó réteggképviselők vannak.
- A rendszerváltás lefejezte a vidéket ismerő és annak elkötelezett, korábban a mezőgazdasági nagyüzemekben koncentráló értelmiséget (agrármérnök, kertészmérnök, gépészmérnök, jogász, állatorvos stb.), és ennek hiánya nagyon érződik az egyes térségekre adekvát racionális fejlesztési irányok meghatározásakor. Nem lehet megnyugtató, és nem is lehet túl eredményes az, ha fővárosi vagy vidéki nagyvárosi pályázati irodák készítik el egy-egy település fejlesztési tervét.
- A rendszerváltás a 60%-os bérleti rendszerrel megteremtette a mezőgazdaságból a folyamatos jövedelem-kivonás lehe-

tőségét, és az nem csak a termelés fejlesztését korlátozza és teszi bizonytalanná, de ennek a jövedelemnek a jelentős része nem is a falvakban élők életszínvonalát javítja, hanem városi földtulajdonosokhoz kerül.

A mezőgazdaság problémája nem az, hogy a foglalkoztatás 4,8%-ra, közel 180 ezer főre csökkent, hiszen ha a mezőgazdaságra fordított munkaidőt vesszük alapul, beleértve a kiegészítő tevékenységét és a házkörüli termelésben végzett munkát is – munkaidő alapján ennek kb. kétszerese jönne ki, hanem az, hogy nemzetközi mértékben rendkívül alacsony hazánkban a mezőgazdasági munka termelékenysége, és a mezőgazdaságban dolgozók ma az országos átlagjövedelem 60-70%-ért kénytelenek dolgozni. A mezőgazdasági munka alacsony termelékenysége, és ebből adódóan a mezőgazdasági termékek magas önköltsége miatt a mezőgazdaság folyamatosan piacot veszít, és az a foglalkoztatás további lemorzsolódását eredményezi. Ez azonban nem törvényszerű folyamat, az a magyar mezőgazdaság több évtizede elhúzódó válságának a következménye. Ha azt keressük, hogy hol vannak az elveszett versenyképes munkahelyek, akkor erre a termelés alakulásából választ kapunk. Erre néhány példa:

Szarvasmarha-tenyésztés:

- 1990-ben volt 1,6 millió db szarvasmarha
- 2008-ban volt 0,7 millió db szarvasmarha
- 900.000 db csökkenés: $50\text{db}/\text{fő} = 18.000$ munkahely

Sertés-tenyésztés:

- 1990-ben volt 8,5 millió db sertés
- 2008-ban volt 3,9 millió db sertés
- 4.600.000 db csökkenés: $500\text{db}/\text{fő} = 9200$ munkahely

Szőlő- és bortermelés:

- 1990-ben volt 130.000 ha szőlőterület
- 2008-ban volt 80.000 ha szőlőterület
- 50.000 ha csökkenés: $2,5\text{ha}/\text{fő} = 20.000$ munkahely

Ha csak a három ágazatot vesszük is alapul, közel 50,000 munkahely elvesztésével számolhattunk, de a leépülés szinte az

összes munkaerő-igényes ágazatot érintette. Ennek az eredménye az egyszerűsödő, alacsony értéktartalmú termelési szerkezet, amelynek legfőbb jellemzői és következményei;

- a gabonafélék és olajos magvak túlsúlya,
- az állattenyésztés leépülése,
- a feldolgozatlan alapanyag export, gyakran gyenge, a piacon könnyen helyettesíthető minőségben,
- a mezőgazdasági termékek piacvesztése,
- a belső piacvesztéssel járó növekvő import, amelynek hatására Magyarország alapvető élelmiszerekből (tejtermékek, sertéshús, gyümölcs, cukor) nettó importtörre vált.

A jórészt általunk okozott agrárválságunkra tévesen az Európai Uniótól vártuk a megoldást, abban a reményben, hogy ismét egy nagy piac részévé válunk, és az Unió támogatása segítséget nyújt számunkra a technikai lemaradásunk gyors felzárkóztatásához. Sajnos rövid idő alatt bebizonyosodott, hogy a mezőgazdaságunk termelési színvonala és szervezettsége nem teszi lehetővé, hogy az adottságunknak megfelelő pozíciót foglaljunk el. A technológiai felzárkóztatásunk és termelésnövelésünk – ami a jelenlegi birtokszerkezet és az ellenérdekelt termékpálya megléte mellett egyébként is lehetetlen – az Unió régi tagállamainak nem áll érdekében, hiszen az a piaci verseny növelését jelenti a számukra.

Ezt Franz Fischler EU biztos egyértelműen meg is fogalmazta: „Kelet-Európa mezőgazdasági potenciáljának kihasználása az Uniónak nem érdeke”. Ebből adódóan, az Unió régi tagországainak ellenérdekeltsége és gazdasági nehézségei miatt az új tagállamok (EU-12) esetében nem vállal olyan mértékű felzárkóztatást, mint amilyent korábban a mediterrán államok esetében alkalmazott. A termelés növelésével szemben sokkal inkább érdeke fűződik a vidékfejlesztéshez, a természetszerű tájak fenntartásához, az élővilág gazdagságának megőrzéséhez, tehát mindahhoz, ami náluk már hiányzik, és nem jelent gazdasági konkurenciát. Ezzel is magyarázható, hogy nem is tartja olyan fontosnak a 2004-ben csatlakozó tagállamok földpiacának a megnyitását, mert az biztosan a termelés növekedésével járna.

> Mire támaszkodhat a vidékfejlesztés

Enyedi György és Nemes Nagy József már 1993-ban felhívták a figyelmet arra, hogy a vidék felzárkóztatását a jövőben nem lehet elsősorban a mezőgazdaságtól várni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az ágazatokban rejlő jelenlegi és főleg jövőbeni lehetőségeket le kell értékelni. A megoldás azonban rendkívül nehéz, most nem várható egyetlen olyan változás sem, amely rövid idő alatt, vagy akár középtávon is a foglalkoztatás jelentős bővülésével járna. Nemigen remélhető, hogy Nyugat-Európához hasonlóan kiépül a vidéki kisvárosokba, nagyobb községekbe települő ipar, amely az ott élő alacsony képzettségű tömegek foglalkoztatását megoldja (ami megvolt, az is felszámolásra került, pl. konzervgyárak, baromfifeldolgozók, hűtőházak, textilüzemek, varrodák stb.), a fiatal generáció számára pedig életpályát kínál. Az ilyen jellegű iparok, vagy a még olcsóbb munkaerő miatt, a Távol-Kéltre vándoroltak, vagy pedig a nagyvárosokban koncentrálódnak, mert az oda települő iparok többsége sem igényel ténylegesen alapképzettségnél többet, hiszen döntő többségében betanított munkásokat alkalmaz. A helyzet így csak nagyon nehezen javítható, ahhoz a területenként eltérő belső és külső erőforrásokra egyaránt szükség van. Az azonban nagyon lényeges, hogy ezek a fejlesztések gazdaságilag kellően megalapozottak legyenek, mert pl. elképzelhetetlen, hogy minden megyében 8-10 melegvízes fürdő épüljön gyógyszállókkal, és ezek jövedelmezően üzemeltethetők legyenek. Már ma is tapasztalhatók, de a jövőben sorra fognak jelentkezni az egy tényezőre, a meleg vízre telepített fürdők kudarcai. Az az elv, hogy mindegy, csak valamilyen fejlesztés történjen, a látványberuházások tömegét hozza létre, amelyeknek – az EU-s pénzek felhasználásán túl – lényeges gazdaságfejlesztő erejük nem lesz, és a gazdaságos üzemeltetésük hiányában már a létesítmények átadása pillanatában elindul a leromlásuk.

A helyzet javításához mindenképpen szükség van a népesség képzettségi szintjének és mobilitási lehetőségeinek a javítására. Az elmúlt két évtized kedvezőtlen tapasztalata volt, hogy kis iskolák a kis létszám ellenére nem tudják a korszerű képzést megoldani. Ehhez olyan központi iskolákra van szükség, amelyek az oktatáshoz szükséges összes feltétellel (szaktanárok, menza, tornaterem, és sportpályák megfelelő tisztálkodási lehetőséggel,

könyvtár stb.) rendelkezésre állnak. Amikor az önkormányzatok saját iskoláért küzdenek, akkor legtöbbször a gyerekek jövőjéről esik legkevesebbszer szó, azt könnyen beáldozzák a település, vagy egyes emberek rövidtávú érdekeinek, és legtöbbször egyáltalán nem kerül előtérbe az, hogy az 1-6 éves és a 14 év feletti korosztályoknak mi az érdeke. Sem az óvodát, sem pedig a bölcsődét nem lehet helyi szinten (kistelepüléseken) színvonalasan üzemeltetni, csak központosítva. Minden településen nem iskolára, hanem egy olyan faluházra van szükség, amely napközben az idősek, délután, este pedig az ifjúság találkozóhelye lehet, és az oktató központokba, tanári bérlakásokba letelepülő pedagógusok, népművelők tartalmas kulturális és sportprogramokat tudnak szervezni, akár több kapcsolódó községbe is.

A falvakban élők életkörülményeinek javításának lényeges feltétele az emberek mobilitásának a növelése. Ezt a feladatot a közlekedési rendszerhez illeszkedő kisbuszos szállítással, és ezt üzemeltető falugondnoki szolgáltatással tudják a települések elsősorban megoldani. Súlyos foglalkoztatási és oktatási, egészségügyi, igazgatási problémát jelent, hogy az egymástól 3-5 km-re fekvő falvak között nincs összekötő út, így csak nehezen, indokolatlanul hosszú idő alatt, sokszor 10-20 km-es kerülő utakon lehet oda eljutni. A vidékfejlesztésnek ezért kulcskérdése az összekötő utak hiánya. Ez az agrárgazdaságnak is fontos érdeke, mert a területek feltárásával a termelés feltételei lényegesen javulnak, költségei csökkennek, de a tömegközlekedése is, hiszen a zsáktelepülések közlekedését nem lehet gazdaságosan megszervezni, és az így rendkívül drága.

A vidéknek vidéken élő, és ott egzisztálni tudó értelmiségre van szüksége. Hazai példák sokasága bizonyítja, hogy azok a települések fejlődnek jól, és nem mutatták a válság jeleit, ahol egy jól felkészült személy racionális fejlesztési irányokat tudott kitűzni a közösség számára, és azt közös erővel végre is hajtották. Egy értelmiségi csak akkor települ le ott, ha megfelelő lakáshoz jut, a gyerekei ellátását (bölcsőde, óvoda, iskola, szabadidő eltöltés) megfelelően tartja, és megfelelő a munkahely választási és mobilitási lehetősége. Nem a városokból kiutazó, hanem a helyben lakó, a helyi fejlesztési igényeket a saját bőrén érző értelmiségre van szükség. Nem mártírokra, akik ha elvesztik az egyetlen lehetséges munkahelyüket, akkor ellehetetlenülnek, mert munkához

nem juthatnak, az áldozattal létrehozott ingatlanaikat pedig nem tudják értékesíteni, és így változtatásra képtelenné válnak.

A vidékfejlesztési feladatok tehát rendkívül komplexek, és csak hosszabb idő alatt tudatos munkával oldhatók meg. Alapvető kérdés, hogy mi történjen addig a falvakba szoruló, munkához nem jutó és a fejlődés feltételei nélkül generációként újratermelődő tömegekkel, akiknek számát a mezőgazdaság leépülése évről-évre gyarapítja. Erre sincs sok lehetőség. A mezőgazdaságból kikerülők számára az EU a korai kedvezményes nyugdíjazást kínálja. A nagyobb tömegek számára a rendszerváltás kezdete óta rendelkezésre álló lehetőség a nagyon szükséges vízrendezési munkák elvégzése, és százezer hektár számban műveletlenül hagyott területek beerdősítése lett volna, és lenne a jövőben is. Az erdősítést az agrártárca sohasem kezelte megfelelő súllyal, ezt bizonyítja az, hogy 1992-ben a Riói Környezetvédelmi Világkonferenciára tett magyar javaslat 2000-ig 150 ezer hektár erdő telepítését ígérte, és ebből csupán 62.000 ha valósult meg. A jelenlegi erdőtelepítési ütem sem kielégítő, évente annak átlagosan el kellene érnie legalább a 15-20 ezer hektárt. Ez egyszerre szolgálná a környezetvédelmi érdekeket, a tájkép javulását, a természetvédelmet, és komoly gazdasági bázist is teremthetne egyes térségek számára. Az erdősítést gátolja az is, hogy az erdőgazdaságok, ahol a szakértelem és technika rendelkezésre áll, nem vásárolhatnak szabad földterületeket, továbbá sok esetben a természetvédelem jelent indokolatlan gátat annak. Nagyon fontos volna, hogy a sok elhagyott kisebb területen (elhagyott kertek, szőlők, gyümölcsösök, konyhakertek) a közfoglalkoztatottak munkájával a települések közösségi erdőket telepítsenek. A rendszerváltás és az erdők privatizálása óta az erdők műveltségi állapota folyamatosan romlott, és ennek a rendbetétele is sok munkát igényelne, de lényeges gazdasági eredményekkel is járna. Alapvetően a központi ösztönzők hibájának róható fel az az ellentmondás, hogy minél nagyobb egy területen a munkahely hiány és a munkanélküliség, annál nagyobb a kihasználatlan vagy alacsony színvonalon hasznosított terület.

A vidékfejlesztés nem oldható meg a települések elkülönült fejlesztésével, csak a fejlesztési célok összehangolásával. Úgy látszik, hogy még mindig kevés az ezt kiváltó kényszer és ösztönző erő, és ezért képezheti akadályát annak gyakran a polgármesterek között folyó ésszerűtlen rivalizálás. A központi támogatá-

sokból, uniós pénzekből megvalósuló fejlesztések esetében sem érvényesül többnyire a térségi szemlélet, egy feladat nemzetközi szintű megoldására irányuló törekvés. Ehelyett – a lehetőségektől függő színvonalon – csak helyi gondok megoldása áll a középpontban, ezért sok a párhuzamos, és sok esetben indokolatlan, alacsony színvonalú, a jövőben fenntarthatatlan fejlesztés. Az összehangolatlan, szétaprózott fejlesztéseknek pedig egyáltalán nem érvényesül a szinergikus hatása. Az okok között jelentős szerepe van a települések fejlesztési forrásai közötti különbségeknek is, továbbá annak, hogy a pályázatok kiírásánál nem jelenik meg kiemelkedő szempontként a térségi összefogás követelménye. Nem kisebb a jelentősége annak a szemléletnek sem, amely a fejlesztést nem a feladatok megoldásában, hanem a létesítményekben méri.

A halmozódó kedvezőtlen jelenségek mellett figyelemre méltó az önkormányzati vezetők lázadása és erősödő összefogása az egyre elmélyülő válságos helyzet miatt. A polgármesterek határozott fellépésére volt szükség ahhoz, hogy megkérdőjelezzék a segélyre és bűnözésre támaszkodó életformát és egyes pénzintézetek által legálisan, illetve helyi bűnözők által illegálisan, de eltúrt módon folytatott uzsorakölcsönzési formákat. Ez az elkeseredésből adódó, és ténylegesen a helyi feszültségek által ösztönzött fellépés bizonyítja a vidék élni akarását, és azt, hogy a jövőt a tisztességes munkában látja, és az ország gazdasági és politikai vezetésének ehhez kell már reális jövőképet kínáló fejlesztési programokat és támogatást nyújtania.

Felhasznált irodalom

1. Buday-Sántha Attila: Agrárpolitika-vidékpolitika. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2001.
2. Buday-Sántha Attila: A Balaton régió fejlesztése. Saldó Kiadó. Budapest, 2007.
3. Enyedi György: Falvaink sorsa ma. II. Falukonferencia: Kiút a válságból. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs, 1993.
4. G. Fekete Éva: Az agrárfalvak gazdasági lehetőségei. Ezredforduló, 2008. 3. szám
5. Jelentés az agrárgazdaság 2007. évi helyzetéről. Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium. Budapest, 2008.

6. Hamar Anna: Vidékfejlesztés és területhasználat. Ezredforduló, 2008. 3. szám
7. Kovács Katalin: (Kis)falvak és lakóik Magyarországon. Ezredforduló, 2008. 3. szám
8. Magda Sándor – Marsalek Sándor (szerk.): Észak-Magyarország agrárfejlesztésének a lehetőségei. Agroinform Kiadó. Budapest, 2003.
9. Nemes Nagy József: A városi gazdasági átalakulás hatása a falvakra. II. Falukonferencia: Kiút a válságból. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs, 1993.

A dolgozat angol címe: The contradictions of agrarian and rural development in Hungary

A dolgozat tárgyszavai: vidékfejlesztés, agrártermelés, falusi turizmus, biotermelés, önkormányzatok

TAKÁCS MÁRTA

matematikatudományok doktora, főiskolai tanár,
Szabadkai Műszaki Főiskola

Tisztelt Tanár Úr!

Kisiskolás korom kezdeti sikerélményei óta matematikus szerettem volna lenni, és amikor megépült a Számítóközpont modern épülete, legnagyobb álmom az lett, hogy egyszer ott dolgozhassak. És ha az ember mer álmodni, álma valóra is válhat.

Az Ön igazgatása alatt nagyon kemény feltételek mellett lehetett csak bekerülni. Intelligencia- és képességteszt, algoritmizálási készség vizsgálata, és utolsó szűrőként, egy személyes beszélgetés várt a jelöltekre.

Pontosan emlékszem még arra is, hogy milyen ruhában és hangulatban léptem be a zöld irodába: megilletődve, de egy fiatal végzős „megválthatom a világot” önbizalmával ültem le Önnel szemben.

Biztosan el kellett mondanom, hogyan és miért szeretnék a Központban dolgozni, erre már nem emlékszem, de a tanácsára igen.

Azt mondta, hogy nagy gyakorlati tapasztalattal rendelkező kollégák közé kerülök majd, nem lesz könnyű dolgom. Tovább kell tanulnom, mert az egyetemi diplománál nem áll meg az élet. Az informatika dinamikus tudomány, itt nem lehet lemaradni. És soha ne felejtsem el, hogy családom is van, férjem máris, várhatóan gyermekeim is hamarosan. A nő élete nem egyszerű, ha karriert is, és boldog családot is szeretne. De tréfásan megjegyezte, az alkatomra utalva, hogy ha az intézmény és az ország olyan lábakon állna mint én, akkor nem aggódna a jövőért.

Szinte hihetetlenül hangzik, hogy pontosan 25 éve (azaz negyed százada) kerültem a Számítóközpontba. Az ott szerzett tudás, tapasztalat nem évül el, pedig az informatika világa rohamos gyorsasággal változik, de az alapok gyakorlati ismerete már sok újdonság által teremtett nehéz helyzeten átsegített.

De, Tanár úrnak jelentem, sajnos az intézmény és az ország gondjait nem vehettem a vállamra, így azok már akkori formájukban nem léteznek (és azt hiszem nem a vállamra vehető terhek súlyán múltak a történetek), de tanácsát igyekeztem megfogadni.

Nem én vagyok az egyetlen nő, aki karriert, családi életet, a közösségben vállalt aktív szerepet próbálja napról napra egyensúlyban tartva a feladatokat minél jobban ellátni, de keveseket figyelmeztettek idejekorán arra, hogy erre fel kell készülni, és nem lehet a megosztást, egyensúlyozást, odafigyelést félvállról venni. Hálás vagyok Önnek a Számítóközpontban eltöltött évekért, és a tanácsért.

Isten éltesse, és váltsa valóra elképzeléseit, hiszen tudom, hogy azokból soha ki nem fogy.

Somogyi Sándor szakmai életrajza és bibliográfiája

SZAKMAI ÉLETRAJZ

Név: PhD. Somogyi Sándor, Professor Emeritus

Születési év: 1935. november 24.

Születési hely: Stara Moravica (Bácskossuthfalva), Szerbia

Végzettség:

PhD, 1980, Szabadka, Szerbia (honosítva Magyarországon 1993-ban)

Magiszteri fokozat: 1970, Szabadka, Szerbia

Agrármérnök: 1959, Újvidék, Szerbia

Mezőgazdasági középiskola: 1953, Zombor, Szerbia

Egyetemi kinevezések:

2006 – A Veszprémi Pannon Egyetemen Professor Emeritus,

1992 – A PATE Georgikon, majd a VE Georgikon egyetemi tanára,

1987 – Az újvidéki Mezőgazdasági Kar egyetemi tanára,

1984 – A szabadkai Közgazdasági Kar egyetemi tanára,

1980 – A szabadkai Közgazdasági Kar magántanára,

1973 – A szabadkai Közgazdasági Kar előadója,

1962 – A szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde.

Szakmai életpályája:

2007 – A topolyai Megatrend magánegyetem óraadója

2005 – FABUS magánegyetem szabadkai magyar tagozatának szakmai koordinátora, előadója

2004 – Nyugdíjaztatása

2003 – Agrármenedzser szak vezetője a VE Georgikon Karon.

2001 – Minőségügyi Szakmérnöki szak vezetője a VE Georgikon Karon.

2000 – Doktori "A" programvezető a Veszprémi Pannon Egyetemen.

1999 – Széchenyi ösztöndíjas egyetemi tanár a Keszthelyi Pannon Egyetemen.

- 1992 – PATE Georgikon Kar egyetemi tanára.
1987 – 1992 Az újvidéki Mezőgazdasági Kar egyetemi tanára és 2 évig az Agrárökonómiai és Faluszociológiai Intézet igazgatója.
1973-1987 Tanársegéd, előadó, rendkívüli tanár, egyetemi tanár a szabadkai Közgazdasági Karon és az önálló Szervezéstudományi és Informatikai Intézet helyettes igazgatója és igazgatója.
1971-1973 A belgrádi Energoprojekt szakértője Zambiában és a Mazabuka Farms Ltd. vezérigazgatója.
1969-1971 A szabadkai Közgazdasági Kar Szervezéstudományi Intézetének helyettes igazgatója.
1962-1969 Tanár, gyakorlatvezető, helyettes igazgató, igazgató a topolyai Mezőgazdasági Szakközépiskolában.
1958-1960 Agrármérnök Bácskossuthfalván (Moravica), Szerbia.
1953-1954 Technikus a topolyai Dózsa György Szövetkezetben, Szerbia.

Kutatási területek:

Szervezéselmélet és módszertan
Élelemtermelési rendszerek modellezése
Operációkutatás és szimuláció
Racionalizálási módszerek
Menedzsment és döntésemélet
Minőségmenedzsment
Fenntartható vidékfejlesztés menedzsmentje
Regionális fejlesztés

STRUČNA BIOGRAFIJA

Ime: PhD. Somogyi Sandor, professor emeritus

Rodjen: 24. 11. 1935.

Mesto rođenja: Stara Moravica (Bácskossuthfalva), Srbija

Školska sprema:

Doktorirao na Ekonomskom fakultetu u Subotici (Srbija) 1980 god. (Nostrifikovano u Mađarskoj 1993 god.).

Magistrirao na Ekonomskom fakultetu u Subotici (Srbija) 1970 god.

Diplomirao na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu (Srbija) 1959 god.

Maturirao u Poljoprivrednoj srednjoj školi u Somboru (Srbija) 1953 god.

Univerzitetska naimenovanja:

2006 – Professor Emeritus Vesprenskog Univerziteta

1992 – Univerzitetski profesor na PATE Georgikon a kasnije na VE Georgikon

1987 – Univerzitetski profesor na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu

1984 – Univerzitetski profesor na Ekonomskom fakultetu u Subotici

1980 – Vanredni profesor na Ekonomskom fakultetu u Subotici

1973 – Predavač na Ekonomskom fakultetu u Subotici

1962 – Asistent na Ekonomskom fakultetu u Subotici

Profesionalna praksa:

2007 – Honorarni nastavnik privatnog Univerziteta Megatrend u Bačkoj Topoli

2005 – Koordinator i honorarni nastavnik privatnog fakulteta Fabus u Subotici

2004 – Penzionisan

2003 – Rukovodilac smera za agromenedžment na fakultetu Georgikon - Mađarska

- 2001 – Rukovodilac specijalizacije za menedžment kvaliteta na VE Georgikon
- 2000 – Rukovodilac PhD „A“ programa na Veszpremskom Univerzitetu - Mađarska
- 1999 – Univerzitetski profesor sa „Szechenyi“ stipendijom na PATE Georgikon Kesthely - Mađarska
- 1992 – Univerzitetski profesor PATE Georgikona u Kesthelju - Mađarska
- 1987-1992 Univerzitetski profesor i v.d. direktor Instituta za Ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela (2 godine) u Novom Sadu.
- 1973 -1987 Asistent, predavač, vanredni profesor, redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Subotici, zamenik direktora i direktor Instituta za organizaciju poslovanja.
- 1971-1973 Ekspert za poljoprivredu Energoprojekta Beograd u Zambiji i generalni direktor Mazabuka Farms Ltd.
- 1969-1971 Zamenik direktora Zavoda za organizaciju Ekonomskog fakulteta u Subotici.
- 1962-1969 Nastavnik, rukovodilac praktične nastave, zamenik direktora i direktor Poljoprivredne srednje škole u Bačkoj Topoli.
- 1958-1960 Poljoprivredni stručnjak, tehnički direktor u Staroj Moravici.
- 1953-1954 Poljoprivredni tehničar u ZPZ Bačka Topola.

Istraživačke teme:

Teorija i metodologija organizacije
Metodi modeliranja sistema za proizvodnju hrane
Operaciona istraživanja i simulacije
Metodi racionalizacije
Menedžment i teorija donošenja odluka
Menedžment kvaliteta
Menedžment održivog ruralnog razvoja
Regionalni razvoj

CURRICULUM VITAE

Name: Ph.D. Sandor Somogyi, Professor emeritus

Date of Birth: 24th of November 1935.

Place of Birth: Stara Moravica (Bácskossuthfalva), Yugoslavia

Education:

Received Ph.D. in 1980 Subotica - Serbia (Naturalized 1993 in Hungary)

Received MBA in 1970 Subotica - Serbia

Graduated from Faculty of Agriculture in 1959 Novi Sad, Serbia

Finished the Secondary Agricultural School in 1953 Sombor, Serbia

Nominations at the Universities:

2006 – Emeritus Professor of Veszprem University

1992 – University professor at the PATE Georgikon, later VE Georgikon

1987 – University professor at the Faculty of Agriculture, University Novi Sad

1984 – University professor at the Faculty of Economics Subotica

1980 – Assistant professor at the Faculty of Economics Subotica.

1973 – Lecturer at the Faculty of Economics Subotica

1962 – Assistant lecturer at the Faculty of Economics Subotica

Professional experience:

2007 – Honorary lecturer of private University Megatrend B. Topola

2005 – Coordinator and hon. lecturer private Faculty Fabus Subotica

2004 – Retired

2003 – Coordinator for branch of Agromanagement study at VE Georgikon

2001 – Coordinator for Quality management specialization at VE Georgikon

- 2000 – Coordinator for „A” program of PhD course at Panon University Veszprem
- 1999 – Professor with Szechenyi Award at Pannon University Keszthely
- 1992 – University professor of PATE Georgicon - Keszthely
- 1987-1992 University professor and director of the Institute for Agricultural Economics and Rural Sociology - Faculty of Agriculture Novi Sad
- 1973-1987 Assistant, Lecturer, Assistant professor, University professor Faculty of Economics Subotica. Director of Institut for Informatics and Organizational Sciences
- 1971-1973 Agricultural Expert of Energoprojekt Belgrade in Zambia and general manager of Mazabuka farms ltd.
- 1969-1971 Deputy Director of Institute for Organizational Sciences - Faculty of Economics Subotica
- 1962-1969 Teacher, Practice leader, Deputy Principal, Principal of Agricultural Secondary school, B. Topola
- 1958-1960 Agronomist, Moravica, Yugoslavia.
- 1953-1954 Technician of Cooperative Dózsa György Bačka Topola.

Research areas:

Theory and methodology of organization
Methods of system modelling in food production
Operational research and simulations
Methods of rationalization
Management and decision making
Quality management
Management of sustainable rural development
Regional development

Tudományos iskolateremtő tevékenység – Naučno-stvaralački rad – Creation of scientific school

A. Doktori, magiszteri és szakmérnöki programok, kurzusok alapítása, irányítása, előadója

1. Újvidéki Egyetem, szabadkai Közgazdasági Kar Programiranje razvoja u agroindustrijskom kompleksu posztgraduális kurzus szervezője, vezetője.
2. Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar Organizacija i upravljanje u AIK posztgraduális kurzus szervezője és vezetője.
3. Doktori „B” program akkreditáló elaborátum készítője, előadója a keszthelyi PATE Georgikon Karon.
4. A Veszprémi Egyetem Új agrárstruktúrák ökonomiai megalapozása, közgazdaság-tudományi egyetemi doktori (Ph.D.) „A” program vezetője
5. Minőségügyi szakmérnöki képzés alapítója, vezetője a Veszprémi Egyetem Georgikon Kar Keszthely.

B. Témavezetői és mentori feladatok

– Doktori disszertációk témavezetője

Mr. Novković Nebojša – jelenleg egyetemi tanár az újvidéki Mezőgazdasági Karon

Mr. Danica Bošnjak – jelenleg egyetemi tanár az újvidéki Mezőgazdasági Karon

Mr. Kajari Karolina – jelenleg egyetemi docens a budapesti Corvinus Élelmiszeripari Karon

Szabó Imre László – jelenleg egyetemi docens a Veszprémi Egyetem Georgikon Karon

Brazsil József - jelenleg egyetemi docens a Veszprémi Egyetem Georgikon Karon

Horváth Jenőné – nyugdíjas főiskolai tanár.

– Magiszteri disszertációk témavezetője

Novković Nebojša, Čeliković Ervin, Kajari Karolina, Demeke Wudinech, Tica Nedeljko.

– Szakmérnöki dolgozatok témavezetője

Klemencsics András, Takács Emőke.

– Külföldi aspiránsok mentora

- *Doktori és magiszteri cselekmények; bizottsági elnök, vagy tag, op-ponens.*

Egyetemi oktatói feladatok

Tantárgyfelelős

1. Újvidéki Egyetem, Közgazdasági Kar - Szabadka, 1973-1991

- Mezőgazdasági vállalatok szervezése
- Technikai- technológiai rendszerek a mezőgazdaságban
- A FORTRAN IV alapjai
- Számítógépes adatfeldolgozás szervezése

2. Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar - Újvidék, 1987-1992

- Mezőgazdasági termelés szervezése
- Mezőgazdasági vállalatok ügyvitelszervezése
- Munkaszervezés - általános rész.

3. PATE – Georgikon Kar - Keszthely, 1992-2005

- Vezetési ismeretek
- Döntési technikák
- Szervezéselmélet alapjai
- A fenntartható fejlődés menedzsmentje
- Minőségmenedzsment
- Tudomány módszertana növényorvosoknak.

Meghívott előadó

1. Újvidéki Egyetem, Közgazdasági Kar Szabadka

- Szervezéselmélet és módszertan, 1970-1980

2. Újvidéki Egyetem, Természettudományi Kar Újvidék

- Számítógépes adatfeldolgozás szervezése, 1980-1986

3. Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar Újvidék

- Környezetvédelmi gazdaságtan és menedzsment, 1996.

Mentorság

Diploma illetve államvizsga dolgozatok témavezetője a Közgazdasági Karon (Szabadka), a Mezőgazdasági Karon (Újvidék) és a Georgikon Karon (Keszthely).

Előadó posztgraduális és doktori kurzusokon

1. Újvidéki Egyetem, Közgazdasági Kar (Szabadka), Programiranje razvoja u agrindustrijskom kompleksu kurzus.
2. Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar (Újvidék) Organizacija i upravljanje u AIK kurzus.
3. Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar (Újvidék) Organizacija i upravljanje u AIK felújított kurzus
4. Szarajevói Egyetem Közgazdasági Kar posztgraduális kurzusa
5. Milánói Mezőgazdasági Egyetem, Agrárökonómiai és Agrárpolitikai Intézet PhD. kurzusa.
6. PATE Georgikon Kar Új agrárstruktúrák ökonómiai megalapozása PhD. kurzus és Minőségügyi szakmérnöki képzés.
7. Fakultet za uslužni menedžment (FABUS) – Novi Sad
8. Megatrend – Fakultet za biofarming Bačka Topola – Beograd.

Egyéb oktatási és szervezési jellegű feladatok

1. Gazdaképzés a Kárpát-medencében – vajdasági programfelelős.
2. Menedzserképzés a HEFOP program keretében, Corvinus Egyetem – Élelmiszer-tudományi Kar, Budapest, 2006.

Szakmai és társadalmi tevékenység – Stručne i društvene aktivnosti – Professional and social activities

Szerkesztőségi tagságok - Članstvo u uredništva - Membership of editorial board's

- Direktor - Beograd
- Ekonomika poljoprivrede - Beograd
- Agroekonomika - Novi Sad
- Georgicon for agriculture - Keszthely
- Journal of Agricultural Sciences – Beograd
- Journal for Middle European Agriculture
- Central European Journal of Regional Development and Tourism (Chief Editor).

Tudományos és szakmai egyesületi tagságok - Članstvo u naučnim i stručnim društvima - Membership of science and professional associations

- Regionális Tudományi Társaság Szabadka, Szerbia
- Magyarságkutató Tudományos Társaság Szabadka, Szerbia
- Magyar Agrárközgazdászok Társulata
- Agrármérnökök Szövetsége Jugoszlávia
- Közgazdászok Egyesülete Jugoszlávia
- Agrárökonomisták Szövetsége Jugoszlávia
- ISAGA - Játék és Szimulációs Modellezők Világszervezete
- International Association of Agricultural Economists (IAAE)
- European Association of Agricultural Economists (EAAE)
- Magyar Agrárökonomisták Szövetsége
- Magyar Logisztikai Egyesület
- FAO NAP Network
- MTA Agrárbizottsága
- MTA Veszprémi Területi Bizottsága.

Munkatestületi tagságok - Članstvo u radnim telima - Membership in working bodies

- Vajdasági Végrehajtó Tanács Informatikai Bizottsága, Újvidék
- Jugoszláv UNESCO iroda UNISIST - Tudományos Információs Bizottság
- Vajdasági Tudományos Érdekközösség Közgyűlése, Újvidék, igazgató bizottság, tudománypolitikai és pénzügyi bizottsága, Újvidék
- A Vajdasági Tudományos Érdekközösség Fejlesztés-tervezési Bizottság elnöke, Újvidék
- Jugoszláv Tudományfejlesztési Tervbizottság
- Vajdaság Végrehajtó Tanács Kutatásfejlesztési Bizottsága, Újvidék
- FORUM Kiadóház igazgatóbizottsága, Újvidék
- A MTA Agrártudományok Osztálya Agrár-Közgazdasági Bizottság, Budapest
- A PATE Doktori Tanács Agrárökonómiai Szakbizottság
- A MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, Agrártudományi Szakbizottság Agrárökonómia Munkabizottsága
- Veszprémi Egyetem Minőségbiztosítási Bizottsága
- Veszprémi Egyetem Georgikon Gazdasági Agrármérnöki szak Szakbizottsága
- Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdasági Kar Minőségértékelő Bizottság elnöke

- Intézményközi Doktori Tanács, Veszprém
- Veszprémi Egyetem Agrár és Gazdaságtudományi Szakterületi Doktori Tanács
- Veszprémi Egyetem Agrár és Gazdaságtudományi Szakterületi Doktori Tanács
- Gazdaságtudományi Szakbizottságának elnöke
- Veszprémi Egyetem Habilitációs Bizottsága
- Veszprémi Egyetem Doktori Tanácsa
- Veszprémi Egyetem Gazdálkodási és Szervezéstudományok Doktori Iskola Tanácsa
- Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdaság tudományi Kar Oktatási bizottsága
- Szabadkai Értelmiségi Kerekasztal alelnöke
- Pannónia Alap Közgyűlésének elnöke, Szabadka.

Kongresszusok, konferenciák - Kongresi, konferencije - Congresses, conferences

- Nemzetközi kongresszusok (8)
- Nemzetközi tudományos konferenciák (106)
- Országos konferenciák (85)
- Meghívott előadó (24)
- Tudományos konferenciák szervezője (10)

Bibliográfiai adatok

	Magyarul	Szerbül	Angolul	Egyéb	Összesen
I. Könyvek	5	8		2	15
II. Könyvfejezetek	5	3	3		11
III. Tankönyvek		7			7
IV. Jegyzetek, oktatói segédletek	12	12			24
V. Lektorált tud. értekezések	42	51	14	4	111
VI. Konferencia kiadványokban megjelentetett értekezések	92	93	54	7	246
VII. Szakmai közlemények	30	20	1		51

VIII. Opponált kutatási jelentések	14	54	5		73
IX. Nem publikált előadások	24	20	3		47
X. Abstractok	1		4		5
XI. Recenziók	3	2			5
Összesen	228	270	84	13	595

I. Könyvek

1. Opšta koncepcija informacionog sistema agroindustrijskog kompleksa SAP Vojvodine (Sažeti prikaz rezultata istraživanja u okviru naučno-istraživačke teme), Savet za informatiku Novi Sad i Institut za organizaciju poslovanja Subotica, 1979. Társszerzők: Dr. Matužić Ivan, mr. Kevešdi Iľeš
2. Optimiranje industrijske proizvodnje krmnih smeša, Doktori disszertáció rövidített változata, Univerzitet Novi Sad, Ekonomski fakultet Subotica, 1981.
3. Mogućnosti razvoja industrije stočne hrane Jugoslavije u periodu 1981-1985. Grupacija za industrijsku proizvodnju stočne hrane Jugoslavije i Institut za organizaciju poslovanja, Subotica–Beograd, 1981.
4. Simulacija u poljoprivredi, Univerzitet Novi Sad, Poljoprivredni fakultet Institut za Ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Novi Sad, 1991.
5. Agromenadžment, PKB centar za informisanje, Padinska skela-Beograd, 1999. Társszerző: Dr. Novković Nebojša
6. Szervezetdiagnosztika, szervezettefejlesztés, Nonprofit Szolgáltató Központ, Zalaegerszeg, 2001.
7. A tudomány módszertana, VE Georgikon Kar - Gyakorlati, Szervezési és Vezetési tanszék, 2002. Társszerzők: Dr. Novković Nebojša, Dr. Kajári Karolina
8. Uvod u naučni metod, Univerzitet Novi Sad, Poljoprivredni fakultet Departman za Ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Novi Sad, 2004. Társszerzők: Dr. Marija Kraljević–Balajić, Dr. Nebojša Novković, Dr. Karolina Kajari
9. Élelmiszeripari kis-, és közép vállalkozások szervezethegének komplex vizsgálata, Budapesti Corvinus Egyetem, Élelmiszertudományi Kar – Élelmiszeripari Gazdaságtan Tanszék, Budapest, 2005. Társszerzők: Dr. Kajári Karolina PhD Harmath Péter, Dr. Ahmetagić Esad

10. Menadžer i sistem kvaliteta hrane, Univerzitet Novi Sad, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2006. Társ szerzők: Nebojša Novković, Karolina Kajari, Veljko Radojević
11. Minőségmenedzsment vezetők részére, Most – Híd Térségfejlesztési központ Kft, Forum, Újvidék, 2007. Társ szerzők: PhD. Kajari Karolina, PhD. Szabó Imre László, Dr. Domján Péter
12. Kistérségi távlatok, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2007. Társ szerzők: Dr. Lakner Zoltán, Dr. Kajari Karolina, Dr. Sefcsich György, Dr. Gábrity Molnár Irén, Ricz András.
13. MACTOR – Vrednovanje odnosa partnera i ciljeva – Partnerek és célok viszonyainak értékelése (Kétnyelvű könyv), Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2008. Társ szerzők: Dr. Lakner Zoltán, Dr. Kajari Karolina.

Könyvszerkesztés:

1. Évkönyv 2007, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2008.
2. Évkönyv 2008, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2009.

II. Könyvfejezetek

1. Organizacija informacionih sistema, V. fejezet, Ekonomski fakultet, Institut za organizaciju poslovanja IOP, Subotica, 1981.
2. Unapredjenje tehničke eksploatacije poljoprivredne tehnike (Informacioni sistem mašinskog parka u agroindustrijskom kompleksu című fejezet szerzője), Institut za poljoprivrednu tehniku racionalizaciju, Novi Sad, 1982.
3. Operational Gaming: An International Approach (Games with Special Purposes in Specific Areas című rész szerzője), IIASA, Laxenburg, Bécs, 1983.
4. Operational Gaming: An International Approach, Frontiers of Operational Research and Applied Systems Analysis, Vol. 3., Pergamon Press, Oxford, 1983.
5. Agráripari projektumok logisztikai szempontjai, (Könyvrészlet a Logisztikai évkönyv 95- ben), Magyar logisztikai egyesület, Logisztikai fejlesztési központ, Budapest, 1995.
6. Primena operacionih istraživanja u poljoprivredi, (Szerkesztő: Dr. Svetlana Potkonjak), PKB centar za informisanje i izdavačku delatnost, Beograd, 1997.
7. Mezőgazdasági üzemtan I, (Szerkesztők: Búzás Gyula, Nemessályi Zsolt, Székely Csaba) Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest, 2000.

8. Handbook for Lecturers – Design, Development and Delivery of Web-based Case Study Resources, University of Newcastle, Newcastle, 2004.
9. Minőségügyi rendszermenedzsment az élelmiszergazdaságban, Élelmiszer-biztonság és minőség felnőtt fokon, (Szerkesztő: Dr. Kajári Karolina), Corvinus Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2006.
10. Élelmiszerbiztonság és –minőség I. Alapismeretek (Szerkesztők: Balla Csaba és Siró István), Mezőgazda, 2007.
11. Képzettek a jövő, (Szerkesztő: Dr. Gábrity Molnár Irén), Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2008.

III. Tankönyvek

1. Programski jezik FORTRAN- zbirka rešenih zadataka, Univerzitet Novi Sad, Ekonomski fakultet, OOUR Institut za organizaciju poslovanja, Subotica, 1978. Társszerző: mr. Istvan Kišimre
2. Organizacija poslovanja poljoprivrednih OUR, Univerzitet Novi Sad, Ekonomski fakultet, Institut za informatiku i organizaciju, Subotica, 1983.
3. Organizacija automatske obrade podataka, Organizacija i upravljanje 3. Univerzitet Novi Sad, Ekonomski fakultet, Institut za informatiku i organizaciju, Subotica, 1984.
4. Odlučivanje u agroindustrijskom kompleksu, Univerzitet Novi Sad, Ekonomski fakultet, Institut za informatiku i organizaciju, Subotica, 1986.
5. Organizacija poljoprivrednih preduzeća, Univerzitet Novi Sad, Poljoprivredni fakultet, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Novi Sad, 1989.
6. Organizacija rada – Opšti deo. Univerzitet Novi Sad, Poljoprivredni fakultet, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Novi Sad, 1992.
7. Organizacija u poljoprivredi, Univerzitet Novi Sad, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2001.

IV. Jegyzetek, oktatási segédletek

1. Ishrana domaćih životinja – opšti deo, Skripta za poljoprivredne škole, Bačka Topola, 1964.
2. Ishrana domaćih životinja – posebni deo, Skripta za poljoprivredne škole, Bačka Topola, 1963.
3. Jezici programiranja elektronskih računara, Zavod za organizaciju rada i poslovanja Ekonomskog fakulteta Subotica, I. kiadás 1971,

- II. változatlan kiadás 1974, III. változatlan kiadás 1975. Társszerző: mr. Ileš Kevešdi.
4. Informatika I (Osnovi FORTRAN-a), Ekonomski fakultet, Subotica, 1975.
 5. Tehničko – tehnološki sistemi u proizvodnji – deo Poljoprivreda, Ekonomski fakultet, Subotica, 1976. Társszerző: Dr. Milan Dunđerov.
 6. Tehničko – tehnološki sistemi u proizvodnji – deo Poljoprivreda, Ekonomski fakultet, Subotica, 1977 – Bővített kiadás. Társszerző: Dr. Milan Dunđerov.
 7. Beleške sa predavanja iz Formiranja i eksploatacije kompjuterskih sistema, Ekonomski fakultet, Subotica, 1977. Társszerző: mr. Ištvan Kišimre
 8. Programiranje elektronskih računara, 1978. Ekonomski fakultet, OOUR Institut za organizaciju poslovanja, Subotica. Társszerző: mr. Ileš Kevešdi.
 9. A termelés technikai – technológiai rendszerei – Mezőgazdasági alapismeretek, Ekonomski fakultet Subotica, OOUR Institut za organizaciju poslovanja, Subotica, 1979. Társszerző: Dr. Milan Dunđerov.
 10. Organizacija centara za automatsku obradu podataka, Institut za organizaciju poslovanja, Subotica, 1980. Társszerzők: mr. Ištvan Kišimre, inž. Imre Antunović, Ervin Čeliković.
 11. Programiranje elektronskih računara, Institut za organizaciju poslovanja, Subotica, 1981. Társszerzők: mr. Ileš Kevešdi, Eržebet Kovač.
 12. Neki aspekti ekonomije računarskih centara, Institut za organizaciju poslovanja, Subotica, 1981.
 13. Teorija donošenja odluka (Programiranje razvoja u agroindustrijskom kompleksu posztgraduális oktatásjegyzet), Institut za organizaciju poslovanja, Subotica, 1985.
 14. Vezetési ismeretek, PATE Georgikon, Keszthely, 1993. Társszerző: Dr. Kocsondi József.
 15. Rendszerelméleti alapfogalmak a Vezetési ismeretek előadásokhoz, Oktatási segédlet, PATE Georgikon, Keszthely, 1994.
 16. Vezetési ismeretek, PATE Georgikon, Keszthely, 1996.
 17. Vállalat – gazdaságtan III. (A mezőgazdasági vállalkozások irányítása) (Csoportos döntéshozatal) GATE, Gödöllő, 1996.
 18. A fenntartható mezőgazdasági fejlesztés menedzsmentje, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 1998.
 19. Termelésmenedzsment – A növénytermesztési munkák operatív irányítása Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Gyakorlati, Szervezési és Vezetési Tanszék – Keszthely, 2001.

20. Kockázatkezelés a mezőgazdaságban, Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Gyakorlati, Szervezési és Vezetési Tanszék, Keszthely, 2001.
21. Minőségmenedzsment, Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Gyakorlati, Szervezési és Vezetési Tanszék, Keszthely, 2001.
22. Vezetési ismeretek, Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2003. Társ szerzők: Kocsondi József, Kajári Karolina, Alpár György.
23. Vezetési ismeretek I – II, Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, 2004. Társ szerzők: Kocsondi József, Kajári Karolina, Alpár György, Szabó Imre László, Kárpáti László.
24. Szervezésemélet alapjai, Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, 2005.

V. Lektorált tudományos értekezések

1. Korelaciona zavisnost i elastičnost finansijskog rezultata u odnosu na neke troškove u svinjarstvu, Novi privrednik, 9/10, Subotica, 1969.
2. Neke mogućnosti primene linearnog programiranja u poljoprivredi, Novi privrednik, Subotica, 1969.
3. Utvrđivanje marginalnih cena sirovina za proizvodnju krmnih smesa metodom linearnog programiranja, Ekonomika poljoprivrede, 1-2/1970, Beograd, 1970.
4. A lineáris programozás alkalmazása a takarmányozásban, Magyar Mezőgazdaság, 26/1970, Budapest. Társ szerző: Dr. Balika Sándor.
5. A lineáris programozás néhány alkalmazási lehetősége a mezőgazdasági nagyüzemekben. Állattenyésztés 19 kötet, No. 3/1970, Budapest. Társ szerző: Dr. Balika Sándor.
6. Razvoj elektronskih računara, mogućnosti programiranja i primene, Novi privrednik, 10 -11/1970, Subotica, 1970.
7. Mogućnost korišćenja parametarskog programiranja za ocenjivanje vrednosti hraniva u proizvodnji krmnih smesa, Anali Ekonomskog fakulteta, br. 2/1971, Subotica, 1971.
8. A száraz takarmánykeveréssel hizlalt magyar marha növendék hizóbikák hizlalási és vágási eredményei, Állattenyésztés 1971. kötet 20, No. 2. Társ szerző: Dr. Balika Sándor.
9. Efekat disproporcija u povećanju cena krmiva na optimalni sastav krmnih smeša (Empirijska analiza za period od 1970-1973.), Anali br. 6, Ekonomski fakultet Subotica, 1976.
10. Prilog proučavanju problema transporta, Anali br. 6, Ekonomski fakultet Subotica, 1976.

11. Talajvédelem, mint a környezetvédelem részkérdése és az élelemtermelés. Létünk 1, Forum, Novi Sad, 1974.
12. Obrazovanje i zaštita čovekove sredine, Anali br. 5, Ekonomski fakultet Subotica, 1975. Társ szerző: Dr. Milan Dunđerov.
13. A keveréktakarmány ipari előállításának jelentősége Vajdaságban, Létünk 1, Forum, Novi Sad 1978.
14. A környezetvédelem rendszerelméleti megközelítése, Létünk 1, Forum, Novi Sad, 1977. Társ szerzők: Dr. Milan Dunđerov, Milivoj Gajić.
15. Kétfokozatú szállítási modell alkalmazási lehetősége a cukorrépa-szállítás megszervezésében, Létünk 6, Forum, Novi Sad, 1977. Társ szerző: mr. Kisimre István.
16. A mezőgazdasági szervezéstudományok és az informatika, Létünk 3–4, Forum, Novi Sad, 1977.
17. Hozzájárulás a szimulációs módszerek alkalmazásához a mezőgazdasági komplexumban, Létünk 4–5, Forum, Novi Sad, 1980.
18. Analiza uslova primene linearnog programiranja u industriji krmnih smesa, Agronomski glasnik br. 6, Zagreb, 1980.
19. Aszarvasmarha ágazat irányításának szimulációs modellje, Taurina Kiadó, 1, (X/1), Budapest, 1980.
20. Takarmányipari optimalizálás termelési modellel, Létünk 2, Forum, Novi Sad, 1982.
21. A takarmánykeverékek összetételének szimultán optimalizálása, Állattenyésztés és takarmányozás, No. 3, kötet 31, Budapest, 1982.
22. Simulacioni model proizvodnje svinjskog mesa – modul za analizu korisćenja kapaciteta, Proizvodnja, Jugoslovenski časopis za upravljanje proizvodnjom, br. 11, Beograd, 1982.
23. Növénytermelési TMA SZ tervváltozatainak szimulálása, Létünk 6, Forum, Novi Sad, 1982.
24. Konceptija primene AOP u koordiniranju izvršenja poslova i zadataka u biljnoj proizvodnji, Proizvodnja, br. 5, Beograd, 1983.
25. A sertésenyésztési ágazat tervezésének számítógépes modellje, Állattenyésztés és takarmányozás, kötet 33, No.1, Budapest, 1984.
26. Kako se ostvaruje prognoza proizvodnje jugoslovenske industrije krmnih smesa, Krmiva, br. 12, Zagreb, 1983.
27. Kompjuterizovani model planiranja u svinjarstvu, Stočarstvo br. 5-6, 1985, Zagreb.
28. A termelésirányítás információrendszerének kialakítása a húsiparban, Létünk 5, Forum, Novi Sad, 1985. Társ szerzők: Đigas Branimir, Gazafi Laslo.
29. Istraživanje i kreiranje IS (prikaz rezultata za agroindustrijski kompleks), Direktor br. 12, Beograd, 1985.

30. Metodi ekspertskih mišjenja u pripremanju donošenja odluka, Direktor br. 3, Beograd, 1987.
31. Scientometrija, XXI. vek, Privredni pregled, Beograd, br. 1, 1987.
32. Model dohodovnog povezivanja u reprodukcioni celinu za proizvodnju svinjskog mesa. Agroekonomika br. 15-16, Novi Sad 1986-87. Társzerző: Nebojša Novković.
33. Analiza nekih problema donošenja odluka u AIK, Direktor br. 6, Beograd, 1988. Társzerzők: Kajári Karolina és mások.
34. Neopravdano zapostavljanje organizacionih nauka, Glasnik poljoprivredne proizvodnje, prerade i plasmana, 5-6, Beograd, 1989.
35. Neka iskustva primene metoda operacionih istraživanja u poljoprivredi SAPV, Agroekonomika br. 17, Novi Sad, 1989. Társzerzők: Novković N., Kajári K.
36. Prilog metodologiji analitičkog vrednovanja poslova u poljoprivrednim organizacijama, Agroekonomika br. 17, Novi Sad, 1989. Társzerzők: Lučić és mások.
37. Planiranje i donošenje odluka kao funkcije upravljačkog sistema, Agroekonomika br. 18, Novi Sad, 1989. Társzerző: Kajári K.
38. Logički model operativnog planiranja u ratarstvu, Savremena poljoprivredna tehnika, vol. 15, Novi Sad, 1989. Társzerző: Kudlik E.
39. Prilog raspravi o organizovanosti društvenog sektora poljoprivrede, Agroekonomika br. 19, Novi Sad, 1990.
40. Neka iskustva i problemi kooperacije u agroindustrijskom kompleksu SFRJ, Agroekonomika br. 19, Novi Sad, 1990. Társzerzők: Nikolaj Bickov, Sergej Pahomcik.
41. Esli kooperacija stanet operjatsja, Kommunist Belorussii br. 3, Minsk, 1991. Társzerző: N. Bickov.
42. Agrarnaja reforma v Jugoslaviji, APK: Ekonomika, Upravljenje, 3, VO Agropromizdat, Moskva, 1991. Társzerző: S. Pahomcik.
43. Kooperacija i samoupravljenje v agropromisljenom komplekse Jugoslavii, Mezdunarodnij agropromislennij zurnal, 5, 1995. Társzerzők: Bickov és Pahomchik.
44. O iskustvima razvijenih zemalja u organizaciji i funkcionisanju poljoprivrednog savetodavstva (Bibliografija), Agroekonomika br. 20. Novi Sad, 1991.
45. Aspects of the technical development of Yugoslav agriculture, Int. J. of Technology Management, Special Issue on New Technological Foundations of Strategic Management Vol. 8, No 1/2.
46. Menadžerizam kao metod rukovodjenja, Privredna izgradnja, 1/2/1992, Novi Sad.
47. Predviđanje kretanja osnovnih elemenata proizvodnje kukuruza u Vojvodini, Agroekonomika br. 21, 1992, Novi Sad. Társzerzők: N. Novković és mások.

48. Ispitivanje nekih parametara u planiranju proizvodnje mleka, Agro-ekonomika, br 21, 1992, Novi Sad. Társ szerzők: Novković N., Rodić V.
49. A mezőgazdasági szaktanácsadás szervezési működtetési tapasztalatai, Georgikon Mezőgazdaságtudományi kar, Keszthely 1992. (Különlenyomat).
50. Sravniteljnij analiz opita samoupravljenja v seljskohozjajstvennom proizvodstve Jugoslavii i SNG, Zivotnovodstvo No 1. Moskva, 1993.
51. A mezőgazdaság, egyéb gazdasági tevékenységek és a környezet kapcsolatai, Ö.K.O., IV, 2-3, Budapest, 1993.
52. A nagyüzemi mezőgazdaság szervezeti és hatékonysági problémái a volt Jugoszláviában I- II, Gazdálkodás 7-8, Budapest, 1993.
53. A mezőgazdaság, egyéb gazdasági tevékenységek és a környezet kapcsolatai, Létünk 2-3, Forum, Újvidék, 1993.
54. Fenntartható mezőgazdasági termelés (Bibliográfia), PATE Georgikon, Keszthely, 1992. Társ szerző: Dr. Kárpáti László.
55. Az oktatás és kutatás változó feladatai, mezőgazdaságunk átalakulása, Magyar felsőoktatás, 3, Budapest, 1994.
56. Odnosi poljoprivrede ostalih privrednih aktivnosti i prirodne okoline, Agroekonomika 22, Novi Sad, 1993.
57. A controlling mint a vezetés eszköze, Ipar–Gazdaság, SZVT, Budapest, 1994.
58. A sertéshústermelési lánc optimalizálása, A hús – a Magyar húsipar szakmai folyóirata, 2, Budapest, 1994.
59. A gazdálkodási rendszerekről, Agro 21 Füzetek, Az agrárgazdaság jövőképe, 4. sz., 1994.
60. Mogućnosti prelaska na održivi razvoj poljoprivrede u srednjoj i istočnoj Evropi - Problemi i perspektivi, Agroekonomika, 23, Novi Sad, 1994.
61. A munkahely megtartását motiváló tényezők hierarchiája a mezőgazdaságban, Vezetéstudomány, 3, 1995.
62. Ekonomska interpretacija tolerantnog nivoa zagađivanja okoline, Letopis naučnih radova, Poljoprivredni fakultet Novi Sad, god. 20, broj 1, Novi Sad.
63. Fenntartható állattartás - a jövő kihívása, a HÚS, 2. szám, Budapest, 1996.
64. Dualno rešenje modela linearnog programiranja, Agroekonomika br. 24-25, Novi Sad 1995-96. Társ szerzők: Kajári K., Novković N., Vesna Rodić.
65. Közép- és Kelet-Európa átalakulási, integrációs dilemmái és a mezőgazdaság fenntartható fejlesztése, Tér és Társadalom, 4, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 1996.

66. Vállalati stratégiák az élelmiszeriparban és kereskedelembe, Gazdálkodás, 4. szám, 1997. Társ szerző: Dr. Lakner Zoltán.
67. Logistic Aspects of the Agrarian Industrial Projects, Agroekonomika, 26, Novi Sad, 1997.
68. Az élelmiszerminőség és a piac, AGRO 21 Füzetek, Az agrárgazdaság jövőképe, 22, 1998. Társ szerzők: Lakner Zoltán, Horváth Zsuzsanna.
69. The role of economic policy in upgrading the competitiveness: Case of Hungaryan food industry, Society and Economy in Central and Eastern Europe, 3, Quarterly Journal of Budapest University of Economic Sciences, 1998. Társ szerzők: Lakner Zoltán, Novković Nebojša.
70. Procesi i posledice privatizacije madjarske agroindustrije, Agroekonomika - Tematski zbornik: Agrar i svojinska transformacija, Novi Sad, 1998. Társ szerzők: Lakner Zoltan, Kajari Karolina.
71. Közép- és Kelet-Európa, valamint Jugoszlávia pozíciói az Európai Unióhoz viszonyítva, Létünk, 1-2, Forum, Újvidék, 1998.
72. An Industry in Transition – A Case Study of Hungarian Agriculture, Farm Management, Vol. 10 No. 5, Reading, UK. 1999.
73. Strategije u Mađarskom agraru, Strategijski menadžment 4, Časopis Ekonomskog fakulteta, Subotica, 1999. Társ szerzők: PhD. Lakner Zoltán, PhD. Kajari Karolina.
74. Strategija, kvalitet proizvoda i konkurentnost Mašarske proizvodnje hrane, Strategijski Menadžment 3, Časopis Ekonomskog fakulteta Subotica, 1999. Társ szerzők: PhD. Lakner Zoltán, PhD. Kajari Karolina.
75. Privatizacija i sadasnje stanje proizvodnje hrane u Mađarskoj, Agroekonomika br. 28, Novi Sad, Poljoprivredni fakultet, 1999. Társ szerzők: Dr. Lakner Zoltán és Dr. Kajari Karolina.
76. A modern alkímisták, Magyar Felsőoktatás, 8, Budapest, 1999.
77. Bitnije situacije odlučivanja porodičnih gazdinstava u Mađarskoj, Agroekonomika br. 29, Novi Sad, 2000. Társ szerző: Dr Szabó Imre László.
78. Uporedna analiza prioriteta u određivanju pravaca strateškog razvoja na privatnim gazdinstvima Mađarske i severne Srbije, Agroekonomika br. 29, Novi Sad, 2000. Társ szerzők: Kajari Karolina és Lakner Zoltán.
79. Genetski modifikovani proizvodi – ekonomski aspekti, Naučni institut za ratarstvo i povrtarstvo Novi Sad, Zbornik radova, sveska 35, 2001.
80. Livestock production as economic potential by regions in Hungary, Journal of Agricultural Sciences Vol. 46, No. 2 Belgrade, 2001. Társ szerző: J. B. Kliebenstein, Iowa State University.

81. Measuring working hours input in vine growing at work organization based on phenological phases, *Journal of Central European Agriculture*, Zagreb, Keszthely, Nitra, Cluj Napoca, Vol. 2. No. 3-4, 2001. Társ szerző: Brazsil József
82. Minőségügy a Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi karán – I-II-III, *Magyar Felsőoktatás*, 2001/10, 2002/1 -2, 2002/3.
83. After the transition – before the EU joining: the dilemmas of development of Hungarian meat sector, *Agroekonomika*, 31, Újvidék, 2002. Társ szerzők: Lakner Z., Kajári K.
84. Determination of good practice in the design, delivery and support of web-based ODL case studies – dairy production – Hungary, *Agroekonomika* 31 sz., Újvidék, 2002. Társ szerzők: Kajári K., Lakner Z.
85. Az élelem-ellátási logisztikai lánc és a kontrolling, *BOSS*, 2002.
86. Modelling of the Operative Control of Plant Cultivation, *Journal of Agricultural Sciences*, Vol. 47, No. 2, Beograd, 2002. Társ szerző: Szabo I. L.
87. Pridruživanje Mađarske Evropskoj Uniji i problemi stočarstva, *Agroekonomika* 32, Novi Sad, 2003.
88. Studija slučaja kontrole bezbednosti i kvaliteta živinskog mesa u jednoj klanici. *Agroekonomika* 32, Novi Sad, 2003. Társ szerzők: Kajári K., Hajdú D.
89. Logisztika, integráció, kooperáció, *Gazdálkodás*, XLVII évfolyam. 5. sz.
90. Zemljišna politika Mađarske u sklopu prijema u Evropsku Uniju, *Zbornik radova*, volumen 40, *A periodical of Scientific Research of Field and Vegetables Crops*, Novi Sad, 2004.
91. Tranzicija poljoprivrede u Mađarskoj, *Ekonomika poljoprivrede*, 2, Beograd, 2003.
92. Logistika, integracija, kooperacija u proizvodnji hrane, *Ekonomika poljoprivrede*, 4, Beograd, 2003.
93. Logistički lanac proizvodnje svinjskog mesa, *Veterinarski glasnik*, Vol. 58, Beograd, 2004
94. Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj, *Ekonomika poljoprivrede*, Beograd – Specijalni broj 3-4, Beograd, 2004.
95. Élelmiszeripari vállalatok szervezetségi szintjének vizsgálata, *Élelmiszer Ipar*, LIX évfolyam, 4, 2005. Társ szerzők. Kajári Karolina, Ráczné Virág Ágnes.
96. Report on the hungarian leader+activities, *Savremena poljoprivreda*, Novi Sad, 2005/1-2. Társ szerzők: Kocsondi Tamás, Kocsondi József.

97. Multifunctional agriculture and sustainable rural development, Savremena poljoprivreda, Novi Sad, 2005/1-2
98. Politika subvencioniranja Evropske Unije, Poljoprivreda, 29, Novi Sad, 2006.
99. Neke karakteristike multifunkcionalne poljoprivrede, Agroekonomika, br. 34-35, Novi Sad, 2005/2006.
100. Megvásárolt dimenziók? (Társadalmi – gazdasági egyensúly és életminőség Szerbia észak-bácskai régiójában), SZEGED Város-történeti, kulturális és közéleti magazin, 19 évfolyam, 3. szám, Szeged, 2007. Társszerző: Kajári Karolina.
101. Concepts, Conflicts and Alliances in Regional Development, Ekonomika poljoprivrede, br. 4, Beograd, 2007. Társszerzők: Z. Lakner, K. Kajári.
102. Rise and Fall of a National Bio-Fuel Programme – a case study from Hungary. PTEP – Časopis za procesnu tehniku i energetiku u poljoprivredi, Vol. 12, No. 3, Novi Sad, 2008. Társszerzők: Lakner Z. – Kajari K.
103. A regionális fejlesztés menedzselésének néhány kérdése, Évkönyv 2007, Regionális Tudományi Társaság Szabadka, 2008.
104. Integracija, logistička organizacija i klasteri, PTEP – Časopis za procesnu tehniku i energetiku u poljoprivredi, vol. 13, Novi Sad, 2009.
105. Stratégiai célok és résztvevők viszonyrendszerének vizsgálata a döntés előkészítésben, Agrártudományi Közlemények 33, 2009. Társszerzők: Nebojša Novković, Čulibrk Zoran.
106. Az életminőség néhány jellemzője Vajdaság északi részén, Évkönyv 2008, Regionális Tudományi Társaság Szabadka, 2009. Társszerző: Dr. Gábrity Molnár Irén
107. A vajdasági magyar mezőgazdasági oktatás stratégiája, Évkönyv 2008, Regionális Tudományi Társaság Szabadka, 2009. Társszerző. Ricz András.
108. O održivom razvoju urbane sredine i gravitacione poledine grada Subotice, Évkönyv 2008, Regionális Tudományi Társaság Szabadka, 2009. Társszerző: Dr. Sefcsich György.
109. A felsőoktatási minőségügy néhány kérdése, Évkönyv 2008, Regionális Tudományi Társaság Szabadka, 2009.
110. Selection of Agricultural Land for Multifunctional Agriculture Abstract, 1-2, Budapest, 2010. Társszerzők: Novković Nebojša, Milenko Matković.
111. Vidéki régiók fejlesztése, Deturope 2. Csehország – Magyarország – Szerbia, 2010.

VI. Konferenciakiadványban megjelentett értekezések

1. Efikasno rešavanje trostepenog transportnog problema, SYMOPIS 1976. Herceg Novi. Társszerző: mr. Ištvan Kišimre
2. Vazmoznost primenenija modeli dvostupencatoj transportirovki pri organizaciji perevoznih saharanoi svekli, Matematikai módszerek és számítógép a mezőgazdaságban - A KGST országok második nemzetközi találkozója, Budapest, 1976. Társszerző: mr. Kisimre István.
3. Prilaz koncipiranju i mogućna osnovna koncepcija IS u agroindustrijskom kompleksu, Dani informatike, Novi Sad, 1979. Társszerző: Dr. Ivan Mamuzić.
4. Izbor moguće osnovne koncepcije informacionog sistema u agroindustrijskom kompleksu, Jugoszláv Informatikai Tanácskozás, Društveni sistem informisanja 79 Zagreb október 1979. Társszerző: Dr. Ivan Mamuzić.
5. Pravci razvoja informatike u agroindustrijskom kompleksu SAPV, Dani informatike 1980, Novi Sad, 1980. Társszerző: mr. Ileš Kevešdi.
6. Delatnost Instituta za organizaciju poslovanja Ekonomskog fakulteta u Subotici na uvođenju sistema automatske obrade podataka ekonomske literature, II. Međunarodni simpozijum Kompjuter na sveučilištu, Cavtat, 1980. Társszerzők: Dr. Toldi Đerđ, mr. Kišimre Ištvan.
7. Simulacioni model govedarstva, SYMOPIS Herceg Novi, 1980. Társszerzők: mr. Kišimre Ištvan és mások.
8. Automatizacija sistema za obradu naučnih informacija iz oblasti ekonomije, društvenog razvoja i samoupravljanja, Društveni sistem informisanja 1981- III jugoslovensko savetovanje, Zagreb, 1981. Társszerző: Seder Ivan.
9. Dosadašnji rezultati i dalji planovi razvijanja simulacionih modela za agroindustrijski kompleks, Zbornik na trudovi, Prilep, simpozijum o ekonomskoj kibernetici, 1981.
10. Operational gaming of cattle breeding, IIASA TASK FORCE MEETING ON GAMING, Bécs-Laxemburg, 1981. Társszerző: mr. Kišimre Ištvan.
11. Simulaciona igra u govedarstvu, SYMOPIS, Herceg Novi, 1981. Társszerző: mr. Kišimre Ištvan.
12. Delatnost Instituta za organizaciju poslovanja u Subotici u domenu automatizacije sistema za obradu naučnih informacija oblasti ekonomije, društvenog razvoja i samoupravljanja, Referat na Savetovanju za stepenot na organiziranost i koristenjeto na naucnite informacii vo SR Makedonija, Skoplje, 1981. Társszerző: Seder Ivan.

13. O primeni automatske obrade podataka u bibliotečko-informacionim službama, Inter -fakultetska konferencija Ekonomskih fakulteta Jugoslavije, Subotica, 1981. Társ szerzők: dr. Toldi György, Seder Ivan.
14. Iskustva i pravci razvoja obrazovanja kadrova u oblasti informatike i AOP na Ekonomskom fakultetu u Subotici, Dani informatike 1981. Novi Sad, 1981.
15. Informacioni podsistem mašinskog parka u agroindustrijskom kompleksu, XI Internacionalni simpozij jugoslovenskog društva za poljoprivrednu tehniku, Osijek 1982. Társ szerzők: Klara Tucić i dr. Tot Andras.
16. An Examination of the Results of busines cattle breeding depending on the Combination of Production factors by means of the model of game, 13 th annual conference of ISAGA- Edinburgh, 1982.
17. Simulacioni model proizvodnje svinjskog mesa – modul za analizu koriscenja kapaciteta, SYMOPIS, Herceg Novi, 1982.
18. Razvijanje informacionih podsistema i modela za pripremanje i donošenje odluka za upravljanje proizvodnjom u agroindustrijskom kompleksu. Dani informatike 1983, Novi Sad, 1983.
19. Konceptija informacionog podsistema za operativno upravljanje proizvodnjom u klanici, XXXII Posvetovanje Jugoslovenske mesne industrije, Slovenj Gradec, 1983. Társ szerzők: B.Gjigas, L. Gazafi.
20. Prognoza razvoja jugoslovenske industrije krmnih smesa, Tudományos konferencia Suština metode i znacaj predviđanja budućnosti, Subotica, 1983.
21. Model za izradu planskih varijanti za proizvodnju svinjskog mesa, SYMOPIS, Herceg Novi, 1983.
22. System der Motivation also eine Dimension des Algorithmus fur das Wirken der zusammengesetzten Systeme im agrarindustriellen Komplex mit besonderem Ruck – blick auf die Verteilung des Einkommens, Tanácskozás: Materielle Interessiertheit in LPG und VEG, Martin Luther Univerzitat, Halle-Wittenberg, 1984.
23. Informacioni podsistem pogonskog knjigovodstva i njegova uloga u upravljanju proizvodnjom, Treći jugoslovenski simpozij organizacije rada, Varaždin, 1984.
24. Znacaj vrednovanja efekata AIS i AOP, Seminar informatika, organizacija, upravljanje, Sarajevo, 1985.
25. The review of the results of researching and designing the information systems for agricultural combines, EAAE seminar, Copenhagen, 1985.
26. Az értékelemzés nemzetközi helyzete, alkalmazási területei és eredményei, Teorija i praksa organizovanja i upravljanja, Zbornik referata Ekonomski fakultet, Subotica, 1985. Társ szerzők: Dr. László Mózes, Gáspár Péter.

27. Prikaz rezultata istraživanja i kreiranja informacionih sistema za AIK, Primena informatike u poljoprivredi, CECOS, Novi Sad, 1985.
28. Metodologija simultanog optimiranja receptura u industriji krmnih smesa. Savetovanje Hrana kao faktor intenzivne i ekonomične stočarske proizvodnje, Rovinj, 1986. Társzserző: Molnar S. mr Verona.
29. Upotreba racunara u ispitivanju studenata, XI Bosansko-hercegovački simpozij iz informatike, Sarajevo 1987. Társzserzők: mr. Kišimre István és Hegyesi Erőzet.
30. Einfluss des produktivitaatszuwachses auf die relative okonomische lage der jugoslawischen Landwirtschaft, Tanácskozás: Univerzitet Halle, Kelet-Németország, 1987.
31. Prvi rezultati ankete o kapacitetu i korišćenju opreme za AOP u SAPV, Dani informatike 1987, Subotica. Társzserzők: Kisimre István és mások.
32. Upotreba računara u ispitivanju studenata, Efikasnost univerzitet-skih studija, Novi Sad, 1987. Társzserzők: Kisimre István, Hegyesi Erőzet.
33. Obeleőja poljoprivredne mehanizacije u bazi podataka za upravljanje proizvodnjom, XIII jugoslovenski simpozium za poljoprivrednu mehanizaciju, Ohrid, 1987. Társzserző: Čeliković Ervin.
34. Simulacija priliva brojlera i asortimana nakon klanja po težinskim intervalima, SYM-OP-IS 1987, Herceg Novi, 1987. Társzserző: Kajári Karolina.
35. Informatika u poljoprivredi, III Kongres o hrani, Novi Sad, 1987, Tehnika – specijalni broj, Beograd, 1987.
36. Neki problemi informatizacije i kompjuterizacije proizvodnje hrane, Kompjuter u poljoprivredi, Sekcija agropolitičkih novinara društva novinara Vojvodine, Novi Sad, 1987.
37. Elaborat o radu YU – Agris centra i mogućnostima uključivanja sistema CARIS. Kompjuter u poljoprivredi, Sekcija agropolitičkih novinara društva novinara Vojvodine, Novi Sad, 1987.
38. Neki aspekti razvoja metode analize vrednosti sa osvrtom na prva iskustva IIO Subotica. IV. Simpozijum organizacionih nauka – Novi Sad, 1987. Társzserzők: Dr. Mózes László, Gáspár Péter.
39. Postignuti nivo razvoja, ostvareni rezultati i oblasti primene metoda analize vrednosti u svetskim razmerama, Teorija i praksa organizovanja i upravljanja – zbornik referata 3. Subotica, 1987. Társzserzők: Dr. Mózes László, Gáspár Péter.
40. Mogućnost poboljšanja algoritma planiranja obrta stada svinja simulacijom, ISA 1988, Dubrovnik 1988. Társzserző: Kajári K.
41. Model za upravljanje reprodukcijom celinom za meso, ISA 1988, Dubrovnik, 1988. Társzserző: Novković N.

42. Računarska simulacija priliva brojlera i asortimana nakon klanja po težinskim intervalima. ISA 1988, Dubrovnik, 1988. Társ szerzők: Kajári K., Hegyesi E.
43. Metodi ekspertskih mišljenja i predviđanje budućnosti, Budućnost i obrazovanje Zbornik radova Jugoslovenskog naučnog skupa, Novi Sad, 1988.
44. Upotreba računara u ispitivanju studenata, Budućnost i obrazovanje, Zbornik radova Jugoslovenskog naučnog skupa, Novi Sad, 1988. Társ szerzők: mr. Kisimre István, Hegyesi E.
45. Uticaj produktivnosti rada na ekonomski položaj jugoslovenske poljoprivrede, Kako povećati poljoprivrednu proizvodnju i produktivnost na individualnim gazdinstvima u poljoprivredi Jugoslavije, Opatija, 1988. Társ szerzők: Jovanović Milenko, Koviljko Lovre, Emilija Nikolić
46. Simulation of pig production and assortments after slaughtering, ORCS 1988, The seventeenth seminar of the European Association of Agricultural Economists, Debrecen, 1988. Társ szerző: Kajári K.
47. Some experiences in applying operational research methods in SAP Vojvodina agriculture, Ist Balkan conference on operational research, Thessaloniki, Görögország, 1988. Társ szerzők: Novković N., Kajári K.
48. Az értékelemzés és a logisztika kapcsolata nagy szervezetek vizsgálatánál, „Value-Analysis in Development” Budapest, 1988.
49. Metodi ekspertnih mišljenja u pripremanju i donošenju odluka, Zbornik radova Obrazovanje za rukovođenje, TF Mihajlo Pupin Zrenjanin, 1988.
50. Savetodavne službe za individualne proizvođače, Kako povećati robnu poljoprivrednu proizvodnju i produktivnost na individualnim gazdinstvima u poljoprivredi Jugoslavije, Opatija, Hrvatska, 1989.
51. A mezőgazdasági gépek üzemeltetésének és felhasználási költségeinek posztoptimális elemzése a termelés optimális szerkezete mellett, Kutatási és fejlesztési tanácskozás, Gödöllő, 1989. Társ szerzők: mr. Novković N., Dr. M. Jovanović.
52. Neki rezultati istraživanja i kreiranja modela donošenja odluka i informacionih sistema za agroindustrijski kompleks, Primena informatike u poljoprivredi, Institut za unapređenje robnog prometa, Novi Sad, 1989.
53. Prezentacia vysledkov vyskumov modelov vynosania rozhodnuti a informatiky pre agropriemyselny komplex, Vyrobnno-organizacne a socialno-ekonomicke faktory zvysovania ekonomiky a stability polnohospodarskych podnikov, Zbornik 20. XVII spolocnej vedeckej konferencie, Nitra, 1989.

54. Optimalization of economic relations in a reproduction chain for meat production XXI seminar EAAE, Kiev, 1989. Társ szerző: Novković N.
55. Logistički lanci i strategija primene metode analize vrednosti, UPRIS 1989, Novi Sad.
56. Nekotore problemi razvitija organizacii seljskogo hozjaistva i osuscestvlenija reformi v Jugoslaviji, Vsesojuznaja naucnoproizvodstvennaja konferencija, Lvov, 1990.
57. Opiti i problemi kooperacii v agropromislenom komplekse SFRJ, Vsesojuznaja naucno-proizvodstvenaja konferencija, Lvov, 1990. Társ szerzők: Bickov N., Pahomcik S.
58. Problemi izgradnje prognostičkog sistema proizvodnje hrane, Poljoprivreda na raskrcu dva veka, Novi Sad, 1990. Társ szerző: Novković N.
59. Predposilki, etapi i problemi kooperacii v seljskom hozjajstve Jugoslavii, Naucno-prakticeska konferencija, Minsk, 1990. Társ szerző: N Bickov.
60. Agricultural reform in Jugoslavija (Case study) World Bank Workshop, Visegrad, 1990. Társ szerző: Tomić D.
61. Agricultural reform in Jugoslavija-Problems and perspectives. International Conference - New horizons for agriculture in European countries, Padova, 1991. Társ szerző Tomić D.
62. Selection of agricultural land to be used for nonagricultural purposes: a possible methodology based on economic criteria, FAO/ECE Symposium on the Use of Agricultural Land for Non-food Purposes, 1991, Graz, Schriftenreihe der Bundesanstalt für Agrarwirtschaft Nr. 66, Wien 1991. Társ szerző: Novković N. és mások.
63. Multiple Criteria Programming Implementation in the Integral Production Planning in the Agricultural Enterprises of Jugoslavija, Ciret, 20th Conference, Budapest, 1991. Társ szerző: Novković N.
64. Possible organisation of agricultural extension service in Vojvodina, Ciosta, Gyöngyös, 1992. Társ szerző: Novković N.
65. Personal computers for the study and exam, Pedagogicky software 92, Ceske Budejovice, 1992. Társ szerzők: Kajári K, Puzić E.
66. Vajdaság szaktanácsadó hálózatának terve a regionális fejlesztés tükrében, XXXIV. Georgikon napok, Keszthely, 1992. Társ szerzők: Novković N, Kajári K.
67. Sistemski pristup upravljanju preduzećem i controlling, Zbornik referata za X. međunarodni naučni skup Savremeni problemi upravljanja finansijama i računovodstveni informacioni sistem, Subotica, 1992.
68. The Organisation of Extension and Prognostic Services as the Elements in the Strategy of Agricultural Development, FDPA Conference, Warsaw, Lengyelország, 1993.

69. A szaktanácsadás várható szerepe a kis és középvállalkozások támogatásában, Országos Mezőg. Szaktanácsadási és Inform. napok, Az agrárértelmiség gondolkodása. Magyar Mezőgazdaság melléklete, 1993. augusztus, Kecskemét. Társ szerzők: Dr. Kocsondi és mások.
70. Mezőgazdasági vállalkozások szerepe a regionális fejlődésben, Átvilágított gazdák. Országos Mezőgazdasági Szaktanácsadási és Inform. napok, Kecskemét, 1993. június 7-8., Magyar Mezőgazdaság melléklete, 1993. augusztus, Társ szerzők: Dr. Kocsondi J. és mások.
71. Economic and Social Projection of the Farm System Developing in Hungarian Agriculture, Integrated Arable Farming Systems, Nitra, 1993. Társ szerzők: Kocsondi, Molnár.
72. Multicriterial model for optimal year production planning, Integrated Arable Farming Systems, Nitra, 1993. Társ szerző: Novković N.
73. A környezet, gazdaság és társadalom transzformációs kapcsolatai. XXXV. Georgikon Napok, Keszthely, 1993.
74. Menadžerizam kao metod rukovođenja, Konferencija Menadžment, marketing i informacioni sistemi u funkciji razvoja poljoprivrede, Beograd-Zemun, 1993.
75. Očekivana uloga i značaj malih i srednjih gazdinstava u proizvodnji hrane Republike Mađarske, Menadžment, marketing i informacioni sistemi u funkciji razvoja poljoprivrede, Beograd-Zemun, 1993. Társ szerzők: Kocsondi és mások.
76. Model poljoprivredne savetodavne službe (potrebe, ciljevi, zadaci i način organizovanja), Menadžment, marketing i informacioni sistemi u funkciji razvoja poljoprivrede, Beograd-Zemun, 1993. Társ szerzők: Novković, Sevarlić, és mások.
77. Transition to a sustainable agricultural development in the middle and the east Europe - problems and perspectives. VIIIth EAAE Congress - Stresa, 1993.
78. Multi-criterial Model for Optimal Regional Planning of Agriculture, 2nd Balkan conference on operational research, Proceedings, Thessaloniki, Görögország, 1993. Társ szerző: Novković N.
79. The Transition of the Hungarian Agriculture and the Tasks of Agricultural Education and Researches, IAAE Interconference Symposium - Agricultural Economics Educational and Research Agenda for Nations in Transitions, Kiev, Ukrajna, 1993.
80. A menedzserképzés néhány szempontja, MTA RKK, Kiút a válságból, 1993.
81. Perspectives of the sustainable agricultural development in Middle Europe, New Strategies for Sustainable Rural Development, Gödöllő, 1994.

82. A fenntartható mezőgazdaság kialakításához szükséges változások, IV. Agrárökonómiai tudományos napok, Gyöngyös, 1994.
83. Mezőgazdasági termelésre kevésbé megfelelő területek kiválasztása - egy lehetséges módszer, II. Nemzetközi Környezetvédelmi Konferencia, Kecskemét, 1994.
84. Economic developmental problems of the small and medium scale ventures in Hungarian agriculture, Poster sessions of XXII. IAAE conference, Harare, 1994.
85. Multi-criterion modelling for optimal year- production planning of agricultural enterprises, Poster sessions of XXII. IAAE conference, Harare, 1994.
86. A magyar mezőgazdaság átalakulásának néhány kérdése, XXXVI. Georgikon napok, Keszthely, 1994.
87. Vezetési ismeretek oktatásának, kutatásának nehézségei napjainkban, az agrárképzésben, XXXVI. Georgikon napok, Keszthely, 1994.
88. A hulladéktermelés optimális szintjének közgazdasági értelmezése, III. Nemzetközi Környezetvédelmi Konferencia, Kecskemét, 1995.
89. A hulladékok és a szennyezés néhány kérdése a mezőgazdaságban, III. Nemzetközi Környezetvédelmi Konferencia, Kecskemét, 1995.
90. Workers Labor Input as the Factor of Yield Increase in Crop Production of Vojvodina, XXVI. Ciosta-Cigr V. Congress, Lillehammer, 1995.
91. Work Management Aspects of Multicriteria Model of the Optimal Production Structure, XXVI. Ciosta - Cigr V. Congress, Lillehammer, 1995.
92. Hierarchy of Employment Motivators in Agriculture – Empirical Research, XXVI. Ciosta-Cigr V. Congress, Lillehammer, 1995 Társ-szerzők: Kajári Karolina, Kocsondi József
93. Possible model of transforming large business systems in agricultural complex in countries in transition, 41st EAAE seminar on Challenge and Strategies for Re-establishing East-Central European Agricultures, Gödöllő, 1995.
94. A fenntartható mezőgazdálkodás rendszerének kialakításához szükséges változások, III. Falukonferencia, A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig, Pécs, 1995.
95. Az állattartás környezeti hatásai és a fenntartható fejlődés, III. Falukonferencia, A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig, Pécs, 1995.
96. Kutatás – fejlesztés a fenntartható fejlődésért az Európai Unióban, XXXVII. Georgikon napok, Keszthely, 1995.
97. Sustainable agricultural development in Middle Europe, XXXVII. Georgikon napok, Keszthely, 1995.

98. Az erőforrásmenedzsment néhány problémája a fejlődő országokban, XXXVII. Georgikon napok, Keszthely, 1995.
99. A lineáris programozási feladatok duális megoldása és a lehetőség-költségek, XXXVII. Georgikon napok, Keszthely 1995.
100. Mezőgazdasági termelésre kevésbé megfelelő területek kiválasztása több célfüggvényes LP modellel, XXXVII. Georgikon napok, Keszthely, 1995.
101. Development of The Farm System in Hungarian agriculture, 44th Seminar of the EAAE, Thessaloniki, 1995.
102. Sustainable Agricultural Development in Middle Europe and Hungary, 44th Seminar of the EAAE, Thessaloniki, 1995.
103. Evolucija poljoprivrednih kombinata u integratore agrobiznisa, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa Razvoj poslovnih sistema u agrobiznisu, Beograd, 1995.
104. Technical - technological progress in the social owned agriculture of Yugoslavija, V. Agrárökonómiai tudományos napok, Gyöngyös, 1996.
105. Private farms in agriculture of the former Yugoslavija, V. Agrárökonómiai tudományos napok, Gyöngyös, 1996.
106. Integral model for production strategy planning in a complex agroindustrial business system, V. Agrárökonómiai tudományos napok, Gyöngyös, 1996.
107. Hierarchy of employment motivators in agriculture - Empirical research, V. Agrárökonómiai tudományos napok. Gyöngyös, 1996.
108. Uloga marketinga u strateskom menadžmentu agrobiznisa - primer PKB Korporacije, Marketing u agrobiznisu, The first internat. sci. meeting, Novi Sad, 1996.
109. Sistematizacija faktora međunarodne konkurentnosti Mađarske proizvodnje hrane, Marketing u agrobiznisu, The first international sci. meeting, Novi Sad, 1996.
110. Privatizacija i marketing strategije u madjarskom agrobiznisu, Marketing u agrobiznisu, The first internat. sci. meeting, Novi Sad, 1996.
111. New possibilities of vertical co-ordination in food production in the ex-socialist countries, VIII. Congress - EAAE, Edinburgh, 1996. (Poster)
112. A logisztikai gondolkodás nehézségei, jövője, az élelemtermelés integrációs folyamataiban, XXXVIII. Georgikon napok, Keszthely, 1996.
113. Az integrációs folyamatok ellentmondásai az integrációelmélet tükrében, XXXVIII. Georgikon napok, Keszthely, 1996.
114. Közép- és Kelet-Európa gazdasági átalakulása különös tekintettel a mezőgazdaságra, XXVI Óvári tudományos napok - Új kihívások és stratégiák az agrártermelésben, Mosonmagyaróvár, 1996.

115. Közép és Kelet – Európa néhány átalakulási és integrációs dilemmája Közép–Európa, mint perspektíva, Kiskunfélegyháza, 1996.
116. A környezetszennyezéssel kapcsolatos ismeretek felmérése, IV. Környezetvédelmi konferencia, Kecskemét, 1996.
117. Ekonomska politika i konkurentnost - Studija slučaja prehrambene industrije Mađarske, Zbornik naučnih radova 1997, INI Agroekonomik, Beograd, 1997. Társzerző: Dr. Lakner Zoltán.
118. Razvoj poljoprivrede Evrope kroz prizmu odnosa ekonomije i ekologije, Zbornik naučnih radova 1997, INI Agroekonomik, Beograd, 1997. Társzerzők: Novković N., Rodić V.
119. Innovation of Organization and Management in a Large Agribusiness System: Case of Agricultural Corporation Beograd, 51st EAAE Seminar, The Netherlands, 1997. Társzerzők: Dr. Novković N., Simanović V.
120. A logisztika környezetvédelmi kérdései, 3. Veszprémi Környezetvédelmi Konferencia, 1997. Társzerzők: Pónusz Mónika, Lakner Zoltán, Kocsondi József.
121. A tejtermelés belterjességének, a mezőgazdaság és vidékfejlesztésnek összefüggései, IV Falukonferencia - A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig, Pécs, 1997. Társzerzők: Dr. Novković N., Mutavdžić B.
122. Changes and possibilities of integrated quality management systems in Hungarian food economy, XXVII. CIOSTA - CIGR V - International congress on work science, Kaposvár, 1997. Társzerzők: Kocsondi J., Lakner Z.
123. The use of case-studies and comparative analysis methods in UK and Hungarian farm management teaching and practice, XXVII. CIOSTA - CIGR V - International congress on work science, Kaposvár, 1997. Társzerzők: Cain P., Kajári K., Venus C.
124. Economic policy and competitiveness: Case of Hungarian food industry IAAE Conference, Sacramento, USA, 1997. Társzerzők: Lakner Zoltán, Novković Nebojša
125. A családi gazdaságok döntéshozatalát befolyásoló döntések rangsora, GATE, Tudományos konferencia: Vállalati környezet és alkalmazkodás az élelmiszertermelésben, Gödöllő. 1997. Társzerzők: Kajári Karolina, Dr. Lakner Zoltán, Dr. Kocsondi József
126. A vertikális kapcsolatok alakulása a jugoszláv élelmiszergazdaságban, GATE, Tudományos konferencia: Vállalati környezet és alkalmazkodás az élelmiszertermelésben, Gödöllő, 1997. Társzerző: Dr. Novković Nebojša.
127. A környezetvédelmi szempontok érvényesülése a magyar agrárvállalkozók stratégiájában, GATE, Tudományos konferencia: Vállalati környezet és alkalmazkodás az élelmiszertermelésben, Gödöllő, 1997. Társzerzők: Dr. Kocsondi József és Dr. Lakner Zoltán.

128. Közép-Kelet Európa és Jugoszlávia pozíciói az EU-hoz viszonyítva, Tanulmány a SAB TRADE által megrendelt Észak-Vajdaság fejlesztési programhoz, Keszthely, 1997.
129. Problemi proizvodnje hrane, menedžiranja razvoja i mogućih zadataki zajedničkog marketinga, Yugoagrar-Zbornik, Novi Sad, 1997.
130. Privatizacija i sadašnje stanje proizvodnje hrane u Mađarskoj, Zbornik naučnih radova INI Agroekonomika vol. 4. br.1 Beograd, 1998.
131. Budgeting to improve farm performance in UK and Hungary, VI. Nemzetközi agrárökonómiai tudományos napok, Gyöngyös, 1998. Társ szerző: Dr. Philip Cain.
132. A magyar agrárvállalkozások stratégiái, Lippay János Nemzetközi tudományos ülésszak, Kertészeti Egyetem, 1998. Társ szerzők: Kocsondi József, Kajári Karolina.
133. A magyar agrárvállalkozások stratégiái és a környezetvédelem, XII. Országos Környezetvédelmi Konferencia, Siófok, 1998. Társ szerzők: Kocsondi József, Kajári Karolina, Lakner Zoltán.
134. Menedzsmentoktatás és az esettanulmány módszer, XL. Georgikon napok, Keszthely, 1998. Társ szerző: Dr. Philip Cain.
135. Élelmiszerminőség és piac Magyarországon, XL. Georgikon napok, Keszthely, 1998. Társ szerzők: Dr. Lakner Z., Dr. Kajári K.
136. Mezőgazdasági vállalkozók stratégiáinak összehasonlító elemzése Magyarországon és Észak-Bácskában, XL. Georgikon napok, Keszthely, 1998. Társ szerzők: Dr. Kajári K, Dr. Lakner Z., Dr. Kocsondi J.
137. Szervezés, stratégia, minőség az agrárbizniszben, Óvári Tudományos Napok, Mosonmagyaróvár, 1998. Társ szerzők: Lakner Z., Kajári K.
138. Mezőgazdasági vállalkozások helyzete, működése és jövőképe egy primér vizsgálat tükrében, Óvári Tudományos Napok, Mosonmagyaróvár, 1998. Társ szerzők: Lakner Z., Kocsondi J., Kajári K.
139. A magyar élelmiszertermelés fenntarthatósága, Magyarország az ezredforduló után, MTA Jövő kutatási Társaság, Budapest, 1998.
140. The effect of privatization on financial performance of Hungarian agricultural and food industrial enterprises, 63th EAAE Seminar, Szabadka, 1999. Társ szerzők: PhD. Lakner Zoltan, PhD. Kajári Karolina
141. The change of financial environment of Hungarian agribusiness, 63th EAAE Seminar, Szabadka, 1999. Társ szerzők: PhD. Lakner Zoltan, PhD. Kajári Karolina
142. Metodoloske osnove SWOT analize za izradu strateških programa razvoja ruralnih područja, Yugoslav Association for Rural and Agricultural Sociology, Vlasenica, 1999. Társ szerzők: Dr. Kárpáti Lázló, PhD. Kajári Karolina.

143. Uporedna analiza problema donošenja odluka na privatnim gazdinstvima Mađarske i Severne Srbije, Yugoslav Association for Rural and Agricultural Sociology, Vlasenica, 1999. Társ szerzők: PhD. Kajári Karolina, PhD. Lakner Zoltán.
144. A minőségfejlesztés gazdaságpolitikai eszközrendszere és a családi gazdaságok, XLI. Georgikon Napok, Keszthely, 1999. Társ szerzők: Dr. Lakner Zoltán, Dr. Kajári Karolina
145. Minőségmenedzsment oktatása a keszthelyi Georgikon karon, XLI. Georgikon Napok, Keszthely, 1999.
146. Strategije u mađarskom agraru, SM'99- IV Naučni Skup Strategijski menadžment u poljoprivrednim organizacijama, Palić, 1999. Társ szerzők: PhD. Lakner Zoltán, PhD. Kajári Karolina.
147. Strategija, kvalitet proizvoda i konkurentnost mađarske proizvodnje hrane SM'99- IV Naučni Skup Strategijski menadžment u poljoprivrednim organizacijama, Palić 1999. Társ szerzők: PhD. Lakner Zoltán, PhD. Kajári Karolina.
148. Problematikus döntések a magyarországi és észak-vajdasági magángazdaságok gyakorlatában, Debreceni Agrártudományi Egyetem a Tiszántúl mezőgazdaságáért, Debrecen, 1999. Társ szerző: Kajári Karolina.
149. SWOT elemzés és vidékfejlesztési stratégiák megfogalmazása Zala megyében, A Debreceni Agrártudományi Egyetem a Tiszántúl mezőgazdaságáért, Debrecen, 1999. Társ szerző: Dr. Kárpáti László, PhD. Kajári Karolina.
150. Mađarska iskustva u razvoju malih i srednjih proizvodnih jedinica u poljoprivredi. Naučno-stručni seminar Mala i srednja preduzeća u agrobiznisu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 1999.
151. Eszközellátottság a Zala megyei árútermelő magángazdaságokban V. Falukonferencia, Pécs, 2000. Társ szerző: Molnár Balázs.
152. Árútermelő családi gazdaságok helyzete Vas megyében, VII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, 2000. Társ szerzők: Molnár Balázs, Lakner Zoltán.
153. Fejlesztési javaslatok Zala megye agrárstruktúra és vidékfejlesztési stratégiai programjában, VII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, 2000. Társ szerzők: Dr. Kárpáti László, Dr. Kajári Karolina.
154. A piac, mint a jugoszláv élelemtermelés befolyásoló tényezője, XLII. Georgikon napok, Keszthely, 2000. Társ szerzők: Dr. Desanka Boždarević, Dr. Nebojša Novković
155. Gabonafélék áralakulásának tényezői magángazdálkodók értékelése alapján, XLII. Georgikon napok, Keszthely, 2000. Társ szerző: Molnár Balázs.

156. Árútermelő családi gazdaságok gépellátottsága Vas megyében, XXVIII. Óvári Tudományos Napok, Mosonmagyaróvár, 2000. Társ-szerzők: Molnár B., Kajári K.
157. Adalékok a magyar agrárvállalkozások helyzetének és stratégiái-nak megismeréséhez. XXVIII. Óvári Tudományos Napok, Moson-magyaróvár, 2000. Társ-szerzők: Kocsondi J., Kajári K., Lakner Z.
158. A regionális fejlesztés menedzselésének néhány kérdése, Nem-zetközi tudományos konferencia II. Térségfejlesztés vezetési és munkaszervezési összefüggései, Debrecen, 2000.
159. Esettanulmány módszer a vezetési ismeretek oktatásában, Nem-zetközi tudományos konferencia II. Térségfejlesztés vezetési és munkaszervezési összefüggései, Debrecen, 2000. Társ-szerző: Dr. Kajári Karolina.
160. A logisztikai szervezés nehézségei az élelemtermelésben, Nem-zetközi tudományos konferencia II. Térségfejlesztés vezetési és munkaszervezési összefüggései, Debrecen, 2000. Társ-szerző: Molnár Balázs.
161. A tudományos kutatómunka értékelésének egy kritériumrendszere, Tudásalapú társadalom – Tudástermelés – Tudástranszfer - Érték-rendváltás, III. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Miskolc, 2001.
162. Conditions for livestock production by regions in Hungary, Farm Work Science Facing the Challenges of the XXI. Century, XXIX. CIOSTA-CIGR V Congress, Krakow, 2001.
163. Neki problemi menedžiranja regionalnog razvoja, Vlasina 2001, Vlasotinci, 2001.
164. Doprinos istrazivanjima gazdovanja naseljima i zastite covekove okoline u zupaniji Somogy, Vlasina 2001, Vlasotinci, 2001. Társ-szerzők: Kocsondi József, Lakner Zoltán, Kajári Karolina, Fodor Loránt.
165. Tokovi modernizacije i sitni preduzetnici u mikroregionima Južnog i Jugozapadnog Zadunavlja Mađarske, Vlasina 2001 - Vlasotinci, 2001. Társ-szerző: Kovács Ernő
166. Multifunkcionális mezőgazdaság – kihívás az agrárökonómia szá-mára, Erdei Ferenc Tudományos Napok Kecskemét, 2001.
167. A mezőgazdaság, mint vidékfejlesztési tényező, Erdei Ferenc Tu-dományos Napok Kecskemét, 2001.
168. Minőségügy a Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazda-ságtudományi Karán Minőségoktatók VI. Országos Konferenciája, Keszthely, 2001.
169. Fenntartható élelemtermelés – Korlátok, lehetőségek, dilemmák, Magyar Tudomány Napja a Vajdaságban, Vajdasági Magyar Tudo-mányos Társaság, Újvidék, 2001.

170. A magyar agrárvállalkozások helyzete és stratégiái az Európai Unió kapujában, SZIE Gazdálkodási és Mezőgazdasági Főiskolai Kar, VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, 2002.
171. A piaci alkalmazkodás feltételei és lehetőségei a magyar agrárvállalkozások tervezésében és működésében, SZIE Gazdálkodási és Mezőgazdasági Főiskolai Kar, VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, 2002.
172. Case study of the vertical integration and quality management of fresh vegetable production, CIGR XV. World Congress – ASAE International Meeting, Chicago, 2002. Társszerzők: Baranyi Ildikó, Barta Katalin.
173. Determination of good practice in the design, delivery and support of Web-Based Online Distance Learning case studies – Dairy production of Hungary, X. Congress EAAE – Exploring Diversity in the European Agri-Food System – Zaragoza, 2002. Társszerzők: Kajári K., Lakner Z., Kovács Á.
174. Conclusions of the project evaluation of the Hungarian National Rural Development Scheme in the West-Transdanubian Region of Hungary (2000-2001), X. Congress EAAE – Exploring Diversity in the European Agri-Food System – Zaragoza, 2002. Társszerzők: Kocsondi Tamás, Dr. Kocsondi József.
175. Promene u zahtevima za kvalitetnom hranom u Mađarskoj, Eko-konferencija, Ekološki pokret grada Novog Sada, 2002. Társszerzők: PhD Lakner Zoltán, PhD Kajári Karolina.
176. Održivi poljoprivredni razvoj i prehrambena industrija u Srednjoj Evropi. Eko-konferencija, Ekološki pokret grada Novog Sada, 2002. Társszerzők: PhD Lakner Zoltán, PhD Kajári Karolina.
177. Determination of good practice in the design, delivery and support of Web-Based Online Distance Learning case studies – Mill Industry Privatization and Dairy production in Hungary. 6th European Conference on Higher Agricultural Education – Harmonization in European Higher Agricultural Education: Dream or Nightmare?, Heraclion, Crete, Greece, 2002. Társszerzők: Kovács Árpád, Kajári Karolina, Lakner Zoltán.
178. Angliai farmgazdaságok működési sajátosságai, XLIV. Georgikon napok, 2002. 9. 26-27. Társszerző: Molnár Balázs.
179. Élelemtermelés – korlátok, lehetőségek, dilemmák, A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató bizottsága, II. Nemzetközi konferencia, Miskolc – Lillafüred, 2002. Társszerző: Dr. Kajári Karolina.
180. A minőség költségei, XXIX. Óvári Tudományos Napok, Mosonmagyaróvár, 2002.

181. Egy lehetséges adatbázis a növénytermesztés operatív irányításához, XXIX. Óvári Tudományos Napok, Mosonmagyóvár, 2002. Társ szerző: Szabó Imre László.
182. Fenntarthatóság – életminőség, A Fenntartható fejlődés időszerű kérdései a Vajdaságban konferencia a Magyar Tudomány Napja alkalmából, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Atlantis, Újvidék, 2003.
183. Modeli razvoja MSP i visokog obrazovanja u Mađarskoj – iskustva i pouke, Obrazovanje, menadžment i finansije osnovni faktori razvoja i povećanja konkurentnosti malih i srednjih preduzeća, Univerzitet u Novom Sadu, Univerzitet u Beogradu, Novi Sad, 2003. Társ szerzők: Lakner Zoltan és Kajari Karolina.
184. Adaptivnost preduzetništava u Mađarskoj poljoprivredi, Obrazovanje, menadžment i finansije osnovni faktori razvoja i povećanja konkurentnosti malih i srednjih preduzeća, Univerzitet u Novom Sadu, Univerzitet u Beogradu, Novi Sad, 2003. Társ szerzők: Lakner Zoltan, Kajari Karolina.
185. Esettanulmány módszer a szakemberképzésben, Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA), Debrecen, 2003. Társ szerzők: Kajári Karolina, Novković Nebojša.
186. A kockázati tényezők értékelése hazánk árutermelő családi gazdaságaiban, Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA), Debrecen, 2003. Társ szerzők: Molnár Balázs, Borbély Brigitta.
187. Élelmiszeripari vállalatok szerveztségének komplex vizsgálata, Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA), Debrecen, 2003. Társ szerzők: Kajári Karolina, Borbély Brigitta, Hajdú Istvánné.
188. Pridruživanje Mađarske Evropskoj Uniji i problemi stočarstva, Naučna dostignuća u stočarstvu i konkurentnost poljoprivrede, Herceg Novi, 2003.
189. Studija slučaja kontrole bezbednosti i kvaliteta živinskog mesa u jednoj klanici, Naučna dostignuća u stočarstvu i konkurentnost poljoprivrede, Herceg Novi, 2003. Társ szerzők: Kajári K., Hajdú D.
190. Magyarország EU csatlakozása az integrációelmélet és elvárásaink tükrében, Erdei Ferenc II. Tudományos konferencia, Kecskemét, 2003. Társ szerző: Kajári K.
191. A balance score card mutatórendszer alkalmazásának lehetősége élelmiszeripari vállalkozások szerveztségi szintjének vizsgálatához, Erdei Ferenc II. Tudományos konferencia, Kecskemét, 2003. Társ szerző: Kajári K., Borbély Brigitta.
192. Integracija Mađarske u Evropsku Uniju s posebnim osvrtom na poljoprivredu. Simpozijum agroekonomista, Poljoprivrede i ruralni

- razvoj u Evropskim integracijama, Poljoprivredni fakultet, Beograd, 2003.
193. Metodološke osnove SWOT analize za izradu strateških programa razvoja ruralnih područja, Simpozijum agroekonomista - Poljoprivreda i ruralni razvoj u Evropskim integracijama, Poljoprivredni fakultet Beograd, 2003. Társszerző: Kajári K.
194. A vajdasági magyar felsőoktatás intézményfejlesztésének lehetőségei, A Kárpát-medencei magyar professzorok 7. találkozója, Miskolc, 2003. Társszerző: Gábrity Molnár Irén.
195. Zemljišna politika Mađarske u sklopu prijema u Evropsku zajednicu, Seminar agronoma na Zlatiboru, 2004.
196. Efekti tranzicije i sadašnje stanje poljoprivrede Mađarske, Zbornik radova međunarodnog naučno–stručnog skupa Aktuelna pitanja tranzicije – Mala i srednja preduzeća i agrokomples, Vrdnik, 2004
197. A KER-TÉSZ XXI. Kft. Minőségirányítási rendszerének fejlesztése, IX. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, 2004. Társszerzők: Szabó Imre László, Klemencsics András.
198. Logistički lanac proizvodnje svinjskog mesa, 5. Simpozijum Uzgoj i zaštita zdravlja svinja, Iriški Venac, 2004.
199. Multifunctional Agriculture and sustainable Rural Development, International Conference on sustainable Agriculture and European Integration Processes, Novi Sad, 2004.
200. Report on the Hungarian leader activities, International Conference on sustainable Agriculture and European Integration Processes, Novi Sad, 2004
201. Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj, X. Medjunarodni naučni skup Nauka i selo – Vlasinski susreti, Vlasotince, 2004.
202. Multifunkcionalna poljoprivreda, Zdravstveno bezbedna hrana - Safe food, Novi Sad, 2004.
203. Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj, Naučni skup Poljoprivreda u tranziciji, Zemun, 2004. Társszerző: Kajári Karolina.
204. Analiza problema u sustavu upravljanja kvalitetom, II. Savjetovanje HAED-a – Menadžment u agrobiznisu, Stubičke Toplice, 2004. Társszerző: Kajári Karolina.
205. Multifunkcionalna poljoprivreda i izvori sukoba interesa različitih zemalja, II. Savjetovanje HAED – Menadžment u agrobiznisu, Stubičke Toplice, 2004. Társszerző: Kajári Karolina.
206. Investicije u Mađarsku poljoprivredu i ruralni razvoj, Kapital u poljoprivredi, Ekonomski fakultet, Subotica, 2004.
207. Tranzicija poljoprivrede u Mađarskoj i ućlanjenje u EU, Kapital u poljoprivredi, Ekonomski Fakultet, Subotica, 2004. Társszerzők: Kajári Karolina, Lakner Zoltán.

208. Élelmezési logisztika néhány elvi kérdése, AVA 2 Debrecen, 2005. Társ szerzők: Szabó Imre lászló, Kajári Karolina.
209. Mezőgazdaság – minőségoktatás, XVI. Debreceni Minőségügyi Konferencia, 2005. Társ szerzők: Szabó Imre László, Kajári Karolina
210. Multifunkcionális mezőgazdaság – tények és dilemmák, Erdei Ferenc III. Tudományos konferencia, 2005. Társ szerző: Dr. Kajári Karolina.
211. A szervezettség, a minőség és a teljesítmény összefüggései élelmiszeripari vállalatokban, Erdei Ferenc III. Tudományos konferencia, 2005. Társ szerző: Dr. Kajári Karolina.
212. Az élelmiszerellátás logisztikai láncának fejlesztési lehetőségei, 47 Georgikon napok és 15. ÖGA éves találkozó, 2005. Társ szerzők: Szabó Imre László, Fodor Lóránt, Molnár Balázs.
213. Szabadka és a homokvidék fejlesztési lehetőségei, Magyar Régiális Tudományos Társaság III. Vándorgyűlése, Sopron, 2005. Kiadvány: Regionális átalakulás a Kárpát-medencében, Magyar Regionális Tudományos Társaság, Pécs, 2006.
214. A regionális fejlesztés menedzselésének néhány kérdése, Debreceni Egyetem Agrárgazdasági és vidékfejlesztési kar – A térségfejlesztés vezetési és szervezési összefüggései, 2006.
215. Savremeni koncepti i sadržaji obrazovanja agromenadžera, Naučni skup: Perspektive agrobiznisa Srbije i Evropske integracije, Valjevo, 2006. Társ szerző: Dr. Nebojša Novković.
216. Az ételízesítés gyártás minőségügyi rendszere a BAG –DEKO üzemében. XV. Élelmiszer Minőségellenőrzési Tudományos Konferencia, Debrecen, 2006. Társ szerző: Veljo Radojević.
217. Obezbeđenje kvaliteta prehrambenih proizvoda u uslovima usitnjene proizvodnje sirovina, XII. International scientific conference, Vlasina Encounters 2006, Beograd, Vlasotince, 2006. Társ szerző: Kajári Karolina.
218. Održivi razvoj i unapređenje kvaliteta života multifunkcionalnom poljoprivredom, Mali Zvornik, 2006. Társ szerző: Kajári Karolina.
219. A csoportokon belüli erőviszonyok vizsgálata Mactor módszerrel, Erdei Ferenc IV. Tudományos konferencia, Kecskemét, 2007. Társ szerzők: Kajári Karolina, Podruznik Szilárd.
220. A társadalmi gazdasági folyamatok résztvevőinek és céljainak viszonya Észak- Vajdaságban, Magyar Régiális Tudományi Társaság vándorgyűlése, Miskolc, 2007. Társ szerzők: Dr. Lakner Zoltán, Dr. Kajári Karolina, Dr. Sefcsich György, Dr. Gábrity Molnár Irén, Ricz András.
221. Az élelmiszertermelés fenntarthatósága és hatékonysága, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2007. Társ szerző: Dr. Kajári Karolina

222. Multifunkcionalnost i raznovrsnost poljoprivrede, Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj u republici Srpskoj, Jahorina, 2007. Társ szerzők: Kajári K., Novković N.
223. Strategija multifunkcionalnog razvoja poljoprivrede Vojvodine, Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj u Republici Srpskoj, Jahorina, 2007. Társ szerző: Novković N.
224. Primena Mactor analize u izradi strateških planova teritorijalnih jedinica, Vlasina Encounters 2007, Társ szerző: Dr. Kajari Karolina
225. Bearable level of environmental pollution, State, possibilities and perspectives of rural development on area of huge open-pit minings, Belgrade – Vrujci, 2008. Társ szerzők: Lakner Z. és Kajári K.
226. Minőségügyi rendszer kiépítésének lehetőségei mezőgazdasági kisvállalkozásokban, Animal welfare, etologia és tartástechnológia különszáma, Vol. 4, Gödöllő, 2008. Társ szerzők: Lukács Gábor, Szabó I. László és Fodor Lóránt
227. Razvoj klastera i perspektive seoskih preduzetnika, The village in tranzition, XIV Međunarodni naučni skup, Vlasinski susreti, 2008. Társ szerző: Kajári Karolina
228. Direct sale of agricultural commodities and its relation to EU's Food Safety Strategy, XII. International ECO conference, Novi Sad, 2008
229. Izazovi razvoja agroekonomske nauke i obrazovanja, Tematski zbornik – Agroekonomska nauka i struka u tranziciji obrazovanja i agroprivrede, Beograd, 2008. Társ szerző: Dr. Novković Nebojša.
230. Stratégiai célok és résztvevők viszonyrendszerének vizsgálata a döntéselőkészítésben, Debreceni Agrárcentrum, 2008. Társ szerzők: Novković Nebojša, Čulibrk Zoran.
231. A vidékfejlesztés néhány kérdése, VMTT Újvidék, 2008.
232. Rural development, social capital and clusters, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd – Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj (III), Beograd, 2008.
233. Vidékfejlesztés, szociális tőke és versenyképesség, Magyar Regionális Tudományi Társaság – Vándorgyűlés, Gödöllő, 2008.
234. A vajdasági magyar mezőgazdasági oktatás stratégiája, A Kárpát-medencei regionalizmus útján..., Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2009. Társ szerző: Ricz András.
235. Az életminőség néhány jellemzője Vajdaság északi részén, A Kárpát-medencei regionalizmus útján..., Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2009. Társ szerző: Dr. Gábrity Molnár Irén.
236. Challenges of the Development of agroeconomic Science and Education, 4th Aspects and Visions of Applied Economics and Informatics, Debrecen, 2009. Társ szerzők: Nebojša Novković, Milenko Matković.

237. Rural Development, Social capital and cluster's in Serbia, Gazdasági versenyképesség – életminőség - fenntarthatóság, Kaposvár, 2009. Társ szerző: Dr. Novković Nebojša
238. Az életminőség néhány jellemzője Vajdaság északi részén, Gazdasági versenyképesség – életminőség - fenntarthatóság, Kaposvár, 2009. Társ szerző: Dr. Gábrity Molnár Irén
239. Social capital and the clusters – factors of rural development, Stavropoljskij gosudarstvennij agrarnij univerzitet – Zbornik, 2009. Társ szerző: Dr. Novković Nebojša.
240. A felsőoktatási minőségügy egy lehetséges megközelítése, VMTT, 2009.
241. Agrárium fenntarthatósága a Vajdaságban, A Magyar Regionális Tudományi társaság VII. Vándorgyűlése, Szabadka, 2009.
242. Modeli za predviđanje u povrtarstvu, Naučni skup povodom pedesetogodišnjice rada i postojanja Visoke poslovne škole strukovnih studija u Novom Sadu, 2009. Társ szerzők: Beba Mutavdžić, Novković Nebojša.
243. Selection of agricultural land for multifunctional agriculture – quantitative model, 113. EAAE Seminar - Uloga znanja, inovacija i humanog kapitala u multifunkcionalnoj poljoprivredi i teritorijalnom ruralnom razvoju, Beograd, 2009. Társ szerzők: Novković Nebojša, Milenko Matković.
244. Neke karakteristike zadovoljstva- nezadovoljstva stanovništva Severne Bačke, Vlasenica, 2009
245. Referat o stanju projekta The structural characteristics and potentials of human resource development regarding to EU accession in the north region of the Autonomous Province of Vojvodina, CESS, Novi Sad, 2009.
246. Prezentacija najvažnijih zaključaka projekta The structural characteristics and potentials of human resource development regarding to EU accession in the north region of the Autonomous Province of Vojvodina, CESS, Novi Sad, 2010.

VII. Szakmai közlemények, népszerűsítő cikkek

1. Takarmánynövények termelése, Magyar Szó, Mezőgazdasági melléklet, Forum, Novi Sad, 1965.
2. Számítógépek és a mezőgazdasági üzem, Szarvasmarhatenyésztési Szakbizottság tájékoztatója, 1971/1, Budapest. 1971. Társ szerző: Dr. Balika Sándor.
3. Az ökonometria hatása a mezőgazdasági üzemtan fejlődésére, Magyar Szó, Forum, Novi Sad, 1974.

4. Problem razmene rada izmedju visokoškolskih OOUR, sfere materijalne proizvodnje i drugih sfera, Szakszervezeti Szövetség VII. Kongresszusa, Belgrád, 1974.
5. Potreba i mogućnost primene elektronskih računara u agroindustrijskom kompleksu, A Vajdasági Gazdasági Kamara szemináriuma, Institut za organizaciju poslovanja, Subotica, 1977.
6. Korišćenje terminala u obrazovanju ekonomista, Simpozijum Savremena univerzitetska nastava, Novi Sad, 1979. - Zbornik radova Udruženja univerzitetskih nastavnika i naučnih radnika. Társzerzők: mr. Đorđe Sorad, Dr. Ivan Mamuzić.
7. A mezőgazdasági szervezéstudományok és informatika, Létünk br. 3/4, Forum, Novi Sad, 1979.
8. Razvoj informatike i AOP u opštinama Subotičkog regiona u periodu 1976-1980. godine, Bilten br. 19, Pokrajinski savet za informatiku Novi Sad, 1979. Társzerző: mr. Đorđe Sorad.
9. Az informatika és az automatikus adatfeldolgozás fejlődése a Szabadkai körzet községeiben 1976-1980, illetve az 1981-1986-os tervidőszak célkitűzései, Létünk, 4-5/1980, Forum, Novi Sad, 1980. Társzerző: Szorád György.
10. A tervezésről, Létünk 5/81. Forum, Novi Sad, 1981.
11. Metoda analiza vrednosti - szeminárium anyag, Privredna komora, Subotica, 1981.
12. Tíz éves a Létünk, Létünk br. 6/1981, Forum, Novi Sad. 1981
13. Slobodna razmena rada i ekonomika obrazovanja i nauke, Zbornik referata i diskusija, VSS Vojvodine, Novi Sad, 1982.
14. Analiza vrednosti, Szervezéstudományi és informatikai szeminárium, Palić, 1986.
15. Az agráripari információs alrendszerek kutatása és néhány megoldása, PATE, Mosonmagyaróvár, Agráripari Egyesület, Győr, 1986.
16. Primena metodoloških pristupa razvijanju IS u praksi IIO Subotica, II IEOS, Bled, 1986
17. Analiza vrednosti, Privredna izgradnja, Subotica-Noví Sad, br. 1, 1986.
18. Diskusija na savetovanju o proizvodnji hrane u Kumrovcu, Glasnik 5-6, 1987. Beograd
19. Nauka i vrednovanje, Dnevnik Novi Sad, 1987.
20. Informacija - osnov odlučivanja, Diskusija na Okruglom stolu u Budvi, 1987.
21. Neki aspekti razvoja metode analize vrednosti sa osvrtom na prva iskustva IIO Subotica, IV Simpozijum organizacionih nauka, Novi Sad, 1987. Társzerzők: Dr. Mózes László, Gáspár Péter
22. Program rada kursa III stepena Organizacija i upravljanje u AIK-u, Agroekonomika br. 19, Novi Sad, 1990.

23. A mezőgazdasági szaktanácsadás és a lombardiai farmeregyesületek, Gazdálkodás, 1993/1, Budapest, 1993.
24. Konferencija agrarnih ekonomista u Tokiju, Ekonomika poljoprivrede br. 9, Beograd, 1991.
25. A regionális fejlesztés, menedzserképzés és az agrárszemponatok, Gazdálkodás, Budapest, 1994.
26. Logisztika – Minőségmenedzsment, Logisztika, Budapest, 1995.
27. Mezőgazdasági kiadványok a múlt századból, Bácsország, Szabadka, 1996.
28. Cukorrépatermelés a múlt században, Bácsország, Szabadka, 1996.
29. Bácska a Magyar kereskedők könyvében, Bácsország, Szabadka, 1996.
30. A Délvidéki Földművelők Egyesülete, Bácsország, Szabadka, 1996.
31. Közép és Kelet-Európa társadalmi–gazdasági helyzete, Napló, Újvidék, 1996.
32. A szabadkai gazdák jégbiztosító szövetkezete, Bácsország, Szabadka, 1996.
33. Az integrációs folyamatok ellentmondásai, Napló, Újvidék, 1996.
34. A fenntartható társadalmi–gazdasági fejlődés, Magyar Szó, Újvidék, 1996.
35. Menedzserizmus I-II, Napló, Újvidék, 1996.
36. A szántóföldtől a fogyasztóig - Szervezési dilemmák, I-II, Napló, Újvidék, 1996.
37. A szervezés szerepe a ráfordítások csökkentésében I-II, Napló, Újvidék, 1996.
38. A szabadkai földműves iskola, Bácsország, Szabadka, 1996.
39. A kisebbségi értelmiségi képzés néhány dilemmája, Napló, Újvidék, 1996.
40. Írország, Magyar Szó, Újvidék, 1996.
41. A vezetés tudománya, I-II-III, Napló, Újvidék, 1996, 1997.
42. Tőkehiány, költségvetési hiány, reformok, Napló, Újvidék, 1997.
43. Demográfiai változások és intergenerációs méltányosság I-II, Napló, Újvidék, 1997.
44. Kell-e új elit?, Napló, Újvidék, 1997.
45. Medjunarodna mobilnost kapitala, Ekonomska politika, 2588/89, 2001.
46. Iskustva: Privatizacija u Mađarskoj – Skupo plaćen ceh, Poslovna šansa, Újvidék, 2003- 2004.
47. Food on the tray of transition – CESS magazine, Novi Sad, 2008.
48. Hrana na tacni tranzicije – CESS magazin, maj, Novi Sad, 2008.
49. Vrednovanje odnosa partnera i ciljeva, I-II. Regional, Subotica, 2008.

50. Partnerek és célok viszonyainak értékelése, I–II. Regional, Szabadka, 2008.
51. Georgikon napok az idegenből jött szakember szemével, Georgikon Kar hivatalos lapja, Keszthely, 2009.

VIII. Opponensek által véleményezett kutatási és egyéb projektek, kutatási jelentések.

1. Upotreba elektronskih računara za rešavanje problema krmnih smeša u uslovima njihove industrijske proizvodnje – magiszteri munka kutatásának véleményezése, Közgazdasági Kar Szabadka, 1970.
2. Program razvoja statističkog informacionog sistema, Ekonomski fakultet - IIO Subotica, Urbis Novi Sad, 1976.
3. Program razvoja informatike u oblasti društvenih delatnosti i državnim organima u SAPV u periodu 1976-1980, Društveni dogovor za razvoj informatike u javnoj upravi i državnim organima SAP Vojvodine, Novi Sad -Subotica, 1976.
4. Projekat informacionog sistema zapošljavanja u SAP Kosovo, IOP, Subotica, 1976.
5. Razvoj poljoprivrede SAPV i infrastrukturni razvoj - Problemi kompleksnog razvoja infrastrukture SAP Vojvodine i njen uticaj na privredni razvoj - kutatási projektum része, IOP, Subotica, 1977. Projektumvezető: Dr. Tomislav Bandin.
6. Neke karakteristike postojećih načina rešavanja problema formulisavanja sastava i proizvodnje krmnih smesa u SAP Vojvodini, Ekonomski fakultet Subotica, 1977.
7. Neki problemi efikasnijeg rada nutricionističke službe u industriji krmnih smeša, Ekonomski fakultet Subotica, 1977.
8. Izveštaj zajedničke konkursne komisije o razmatranju prispelih ponuda za isporuku računarskog sistema, ostale prateće opreme, uređaja i predlog za izbor najpovoljnijeg rešenja, Ekonomski fakultet, OOUR IOP – Projektvezető, Subotica, 1977.
9. Projekat organizacije Instituta u funkciji RRC, IOP – Projektvezető, Subotica, 1978.
10. Opšte koncepcije informacionog sistema agroindustrijskog kompleksa SAP Vojvodine, I-II-III-IV-V-VI kötet, IOP – Projektumvezető, Subotica, 1979.
11. Simulacioni model ratarskih OOUR-a za izradu planskih varijanti. - Zajedničko sticanje i rasporedjivanje dohotka OOUR u složenim integracionim sistema primenom savremenih matematičkih i statističkih metoda - kutatási projektum része - IOP, Subotica, 1979. Társ szerzők: mr. Kisimre István, Meszáros Katalin, Kovács Erzsébet.

12. Optimiranje industrijske proizvodnje krmnih smesa, doktori disszertáció, Ekonomski fakultet, Subotica 1980.
13. Analiza stanja i programa razvoja sistema naučnih informacija SAP Vojvodini za period 1981-1985, IOP, Subotica, 1980. Társzszerzők: dr. Toldi György, és mások
14. Informacioni sistem mašinskih parkova agroindustrijskog kompleksa SAPV, Koncipiranje, projektovanje i razvoj upravljačko-informacionih sistema za potrebe samoupravnog društva - kutatási projektum része, IOP, Subotica, 1981. Társzszerzők: Dr. Tóth András és mások.
15. Simulacioni model stočarske proizvodnje - metod za donošenje poslovnih odluka, A Zajedničko sticanje i raspoređivanje dohotka OOUR u složenim integracionim sistemima primenom savremenih matematičkih i statističkih metoda projektum kutatási témája, Institut za organizaciju poslovanja, IOP, Subotica, 1981. Társzszerzők: mr Kisimre István és mások
16. Idejni projekat uvođenja AOP-a u fabrici hrane, Institut za organizaciju poslovanja, IOP – Projektumvezető, Subotica, 1981.
17. Program razvoja industrije stočne hrane u periodu 1981-1985, Institut za organizaciju poslovanja, IOP – Projektumvezető, Subotica, 1981.
18. Slobodna razmena rada i planiranje kadrova na univerzitetu, Samoupravni preobražaj vaspitanja i obrazovanja i reforma nastavno-obrazovnog i naučnog procesa u Vojvodini -kutatási projektum altémája, Ekonomski institut, Subotica, 1981.
19. Projekat strukture i funkcionisanja opšteg informacionog sistema SAP Vojvodine, OOUR IOP, Szabadka, URBIS, Novi Sad, 1982.
20. Projektni zadatak jedinstvenog šifarskog sistema i rečnika obeležja baza podataka za potrebe funkcionisanja opšteg informacionog sistema SAP Vojvodine, OOUR Institut za organizaciju poslovanja, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
21. Projektni zadatak standardizacije projektne i programske dokumentacije u projektima za izgradnju opšteg informacionog sistema u SAP Vojvodini, OOUR IOP, Institut za organizaciju poslovanja, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
22. Projektni zadatak opšteg registra stanovništva, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
23. Projektni zadatak registra prostornih jedinica, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
24. Projektni zadatak informacionog podsistema doprinosa i poreza građana, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
25. Projektni zadatak informacionog podsistema katastra zemljišta, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.

26. Projektni zadatak informacionog podsistema budžeta, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
27. Projektni zadatak informacionog podsistema za pripremu i praćenje ostvarivanja prostornih planova pokrajine, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
28. Projektni zadatak izgradnje informacionog sistema za potrebe izvršavanja funkcija pokrajine u ekonomskim odnosima sa inostranstvom, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
29. Projektni zadatak informacionog sistema SIZ-a za zdravstvo SAP Vojvodine, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
30. Projektni zadatak informacionog sistema SIZ-a za fizičku kulturu, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
31. Projektni zadatak informacionog sistema SIZ-a za naučni rad Vojvodine, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
32. Projektni zadatak informacionog sistema SIZ-a za (opšte) obrazovanje SAP Vojvodine, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
33. Projektni zadatak informacionog sistema SIZ kulture, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
34. Projektni zadatak informacionog sistema Saveza SIZ-ova u stambenoj oblasti, OOUR IOP, Subotica, URBIS, Novi Sad, 1982.
35. Elaborat o uvođenju AOP u STOUR Banat Zrenjanin, Institut za organizaciju poslovanja, IOP Subotica, 1982.
36. Simulacioni model svinjarske farme, Razvoj kvantitativnih metoda za unapredjenje poslovanja i donošenje poslovnih odluka uz primenu elektronskog računara - kutatási projektum Institut za organizaciju poslovanja, IOP, Subotica, 1983. Társ szerzők: Kadvan László és mások.
37. Informacioni podsistem knjigovodstva troškova i njegova uloga u upravljanju proizvodnjom u ratarstvu, Definisanje, razvoj i uvođenje društvenog sistema informisanja u samoupravnim i drugim organizacijama i zajednicama SAPV projektum, IOP, Subotica, 1983. Társ szerzők: Tucić N. Klara és mások
38. Projektni zadatak izrade krmnog bilansa Jugoslavije, Institut za organizaciju poslovanja, Subotica, 1983. Társ szerzők: Dr. Bekrić Vitomir és mások
39. Postavljanje sistema za ostvarivanje slobodne razmene rada u oblasti usmerenog obrazovanja u SAPV- Kompjuterizovani model obračunavanja nadoknade ličnih dohodaka za nastavnu delatnost na visokom školstvu, Ekonomski fakultet, Subotica, 1983. Társ szerzők: Čeliković Ervin, Stanić Bogdan.
40. Idejni projekat uvođenja AOP u SOUR Agro-Univerzal, Kanjiža. IOP – projektumvezető, Subotica, 1983.

41. Projektni zadatak za organizaciju sistema održavanja mašina i automatizacija obrade podataka u PRO Napredak Stara Pazova, IOP, Subotica, 1983.
42. Organizacija sistema održavanja mašina i automatizacije obrade podataka u PRO Napredak Stara Pazova, IIO –Projektvezető, Subotica, 1984.
43. Simulacija međusobnih odnosa učesnika u reprodukcionalnoj celini za proizvodnju svinjskog mesa, Razvijanje simulacionih modela u agro-industrijskom kompleksu - alprojektum önálló kutatási témája, IOP, Subotica, 1986. Társ szerzők: Dr. Stantić Josip, Novković Nebojša.
44. Plan razvoja naučno-istraživačke delatnosti SZNJ u periodu od 1986 – 1990. Savez republičkih i pokrajinskih SZZ za naučne delatnosti u SFRJ, Ljubljana.
45. Rezultati ankete o kapacitetu i korišćenju opreme za AOP u SAPV, IIO, Subotica, 1987.
46. Projektni zadatak za izradu programa izgradnje jedinstvenog poslovnog informacionog sistema SOUR-PIK Tamiš Pančevo, IIO Subotica, 1987.
47. Optimalizacija poljoprivredne proizvodnje društvenog sektora na primeru AIK Novi Sad, Poljoprivredni fakultet – Projektumvezető, Novi Sad, 1989.
48. Idejno rešenje zajedničkog programa razvoja IS SOUR AIK Srednja Bačka iz Crvenke, IIO – Projektvezető Subotica, 1989.
49. Podsystem taktičkog i operativnog planiranja u upravljačkom sistemu AIK, Simulacija proizvodnih i poslovnih procesa u agroindustrijskom kompleksu alprojektum témája, IIO, Subotica, 1989.
50. Elaborat o ekonomskoj opravdanosti organizacije RO Agrovršac u društveno preduzeće, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela – Projektumvezető, Novi Sad, 1989.
51. Baza podataka i izvedbeni model za podelu zajedničkog prihoda u reprodukcionalnoj celini za meso, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela – Projektumvezető, Novi Sad, 1989.
52. Studija mogućnosti investiranja u proizvodnju hrane Vojvodine – Projektumvezető, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Novi Sad, 1990.
53. A 21. század gazdálkodási rendszerei, Az AGRO 21. Az agrárgazdaság jövője előtanulmány 1. alprogram 1.4. pontja, Keszthely, 1993.
54. Mogućnosti trgovinske saradnje između SR Jugoslavije i Mađarske, Novi Sad – Keszthely, 1995.
55. A Jugoszláv gazdaság jelenlegi állapotáról, távlati lehetőségeiről, figyelembe véve a mezőgazdaság helyzetét és a Jugoszláv–Magyar technológiai, fejlesztési együttműködés lehetőségeit, Novi Sad–Keszthely, 1995.

56. A fenntartható mezőgazdasági fejlesztés menedzsmentje, Alapítvány a magyar felsőoktatásért támogatásával készült tanulmány, Keszthely, 1996.
57. A Vezetési ismeretek tantárgy integrált kapcsolati rendszerének tartalmi és módszertani fejlesztése az agrármérnökképzésben, Részjelentés: A szervezés-tudományok és a gyakorlati képzés integrált kapcsolati rendszerének tartalmi és módszertani fejlesztése a PATE-n, Keszthely, 1996.
58. Az Alkalmazott Üzemtani Tanszék, oktatási és kutatási tevékenysége lektorált jelentésben - A magyar mezőgazdaság átalakulásának néhány kérdése, Pate Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 1997.
59. The Profitability of Hungarian Arable Farming, Department of Agriculture, University of Newcastle upon Tyne, 1997. Társszerző: Dr. Philip Cain.
60. Észak-Vajdaság fejlesztési program - Általános rész, Jelentés a XI. 7-8-án megtartott fejlesztéskutatási műhelymunka eredményeiről, Jelentés a XI. 21-22-én megtartott infrastruktúra-fejlesztési műhelymunka eredményeiről, Jelentés a XII. 12-13-án megtartott gazdaságfejlesztési műhelymunka eredményeiről, Propagandairoda – Koncepció, SAB TRADE, Szabadka, 1997.
61. Közép- és Kelet-Európa, valamint Jugoszlávia pozíciói az Európai Unióhoz viszonyítva, SAB Trade, Szabadka, 1997.
62. Szerb Köztársaság területfejlesztési terve – Lehetőségek, korlátok, megjegyzések. SAB TRADE, Szabadka, 1998.
63. Észak-Vajdaság fejlesztési program –Ajánlatok, Együttműködési lehetőségek SAB TRADE, Szabadka, 1998.
64. Felső-Bácska és Észak-Vajdaság együttműködési projekt, Margit-Híd Kft.- SAB TRADE, Budapest- Szabadka, 1998.
65. Beruházási kérelem és üzleti terv patogatni való kukoricatermesztéshez, Új Kézfogás Alapítvány és Dr. Farmer Kft. határontúli magyar vállalkozás, Budapest – Szabadka, 1998.
66. Zala megye agrárstruktúra és vidékfejlesztési stratégiai programja, Szaktanácsadási és informatikai központ- PATE Georgikon, Keszthely-Zalaegerszeg, 1999.
67. Középdunántúli Régió - Humán Erőforrás - Fejlesztés Stratégiai Programja - Tudásalapok, speciális képzések, fejlesztési programja, VE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar Szaktanácsadási, továbbképzési és informatikai központ, Keszthely, 2000. Projektvezető: Dr. Kárpáti László.
68. A CASE STUDY of MILK PRODUCTION in Hungary – Determination of good practice in the design, delivery and support of Web-Based Online Distance Learning case studies projekt keretében

- készült esettanulmány, <http://www.abdn.ac.uk/~clu008/webcase/case-studies/dairy/>, 2002. Társ szerzők: Kajári Karolina, Lakner Zoltán, Kovács Árpád.
69. Az önálló vajdasági magyar felsőoktatási intézmény megvalósíthatósági tanulmánya 2. rész – 3. téma: A magyar nyelvű karok, tagozatok munkájának biztosítása, HTMH Budapest, Magyarságkutató Tudományos Társaság Szabadka, 2002.
75. Szerbia Vajdaság tartományának mezőgazdasági szempontú bemutatása, Szabadka – Mórahalom – Regionális Tudományi Társaság Szabadka, 2008. Társ szerző: Ricz András
71. Interim report - The structural characteristics and potentials of human resource development regarding to EU accession in the north region of the Autonomous Province of Vojvodina, Novi Sad, 2009.
72. The structural characteristics and potentials of human resource development regarding to EU accession in the north region of the Autonomous Province of Vojvodina – Final report, Regionális Tudományi Társaság – CESS. Projektvezető, Subotica, 2010. A projekt team tagjai: Dr. Gábrity Molnár Irén, Dr. Kajári Karolina, Dr. Lakner Zoltán, Ricz András, Takács Zoltán, Verebes Miskolci Zsófi, Csíszár Molnár Anna.
73. A felnőttképzési koncepció kidolgozása a szórványban, projekt feladat, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2010.

IX. Nem publikált előadások

1. Rezultati i ocena rezultata oglednog tova goveda sa krmnim smešama (sastavljenim linearnim programiranjem), DIT, Bačka Topola, 1969.
2. Mogućnosti primene elektronskog računara u poljoprivrednim organizacijama, DIT, Subotica, 1970.
3. Primena linearnog programiranja na problem sastavljanja krmnih smeša, Takarmányozási tanácskozás, Subotica, 1970.
4. Számítógép és matematikai modellek a mezőgazdaságban, Budapest, Agrármérnökök Egyesülete, 1971.
5. Opredeljenje regiona Severna Bačka u razvoju informatike i AOP, Savetovanje, Bačka Topola, 1980.
6. Információrendszerek tervezésének módszertani kérdései a szabadkai Szervezéstudományi és informatikai intézet gyakorlatában, Mosonmagyaróvár Mezőgazdasági Kar, Agrármérnökök Egyesülete, Győr, 1986.
7. Metod analize vrednosti, Seminar Privredne komore i IOP u Subotici, 1981.

8. Mogućnosti primene analize vrednosti u vrednovanju AIS i AOP, Seminar IOP na Paliću, 1986.
9. Some specific phenomena in the technical and technological development of Yugoslav agriculture, Mezőgazdasági Egyetem, Agrárpolitikai Intézet, Milano, 1992.
10. A menedzserképzés néhány szempontja, Falukonferencia Kiút a válságból, Pécs, 1993.
11. A folytatható, természetbarát állattartás helyzete és fejlesztésének lehetőségei Magyarországon, Húsipari tudományos napok, Budapest, 1995.
12. Problemi promena organizacije poljoprivrede u Mađarskoj i primer jedne poljoprivredne zadruge, Razvoj poslovnih sistema u agrobiznisu, Beograd, 1995.
13. Közép- és Kelet-Európa néhány átalakulási és integrációs dilemmája, Közép-Európa, mint perspektiva, Kiskunfélegyháza, 1996.
14. A környezetszennyezéssel kapcsolatos ismeretek felmérése, IV. Környezetvédelmi konferencia, Kecskemét, 1996.
15. Agri-business in Hungary, University of Newcastle, 1997.
16. Iskustva u privatizaciji madjarske poljoprivrede, seminar Jugoagrar, Novi Sad, 1997. Társ szerző: Lakner Zoltán.
17. Problemi proizvodnje hrane, menadžiranja razvoja i mogućih zadataki zajedničkog marketinga, seminar Jugoagrar, Novi Sad, 1997.
18. Az Észak-Vajdaság fejlesztési, együttműködési projektum eddigi eredményei, Egzisztenciateremtés, vállalkozásélénkítés és befektetések a Kárpát-medence régióiban, Baja, 1998.
19. Effect of economic transition on competitiveness of Hungarian food production, 59. EAAE/ISHS Seminar, Apeldoorn, 1998.
20. Észak-Vajdaság fejlesztési projektum – tapasztalatok, Értelmiség '98 Nyári Egyetem, Szeged, 1998.
20. Privatizacija i sadašnje stanje proizvodnje hrane u Mađarskoj, Seminar o privatizaciji, Vrdnik, 1998.
22. SWOT elemzés Zala megye vidékfejlesztési programjához, Regionális nemzetközi konferencia, Zalaegerszeg, 1999.
23. Élelemellátási logisztika, MTA Logisztikai albizottság ülése, 2000.
24. Privatizacija i sadašnje stanje proizvodnje hrane u Madjarskoj, Okrugli sto povodom 40. god. Institut za agroekonomiku i sociologiju sela, Novi Sad, 2002.
25. Fenntarthatóság – Életminőség, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2002.
26. Tervezd eredményeid (A Tudomány módszertana könyv bemutatója), Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2003.
27. A kutatás-módszertan szerepe a tudományos kutatás hatékonyságának fokozásában, Koreferátum, MTA Agrártudományi Osztálya Agrár-Közgazdasági Bizottsága, 2003.

28. Multietnikus egyetem Szabadkán, Vajdasági Magyar Felsőoktatási konferencia, Magyar Nemzeti Tanács, Szabadka, 2003.
29. A vajdasági magyar felsőoktatás intézményfejlesztésének lehetőségei, Kárpát–medencei Magyar Professzorok VII. találkozója, 2003. Társsszerző: Dr. Gábrity Molnár Irén
30. Kontraverze u razvoju poljoprivrede, Fakultet za menadžment malih i srednjih preduzeća, Beograd, 2004.
31. Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj, Vlasinski susreti, Vlasina, 2004.
32. Integracija socioloških i agroekonomskih istraživanja rurala, Vlasinski susreti, Vlasina, 2004.
33. Multifunkcionalis mezőgazdaság, Főiskolai Kollégium, Újvidék, 2004.
34. Radna snaga – humani kapital, Moderatori előadás a Fizički kapital u poljoprivredi konferencián, Ekonomski fakultet, Subotica, 2004.
35. Az agrárökonómiai kutatások problémái, Debrecen, AVA 2, 2005.
36. A minőség tudomány és a vezetési gyakorlat, Zenta Város Önkormányzata – Gazdasági vezetők, 2006.
37. Obezbeđenje kvaliteta prehranbenih proizvoda u uslovima usitnjene proizvodnje sirovina, Vlasina, 2006. Koautor: Dr. Kajári Karolina
38. Az Észak–Vajdasági magyar települések fejlesztési stratégiája – Mactor elemzés. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2007.
39. Az Észak–Vajdasági magyar települések fejlesztési stratégiája – SWOT és Mactor elemzés, Békéscsaba, 2007.
40. Otvoreno sa narodnim poslanicima o Projektu Komunikacija narodnih poslanika sa ruralnim multietničkim zajednicama, Subotica, 2009.
41. Gazdasági fejlődés – alkalmazkodási kényszer, Mezőgazdák és Borászok Egyesülete, St. Moravica, 2009.
42. Neka iskustva sa klaster orijentisanom razvojnem politikom, INOP-TEP, Divčibare, 2009.
43. Vajdaság Autonóm Tartomány nemzetközi regionális politikai prioritásai, Vajdasági Ifjúsági Fórum – VIII. Vajdasági Szabadegyetem, Kishelyes, 2009.
44. Strukturne karakteristike i potencijali razvoja ljudskih resursa vezano za proces pridruživanja EU u severnom delu AP Vojvodine (Subotica, Bačka Topola, Mali Iđoš, Kanjiža, Senta, Ada, Bečej, Čoka). Konferencija Partnerstvo i saradnja u regiji – alat za efikasnije korišćenje EU fondova, Subotica, 2010.
45. A humán erőforrás fejlesztés strukturális jellemzői és lehetősége az EU csatlakozás fényében a Vajdaság AT északi régiójában, Magyar Közgazdasági Társaság, Szabadka, Zenta, 2010.

46. A mezőgazdasági élelmiszertermelés globális, európai és lokális problémái, Debreceni Nyári Egyetem, 2010.
47. Ruralni razvoj u Mađarskoj, Nacionalna konferencija u Nišu Uloga žena u ruralnom razvoju, Niš, 2010.

X. Abstractok

1. New Possibilities of Vertical Co-ordination in Food Production in the Ex-socialist Countries, NAP, No. 1., FAO, Rome, 1997.
2. Economic Policy and Competitiveness: A Case Study of Hungarian Food Industry, NAP, No. 1, FAO, Rome, 1997.
3. The Dilemmas of Integration in the Transition of Central and Eastern Europe and Sustainable Development in Agriculture, NAP, No. 1., FAO, Rome, 1997.
4. Családi gazdaságok helyzete és működése Nyugat-Magyarországon, Lippay János – Vas Károly Tudományos ülés, 2000.
5. Berable level of environmental pollution, State, possibilities and perspectives of rural development on area of huge open-pit minings, Belgrade – Vrujci Spa, 2008. Társ szerzők: Lakner Z. és Kajári K.

XI. Recenziók

1. Poljoprivreda i urbanizacija u Vojvodini (Dr. Stanko Mirić, Dr. Stevan Reljin i ing. Milan Dunđerov), Anali Ekonomskog fakulteta 6, Ekonomski fakultet Subotica, 1974.
2. Poljoprivreda i urbanizacija u Vojvodini, Létünk 2/5, Forum, Újvidék, 1974.
3. A Tehnološki i ekonomski uslovi čovekove radne i životne sredine mosztári konferencia kiadványainak recenziója, Létünk 3, Forum, Újvidék, 1975.
4. Tehnika obrade podataka za projektante sistema (Dr. Qutner Pál, Kotsis Domokos), Létünk 1, Forum, Újvidék, 1977.
5. Tehnika obrade podataka za projektante sistema, Anali Ekonomskog fakulteta 6. Subotica, 1976.